

લાલ્યમાનં જનૈરેવં ધૃવં સભ્રાતરં નૃપઃ ।
આરોષ્ય કરિણીહષ્ટઃસ્તૂયમાનોડવિશત્પુરમ् ॥ ૫૩॥

તત્ત્ર તત્ત્રોપસડ્કલુમૈર્લસન્મકરતોરણૈઃ ।
સવૃન્દે: ૧ કદલીસ્તમ્ભૈઃ પૂગપોતૈશ્વત્રદ્વિષૈઃ ॥ ૫૪॥

ચૂતપલ્લવવાસઃસર્જમુક્તાદામવિલભિભિ: ।
ઉપસ્કૃતં પ્રતિદ્વારમપાં કુમ્ભૈઃ સદીપકૈઃ ॥ ૫૫॥

પ્રાકારેગોપુરાગારૈઃ શાતકુમ્ભપરિચ્છદૈઃ ।
સર્વતોડલડ્કૃતં શ્રીમદ્વિમાનશિખરદ્યુભિ: ॥ ૫૬॥

મૃષ્ટચત્વરરથ્યાહુમાર્ગું ચન્દનચર્ચિતમ् ।
લાજાક્ષતૈઃ પુષ્પફલૈસ્તષ્ઠુલૈર્બલિભિર્યુતમ् ॥ ૫૭॥

ધૃવાય પથિ દેષાય તત્ત્ર તત્ત્ર પુરસ્ત્રિયઃ ।
સિદ્ધાર્થાક્ષતદ્ધ્યમ્ભુદૂર્વાપુષ્પફલાનિ ચ ॥ ૫૮॥

ઉપજ્ઞુ:પ્રયુગ્જાનાવાત્સલ્યાદાશિષઃસતીઃ ।
શૃષ્ટવંસ્તદ્વલગુગીતાનિ પ્રાવિશન્દ્રવનં પિતુ: ॥ ૫૯॥

મહામણિગ્રાતમયે સ તસ્મિન્ ભવનોત્તમે ।
લાલિતો નિતરાં પિત્રા ન્યવસદ્વિ દેવવત્ ॥ ૬૦॥

પયઃફેનનિભા:શય્યાદાન્તારુકમપરિચ્છદા: ।
આસનાનિ મહાર્ણિયત્ર રૌકમાઉપસ્કરા: ॥ ૬૧॥

યત્ સ્ફટિકુડ્યેષુ મહામારકતેષુ ચ ।
મણિપ્રદીપા આભાન્તિ લલનારતસંયુતા: ॥ ૬૨॥

ઉધાનાનિ ચ રમ્યાણિ વિચિત્રેરમરદ્વમૈઃ ।
કુજદિહજમિથુનૈર્ગાયન્મતમધુત્રતૈઃ ॥ ૬૩॥

ભયને ભાગનારા શ્રીહરિની ઉપાસના કરી છે. તેમનું નિરંતર ધ્યાન ધરનારા ધીર મનુષ્યો પરમ દુર્જ્ય મૃત્યુને પણ જીતી લે છે.' (૫૨)

હે વિદુરજ્ઞ! આ પ્રમાણે જ્યારે બધા જ લોકો ધૃવજ્ઞ પ્રત્યે પોતાનાં વહાલ-વાત્સલ્ય પ્રગટ કરી રહ્યા હતાં તે જ સમયે તેમને ભાઈ ઉત્તમની સાથે હાથળી પર આહૃદ કરાવીને મહારાજ ઉત્તાનપાદ ઘણા હર્ષ સાથે રાજધાનીમાં પ્રવેશ કર્યો. તે સમયે બધા લોકો તેમના ભાગ્યનાં વખાણ કરી રહ્યા હતા. (૫૩)

આ નગરી અનેક કોટ, ફાટકો અને મહેલોથી સુશોભિત હતી. તેને સુવર્ણ-સામગ્રીથી શાશગારવામાં આવ્યાં હતાં તેમજ તેમનાં કાંગરા વિમાનોના શિખરો જેવા ચમકી રહ્યા હતા. ચારે તરફ મગરના આકારનાં સુંદર તોરણો બનાવવામાં આવ્યાં હતાં તથા ફળ-કૂલોના ગુંધો સહિત કેળના સ્તંભો અને સોપારીના છોડવા સંજાવવામાં આવ્યા હતા. (૫૪) ધરોના બારણો-બારણો દીપક સાથેના જળના કળશ મૂકેલા હતા, જેઓ આંબાનાં પાન, વલ્લો, પુષ્પમાળાઓ તથા મોતીઓની સેરોથી સુશોભિત હતા. (૫૫-૫૬) નગરના ચોક, ગલીઓ, અટારીઓ અને રસ્તાઓને વાળી-જૂડીને તેમના પર ચંદનનો છંટકાવ કરવામાં આવ્યો હતો અને ચારે કોર લાજા, અક્ષત, પુષ્પો, ફળો, જગ તેમ જ અન્ય માંગલિક ઉપહાર-સામગ્રીઓ સંજાવીને મૂકેલી હતી. (૫૭) ધૃવજ્ઞ રાજમાર્ગું પસાર થઈ રહ્યા હતા, તે સમયે ચારે બાજુથી નગરની શીલવતી લીઓ તેમને જોવા એકત્ર થઈ રહી હતી. તેમજે વાત્સલ્યભાવે અનેક શુભાર્થિર્વાદ આપ્યા અને તેમના પર સહેદ સરસવ, ચોખા, દહી, જળ, દુર્વા, પુષ્પો અને ફળોનો વરસાદ વરસાવવામાં આવ્યો. આ પ્રમાણે તેમનાં મનોહર ગીતો સાંભળતાં સાંભળતાં ધૃવજ્ઞ પોતાના પિતાના ભવનમાં પ્રવેશ્યા. (૫૮-૫૯)

તે શ્રેષ્ઠ રાજમહેલ મહામૂલ્ય મણિઓની સેરોથી સુસજિજ્ઞત હતો. તેમાં પિતાજીના વહાલ-વાત્સલ્યનું સુખ ભોગવતા ધૃવજ્ઞ એ રીતે આનંદપૂર્વક રહેવા લાગ્યા કે જેમ સ્વર્ગમાં દેવતાઓ રહે છે. (૬૦) ત્યાં દૂધના સહેદ ફીલું જેવી શય્યાઓ, હાથીદાંતના પલંગ, સોનેરી ડિનારીવાળા પડા, મોંદાં આસન અને સોનાનો ઘણોબધો સામાન હતો. (૬૧) તે મહેલની સ્ફટિક અને મહામરકત-મણિઓની દીવાલોમાં રત્નોની બનેલી પૂતળીઓ ઉપર મૂકેલા મણિમય દીવડાઓ જગમગી રહ્યા હતા. (૬૨) તે મહેલની ચારે તરફ અનેક જીતનાં દિવ્ય વૃક્ષોથી સુશોભિત ઉધાન હતાં, જેમાં નર-માદા પક્ષીઓનો કલરવ તથા મદમસ્ત ભમરાઓનો ગુંજારવ થતો

वाप्यो वैदूर्घ्यसोपानाः पश्चोत्पलकुमुदतीः ।
हंसकारएडवकुलैर्ज्ञाशकाक्षसारसैः ॥ ६४ ॥

उत्तानपादो राजर्षिः प्रभावं तनयस्य तम् ।
श्रुत्वा देख्वाऽनुत्तमं प्रपेटे विस्मयं परम् ॥ ६५ ॥

वीक्ष्योढवयसं तं^१ च प्रकृतीनां च सम्मतम् ।
अनुरक्तप्रजं राजा धूवं चके भुवः पतिम् ॥ ६६ ॥

आत्मानं च प्रवयसमाकलय्य विशाभ्यतिः ।
वनं विरक्तः प्रातिष्ठद्विभृशत्रात्मनो गतिम् ॥ ६७ ॥

रहेतो हतो. (६३) ते बगीचाओमां वैदूर्घ्यमणि (पोखराज)नां पगधियांओथी सुशोभित वावडीओ हती, जेमां लाल, नीलां अने शेत रंगनां कमण भीलेलां रहेतां हतां तथा हंस, सारस, बतक, चकवाक वगेरे पक्षीओ कीडाओ करतां रहेतां हतां. (६४)

राजर्षि उत्तानपादे पोताना पुत्रना अति अद्भुत प्रभावनी वात देवर्षि नारद पासेथी पहेलां ज सांबणेली हती, हवे प्रत्यक्ष तेवो ज प्रभाव जोઈने तेमने घण्णु आश्रय घयुं. (६५)

पछी ए जोઈने के हवे ध्रुव तरुणा अवस्था पाभी गया छे, अमात्यवर्ग तेमने आदरनी दृष्टिए जुओ छे तथा प्रजानो पश्च तेमना उपर प्रेम छे, तेमणे तेमनो संपूर्ण भूमंडणना राज्य पर अभिषेक कर्या. (६६) अने पोते वृद्धावस्था आवेली जाङ्गीने आत्मस्वरूपनुं चिंतन करता करता संसारमांथी विरक्त थईने वनमां चाली नीकण्या. (६७)

—★—

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां चतुर्थस्कन्धे ध्रुवराज्याभिषेकवर्णनं^२ नाम नवमोऽध्यायः ॥ ८ ॥
योथा स्कन्ध-अंतर्गत ध्रुवराज्याभिषेकवर्णन नामनो नवमो अध्याय समाप्त.

—★—

इसमो अध्याय

उत्तमनुं मार्या जवुं तथा ध्रुवनुं पक्षो साथे पुष्ट

मैत्रेय उवाच

प्रजापतेर्दुष्टिरं शिशुभारस्य वै ध्रुवः ।
उपयेमे भ्रमिं^३ नाम तत्सुतौ कल्यवत्सरौ ॥ १ ॥
इलायामपि भार्यायां वायोः पुत्र्यां महाबलः ।
पुत्रमुत्कलनामानं योषिद्रत्तमञ्जनत् ॥ २ ॥
उत्तमस्त्वकृतोदाहो मृगयायां बलीयसा ।
हतः पुष्यजनेनाद्रौ तन्मातास्य गतिं गता ॥ ३ ॥
ध्रुवो भ्रातृवधं श्रुत्वा ५ कोपामर्षशुच्यापितः ।
जैत्रं स्यन्दनमास्थाय गतः पुष्यजनालयम् ॥ ४ ॥
गत्वोदीर्थीं दिशं राजा रुद्रानुचरसेविताम् ।
ददर्श हिमवद्ग्रोष्यां पुरीं गुह्यकसङ्कुलाम् ॥ ५ ॥

श्रीमैत्रेयज्ञ कहे छे — हे विदुरज्ञ! ध्रुवे प्रजापति शिशुभारनी पुत्री भ्रमि साथे लग्न कर्यु, तेनाथी तेमने कल्य अने वत्सर नामना बे पुत्रो थया. (१) महाबली ध्रुवनी बीज पत्नी वायुपुत्री ईला हती, तेनाथी तेमने उत्कल नामनो पुत्र अने एक कन्यारत्ननो जन्म थयो. (२) उत्तमां हजु लग्न पश्च थयां न हतां के एक दिवसे शिकार खेलती वध्यते तेने हिमालय पर्वत पर एक बणवान पक्षे मारी नाख्यो. तेनी साथे तेनी माता पश्च परलोक सिधावी गई. (३)

ध्रुवे ज्यारे भाईना मार्या जवाना समाचार सांभज्या त्यारे कोष, शोक अने उद्देश भर्या तेओ विजय अपावनार एक रथ पर सवार थईने पक्षोना देशमां जई पहोच्या. (४) तेमणे उत्तर दिशामां जईने हिमालयनी घाटीमां पक्षोथी भरेली अलकापुरी जोઈ, तेमां भूत-प्रेत-पिशाच वगेरे रुद्रना अनेक अनुचरो रहेता हता. (५)

१. मा. पा. — पुत्रं मकू० । २. मा. पा. — ध्रुवयस्ते नवराज्यां । ३. मा. पा. — भृतिं । ४. मा. पा. — योगेश्वरमञ्च० ।
५. मा. पा. — कोषाम० ।

दध्मौ शब्दं भृष्टद्वाहुः खं दिशश्चानुनादयन् ।
येनोद्विग्नदेशः क्षतरूपदेव्योऽत्रसन्मृशम् ॥ ६ ॥

ततो निष्क्रम्य बलिन उपदेवमहाभट्टाः^१ ।
असहन्तस्तत्रिनादमत्मिपेतुरुदायुधाः ॥ ७ ॥

स तानापततो वीर उग्रधन्वा महारथः ।
ऐकेकं युगपत्सर्वानहन् बाणैखिभित्तिभिः ॥ ८ ॥

ते वै ललाटलग्नैस्तैरिषुभिः सर्व एव हि ।
मत्वा निरस्तमात्मानमाशंसन्^२ कर्मतस्य तत् ॥ ९ ॥

तेऽपि चामुममृष्यन्तः पादस्पर्शमिवोरगाः ।
शरैरविष्यन् युगपद् द्विगुणं प्रचिकीर्षवः ॥ १० ॥

ततः परिधनिखिंशैः प्रासशूलपरश्यद्यैः ।
शक्त्यृष्टिभिर्भुशुडीभित्तित्रवाजैः शरैरपि ॥ ११ ॥

अभ्यवर्धन् प्रकुपिताः सरथं सहसारथिम् ।
ईश्वन्तस्तत्रीकर्तुमयुतानि त्रयोदशा ॥ १२ ॥

ओतानपादिः^३ स तदा शखवर्षेणा भूरिष्णा ।
न उपादेश्यत च्छ्र आसारेणा यथा गिरिः ॥ १३ ॥

हाहाकारस्तैवासीत्सिद्धानां दिवि पश्यताम् ।
हतोऽयं मानवः सूर्यो मर्गनः पुष्यज्ञनार्षवे ॥ १४ ॥

नदत्सु यातुधानेषु ज्यकाशिष्यथो मृधे ।
उदतिष्ठद् रथस्तस्य नीहारादिव भास्करः ॥ १५ ॥

धनुर्विस्फूर्जयन्तिव्यं^४ द्विषतां खेदमुद्घन् ।
अख्यौधं व्यधमद्वाणैर्धनानीकमिवानिलः ॥ १६ ॥

तस्य ते चापनिर्मुक्ता भित्वा वर्माणि रक्षसाम् ।
कायानाविविशुस्तिं मा गिरीनशनयो यथा ॥ १७ ॥

हे विद्वरज्ज! त्यां पहोचीने महाभाषु प्रुवे शंखनाद कर्पो तेथी समस्त आकाश अने दिशाओ गृज्ज उठी. ते शंखधनिथी यक्षपत्नीओ धणी ज गत्पराई गई, तेमनी आंभो भयथी दयामणी बनी गई. (६)

— हे वीरश्रेष्ठ विद्वरज्ज! महाभगवान यक्षवीरो ते शंखनाद सही शक्या नहीं, तेथी तेओ ज्ञातज्ञातनां अख-शखो लहीने नगरनी बहार नीकणी आव्या अने प्रुव पर तृटी पड्या. (७) महारथी प्रुव प्रयंड धनुर्धर हता. तेमणे ते यक्षोमांना प्रत्येकने ऐकीसाथे ज त्रष्णा-त्रष्णा बाण मार्या. (८) ते बधाए ज्यारे पोतपोतानां मस्तकोमां त्रष्णा-त्रष्णा बाण लागेलां ज्यों त्यारे तेमने एवी खातरी थई गई के अवश्य अमारी हार थशे. तेओ प्रुवज्जना आ अद्भुत पराक्रमनी प्रशंसा करवा लाग्या. (९) पही जेम साप कोइना पगनी लात सही शक्तो नथी तेवी ज रीते प्रुवनुं आ पराक्रम नहीं सहेवातां तेमणे प्रतिशोधनी ईच्छाथी तेमनां बाणोना जवाबमां ऐकीसाथे ज तेमनाथी बमणां — ७-७ बाण छोड्यां. (१०) यक्षोनी संख्या तेर अयुत (एक लाख त्रीस हजार) हती. प्रुवज्जनो बदलो लेवा माटे अत्यंत फुळ थहीने रथो अने सारथिओ सहित तेमणे प्रुवज्ज पर परिध, खड्ग, मास, त्रिशूण, इरशी, शक्ति, ऋषि, भुशुडी तथा चित्रविचित्र पांझोवाणां बाणोनो वरसाद वरसाव्यो. (११-१२) आ भीषण शखवर्पाथी प्रुवज्ज साव ढंकाई गया. त्यारे लोकोने तेमनुं देखावुं एवी रीते बंध थई गयुं के जेम भारे वरसादथी पर्वतनुं देखावुं बंध थाय छे. (१३) ते समये जे सिद्धो आकाशमां स्थित थहीने आ दश्य ज्योई रह्या हता तेओ बधा हाहाकार करीने कहेवा लाग्या — ‘आजे यक्षसेनारूपी समुद्रमां डूबीने आ मानव-सूर्य अस्त थई गयो!’ (१४) यक्षो पोताना विजयनी घोषणा करता पुढक्षेत्रमां सिंहनी जेम गरजवा लाग्या. ए दरभियान प्रुवज्जनो रथ ऐकाएक ए ज रीते प्रगट थई गयो, के जेम धुम्भसमांथी सूर्य भगवान नीकणी आवे छे. (१५)

प्रुवज्जभे पोताना दिव्य धनुष्यनो टंकार करीने शत्रुओनां हैयां हयमयावी नाभ्यां अने पही प्रयंड बाणोनो वरसाद वरसावीने तेमनां अख-शखोने एवी रीते छिन्न-तिन्न करी नाभ्यां के जेम आंधी वादणांओने वेरण्णछेरण्ण करी नाखे छे. (१६) तेमना धनुष्यमांथी छूटेलां तीक्ष्ण बाण यक्षराक्षसोनां कवयोने भेदीने ए रीते तेमनां शरीरोमां धूसी गयां के जेम छन्दे छोडेलुं वज्ज पर्वतोमां प्रवेशी गयुं हतुं. (१७)

१. मा. पा. — उपदेवा महाभयः । २. मा. पा. — त्यानं शशंसुः कर्म । ३. मा. पा. — अथ ओतानपादिः सशङ्कः । ४. मा. पा. — वर्विस्फूर्जयरन्तुं द्विष्य ।

भल्लैः सन्धिं धमानानां शिरोभिश्चारुकुष्ठलैः ।
उरुभिर्हेमतालाभैर्दोर्भिर्वर्वलयवल्गुभिः ॥ १८ ॥

हारकेयूरमुकुटेरुध्यीषैश्च महाधनैः ।
आस्तृतास्ता रणभुवो रेजुर्वीरमनोहराः ॥ १९ ॥

हतावशिष्टा ईतरे रणाञ्जिराद्
रक्षोगणाः क्षत्रियवर्यसायडैः ।
प्रायो विवृक्षावयवा^१ विद्वद्वु-
मृगेन्द्रविकीर्तित्पूथपा ईव ॥ २० ॥

अपश्यमानः स तदाऽक्ततत्तायिनं
महामृषे कृच्छन मानवोत्तमः ।
पुरी दिदक्षत्रपि^२ नाविशद् द्विषां
न मायिनां वेद चिकीर्षितं जनः ॥ २१ ॥

ईति ध्रुवंश्चित्ररथः स्वसारथिं
यतः परेषां प्रतियोगशङ्कितः ।
शुश्राव शब्दं जलधेरिवेरितं
नभस्वतो दिक्षु रजोऽन्वदेश्यत ॥ २२ ॥

क्षणोनाच्छादितं व्योम घनानीकेन सर्वतः ।
विस्फुरतातिता दिक्षु त्रासयत्स्तनयित्तुना ॥ २३ ॥

वृष्टू रुधिरौधासुक्पूयविष्णुभूत्रमेदसः ।
निपेतुर्गगनादस्य कुरुन्धान्यग्रतोऽनध ॥ २४ ॥

ततः ऐदेश्यत गिरिनिपेतुः सर्वतो दिशम् ।
गदापरिधनिस्त्रिंशमुसलाः साशमवर्षिष्णः^३ ॥ २५ ॥

अहयोऽशनिनिः शासावमन्तोऽग्निं रुधाऽक्षिभिः ।
अत्यधावन् गङ्गा मताः सिंहव्याग्राश्च यूथशः ॥ २६ ॥

समुद्र उर्मिभिर्भीमिः प्लावयन् सर्वतो भुवम् ।
आससाद् महाक्षादः कल्पान्त ईव भीषणाः ॥ २७ ॥

अवंविधान्यनेकानि त्रासनान्यमनस्त्विनाम् ।
ससृजुस्तिं भगतय आसुर्या माययाऽसुराः ॥ २८ ॥

ध्रुवे प्रयुक्तामसुरैस्तां मायामतिद्वस्तराम् ।
निशाभ्य तस्य मुनयः शमाशंसन् समागताः ॥ २९ ॥

विद्वरञ्ज! महाराज ध्रुवनां बाणोथी कपायेलां यक्षोनां सुंदर कुडलमंडित मस्तकोथी, सोनेरी ताडवृक्षो जेवी जंघोथी, कंकणोथी शोभता बाहुओथी, हार, भुजभंध, मुगट अने बहुमूल्य पाधीओथी छवायेली ते वीरोनां मनने लोभावनारी पुद्धलूमि घणी शोभा पामी रही हती. (१८-१९)

३१ ऐ यक्षो गमे तेम पश्च छवता भव्या तेओ क्षत्रियश्चेष्ठ ध्रुवज्ञनां बाणोथी लगभग तमाम अंगो छिन्नभिन्न थर्द ज्वाने कारणे, पुद्धना खेलमां सिंहथी पराभव पामेला गजराजनी जेम मेदान छोडीने भागी गया. (२०)

नरश्चेष्ठ ध्रुवज्ञाने जोयुं के ते विशाण पुद्धलूमिमां हवे एक पश्च शत्रु अल-शत्रु लઈने तेमनी सामे नथी, त्यारे तेमने अलकापुरी जोवानी ईच्छा थर्द; पश्च तेओ पुरीनी अंदर गया नहीं; ‘आ मायावीओ शुं करवा ईच्छे छे ए वातनी मनुष्यने खबर पड़ी शक्ती नथी’ – आ प्रमाणे सारथिने कहीने ते विश्वन रथमां ज अेसी रह्या तथा शत्रुओना नवा आकमणानी आशंकाथी सावधान थर्द रह्या. एटलामां ज तेमने समुद्रनी गर्जना जेवो आंधीनो भयंकर अवाज संभणायो तथा दिशाओमांथी उडती धूण पश्च देखाई. (२१-२२)

एक क्षणमां ज आज्ञु आकाश मेघमाणाथी धेराई गयुं. चारे तरफ भयंकर गडगडाट साथे वीजणी चमकवा लागी. (२३) ऐ निष्पाप विद्वरञ्ज! ते वादणांओमांथी लोही, कङ्क, पङ्क, विष्णा, मूत्र तेम ज चरबीनो वरसाद वरसवा लाग्यो अने ध्रुवज्ञनी आगण आकाशमांथी धणांबधां घड पडवा लाग्यां. (२४) पछी आकाशमां एक पहाड देखायो अने बधी ज दिशाओमां पथरोना वरसादनी साथे गदा, परिध, तलवारो अने मूसण, पडवा लाग्यां. (२५) तेमणे जोयुं के घणाबधा साप वज्ञनी जेम फूंकाड मारता रोपभरी आंभोमांथी आगना तश्चाभा ओकता आवी रह्या छे; टोणेटोणां मदमस्त हाथीओ, सिंहो अने वाध पश्च दोडता आवी रह्या छे. (२६) प्रलयकाणना जेवो भयंकर समुद्र पोतानां प्रयं द मोजांओथी पृथ्वीने चारे बाजुओथी दुबाडतो महाभीषण गर्जना साथे तेमनी तरफ आगण वधी रह्यो छे. (२७) कूर स्वभाववाणा असुरो ए पोतानी आसुरी मायाथी एवां धणांबधां कौतुको देखाइयां के जेमनाथी कायरोनां मन कंपी उठे छे. (२८) ध्रुवज्ञ पर असुरो ए पोतानी हुस्तर माया फेलावी छे - ए सांखणीने त्यां केटलाक मुनिओ आव्या अने ध्रुवज्ञ माटे मंगल कामना करी. (२८)

१. प्रा. पा. – निरुत्तावयवाः । २. प्रा. पा. – व्लान्तिव । ३. प्रा. पा. – वर्षणाः ।

મુનય ઉચુ:^૧
 ઔતાનપાદે ભગવાંસ્તવ શાર્જિધન્યા
 દેવ: ક્ષિણોત્વવનતાર્તિહરો વિપક્ષાન् ।
 યત્તામધેયમભિધાય નિશમ્ય ચાદ્રા
 લોકોઽજસાતરતિ દુસ્તરમજ્જી મૃત્યુમ् ॥ ૩૦ ॥

મુનિઓએ કૃષું - હે ઉતાનપાદનંદન મૃવ! શરદ્વાગતના
 ભયને નાટ કરનાર શાર્જિપાણિ ભગવાન નારાયણ તમારા
 શત્રુઓનો સંહાર કરો. ભગવાનનું તો નામ જ એવું છે કે
 જેને સાંભળવા અને કીર્તન કરવા માત્રથી મનુષ્ય દુસ્તર મૃત્યુના
 મુખમાંથી અનાયાસે જ બચી જાય છે. (૩૦)

=★=

ઈતિ^૨ શ્રીમદ્બાગવતે મહાપુરાણે પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં ચતુર્થસ્કન્ધે દશમોડધ્યાય: ॥ ૧૦ ॥
 ચોથો સ્કન્ધ-અંતર્ગત દસમો અધ્યાય સમાપ્ત.

=★=

અગિયારમો અદ્યાય

મૃવજીને યુદ્ધ બંધ કરવા સ્વાયંભુવ મનુનું સમજાવવું

મૈત્રેય ઉવાચ^૩

નિશમ્ય ગદતામેવમૃધીણાં ધનુષિ મૃવઃ ।
 સન્ધદેઽખમુપસૃશ્ય યત્તારાયણનિર્મિતમ् ॥ ૧ ॥
 સન્ધીયમાન એતસ્મિન્માયા ગુહ્યકનિર્મિતાઃ ।
 ક્ષિપ્રં વિનેશુર્વિદુર કલેશા જ્ઞાનોદ્યે યથા ॥ ૨ ॥
 તસ્યાર્પાસ્ત્રં ધનુષિ પ્રયુજ્જતઃ
 સુપર્ણાપુણ્ણાઃ કલહંસવાસસઃ ।
 વિનિઃસૃતા^૪ આવિવિશુર્દ્વિષદ્બલં
 યથા વનં ભીમરવા: શિખછિદન: ॥ ૩ ॥
 તૈસ્તિગમધારે: પ્રધને શિલીમુખૈ-
 રિતસ્તતઃ પુષ્યજના ઉપદુતા: ।
 તમભ્યધાવન્ન કુપિતા ઉદાયુધા:
 સુપર્ણામુત્ત્રદ્વિષાઃ ઈવાહ્ય: ॥ ૪ ॥
 સ તાન્ પૃષ્ઠકૈરભિધાવતો મૃદે
 નિકૃતબાહૂરુશિરોધરોદરાન્ ।
 નિનાય લોક પરમર્કમણ્ડલં
 પ્રજન્તિ નિર્મિદ્ય યમૂર્ધરેતસ: ॥ ૫ ॥
 તાન્ હન્યમાનાનભિવીક્ષ્ય ગુહ્યકા-
 નનાગસશ્વિત્રરથેન ભૂરિશઃ ।
 ઔતાનપાદિં કૃપયા પિતામહો
 મનુર્જગાદોપગત:૬ સહર્ષિભિ: ॥ ૬ ॥

શ્રીમૈત્રેયજી કહે છે - હે વિદુરજી! ઋષિઓનું આવું
 કથન સાંભળીને મૃવજીએ આચમન કરીને શ્રીનારાયણે
 નિર્માણ કરેલું નારાયણાસ્ત પોતાના ધનુષ્ય પર ચઢાવ્યું. (૧)
 તે બાણ ચઢાવતાં જ, યક્ષો વડે રચાયેલી અનેકવિધ માયા તે
 જ કણો નાટ થઈ ગઈ, જેમ જ્ઞાનનો ઉદ્ય થવાથી અવિદ્યા
 વગેરે કલેશો નાટ થઈ જાય છે. (૨) ઋષિવર નારાયણ વડે
 આવિઝૃત થયેલા તે અખાને ધનુષ્ય પર ચઢાવતાં જ તેમાંથી
 રાજહંસના જેવી પાંખો અને સોનાનાં પૂંખલાંવાળાં અત્યંત
 તીક્ષ્ણ બાણ નીકળ્યાં અને જેમ મધ્યરો કેકારવ કરતા વનમાં
 ઘૂસી જાય છે તેવી જ રીતે ભયાનક ‘સાંય-સાંય’ અવાજ
 કરતાં તે બાણ શત્રુઓની સેનામાં ઘૂસી ગયાં. (૩) તે તીક્ષ્ણ
 ધારવાળાં બાણોએ શત્રુઓને બેચેન કરી દીધા. ત્યારે તે
 સમરાંગણમાં અનેક યક્ષોએ અત્યંત હુદ્ધ થઈને પોતાનાં
 અખ-શાખો સંભાળ્યાં અને જેમ ગરુડના છંછેડવાથી મોટા
 મોટા સાપ ફણ ઊંચાં કરીને તેમની તરફ દોડે છે તેવી જ રીતે
 તે યક્ષો ચારે બાજુથી મૃવજી પર તૂટી પડ્યા. (૪) તેમને સામાન્ય
 આવતા જોઈને મૃવજીએ પોતાનાં બાણોથી તેમની ભુજાઓ,
 જાંધો, ખભા, પેટ વગેરે અંગ-પ્રત્યંગોને છિન્નલિન્ન કરી
 દઈને તેમને તે સર્વશ્રેષ્ઠ લોક (સત્યલોક)માં મોકલી દીધા, કે
 જ્યાં ઉર્ધ્વરેતા (નૈષિક બ્રહ્મચારી) મુનિઓ સૂર્યમંડળને
 ભેદીને જાય છે. (૫) હવે તેમના પિતામહ સ્વાયંભુવ મનુંએ
 જોયું કે આશ્રયજનક રથ પર આરૂઢ થયેલા મૃવ અનેક
 નિરપરાધ યક્ષોને હણી રહ્યા છે તો તેમને તેમના પર ઘણી
 દ્યા આવી. તેઓ ઘણાબધા ઋષિઓને સાથે લઈને ત્યાં
 આવ્યા અને પોતાના પૌત્ર મૃવને સમજાવવા લાગ્યા. (૬)

૧. પ્રાચીન પ્રતમાં ‘મુનય ઉચુ:’ નથી. ૨. પ્રાચીન પ્રતમાં આ સ્થળે અધ્યાય સમાપ્ત થતો નથી. ૩. પ્રા. પા. - સૃત ઉવાચ ।
 ૪. પ્રા. પા. - તસ્યાર્પાસ્ત્રં । ૫. પ્રા. પા. - સૃતાશાવિવિં । ૬. પ્રા. પા. - વગતો મહર્ષિભિ: ।

मनुरुवाच

अलं वत्सातिरोषेण तमोद्वारेण पाप्मना ।
येन पुण्यज्ञनानेतानवधीस्त्वमनागसः ॥ ७ ॥

नास्मत्कुलोचितं तात कर्मेत्सद्विगहितम् ।
वधो यद्युपदेवानामारब्धस्तेऽकृतैनसाम् ॥ ८ ॥

नन्येकस्यापराधेन प्रसज्जाद्^१ बहवो हताः ।
भ्रातुर्वधाभितमेन त्याज्ञ भ्रातृवत्सल ॥ ९ ॥

नायं मार्गो हि साधूनां हृषीकेशानुवर्तिनाम् ।
यदात्मानं परागृह्य पशुवद्वृत्यैशसम् ॥ १० ॥

सर्वभूतात्मभावेन भूतावासं हरि भवान् ।
आराध्याप दुराराध्यं विष्णोस्तत्परमं पदम् ॥ ११ ॥

स त्वं हरेरनुध्यातस्तत्पुंसामपि सम्मतः ।
कथं त्ववधं कृतवाननुशिक्षान् सतां प्रतम् ॥ १२ ॥

तितिक्षया करुणया मैत्र्या चाभिलज्जनुधु ।
समत्वेन च सर्वात्मा भगवान् सम्प्रसीदति ॥ १३ ॥

सम्प्रसन्ने भगवति पुरुषः प्राकृतैर्गुणैः ।
विमुक्तो ज्ञवनिर्मुक्तो व्रक्षनिर्वाणमृच्छति ॥ १४ ॥

भूतैः पञ्चभिरारब्धैर्योषित्पुरुष एव हि ।
२ तयोर्व्यवायात्सभूतिर्योषित्पुरुषयोरिह ॥ १५ ॥

एवं प्रवर्तते सर्गः स्थितिः संयम एव च ।
गुणव्यतिकराद् राजन् मायया परमात्मनः ॥ १६ ॥

निमित्तमात्रं तत्रासीनिर्गुणः पुरुषर्घमः ।
व्यक्ताव्यक्तमिदं विशं यत्र भ्रमति लोहवत् ॥ १७ ॥

स खल्विदं भगवान् कालशक्त्या
गुणप्रवाहेण विभक्तवीर्यः ।
क्रोत्यकर्त्तव निहन्त्यहन्ता
येष्टा विभूमः खलु हुर्विभाव्या ॥ १८ ॥

मनुओ कहुं - बेटा! बस कर. अधिक कोष करवो ऐ सारु नहीं. ऐ पापी (कोष) नरकनु द्वार छे. ऐना वशीभूत थहने तें आ निरपराध यक्षोनो वध कर्या छे. (७) हे तात! तु निर्दाध यक्षोनो संहार करवा उघत थपो छे ते आपका कुण माटे उचित कर्म नथी; साधु पुरुषो आ वातनी भारे निंदा करे छे. (८) बेटा! तारो पोताना भाई पर भारे अनुराग हतो, ऐ तो बराबर छे; पक्ष जो, तेना वधथी संतप्त थहने तें एक यक्षना अपराध करवा पर प्रसंगाधीन केटलाओनी हत्या करी नाखी! (९) आ जड शरीरने ज आत्मा मानीने तेना माटे पशुओनी जेम प्राणीओनी हिंसा करवी ऐ भगवाननु सेवन करनारा साधुजनोनो मार्ग नथी. (१०) प्रभुनी आराधना करवी धक्षी कपरी छे, पक्ष तें तो बाणपक्षमां ज समस्त भूत-प्राणीओना आश्रयस्थान श्रीहरिनी सर्वभूतात्म-भावे आराधना करी छे अने तेमनु परम पद प्राप्त करी लीधु छे. (११) तने तो प्रभु पक्ष पोतानो प्रिय भक्त माने छे तथा भक्तजनो पक्ष तारो आदर करे छे. तु साधुजनोनो पथमर्दर्शक छे; तेम छतां पक्ष तें आवु निंदनीय कर्म जेम कर्यु? (१२) सर्वात्मा श्रीहरि तो पोतानाथी भोटां मनुष्यो प्रत्ये सहनशीलता, नानांओ प्रत्ये अनुकंपा, समवयस्को साथे मित्रता अने सधणा ज्ञवो साथे समतानो व्यवहार करवाथी ज प्रसन्न थाय छे. (१३) अने प्रभुना प्रसन्न थह ज्ञवाथी मनुष्य प्राकृत गुणो अने तेमना कार्यक्रम लिंगशरीरथी धृतीने परमानंदस्वरूप भ्रष्टपद प्राप्त करी ले छे. (१४)

बेटा ध्रुव! देह वगेरेना उपमां परिष्कारेलां पंचभूतोथी ऋ-पुरुषनो आविर्भाव थाय छे अने पछी तेमना पारस्परिक समागमथी भीज्ञ ऋ-पुरुषो उत्पन्न थाय छे. (१५) हे ध्रुव! आ प्रभाणे भगवाननी मायाथी सत्त्व वगेरे गुणोमां वधतो-ओछो भाव थवाने लीधे ज जेम भूतो हारा शरीरनी रथना थाय छे तेवी ज रीते तेमनी स्थिति अने तेमनो विलय पक्ष थाय छे. (१६) हे पुरुषश्रेष्ठ! आ वधामां निर्गुण परमात्मा तो केवण निमित्तमात्र छे; तेमना आश्रये आ कार्यकारणात्मक जगत एवी रीते भमतुं रहे छे के जेम चुंबकना आश्रये लोडु. (१७) काण-शक्ति हारा कमशः सत्त्व वगेरे गुणोमां क्षोभ थवाथी लीलामय भगवाननी शक्ति पक्ष सृष्टि वगेरेना उपमां विभाजित थह जाय छे; तेथी भगवान (पोते) अकर्ता होवा छतां पक्ष जगतनी रथना करे छे अने (पोते) संहारक नहीं होवा छतां पक्ष तेनो संहार करे छे. साथे ज ते अनंत प्रभुनी लीला सर्वथा अविंतनीय छे. (१८)

सोऽनन्तोऽनकरः कालोऽनादिरादिकृदव्ययः ।
जनं जनेन जनयन्मारयन्मृत्युनाऽनकम् ॥ १८ ॥

न वै स्वपक्षोऽस्य विपक्ष एव वा
परस्य मृत्योर्विशतः समं प्रश्नः ।
तं धावमानमनुधावन्त्यनीशा
यथा रजांस्यनिलं भूतसद्वाः ॥ २० ॥

आयुषोऽपययं जन्तोस्तथैवोपययं विभुः ।
उभाभ्यां रहितः स्वस्थो हुः स्थस्य विदधात्यसौ ॥ २१ ॥

केचित्कर्म वदन्त्येनं स्वभावमपरे नृप ।
एके कालं परे हैवं पुंसः काममुतापरे ॥ २२ ॥

अव्यक्तस्याप्रमेयस्य नानाशक्त्युदयस्य च ।
न वै चिकीर्षितं तात को वेदाथ^१ स्वसम्भवम् ॥ २३ ॥

न चैते पुत्रक भ्रातुर्हन्तारो धनदानुगाः ।
विसर्गादानयोस्तात पुंसो हैवं हि कारणम् ॥ २४ ॥

स एव विश्वं सृजति स एवावति हन्ति च ।
अथापि ह्यनहक्षारात्माज्यते गुणकर्मभिः ॥ २५ ॥

ऐष भूतानि भूतात्मा भूतेशो भूतभावनः ।
स्वशक्त्या मायया युक्तः सृजत्यति च पाति च ॥ २६ ॥

तमेव मृत्युममृतं तात हैवं
सर्वात्मनोपेहि जगत्परायणम् ।
यस्मै बलिं विश्वसृजो हरन्ति
गावो यथा वै नसि दामयन्त्रिताः ॥ २७ ॥

यः पञ्चवर्षो जननीं तं विहाय
मातुः सपत्न्या वयसा भित्रमर्मा ।
वनं गतस्तपसा प्रत्यगक्ष-
माराध्य लेभे मूर्ध्नि पदं त्रिलोक्याः ॥ २८ ॥

हे श्रूप! ते काणस्त्रृप अव्यय परमात्मा ज स्वयं अंतरहित होवा छतां पश्च जगतनो अंत करनारा छे तथा अनादि होवा छतां पश्च सौना आदि-कर्ता छे. तेओ ज एक ज्ञवधी बीज ज्ञवने उत्पन्न करीने संसारनुं सर्जन करे छे तथा मृत्यु वडे, मारनाराने पश्च मरावीने तेनो संहार करे छे. (१८) ते काण भगवान सधणी सृष्टिमां समानरूपे अनुप्रविष्ट छे. तेमनो न तो कोई भित्रपक्ष छे अने नथी तो कोई शत्रुपक्ष जेम पवनना वहेवाथी धूण तेनी साथे साथे उडे छे तेवी ज रीते सधणा ज्ञवो पोतपोतानां कर्माने आधीन थहीने काणनी गतिनुं अनुसरण करे छे – पोतपोतानां कर्मा अनुसार सुख-दुःख वगेरे इणो भोगवे छे. (२०)

सर्वसमर्थ श्रीहरि कर्मना बंधनमां बंधायेला ज्ञवना आयुष्यनी वृद्धिनुं अने अनेकां विधान करे छे; परंतु तेओ पोते तो आ बने (वृद्धि अने विध) विनाना छे अने पोताना स्वरूपमां स्थित छे. (२१) हे राजन! आ परमात्माने ज मीमांसको ‘कर्म’, कहे छे, चार्वाक लोको ‘स्वभाव’ कहे छे, वैशेषिक भतनुं अवलंबन करनाराओ ‘काण’ कहे छे, ज्योतिषीओ ‘हैव’ अने कामशास्त्रीओ ‘काम’ कहे छे. (२२) ते परमात्मा कोई पश्च ईन्द्रियना के प्रमाणाना विषय नथी. महतात्प वगेरे अनेक शक्तिओ पश्च तेमनामांथी ज प्रगट थही छे. तेओ शुं करवा ईच्छे छे ए वात पश्च संसारमां कोई जाग्रत्तु नथी; तो पछी जे पाइणथी उत्पन्न थया छे ते पोताना मूण कारण परमात्माने तो जाग्री ज कह रीते शके? (२३)

म् । (बेटा! कुबेरना आ अनुचरो तारा भाईने मारनारा नथी; कारण के मनुष्यना जन्म अने मरणानुं वास्तविक कारण तो ईश्वर छे. (२४) एकमात्र तेओ ज संसारने रथे छे, तेने पाणे छे अने तेनो नाश करे छे; जोके अहंकाररहित होवाने कारणे आ संसारना गुणो अने कर्माथी तो तेओ नित्य निर्लेप ज रहे छे. (२५) समस्त प्राणीओना अंतरात्मा, नियंता अने रक्षणाहार ते प्रभु ज पोतानी मायाशक्तिथी युक्त थहीने समस्त ज्ञवोनुं सर्जन, पालन अने संहार करे छे. (२६) जेम नाकमां नाथघालेलो बण्ड पोताना मालिकनो बोज जेंयतो रहे छे तेवी ज रीते जगतनी रथना करनारा भ्रम्मा वगेरे पश्च नामरूप दोरडीथी बंधायेला रहीने तेमनी ज आशानुं पालन करे छे. तेओ अ-भक्तो माटे मृत्युरूप अने भक्तो माटे अमृतरूप छे. तथा संसारना एकमात्र आश्रय छे. हे तात! तुं बधी रीते ते ज परमात्मानुं शरण ले. (२७) तुं पांच वर्षनी ज उमरे पोतानी सावडी मातानां वाग्बाष्णोथी मर्माधात पामीने मानो खोणो

१. मा. पा. – वेदास्य च सम्भ०।

तमेनमज्ञात्मनि^१ मुक्तविग्रहे
व्यपाश्रितं निर्गुणमेकमक्षरम् ।
आत्मानमन्विष्ट विमुक्तमात्मदृग्
यस्मिन्दिं भेदमसत् प्रतीयते ॥ २८॥

तं प्रत्यगात्मनि तदा भगवत्यनन्त
आनन्दमात्र उपपत्समस्तशक्तौ ।
भक्तिं विधाय परमां शनकैरविद्या-
ग्रन्थिं विभेत्स्यसि ममाहमितिप्रश्नम् ॥ ३०॥

संयष्ठ रोषं भद्रं ते प्रतीपं श्रेयसां परम् ।
श्रुतेन भूयसा राजशगदेन यथाऽऽमयम् ॥ ३१॥

येनोपसृष्टात्पुरुषाल्लोक उद्विजते भृशम् ।
न बुधस्तद्वशं गच्छेदिष्ट्यन्तमयमात्मनः ॥ ३२॥

हेतुं गिरिशभ्रातुर्धनदस्य त्वया कृतम् ।
यज्ञजिनवान् पुण्यजनान् भ्रातृघानित्यमर्हितः ॥ ३३॥

तं प्रसादय वत्साशु सतत्या प्रश्रयोक्तिभिः ।
न^२ यावन्महतां तेजः कुलं नोडभिभविष्यति ॥ ३४॥

ऐवं स्वायम्भुवः पौत्रमनुशास्य मनुर्धृवम् ।
तेनाभिवन्धितः साकमृषिभिः स्वपुरं ययौ ॥ ३५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां चतुर्थस्कन्धे एकादशोऽध्यायः ॥ ११॥
योथा स्कन्ध-अंतर्गत अग्नियारम्भो अध्याय समाप्त.

=★=

बारमो अध्याय

धूवज्ञने कुबेरनुं वरदान अने विष्णुलोकनी प्राप्ति

मैत्रेय उवाच

धूवं निवृतं प्रतिबुद्ध्य वैशसा-
दपेतमन्युं भगवान् धनेश्वरः ।
तत्रागतश्चारण्यक्षिमरैः
संसूयमानोऽभ्यवद्कृताऽऽलिम् ॥ १॥

श्रीमैत्रेयज्ञ कहे छे – हे विद्वरज्ञ! धूवनो कोष शांत थई गयो छे अने तेओ यक्षोनो वध करवामांथी निवृत थई गया छे ऐ जाणीने भगवान् कुबेर त्यां आव्या. ते समये यक्षो, चारणो अने डिन्नरो तेमनी सुति करी रह्या हता. तेमने जोतां ज धूवज्ञ हाथ जोडीने उभा थई गया. त्यारे कुबेरज्ञ अे कह्युं. (१)

१. प्रा. पा. – व्येषम० । २. प्रा. पा. – न च यावन्महतेजः । ३. प्रा. पा. – धूवविज्यो नाम दशमोऽध्यायः ।

ધનદ ઉવાચ

ભો ભો: ક્ષત્રિયદાયાદ પરિતુષ્ટોડસિ તેઠનથ ।
 યસ્તવં પિતામહાદેશાદ્વૈરં દુસ્ત્યજ્મત્યજ: ॥ ૨ ॥

ન ભવાનવધીદ્ય યક્ષાત્ર યક્ષા ભ્રાતરં તવ ।
 કાલ એવ હિ ભૂતાનાં પ્રભુર્પ્રયભાવયો: ॥ ૩ ॥

અહું ત્વમિત્યપાર્થા ધીરજાનાત્પુરુષસ્ય હિ ।
 સ્વાખીવાભાત્યતદ્વયાનાદ્યયા બન્ધવિપર્યયો: ॥ ૪ ॥

તદ્ગચ્છ ધૂવ ભરં તે ભગવન્તમધોક્ષજમ્ ।
 સર્વભૂતાત્મભાવેન સર્વભૂતાત્મવિગ્રહમ્ ॥ ૫ ॥

ભજસ્વ ભજનીયાઽદ્વિમભવાય ભવચ્છિદમ્ ।
 યુક્તં વિરહિતં શક્ત્યા ગુણમધ્યાઽત્મમાયયા ॥ ૬ ॥

વૃષીહિ કામં નૃપ યન્મનોગતં
 મતસ્તવમૌતાનપદેડવિશક્ષિત: ।

વરં વરાહોડમ્ભુજનાભપાદયો^૧-
 રનજતરં ત્વાં વયમજ શુશ્રુમ ॥ ૭ ॥

મૈત્રેય ઉવાચ

સ રાજરાજેન વરાય ચોદિતો
 ધૂવો મહાભાગવતો મહામતિ: ।

હરૌ સ વન્દેદયલિતાં સ્મૃતિં યયા
 તરત્યયલેન દુરત્યયં તમ: ॥ ૮ ॥

તસ્ય પ્રીતેન મનસા તાં દાચૈડવિડસ્તત: ।
 પશ્યતોડન્તર્દ્વિ સોડપિ સ્વપુરં પ્રત્યપદ્યત ॥ ૯ ॥

અથાયજત યજેશાં કૃતુભિર્ભૂરિદક્ષિણૈ: ।
 દ્રવ્યક્રિયાદેવતાનાં કર્મ કર્મફલપ્રદમ્ ॥ ૧૦ ॥

સર્વાત્મન્યચ્યુતેડસર્વેતીગ્રૌધાં ભક્તિમુદ્ધણ્ણ ।
 દદર્શાત્મનિ ભૂતેષુ તમેવાવસ્થિતં વિભુમ્ ॥ ૧૧ ॥

તમેવં શીલસમ્પત્તં બ્રહ્મણ્ણં દીનવત્સલમ્ ।
 ગોમારં ધર્મસેતૂનાં મેનિરે પિતરં પ્રજા: ॥ ૧૨ ॥

ધટ્રિંશદ્વર્ષસાહલં શશાસ ક્ષિતિમણ્ણલમ્ ।
 ભોગૈ: પુષ્યક્ષયં કુર્વન્તભોગૈરશુભક્ષયમ્ ॥ ૧૩ ॥

૧. પ્રા. પા. - વરાહોડસ્યજ૦ ।

શ્રીકુબેરજી બોલ્યા - હે શુદ્ધકદ્વયના ક્ષત્રિયકુમાર!

તમે પોતાના દાદાના ઉપદેશથી આવું દુસ્તજ્ય વેર ત્યજ દીધું,
 તેથી હું તમારા પર ઘડો જ પ્રસન્ન થયો છું. (૨) વાસ્તવમાં
 તમે નથી તો યક્ષોને માર્યા અને નથી તો યક્ષોએ તમારા
 ભાઈને માર્યા. સધળા જીવોની ઉત્પત્તિ અને વિનાશનું કારણ
 તો એકમાત્ર કાળ જ છે. (૩) આ ‘હું-તું’ વગેરે અસત्
 (મિથ્યા) બુદ્ધિ તો અજ્ઞાનને લીધે જીવમાં સ્વભવત् શરીર
 વગેરેને આત્મા માનવાથી જ ઉત્પન્ન થાય છે. એનાથી જ
 મનુષ્યને બંધન તેમ જ દુઃખ વગેરે પ્રતિકૂળ પરિસ્થિતિઓ
 પ્રાપ્ત થાય છે. (૪)

પ્રૂવ! હવે તમે જાઓ, ભગવાન તમારું મંગળ કરો.
 તમે સંસારબંધનમાંથી મુક્ત થવા માટે બધા જીવોમાં સમદાચિ
 રાખીને સર્વભૂતોના આત્મા શ્રીહરિનું ભજન કરો. તેઓ
 સંસારના બંધનને કાપનારા છે તથા સંસારની ઉત્પત્તિ વગેરે
 માટે ત્રિગુણાત્મક માયાશક્તિથી યુક્ત હોવા છતાં પણ
 વાસ્તવમાં તેનાથી પર છે. તેમનાં ચરણકમળો જ સૌને માટે
 ભજન કરવા યોગ્ય છે. (૫-૬) હે પ્રિયવર! અમે સાંભળ્યું
 છે કે તમે નિત્ય ભગવાન કમળનાભનાં ચરણકમળોની સમીપ
 રહેનારા છો; તેથી તમે અવશ્ય વરદાન મેળવવાને યોગ્ય
 છો. પ્રૂવ! તમને જે વરદાનની ઈચ્છા હોય તે મારી પાસેથી
 નિઃસંકોચ અને નિઃશંક થઈને માગી લો. (૭)

શ્રીમૈત્રેયજી કહે છે - હે વિદુરજી! યક્ષરાજ
 કુબેરજીએ જ્યારે વરદાન માગવા માટે આ પ્રમાણો આગ્રહ
 કર્યો ત્યારે મહાભાગવત, મહામતિ ધૂવજીએ તેમની પાસેથી
 એ જ માર્ગ્યું કે ‘મને શ્રીહરિની આખંડ સ્મૃતિ બની રહે કે,
 જેનાથી મનુષ્ય સહજમાં જ દુસ્તર સંસારસાગરને પાર કરી
 લે છે. (૮) ઈડવિડાના પુત્ર કુબેરજીએ અત્યંત પ્રસન્ન મનથી
 તેમને ભગવત્સ્મૃતિનું પ્રદાન કર્યું. પછી ધૂવજીના દેખતાં જ
 તેઓ અંતર્ધાન થઈ ગયા. ત્યારાપછી ધૂવજી પણ પોતાની
 રાજધાનીમાં પાછા આવી ગયા. (૯) ત્યાં રહીને તેમણે મોટી
 મોટી દક્ષિણાવાળા યજોથી ભગવાન યજપુરુષની આરાપના
 કરી; ભગવાન જ દ્રવ્ય, ક્રિયા અને દેવતાવિષયક સમસ્ત કર્મ
 અને તેનું ફળ છે તથા કર્મફળને આપનારા પણ તેઓ જ છે.
 (૧૦) સર્વ ઉપાધિઓથી રહિત સર્વાત્મા શ્રીઅચ્યુતમાં પ્રભળ
 વેગયુક્ત ભક્તિભાવ રાખતા ધૂવજી પોતાનામાં અને સધળાં
 પ્રાણીઓમાં સર્વવ્યાપક શ્રીહરિને જ વિરાજ રહેલા જોવા
 લાગ્યા. (૧૧) ધૂવજી ઘડો જ શીલસંપન્ન, બ્રાહ્મણભક્ત,
 દીનવત્સલ અને ધર્મમર્યાદાના રક્ષક હતા. તેમનાં પ્રજાજનો
 તેમને સાક્ષાત્ પિતા તુલ્ય માનતાં હતા. (૧૨) આ પ્રમાણો
 જાતજાતના ઐશ્વર્યભોગોથી પુણ્યનો અને ભોગોના ત્યાગપૂર્વક

ऐं बहुसंवं कालं महात्माऽविचलेन्द्रियः ।
त्रिवर्गोपयिं नीत्या पुत्रायादात्रुपासनम् ॥ १४ ॥

मन्यमान ईदं विशं मायारचित्मात्मनि ।
अविद्यारचित्स्वभगन्धर्वनगरोपमम् ॥ १५ ॥

आत्मस्त्रयपत्यसुहृदो बलमृष्टकोश-
मनःपुरं परिविहारभुवश्च रम्याः ।
भूमष्टलं जलधिमेखलमाकलय्य
कालोपसृष्टमिति सप्रययौ विशालाम् ॥ १६ ॥

तस्यां विशुद्धकरणाः शिववार्षिगात्म
बद्ध्याऽसनं जितमर्नमनसाऽहताकः ।
स्थूले धार भगवत्प्रतिरूप अतद्
ध्यापं स्तदव्यवहितो व्यसृजत्समाधौ ॥ १७ ॥

भक्तिं हरौ भगवति प्रवहत्तज्ज्ञ-
मानन्दभाष्यकलया मुहुर्द्यमानः ।
विक्लिघमानहृदयः पुलकाचिताङ्गो^१
नात्मानमस्मरदसाविति मुक्तलिङ्गः^२ ॥ १८ ॥

सदर्शविमानाग्रं नभसोऽवतरद्धृवः ।
विभ्राजयदश दिशो राकापतिभिवोहितम् ॥ १९ ॥

तत्रानु देवप्रवरौ चतुर्भुजौ
श्यामौ किशोरावरुणाम्भुजेक्षणौ ।
स्थिताववष्टभ्य गदां सुवाससौ
किरीटहाराज्ञदयारुकुष्टलौ ॥ २० ॥

विज्ञाय तावुतमगायकिङ्करा-
वभ्युत्थितः साध्यसविस्मृतकमः ।
ननाम नामानि गृष्णन्मधुद्विषः
पार्षत्रधानाविति संहताञ्जलिः ॥ २१ ॥

त कृष्णपादाभिनिविष्टयेतसं
बद्धाञ्जलिं प्रश्रयनम्रकन्धरम् ।
सुनन्दनन्दावुपसृत्य सस्मितं
प्रत्यूयतुः पुष्करनाभसम्भतौ ॥ २२ ॥

पश्च वगेरे कर्माना अनुष्ठानथी उपवास प्रत वगेरे द्वारा
पापनो क्षय करतां करतां तेमणे छत्रीस हजार वर्षों सुधी
पृथ्वीनुं शासन कर्युः । (१३) जितेन्द्रिय महात्मा प्रुवज्ञभे आ
ज रीते अर्थ, धर्म अने कामना संपादनमां धर्षांबधां वर्षों
विताव्यां अने पछी पोताना पुत्र उत्कलने राजसिंहासन
सोंपी दीधुः । (१४) आ समस्त दश्य-प्रपञ्चने अविद्यारचित्त
स्वभग अने गंधर्वनगर जेवो, मायाथी पोतानामां ज कल्पित
मानीने अने शरीर, पत्नी, पुत्र, भित्र, सेना, भरपूर
भजानो, राजीवास, सुरभ्य विहारभूमि तथा समुद्रपर्यंत
भूमंडणनुं राज्य - आ बधुं ज काणना मुखमां पठेलुं छे एम
समज्ञने तेओ बदरिकाश्रममां चाल्या गया । (१५-१६)

त्यां तेमणे पवित्र जणमां स्नान करीने इन्द्रियोने
विशुद्ध करी, पछी स्थिर आसनथी बेसीने प्राणायाम द्वारा
शासने वश कर्या, त्यारबाद मन वडे इन्द्रियोने बात्य
विषयोमांथी खसेडीने मनने भगवानना स्थूल विराटस्वरूपमां
स्थिर करी दीधुः, ते ज विराटस्वरूपनुं चिंतन करता करता
तेओ अंतमां धाता अने ध्यानना बेद विनानी निर्विकल्प
समाधिमां लीन थई गया अने ते अवस्थामां विराटस्वरूपनो
पश्च परित्याग करी दीधो । (१७) आ प्रमाणे भगवान श्रीहरि
प्रत्ये निरंतर भक्तिभावनो प्रवाह वहेतो रहेवाथी तेमनी
आंघोमां वारंवार आनंदनां आंसुओनुं पूर उमटी पडतुं
हतुं, ऐनाथी तेमनुं हृदय द्रवीभूत थई गयुं अने शरीरमां
रोमांय थई आव्यो, पछी देहाभिमान ओगणी जवाथी
तेमने 'हुं प्रुव छुं' ऐनी स्मृति पश्च रही नही । (१८)

आ ज समये प्रुवज्ञभे आकाशमांथी एक खूब मोटुं सुंदर
विमान उत्तरतुं जोयुः, ते पोताना प्रकाशथी दशे दिशाओने
प्रकाशित करी रह्युं हतुं, जाणो के पूर्णिमाना चंद्रनो ज उदय
थयो होय । (१९) तेमां बे श्रेष्ठ पार्षदो गदाओनो टेको लઈने
उभा हता, तेमने चार भुजाओ हती, सुंदर श्याम शरीर हतां,
किशोर अवस्था हती अने अरुण कमण जेवी आंघो हती,
तेओ सुंदर वस्त्रो, मुगट, हार, भुजबंध अने अति-मनोहर
कुड्जो धारणा करेला हता । (२०) तेमने पुष्यश्लोक श्रीहरिना
सेवको जाणीने प्रुवज्ञ चक्ति थईने पूजा वगेरेनो कम वीसरीने
एकाएक उभा थई गया, आ भगवानना पार्षदोमां मुख्य
छे एम समज्ञने तेमणे श्रीमध्युसूदननां नामोनुं दीर्तन करतां
करतां तेमने हाथ जोडीने प्रश्नाम कर्या । (२१) प्रुवज्ञनुं मन
भगवाननां चरणकमणोमां तल्लीन थई गयुं अने तेओ हाथ
जोडीने धर्षी नप्रताथी माथुं नमावीने उभा रही गया, त्यारे
श्रीहरिना प्रिय पार्षदो - सुनंद अने नंदे तेमनी पासे जઈने
हसतां हसतां कह्युः । (२२)

१. मा. पा. - ऋक्निता । २. मा. पा. - मुक्तसङ्कः ।

સુનનનનાવુચતુः^૧
 ભોભો રાજન् સુભર્દં તેવાચં^૨ નોડવહિત: શૃષ્ટા
 ૪:^૩ પર્યવર્ષસ્તપસા ભવાન્દેવમતીતૃપત્ત ॥ ૨૩ ॥

તસ્યાખિલજગદ્વાતુરાવાં^૪ દેવસ્ય શાર્જિણા: ।
 પાર્ષદાવિહ સમ્રાત્મૌ નેતું ત્વાં ભગવત્પદમ્^૫ ॥ ૨૪ ॥

સુદુર્જય વિષ્ણુપદં જિતં ત્વયા
 યત્સૂર્યોડપ્રાપ્ય વિચક્ષતે પરમ ।

આતિષ્ઠ તચ્યન્દ્રદિવાકરાદ્યો
 ગ્રહક્ષતારા: પરિયન્તિ દક્ષિણમ્ ॥ ૨૫ ॥

અનાસ્થિતં તે પિતૃભિરન્યૈરપ્યજ્ઞ કહિચિત્ત ।
 આતિષ્ઠ જગતાં વન્દ્યાં તદ્વિષ્ણો: પરમં પદમ્ ॥ ૨૬ ॥

એતદ્વિમાનપ્રવરમુતમશલોકમૌલિના ।
 ઉપસ્થાપિતમાયુષ્મન્નધિરોહું તમહસિ ॥ ૨૭ ॥

મૈત્રેય ઉવાચ

નિશાય વૈકુણ્ઠનિયોજ્યમુખ્યયો-
 મધુચ્યુતં વાચમુરુકમપ્રિય: ।
 કૃતાભિષેક: કૃતનિત્યમજલો^૬
 મુનીન્ પ્રણામ્યાશિષમભ્યવાદ્યત્ ॥ ૨૮ ॥

પરીત્યાભ્યર્થદિષ્ણયાગ્ર્યં પાર્ષદાવભિવન્દ્યચ ।
 ઈદ્યેષ તદ્વિષ્ઠાતું બિભ્રદ્રૂપં હિરણ્યમ્ ॥ ૨૯ ॥

તદોત્તાનપદ:^૭ પુત્રો દદર્શાન્તકમાગતમ્ ।
 મૃત્યોમૂર્ધિં પદં દાવા આરૂરોહાદ્ભુતં ગૃહમ્ ॥ ૩૦ ॥

તદા દુન્દુભ્યો નેદુમૃદજપણવાદ્ય: ।
 ગન્ધર્વમુખ્યા: પ્રજગુ: પેતુ: કુસુમવૃષ્ટય: ॥ ૩૧ ॥

સચ સ્વલોકમારોક્ષયન્ સુનીતિં જનનીં ધૂવઃ ।
 અન્વસ્મરદગં હિત્વા દીનાં યાસ્યે^૮ ત્રિવિષ્ટપમ્ ॥ ૩૨ ॥

ઈતિ વ્યવસિતં તસ્ય વ્યવસાય સુરોતમૌ ।
 દર્શયામાસતુર્દ્વીં પુરો યાનેન ગચ્છતીમ્ ॥ ૩૩ ॥

ક 'સુનંદ અને નંદ કહેવા લાગ્યા — હે રાજન! તમારું કલ્યાણ થાઓ. તમે સાવધાન થઈને અમારી વાત સાંભળો. તમે પાંચ વર્ષની વયે જ તપસ્યા કરીને સર્વેશર ભગવાનને પ્રસન્ન કરી લીધા હતા. (૨૩) અમે તે જ અખિલ જગતના નિયંતા શાર્જપાણિ ભગવાન વિષ્ણુના સેવકો છીએ અને તમને ભગવાનના ધામમાં લઈ જવા માટે અહીં આવ્યા છીએ. (૨૪) તમે પોતાની ભક્તિના પ્રભાવથી વિષ્ણુલોકનો અધિકાર મેળવ્યો છે, કે જે બીજાઓ માટે ધણો દુર્લભ છે. પરમજ્ઞાની સપ્તર્ણિઓ પણ ત્વાં સુધી પહોંચી શક્યા નથી, તેઓ નીચેથી તેને માત્ર જોતા રહે છે. સૂર્ય, ચંદ્ર વગેરે ગ્રહો, નક્ષત્રો અને તારાઓ પણ તેની પ્રદક્ષિણા કરતા રહે છે. ચાલો, તમે તે જ વિષ્ણુલોકમાં નિવાસ કરો. (૨૫) પ્રિયવર! આજ સુધી તમારા પૂર્વજી તથા અન્ય કોઈ પણ તે પદ પર ક્યારેય પહોંચી શક્યા નથી. ભગવાન વિષ્ણુનું તે પરમ ધામ સંઘણા સંસાર માટે વંદનીય છે, તમે ત્વાં પણ આત્માને વિરાજમાન થાઓ. (૨૬) હે આયુભન! આ શ્રેષ્ઠ વિમાન પુષ્પશલોક-શિરોમણિ શ્રીહરિએ તમારે માટે જ મોકલ્યું છો, તમે તેના પર આરૂપ થવાને યોગ્ય છો. (૨૭)

શ્રીમैત્રેયજ્ઞ કહે છે — ભગવાનના પ્રમુખ પાર્ષદોનાં આ અમૃતમય વચ્ચનો સાંભળીને પરમ ભાગવત પ્રુવજ્ઞાને સ્નાન કર્યું, પછી સંધ્યા-વંદન આદિ નિત્યકર્માંથી પરવારીને માંગલિક અલંકારો વગેરે ધારણ કર્યા. બદરિકાશમમાં રહેનારા મુનિઓને પ્રણામ કરીને, તેમના આશીર્વાદ લીધા. (૨૮) ત્યારબાદ તેમણે તે શ્રેષ્ઠ વિમાનની પૂજા અને પ્રદક્ષિણા કરી તથા પાર્ષદોને પ્રણામ કરીને સુવર્ણસમું કાન્તિમાન દિવ્ય રૂપ ધારણ કરીને તે વિમાન પર ચઢવા તેઓ તૈયાર થયા. (૨૯) એ દરમિયાન જ પ્રુવજ્ઞાને જોયું કે કાળ મૂર્તિમંત થઈને તેમની સામે ઊભો છે. ત્યારે તેઓ મૃત્યુના માથા પર પગ મૂકીને તે સમયે અદ્ભુત વિમાન પર ચઢી ગયા. (૩૦) તે સમયે આકાશમાં દુંહુલિ, મૃદુંગ, ઢોલ વગેરે વાદ્યો વાગવા લાગ્યાં, શ્રેષ્ઠ ગંધવો ગાન કરવા લાગ્યા અને પુષ્પોની વૃષ્ટિ થવા લાગી. (૩૧)

વિમાન પર બેસીને પ્રુવજ્ઞ જેવા ભગવાનના ધામમાં જવા તૈયાર થયા કે તરત જ તેમને પોતાની માતા સુનીતિનું સ્મરણ થઈ આવ્યું. તેઓ વિચારવા લાગ્યા, 'શું હું બિચારી માતાને છોડીને એકલો જ દુર્લભ વૈકુણ્ઠયામમાં જઈશ?' (૩૨)

નંદ અને સુનંદ પ્રુવજ્ઞની વાત જાણીને તેમને બતાવ્યું કે જુઓ! દેવી સુનીતિ આગળ-આગળ બીજા

૧. પ્રાચીન પ્રતમાં નથી. ૨. પ્રા. પા. — વાચો. ૩. પ્રા. પા. — વાચો. ૪. પ્રા. પા. — વદાતુર્દ્વેવદેવસ્ય । ૫. પ્રા. પા. — વત્તુરમ્ ।
 ૬. પ્રા. પા. — કૃતકૃત્યમં । ૭. પ્રાચીન પ્રતમાં 'તદોત્તાન...'થી માંડીને 'ગૃહમ્' ॥ સુધીનો આખોય શલોક નથી. ૮. પ્રા. પા. — યાસ્યન ।

तत्र तत्र प्रशंसन्निः पथि वैमानिकैः सुरैः ।
अवकीर्यमाणो ददेशे कुसुमैः कुमशो ग्रहान् ॥ ३४ ॥

त्रिलोकीं देवयानेन सोऽतिरक्ष्य मुनीनपि ।
परस्ताद्यद्युवगतिर्विष्णोः पदमथाभ्यगात् ॥ ३५ ॥

यद्^१ भ्राजमानं स्वरुचैव सर्वतो
लोकाख्यो ह्यनु विभ्राजन्त अते ।
यत्त्राप्रजग्नन्तुषु^२ येऽननुग्रहा
प्रजन्ति भद्राणि चरन्ति येऽनिशम् ॥ ३६ ॥

शान्ताः समदेशः शुद्धाः सर्वभूतानुरक्षनाः^३ ।
यान्त्यज्जसाऽच्युतपदमच्युतप्रियबान्धवाः ॥ ३७ ॥

ईत्युत्तानपदः पुत्रो द्युवः कृष्णपरायणः ।
अभूत्वयाणां लोकानां चूडामणिरिवामलः ॥ ३८ ॥

गम्भीरवेगोऽनिभिषं ज्योतिषां यक्माहितम्^४ ।
पस्मिन् ऋमति कौरव्य मेघ्याभिव गवां गणाः ॥ ३९ ॥

महिमानं विलोक्यास्य नारदो भगवानुषिः ।
आतोद्यं वितुदनश्लोकान् सत्रेऽगायत्रयेतसाम् ॥ ४० ॥

नारद उवाच^५

नूनं सुनीतेः पतिदेवताया-
स्तपः प्रभावस्य सुतस्य तां गतिम् ।
दद्यवाऽच्युपायानपि वेदवादिनो
नैवाधिगन्तुं प्रभवन्ति किं नृपाः ॥ ४१ ॥

यः पञ्चवर्षो गुरुदारवाक्शरै-
र्भिन्नेन यातो हृदयेन दूयता ।
वनं मदादेशकरोऽजितं प्रभुं^६
जिगाय तद्वक्तगुणैः^७ पराजितम् ॥ ४२ ॥

यः क्षत्रबन्धुर्भुवि तस्याधिरूढ-
मन्यारुलक्षेदपि वर्षपूर्णैः ।
पट्पञ्चवर्षो^८ यद्होभिरल्पैः
प्रसाद्य वैकुण्ठमवाप तत्पदम् ॥ ४३ ॥

विमानमां जर्द रथां छे. (३३) तेमणे कुमशः सूर्य वगेरे बधा ज ग्रहो जोया. मार्गमां जयां ने त्यां विमानो पर बेठेला देवताओं तेमनी प्रशंसा करतां करतां पुण्यवृष्टि करता हता. (३४) ते दिव्य विमान पर बेसीने प्रूपज्ञ त्रिष्ठे लोकोने पार करीने सप्तरिंगमंडणनी पद्मा उपरना भगवान विष्णुना नित्यधाममां पहोच्या. आ प्रमाणे तेमणे अविचल गति प्राप्त करी. (३५) आ दिव्य धाम पोताना ज प्रकाशथी प्रकाशित छे. आना प्रकाशथी ज त्रिष्ठे लोक प्रकाशित थाय छे. आमां ज्ञावो प्रत्ये कूरता दाखवनारा मनुष्यो जर्द शक्ता नथी. अहीं तो ए लोको ज पहोचे छे के जेओं प्राणीओना कल्याण माटे रात-दिवस शुभ कर्मा ज करता रहे छे. (३६) जेओं शान्त, समदर्शी, शुद्ध अने बधां प्राणीओने प्रसन्न राखनारा छे तथा भगवानना भक्तोने ज पोताना ऐकमात्र सुहृद माने छे तेवा लोको सुगमतापूर्वक ज भगवानना आ धामने प्राप्त करी ले छे. (३७)

आ प्रमाणे उत्तानपादना पुत्र भगवत्परायण श्रीपूर्वज्ञ त्रिष्ठे लोकोनी उपर मुगाटमां चूडामणिनी जेम विराज्ञने शोभी रथा हता. (३८) हे कुरुनंदन! जेम हालरुं चलावती वधते थांभलीनी चारे बाजु बणदो फरता रहे छे ते ज रीते गंभीर गतिवाणुं आ ज्योति-यक ते अविनाशी लोकना आश्रये ज निरंतर फरतुं रहे छे. (३९) तेनो महिमा ज्ञेन देवर्षि नारदे प्रयेताओनी पश्चाणामां वीक्षा वगाईने आ त्रिष्ठे श्लोक गाया हता. (४०)

नारदज्ञामे कल्युं हतुं - अमां संदेह नथी के पतिपरायण सुनीतिना पुत्र प्रूपे तपस्या वडे अद्भुत शक्ति संचित करीने जे गति मेणवी छे ते गति भागवत-धर्मानी आलोचना करीने वेदवादी मुनिओं पद्मा मेणवी शक्ता नथी; तो पछी राजाओनी तो वात ज शी करवी? (४१) अहो! तेओं पांच वर्षनी वये ज सावकी मातानां वाग्बाणोथी मर्माधात पामीने हुःभी हृदये वनमां चाल्या गया अने मारा उपदेश अनुसार ज आचरण करीने ते अज्ञेय प्रभुने ज्ञाती लीधा, के जेओं केवल पोताना भक्तोना गुणोथी ज वश थाय छे. (४२) प्रूपज्ञामे तो पांच-४ वर्षनी वये ज थोडा दिवसोनी ज तपस्याथी भगवानने प्रसन्न कर्या अने तेमनुं परमपद मेणवी लीधुं; परंतु तेमणे अधिकृत करेलुं आ पद (समस्त) भूमंडणमां कोई बीजो क्षत्रिय वर्षो सुधी तपस्या करीने पद्मा शु मेणवी शके भरो? (४३)

१. प्रा. पा. - विभ्रां । २. प्रा. पा. - ये वत्सला जनुषु पेष्वनुग्रहं । ३. प्रा. पा. - वरज्जकाः । ४. प्रा. पा. - अर्पितम् ।

५. प्राचीन प्रतमां 'नारद उवाच' अे पाठ नथी. ६. प्रा. पा. - विभुं । ७. प्रा. पा. - तद्वक्तगुणैः । ८. प्रा. पा. - यत्पञ्चः ।

મૈત્રેય ઉવાચ

એતતોડભિહિતં સર્વયત્પૃષ્ઠોડહભિહ તયા ।
ધ્રુવસ્યોદામયશસશરિતં સમ્મતં સતામ્ ॥ ૪૪ ॥

ધન્યં યશસ્યમાયુષ્યં પુણ્યં સ્વસ્ત્યયનં મહત् ।
સ્વર્ગ્યં પ્રૌદ્યં સૌમનસ્યં પ્રશસ્યમધમર્ઘણમ્ ॥ ૪૫ ॥

૧ શુત્વૈતચ્છ્રદ્ધયાડભીક્ષણમચ્યુતપ્રિયચેષ્ટિતમ્ ।
ભવેદ્બક્તિર્ભગવતિ યયા^૨ સ્યાત્કલેશસક્ષયઃ ॥ ૪૬ ॥

મહત્વમિચ્છતાં^૩ તીર્થ શ્રોતુઃ શીલાદ્યો ગુણાઃ ।
યત્તેજસ્તાદિચ્છૂનાં માનો યત્ત્ર મનસ્વિનામ્ ॥ ૪૭ ॥

પ્રયતઃ કીર્તયેતાતઃ સમવાયે દ્વિજન્મનામ્ ।
સાયં ચ પુણ્યશલોકસ્ય ધ્રુવસ્ય ચરિતં મહત् ॥ ૪૮ ॥

પૌર્ણમાસ્યાં સિનીવાલ્યાં દ્વાદશ્યાં શ્રવણોડથવા ।
દિનક્ષયે વ્યતીપાતે સક્રૂમેડક્રિનેડપિ^૪ વા ॥ ૪૯ ॥

શ્રાવયેચ્છ્રદ્ધધાનાનાં તીર્થપાદપદાશ્રયઃ ।
નેચ્છંસત્ત્રાત્મનાડત્માનં સન્તુષ્ટ ઈતિસિધ્યતિ ॥ ૫૦ ॥

શાનમશાતતત્વાય યોદ્ધાત્સત્પથેડમૃતમ્^૫ ।
કૃપાલોર્દીનનાથસ્ય દેવાસ્તસ્યાનુગૃહ્ણતે ॥ ૫૧ ॥

ઈદ મયા તેડભિહિતં કુરુદ્ધ
ધ્રુવસ્ય વિષ્ણ્યાતવિશુદ્ધકર્મણાઃ ।
હિત્વાડર્ભક્ત: કીર્તનકાનિ માતુ-
ગૃહં ચ વિષ્ણું શરણાં યો^૬ જગામ ॥ ૫૨ ॥

શ્રીમैત્રેયજી કહે છે - હે વિદુરજી! તમે મને ઉદારકીર્તિ ધ્રુવજ્ઞના ચરિત્ર વિષે પૂછ્યું હતું, તે મેં તમને પૂરેપૂરું કહી સંભળાવ્યું. સાખુપુરુષો આ ચરિત્રની ઘણી પ્રશંસા કરે છે. (૪૪) આ (ધ્રુવચરિત્ર) ધન, યશ અને આયુષ્યની વૃદ્ધિ કરનારું, પરમ પવિત્ર અને અત્યંત મંગળમય છે. આના (શ્રવણ)થી સ્વર્ગ અને અવિનાશી પદ મળી શકે છે. આ દેવતવની પ્રાપ્તિ કરાવનારું, ધણું જ પ્રશંસનીય અને સમસ્ત પાપોનો નાશ કરનારું છે. (૪૫) ભગવાનના ભક્ત ધ્રુવનું આ પવિત્ર ચરિત્ર જેઓ શ્રદ્ધાપૂર્વક વારંવાર સાંભળે છે તેમને ભગવાનની ભક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે, કે જેનાથી તેમનાં બધાં જ દુઃખોનો નાશ થઈ જાય છે. (૪૬) એનું શ્રવણ કરનારાને શીલ વગેરે ગુણોની પ્રાપ્તિ થાય છે, જેઓ મહત્ત્વ હશે છે તેમને મહત્ત્વાની પ્રાપ્તિ કરાવનારું પદ મળે છે, જેઓ તેજ હશે છે તેમને તેજ પ્રાપ્ત થાય છે અને મનસ્વીઓનું માન વધે છે. (૪૭) પવિત્રકીર્તિ ધ્રુવજ્ઞના આ મહાન ચરિત્રનું સવારે અને સાંજે બ્રાહ્મણ વગેરે દ્વિજાતિઓના સમાજમાં એકાગ્રચિત્તે કીર્તન કરવું જોઈએ. (૪૮) ભગવાનના પરમ પવિત્ર ચરણોના શરણમાં રહેનારો જે મનુષ્ય આ ચરિત્ર નિર્ઝામભાવે પૂર્ણિમા, અમાવાસ્યા, બારસ, શ્રવણ નક્ષત્ર, તિથિક્ષય, વ્યતીપાત, સંકાન્તિ અથવા રવિવારના દિવસે શ્રદ્ધાળું મનુષ્યોને સંભળાવે છે તે સ્વર્ય પોતાના આત્મામાં જ સંતુષ્ટ રહેવા લાગે છે અને સિદ્ધ થઈ જાય છે. (૪૯-૫૦) આ (ધ્રુવચરિત્ર) સાક્ષાત્ ભગવદ્ધિષ્યક અમૃતમય જ્ઞાન છે. જે લોકો ભગવાનના માર્ગના મર્મથી અજ્ઞાણ છે તેમને જે કોઈ આ જ્ઞાન આપે છે તે દીનવત્સલ કૃપાળું મનુષ્ય પર દેવતાઓ કુંપા કરે છે. (૫૧)

ધ્રુવજ્ઞનાં કર્મ સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ અને પરમ પવિત્ર છે; તેઓ પોતાની બાલ્યાવસ્થામાં જ માતાના ઘર અને રમકડાંનો મોહ છોડીને શ્રીવિષ્ણુ ભગવાનના શરણે ચાલ્યા ગયા હતા. હે કુરુનંદન! તેમનું આ પરમ પવિત્ર ચરિત્ર મેં તમને કહી સંભળાવ્યું. (૫૨)

—★—

ઈતિ શ્રીમદ્બાગવતે મહાપુરાણે પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં ચતુર્થસ્કન્દે ધ્રુવચરિતં^૭ નામ દ્વાદશોડધ્યાય:^૮ ॥ ૧૨ ॥
ચોથો સુંક્ય-અંતર્ગત ધ્રુવચરિત નામનો બારમો અધ્યાય સમાપ્ત.

—★—

૧. પ્રા. પા. - શુત્વેમં શ્રદ્ધં । ૨. પ્રા. પા. - યસ્ય । ૩. પ્રા. પા. - ચક્ષતોડત્યથી શ્રોતુઃ । ૪. પ્રા. પા. - દ્વિજવા । ૫. પ્રા. પા. - દ્વાદશોડમાતે । ૬. પ્રાચીન પ્રતમાં 'યો' નથી. ૭. પ્રા. પા. - ધ્રુવારોહણં । ૮. પ્રા. પા. - એકાદશોં ।

तेरमो अध्याय

धुवना वंशनुं वर्णनं तथा राजा अंगनुं चरित्रं

सूत उवाच

निशम्य कौषारविषोपवर्णितं
धुवस्य वैकुण्ठपदाधिरोहणम् ।
प्रदृढभावो भगवत्यधोक्षजे
प्रथुं पुनस्तं विद्वरः प्रयक्तमे ॥ १ ॥

विद्वर उवाच

के ते प्रयेतसो नाम कस्यापत्यानि सुव्रतं ।
 कस्यान्ववाये प्रभ्याताः कुत्र वा सत्रमासत ॥ २ ॥
 मन्ये महाभागवतं नारदं देवदर्शनम् ।
 येन प्रोक्तः कियायोगः परिचर्याविधिर्हरेः ॥ ३ ॥
 स्वधर्मशीलैः पुरुषैर्भगवान् यज्ञपूरुषः ।
 ईश्यमानो भक्तिमता^१ नारदेनेरितः किल ॥ ४ ॥
 यास्ता देवर्षिणा तत्र वर्णिता भगवत्कथाः ।
 महां शुश्रूषये ब्रह्मन् कात्स्न्येनाच्छुमर्हसि ॥ ५ ॥

मैत्रेय उवाच

धुवस्य चोत्कलः पुत्रः पितरि प्रस्थिते वनम् ।
 सार्वभौमश्रियं नैच्छदधिराजासनं पितुः ॥ ६ ॥
 स जन्मनोपशान्तात्मा निःसङ्गः समदर्शनः ।
 ददर्श लोके विततमात्मानं लोकमात्मनि ॥ ७ ॥
 आत्मानं ब्रह्म निर्वाणं प्रत्यस्तमितविग्रहम् ।
 अवबोधरसैकात्म्यमानन्दमनुसन्ततम् ॥ ८ ॥
 अव्यवस्थितयोगानिदृष्टकर्ममलाशयः ।
 स्वरूपमवरुन्धानो नात्मनोऽन्यं तदैक्षत ॥ ९ ॥
 जडान्धबधिरोन्मतमूकाकृतिरतन्मतिः ।
 लक्षितः पथि बालानां प्रशान्तार्थिरिवानलः ॥ १० ॥
 मत्वा तं जडमुन्मातं कुलवृद्धाः समन्त्रिणः ।
 वत्सरं भूपतिं चकुर्यवीयांसं भ्रमेः सुतम् ॥ ११ ॥
 स्वर्वार्थिर्वत्सरस्येष्टाभार्याऽसूतपडात्मजान् ।
 पुण्यार्थं तिग्मकेतुं च ईषमूर्जं वसुं जयम् ॥ १२ ॥

श्रीसूतज्ञ कहे छे – हे शौनकज्ञ! श्रीमैत्रेय मुनिना मुखेथी ध्रुवज्ञ विष्णुपद पर आउढ थया ते वृत्तान्त सांभणीने विद्वरज्ञना वृद्यमां भगवान विष्णुनी भक्तिनो उभरो आव्यो अने तेमणे मैत्रेयज्ञने करी प्रश्नो पूछवानी शङ्खमात करी. (१)

विद्वरज्ञामे पूछ्युं – हे भगवत्परायण मुनि! आ प्रयेताओ कोइ छता? तेओ कोना पुत्र छता? कोना वंशमां प्रसिद्ध छता अने तेमणे क्यां पक्ष क्यों छतो? (२) भगवानना दर्शनथी कृतार्थ थयेला नारदज्ञ परम भागवत छे ऐम हुं मानुं छुं. तेमणे पांचरात्रनुं निर्माण करीने श्रीहरिनी पूजा-पद्धतिरूप डियायोगनो उपदेश क्यों छे. (३) जे समये प्रयेताओ स्वधर्मनुं आचरण करता रहीने भगवान यज्ञश्चरनी आराधना करी रह्या छता ते जे समये भक्तश्रेष्ठ नारदज्ञ अे ध्रुवज्ञनुं गुणगान क्युं छरो. (४) हे ब्रह्मन्! ते स्थगे तेमणे भगवाननी जे जे लीलापूर्णी कथाओंनुं वर्णन क्युं होय ते बधी कथाओ मने संभणावो; मने ते सांभणवानी घण्ठी ईच्छा छे. (५)

श्रीमैत्रेयज्ञामे कहुं – हे विद्वरज्ञ! महाराज ध्रुव वनमां चाल्या गया ते पछी तेमना पुत्र उत्कले पोताना पिताना सार्वभौम वैभव अने राज्यसिंहासननो अस्वीकार करी दीधो. (६) ते जन्मथी ज शांतचित्तना, आसक्तिरहित अने समदर्शी छता तथा समस्त लोकोने पोताना आत्मामां अने पोताना आत्माने समस्त लोकोमां स्थित जोता छता. (७) तेमना अंतःकरणानो वासनारूपी मण अभंड योगना अजिनिथी भस्म थई गयो छतो; तेथी तेओ पोताना आत्माने विशुद्ध बोधरस सहित अभिन्न, आनन्दमय अने सर्वत्र-व्याप्त जोता छता. बधा ज मकारना भेदो विनाना प्रशांत ब्रह्मने ज तेओ पोतानुं स्वरूप समज्ञवतो छतो तथा पोताना आत्माथी भिन्न कशुं ज नथी ऐम जोतो छतो. (८-९) तेओ अज्ञानी लोकोने मूर्ख, अंध, बधीर, छडेला अथवा मूँगा जेवा लागता छता परंतु वास्तवमां तेओ ऐवा न छता. तेमनुं जे तेज छतुं ते ऐवी रीते ढंकायेलुं छतुं के जेम विना ज्वाणानो अज्ञि होय. (१०) तेथी कुणना वृद्धो-वडीलो तथा मंत्रीओमे तेमने मूर्ख अने पागल समज्ञने तेमना नाना भाई अभिपुत्र वत्सरने राजा बनाव्यो. (११)

६ वत्सरनी प्रिय पत्नी स्वर्वार्थिना गर्भथी पुण्यार्थं, तिग्मकेतु, ईप, उर्ज, वसु अने जय नामना छ पुत्रो थया.

पुण्यार्णस्य प्रभा भार्या दोषा च द्वे भभूवतुः ।
प्रातर्मध्यन्दिनं सायमिति ह्यासन् प्रभासुताः ॥ १३ ॥
प्रदोषो निशिथो व्युष्ट ईति दोषासुताख्यः ।
व्युष्टः सुतं पुष्करिष्यां सर्वतेजसमादधे ॥ १४ ॥
स यक्षुः सुतमाकृत्यां पत्न्यां मनुमवाप ह ।
मनोरसूत महिषी विरज्ञन्दवला सुतान् ॥ १५ ॥
पुरुं कुत्सं त्रितं धुम्नं सत्यवन्तमृतं प्रतम् ।
अग्निष्ठोममतीरात्रं प्रधुम्नं शिबिमुल्मुकम् ॥ १६ ॥
उल्मुकोऽजनयत्पुत्रान्पुष्करिष्यां घुतमान् ।
अजं सुमनसं घ्यातिं कुतुमज्जिरसं गयम् ॥ १७ ॥
सुनीथाऽजस्य या पत्नी सुषुवे वेनमुल्बणम् ।
यद्वौः शील्यात्स राज्ञिर्निर्विष्णो निरगात्पुरात् ॥ १८ ॥
यमजं शेपुः कुपिता वाग्वज्ञा मुनयः किल ।
गतासोस्तस्य भूयस्ते ममन्युर्दक्षिणां करम् ॥ १९ ॥
अराजके तदा लोके दस्युभिः पीडिताः प्रजाः ।
जातो नारायणांशेन पृथुराद्यः क्षितीश्वरः ॥ २० ॥

विदुर उवाच

तस्य शीलनिधेः साधोर्भवेष्यस्य महात्मनः ।
राज्ञः कथमभूद्दुष्टा प्रजा यद्विमना ययौ ॥ २१ ॥
किं वांहो वेन उदिश्य भ्रह्मदण्डमयूर्युजन् ।
दण्डप्रतधरे राज्ञि मुनयो धर्मकोविदाः ॥ २२ ॥
नावध्येयः प्रजापालः प्रजाभिरघवानपि ।
यदसौ लोकपालानां बिभत्योऽस्तेजसा ॥ २३ ॥
ऐतदाख्याहि मे भ्रह्मन् सुनीथात्मज्ञेष्ठितम् ।
श्रद्धानाय भक्ताय त्वं परावरवितमः ॥ २४ ॥

मंत्रेण उवाच

अजोऽश्वमेधं राज्ञिराजहार महाकुतुम् ।
नाज्ञमुर्दृवतास्तस्मिन्नाहूता भ्रह्मवाहिभिः ॥ २५ ॥
तमूर्च्युर्विस्मितास्तत्र^१ यज्ञमानमथर्त्विजः ।
हवीषि हूयमानानि न ते गृह्णन्ति देवताः ॥ २६ ॥
राज्ञः हवीष्यदुष्टानि श्रद्धयाऽसाहितानिते ।
छन्दांस्यात्यामानि योजितानि पृतत्रते: ॥ २७ ॥

१. प्रा. पा. - तद्दृश्यः ।

(१२) पुण्यार्णने प्रभा अने दोषा नामनी ऐ पत्नीओ हती; तेमांनी प्रभाने प्रातः, मध्याह्न अने सायं - ए त्रिवा पुत्रो थया. (१३) दोषाने प्रदोष, निशीथ अने व्युष्ट - ए त्रिवा पुत्रो थया. व्युष्टे पोतानी पत्नी पुष्करिष्यीथी सर्वतेजस् नामनो पुत्र उत्पन्न कर्या. (१४) तेनी पत्नी आकृतिथी यक्षुस् नामनो पुत्र थयो. याकृष मन्वंतरमां ते ज मनु थया. यक्षु-मनुनी पत्नी नैवलाथी पुरु, इत्स, त्रित, धुम्न, सत्यवान, ऋत, प्रत, अग्निष्ठोम, अतिरात्र, प्रधुम्न, शिबि अने उल्मुक - ए बार सत्यवगुणी पुत्रो थया. (१५-१६) अमांना उल्मुके पोतानी पत्नी पुष्करिष्यीथी अंग, सुमनस्, घ्याति, कुतु, अंगिरा अने गय - ए छ उत्तम पुत्रो उत्पन्न कर्या. (१७) अंगनी पत्नी सुनीथाए कूरकर्मी वेनने जन्म आप्यो, जेनी हुष्टाथी उदिश्य थैने राज्ञिं अंग नगर छोडीने चाल्या गया हता. (१८) मिय विदुरज्ञ! मुनिओनां वयनो वज्ज जेवां अमोघ होय छे. तेमणे (अंगे) कुद्ध थैने वेनने शाप आप्यो अने ज्यारे ते मृत्यु पाप्यो त्यारे कोई राजा नहीं रहेवाने कारणे जगतमां लुटाराओ द्वारा प्रजाज्ञनोने घण्टुं कट पडवा लाग्युं. ए जोईने तेमणे वेननी जमणी भुजानुं मंथन कर्युं जेथी भगवान विष्णुना अंशावतार आदिसम्राट महाराज पृथु प्रगट थया. (१८-२०)

विदुरज्ञाए पूछ्युं - दे भ्रह्मन्! महाराज अंग तो शीलसंपन्न, साधुस्वभावना, भ्रातृशोना भक्त अने मोटा महात्मा हता; तो तेमने वेन जेवो हुष्ट पुत्र केम थयो, के जेने कारणे हुःभी थैने तेमणे नगर छोडवुं पज्जुं? (२१) राज्ञांड धारणा करनारा वेननो एवो ते क्यो अपराध हतो के धर्मज्ञानी मुनीश्चरो ए तेना प्रत्ये शापउपी भ्रह्मांडनो प्रयोग कर्या? (२२) प्रजानुं कर्तव्य छे के ते प्रजापालक राजाथी कोई पाप थवा पामे तोपश्च तेनो तिरस्कार न करे; कारण के ते पोताना प्रभावथी आठ लोकपालोनुं तेज धारणा करतो होय छे. (२३) दे भ्रह्मन्! तमे भूत-भविष्यनी वातो जाणनाराओ मां सर्वश्रेष्ठ छो, तेथी तमे मने सुनीथाना पुत्र वेननां बधां करतूतो कही संबोधावो. हुं तमारो श्रद्धाणु भक्त छुं. (२४)

श्रीमैत्रेयज्ञाए कह्युं - विदुरज्ञ! एक वार राज्ञिं अंगे अश्वमेध महायज्ञानुं अनुष्ठान कर्युं. तेमां वेदवादी भ्रातृशो ए आवाहन कर्युं तेम छतां पश्च देवताओ पोतानो भाग लेवा आव्या नहीं. (२५) त्यारे ऋत्विजो विस्मित थया अने तेमणे पृज्ञमान अंगने कह्युं - 'राज्ञ! अमे आकृतिओना इपमां तमारा धी वगेरे पदार्थानो जे उवन करीअे छीअे तेनो देवताओ स्वीकार करता नथी. (२६) अमे जाणीअे छीअे के तमारी उवन-सामग्री दृष्टि नथी, तमे ते सामग्री धक्षी श्रद्धाथी एकठी करेली छे अने वेदमंत्रो पश्च कोई प्रकारे निर्बन्ध

न विद्यमेष्ट देवानां हेलनं वयमङ्गवपि ।
यत्तर्गुरुन्तिभागान् स्वान् येदेवाः कर्मसाक्षिणः ॥ २८ ॥

मैत्रेय उवाच

अजो द्विजवयः श्रुत्वा यज्ञमानः सुहुर्मनाः ।
तत्रमेष्ट व्यसृजद्वाचं सदस्यांस्तदनुशया ॥ २९ ॥

नागच्छन्त्याहुतादेवान् गुरुन्तिग्रहानिष्ठ ।
सदस्यपतयो भूत किमवद्यं मया कृतम् ॥ ३० ॥

सदस्यपतय ब्रितुः

नरदेवेष्ट भवतो^१ नाधं तावन्मनाकृस्थितम् ।
अस्त्येकं प्राक्तनमधं^२ यद्दिलेष्टकृत्वमप्रजः ॥ ३१ ॥

तथा साधय भद्रं ते आत्मानं सुप्रजं नृप ।
ईषस्ते पुत्रकामस्य पुत्रं दास्यति यज्ञभुक् ॥ ३२ ॥

तथा स्वभागधेयानि ग्रहीष्यन्ति दिवौक्षः ।
यद्यज्ञपुरुषः साक्षादपत्याय उर्वितः ॥ ३३ ॥

तांस्तान् कामान् उर्धिर्द्याधान् यान् कामयते जनः ।
आराधितो तथैवैष्ट यथा पुंसां फलोदयः ॥ ३४ ॥

इति व्यवसिता विप्रासत्स्य राशः प्रजातये ।
पुरोडाशं निरवपन् शिपिविष्टाय विष्णावे ॥ ३५ ॥

तस्मात्पुरुष उत्तस्थौ हेमभात्यमलाभ्वरः ।
हिरण्यमयेन पात्रेण सिद्धमादाय पायसम् ॥ ३६ ॥

स विप्रानुमतो राजा गृहीत्वाऽङ्गलिनौदनम् ।
अवद्याय मुदा युक्तः प्रादात्पत्या उदारधीः ॥ ३७ ॥

साऽत्पुंसवनं राशी प्राशय वै पत्युरादधे ।
गर्भं काल उपावृते कुमारं सुखुवेऽप्रजा ॥ ३८ ॥

स बाल एव पुरुषो मातामहमनुव्रतः ।
अधर्माशोऽवं मृत्युं तेनाभवदधार्मिकः ॥ ३९ ॥

स शरासनमुद्यम्य मृगयुर्वनगोचरः ।
हन्यसाधुर्मगान् दीनान् वेनोऽसावित्यरौङ्गजनः ॥ ४० ॥

नथी; कारण के तेमनो प्रयोग करनारा ऋत्विजो याजक माटे योग्य ऐवा बधा ज नियमोनुं संपूर्णपश्चो पालन करी रखा छे. (२७) अमने ऐवी कोई वात देखाती नथी के यज्ञमां देवताओं आ यज्ञमां जराक पश्च तिरस्कार थयो होय, तो तेम छतां पश्च कर्माध्यक देवताओं शा माटे पोतानो भाग ग्रहण करता नथी?" (२८)

श्रीमैत्रेयज्ञ कहे छे - ऋत्विजोनी वात सांबणीने यज्ञमान अंग घळा उदास थया. त्यारे तेमको याजकोनी अनुमति लઈने, मौन तोडीने सबाजनोने पूछ्यु. (२९) "हे सबाजनो! देवताओं आवाहन करवा छतां पश्च यज्ञमां आवता नथी अने नथी तो सोमपात्र पश्च ग्रहण करता; तो तमे बतावो के माराथी ऐवो क्यो अपराध थयो छे?" (३०)

सबाजनोभे कह्युं - राजन्! आ जन्ममां तो तमाराथी जरा जेटलो पश्च अपराध थयो नथी, पश्च हा, पूर्वजन्ममां एक अपराध अवश्य थयेलो छे, के जेने कारणो तमे आवा सर्वगुणसंपन्न होवा छतां पश्च पुत्रहीन छो. (३१) तमारुं कल्याण थाय ए माटे पहेलां तमे सुपुत्र मेणववा माटे कोई उपाय करो. जो तमे पुत्रनी कामनाथी यज्ञ करशो तो भगवान योगेश्वर तमने अवश्य पुत्र प्रदान करशो. (३२) ज्यारे संतान माटे साक्षात् यज्ञपुरुष श्रीहरिनुं आवाहन करवामां आवशे त्यारे देवताओं पोते ज पोतपोतानो यज्ञभाग ग्रहण करी लेशे. (३३) भक्त जे जे वस्तुनी कामना करे छे, श्रीहरि तेने ते ते ज वस्तु आपे छे. तेमनी जे रीते आराधना करवामां आवे छे ते ज प्रभाणे उपासकने फण पश्च मणे छे. (३४)

आ प्रभाणे राजा अंगने पुत्रप्राप्ति कराववानो निश्चय करीने ऋत्विजोभे रश्मिओमां रहेला श्रीविष्णु भगवाननी पूजा माटे पुरोडाश नामनो चरु समर्पण कर्या. (३५) यज्ञमां आहुति नाखतां ज अजिनकुंडमांथी सोनाना हार अने सफेद वस्त्रोथी विभूषित एक पुरुष प्रगट थया, तेओ एक सुवर्णपात्रमां सिद्ध करेली भीर लीघेला हता. (३६) उदारभुद्धिना राजा अंगे याजकोनी अनुमतिथी पोताना जोभामां ते भीर लीधी अने तेने पोते सूंधीने प्रसन्नतापूर्वक पोतानी पत्नीने आपी. (३७) पुत्रहीन राष्ट्रीये ते पुत्र आपनारी भीर आरोगी अने गर्भ धारण कर्या, तेनाथी योग्य समये तेने एक पुत्र थयो. (३८) ते बाणक बाल्यावस्थाथी ज अधर्मना वंशमां उत्पन्न थयेला पोताना नाना (अर्थात् माताना पिता) मृत्युनो अनुयायी हतो (सुनीथा मृत्युनी ज पुत्री हती); तेथी ते पश्च अधार्मिक ज थयो. (३९)

ते हुए वेन धनुष्यबाण चढावीने वनमां जतो अने पारधीनी जेम बिचारां भलांभोणां हरणोनी हत्या करतो

१. मा. पा. - भवता चावद्यं किम्यान्वितम् । २. मा. पा. - प्राक्तनावद्यम् । ३. मा. पा. - यावत्युस० ।

આકીડે કીડતો બાલાન्^૧ વયસ્યાનતિદારુણઃ ।
પ્રસહ્ય નિરનુકોશઃ પશુમારમમારયત् ॥ ૪૧ ॥

તં વિચક્ષ્ય ખલં પુત્રં શાસનૈર્વિવિષેનૃપઃ ।
યદા ન શાસિતું કલ્યો ભૃશમાસીત્સુદુર્મનાઃ ॥ ૪૨ ॥

પ્રાયેષાભ્યર્થિતો દેવો યેડપ્રજા ગૃહમેધિનઃ ।
કદપત્યભૂતં^૨ દુઃખં યે ન વિન્દન્તિ દુર્ભરમ् ॥ ૪૩ ॥

યતઃ પાપીયસી કીર્તિરધર્મશ મહાતૃષામ् ।
યતો વિરોધઃ સર્વેષાં યત આધિરનન્તકઃ ॥ ૪૪ ॥

કસ્તં પ્રજાપદેશં વૈ મોહબન્ધનમાત્મનઃ ।
પછિડતો બહુ મન્યેત યદર્થાઃ કલેશદા ગૃહાઃ ॥ ૪૫ ॥

કદપત્યં વરં મન્યે સદપત્યાચ્છુચાં પદાત् ।
નિર્વિદેત ગૃહાન્મત્ર્યો યતકલેશનિવહા ગૃહાઃ ॥ ૪૬ ॥

એવં સ નિર્વિષણામના નૃપો ગૃહા-
નિશીથ ઉત્થાય મહોદ્યોદ્યાત् ।
અલભ્યનિદ્રોદનુપલક્ષિતો નૃભિ-
હિત્વા ગતો વેનસુવં પ્રસુમામ् ॥ ૪૭ ॥

વિજ્ઞાય નિર્વિદ્ય ગતં પતિ પ્રજાઃ
પુરોહિતામાત્યસુહૃદગ્ણાદ્યઃ ।
વિચિક્યુરુવ્યામતિશોકકાતરા
યથા નિગૂઢં પુરુષં કુયોગિનઃ ॥ ૪૮ ॥

અલક્ષયન્તઃ પદવી પ્રજાપતે-
હતોદ્યમાઃ પ્રત્યુપસૃત્ય તે પુરીમ् ।
અધીન્ સમેતાનભિવન્દ સાશ્રવો
ન્યવેદ્યન્ પૌરવ ભર્તૃવિખ્લવમ् ॥ ૪૯ ॥

હતો. તેને જોતાં જ પુરવાસી લોકો 'વેન આવ્યો! વેન આવ્યો!' એમ પોકારી ઊઠતા હતા. (૪૦) તે એવો કૂર અને નિર્દ્ય હતો કે મેદાનમાં રમતાં પોતાનાં સમવયસ્ક બાળકોને પશુઓની જેમ બળપૂર્વક મારી નાખતો હતો. (૪૧) વેનની આવી દુષ્ટ પ્રકૃતિ જોઈને મહારાજ અંગે તેને વિવિધ રીતે સુધારવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પણ તેઓ તેને સુમાર્ગ પર લાવવા સમર્થ થયા નહીં. એનાથી તેમને ઘણું જ દુઃખ થયું. (૪૨) (તેઓ મનોમન કહેતા હતા -) 'જે ગૃહસ્થોને પુત્રો નથી તેમણે ચોક્કસ પૂર્વજન્મમાં શ્રીહરિની આરાપના કરી હશે; તેનાથી તેમણે કુપુત્રનાં કુકર્માથી થતો અસહ્ય કલેશ સહન કરવો પડતો નથી. (૪૩) જેની કરણીથી માતાપિતાનો સંઘણો પશ ધૂળમાં મળી જાય, તેમણે અધર્મના ભાગી થવું પડે, સૌની સાથે વિરોધ (વેર) થઈ જાય, ક્યારેય નહીં છૂટતી ચિંતા વહોરી લેવી પડે અને ઘર પણ દુઃખદાયી થઈ પડે એવા કહેવા ખાતરના જ સંતાનને માટે કચ્ચો સમજુ મનુષ્ય લલચાશે? તે તો આત્માને માટે એક પ્રકારનું મોહમય બંધન જ છે. (૪૪-૪૫) હું તો સુપુત્ર કરતાં કુપુત્રને જ સારો સમજું છું; કારણ કે સુપુત્રનો ત્યાગ કરવામાં ભારે કલેશ થાય છે, જ્યારે કુપુત્ર ઘરને નરક બનાવી દે છે અને તેથી તેનાથી સહેજે છૂટકારો થઈ જાય છે.' (૪૫)

આ પ્રમાણે વિચારતાં વિચારતાં મહારાજ અંગને રાતે ઊંધ આવી નહીં. તેમનું ચિત્ત ગૃહસ્થીમાંથી વિરક્ત થઈ ગયું. તેઓ અદ્ધી રાતની વેળાએ પથારીમાંથી ઊભા થયા. તે સમયે વેનની માતા ઊંધમાં બેસુધ પડી હતી. રાજાને બધાનો મોહ છોડી દીધો અને તે જ સમયે, કોઈને ય ખબર ન પડે એ રીતે, ચૂપચાપ મહાન જૈશર્યલભર્યા તે રાજમહેલમાંથી નીકળીને વનમાં ચાલ્યા ગયા. (૪૭) મહારાજ વિરક્ત થઈને ઘરમાંથી નીકળી ગયા છે એ જાણીને બધા જ પ્રજાજનો, પુરોહિતો, મંત્રીઓ, સુહૃદજનો વગેરે અત્યંત શોકવિદ્ધ થઈને પૃથ્વી પર તેમની શોધ કરવા લાગી ગયા; બરાબર એવી જ રીતે કે જેમ યોગનું યથાર્થ રહસ્ય નહીં જાણનારા મનુષ્યો પોતાના હૃદયમાં સંતાપેલા ભગવાનને બહાર શોધે છે. (૪૮) જ્યારે તેમને પોતાના સ્વામીનો ક્યાંય પતો ન લાગ્યો ત્યારે તેઓ નિરાશ થઈને નગરમાં પાછા આવી ગયા અને ત્યાં જે મુનિઓ એકથા થયા હતા તેમને યથોચિત પ્રણામ કરીને તેમણે આંખોમાં આંસુ ભરીને મહારાજના નહીં મળવાનો વૃત્તાંત સંબળાવ્યો. (૪૯)

=★=

ઈતિ શ્રીમત્ભગવતે મહાપુરાણે પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં ચતુર્થસ્કન્ધે ત્રયોદશોઽધ્યાય: ॥ ૧૩ ॥
ચોથો સ્કન્ધ-અંતર્ગત તેરમો અધ્યાય સમાપ્ત.

=★=

૧. પ્રાચીન પ્રતમાં 'બાલાન् વયસ્યાનતિદારુણઃ' એટલો ભાગ ખંડિત છે. ૨. મા. પા. - જ્યાંથીં.

चोदमो अद्याय

राजा वेननी कथा

मैत्रेय उवाच

भृगवाद्यस्ते^१ मुनयो लोकानां क्षेमदर्शिनः।
गोमर्यसति वै नृषां पश्यन्तः पशुसाम्यताम् ॥ १ ॥

वीर मातरमाहूय सुनीथां भ्रववादिनः।
प्रकृत्यसमतं वेनमध्यधित्यन् पतिं भुवः ॥ २ ॥

श्रुत्वा नृपासनगतं वेनमत्युग्रशासनम्।
निलिल्युर्दस्यवः सद्यः सर्पत्रस्ता ईवाख्यवः ॥ ३ ॥

स आदृष्टनृपस्थान उत्तद्विभूतिभिः।
अवमेने महाभागान् स्तम्भः सम्भावितः स्वतः ॥ ४ ॥

अेवं मदान्ध उत्सिक्तो निरुकुश ईव द्विपः।
पर्यटन् रथमास्थाय कम्पयन्निव रोदसी ॥ ५ ॥

न यष्टव्यं न दातव्यं न होतव्यं द्विजाः कवचित्।
इति न्यवारयद्वर्म भेरीघोषेण सर्वशः^२ ॥ ६ ॥

वेनस्यावेक्ष्य^३ मुनयो हुर्वृतस्य विचेष्टितम्।
विमृश्य लोकव्यसनं कृपयोग्युः स्म सत्रिष्ठाः^४ ॥ ७ ॥

अहो उभयतः प्रामं लोकस्य व्यसनं महत्।
दारुण्युभयतो दीमे ईव तस्करपालयोः ॥ ८ ॥

अराजकभयादेष^५ कृतो राजाऽतदहंषाः।
ततोऽप्यासीज्यं त्वद्य कथं स्यात्स्वस्ति देहिनाम् ॥ ९ ॥

अहेरिव पयः पोषः पोषकस्याप्यनर्थभृत्^६ ।
वेनः प्रकृत्यैव खलः सुनीथागर्भसम्भवः ॥ १० ॥

निरुपितः प्रजापालः स जिधांसति वै प्रजाः।
तथापि सान्त्वये मामुं नास्मांस्त्वात्कं स्पृशेत् ॥ ११ ॥

तद्विविरसद्वृतो वेनोऽस्माभिः कृतो नृपः।
सान्त्वितो यदि नो वाचं न ग्रहीत्यधर्मकृत् ॥ १२ ॥

श्रीमैत्रेयज्ञ कहे छे – हे वीरश्रेष्ठ विदुरज्ञ! अंग राजना चाल्या गया पहिं बधा ज लोकोनुं क्षेमदुक्षण ईर्ष्यनारा भृगु वगेरे मुनिओं जोपुं के हवे पृथ्वीनुं रक्षण करनारुं कोई ज रहेवा पाम्युं नथी, बधा लोको पशुओं जेवा उद्धृत्यखल थर्द गया छे, त्यारे तेमधो माता सुनीथानी संमतिथी, मंत्रीओंनी संमति नहीं होवा छतां पशा वेननो भूमंडणना राज्यपद पर अभिषेक कर्या. (१-२) वेन घङ्गो कठोर शासक हतो. ज्यारे चोर-लुटाराओंने सांभण्युं के ते ज राज्यसिंहासन पर बेठो छे त्यारे सापथी बीधेला उंदरोनी जेम तेओ बधा तरत ज ज्यां-त्यां संताई गया. (३) राज्यसिंहासन मणवाथी वेन आठे लोकपालोंनी ऐश्वर्यकला (मणवा)ने कारणो उन्मत्त थर्द गयो अने अभिमानने लीपे पोताने ज सौथी महान मानीने महापुरुषोनुं अपमान करवा लाग्यो. (४) ते ऐश्वर्यना मदथी आंधणो थर्दने रथ पर चढीने निरंकुश गजराजनी जेम पृथ्वी अने आकाशने ध्रुवावतो सर्वत्र विचरवा लाग्यो. (५) ‘कोई पशा द्विजातीय वर्षाना मनुष्ये क्यारेय कोई पशा प्रकारनां पश, दान अने हवन करवां नहीं’ – आवो ढंडेरो पोताना राज्यमां पिटावीने तेषो बधां धर्म-कर्म बंध करावी दीधां. (६)

दुष्ट वेननो आवो अत्याचार जोईने बधा ऋषिमुनिओं एकठा थया अने संसार पर संकट आवेलुं समज्ञने कुरुक्षावश परस्परने कहेवा लाग्या. (७) ‘अहो! जेम बंने तरफ बणतां लाकडांनी वच्ये रहेनारां कीडी वगेरे ज्ञवजंतुओ महान संकटमां पडी जाप छे तेवी जरीते आ समये बधां प्रजाजनो एक तरफ राजना, अने भीज्ञ तरफ चोर-लुटाराओंना अत्याचारथी महान संकटमां पडी रह्यां छे. (८) अमे अराजकताना भयथी ज, अयोग्य होवा छतां पशा वेनने राजा बनाव्यो हतो, परंतु हवे तेनाथी पशा प्रजाने भय थर्द गयो छे. आवी दशामां प्रजाजनोने कई रीते सुखशांति मणी शके? (९) सुनीथानी कूबेथी जन्मेलो आ वेन स्वभावथी ज दुष्ट छे. परंतु सापने दूध पिवडाववानी जेम आने पाणवा-पोषवानुं पाणनाराओं माटे अनर्थनुं कारण बनी गयुं छे. (१०) अमे आने प्रजानुं रक्षण करवा माटे नियुक्त कर्या हतो, पशा आ आजे प्रजाने ज न ए करवा कटिबद्ध थयो छे. आटलुं बधुं होवा छतां पशा अमारे अने अवश्य समजाववो जोईओ; अमे करवाथी ऐषो करेलां पाप अमने स्पर्शशे नहीं. (११) आ दुराचारी छे ऐवुं जाणवा छतां अमे वेनने राजा बनाव्यो हतो; परंतु जो हवे समजाववा छतां

१. प्रा. पा. – व्यस्तु ऋषयो। २. प्रा. पा. – सर्वतः। ३. प्रा. पा. – व्येत्य। ४. प्रा. पा. – मन्त्रिष्ठाः। ५. प्रा. पा. – दृदेव। ६. प्रा. पा. – ज्ञृत्।

लोकधिकारसन्दर्भं^१ दहिष्यामः स्वतेजसा ।
अेवमध्यवसायैनं मुनयो गूढमन्यवः ।
उप्रक्षाखुवन् वेन सान्त्वयित्वा च^२ सामग्निः ॥ १३ ॥

मुनय उच्युः^३

नृपवर्य निबोधैतद्यते विज्ञापयाम भोः ।
आयुःश्रीबलकीर्तीनां तव तात विवर्धनम् ॥ १४ ॥

धर्म आचरितः पुंसां वाङ्मनः कायभुद्धिभिः^४ ।
लोकान् विशोकान् वितरत्यथानन्त्यमसज्जिनाम् ॥ १५ ॥

स ते मा विनशेद्वीर प्रजानां क्षेमलक्षणः ।
यस्मिन् विनष्टे नृपतिरैश्वर्यादवरोहति ॥ १६ ॥

राजन्तसाध्वमात्येभ्यश्चोरादिभ्यः प्रजानृपः ।
रक्षन् यथा बलिं गृह्णन्निह प्रेत्य च मोहते ॥ १७ ॥

यस्य राष्ट्रे पुरे चैव भगवान् यज्ञपूरुषः ।
ईज्यते स्वेन धर्मेण जनैर्वर्णाश्रमान्वितैः^५ ॥ १८ ॥

तस्य राशो महाभाग^६ भगवान् भूतभावनः ।
परितुष्यति विश्वात्मा तिष्ठतो निजशासने ॥ १९ ॥

तस्मिंस्तुष्टे किमप्राप्यं जगताभीश्वरेश्वरे ।
लोकाः सपाला ह्येतस्मै हरन्ति बलिमादताः ॥ २० ॥

तं सर्वलोकामरयज्ञसङ्ग्रहं
त्रयीमयं द्रव्यमयं तपोमयम् ।
यज्ञविचित्रैर्यज्ञतो भवाय ते
राजन् स्वदेशाननुरोद्धुमर्हसि ॥ २१ ॥

यज्ञेन युध्मद्विषये द्विजातिभि-
वितायमानेन सुराः कला हरेः ।
स्विष्टाः सुतुष्टाः प्रदिशन्ति वाञ्छितं
तद्वेलनं नार्हसि वीर चेष्टितुम् ॥ २२ ॥

वेन उवाच

बालिशा भत यूयं वा^७ अधर्मे धर्ममानिनः ।
ये वृत्तिं पतिं हित्वा जारं पतिमुपासते ॥ २३ ॥

पश्च ए अमारी वात नहीं माने तो संसारना विकारथी दाजेला
ए हुएने अमे पोताना तेजस्थी भरम करी दृश्युः । – आवो
विचार करीने मुनिजनो वेन पासे गया अने पोताना कोपने
गुप्त राजीने तेने प्रिय वचनोथी समजावतां आ प्रमाणे कहेवा
लाभ्या । (१२-१३)

मुनिओ ए कहुं – हे राजन् ! अमे तमने जे वात
कही ए तेना पर ध्यान आपो अनाथी तमारुं आयुष्य, श्री-
समृद्धि, बण अने दीर्तिमां वृद्धि थशे । (१४) हे तात ! जो
मनुष्य मन, वाणी, शरीर अने बुद्धिथी धर्मनुं आचरण करे
छे तो तेने स्वर्ग वगेरे शोकरहित लोकोनी प्राप्ति थाय छे.
जो तेनो निष्कामभाव होय, तो तो ते जे धर्म तेने अनंत
मोक्षपद पर पहोंचाडी हे छे । (१५) तेथी हे वीरश्रेष्ठ ! प्रजाना
कल्याणरूप ते धर्म तमारे कारणे नष्ट थवो जोही ए नहीं धर्मना
नष्ट थवाथी राजा पण ऐश्वर्यथी भ्रष्ट थर्ह जाय छे । (१६)
हे राजन् ! जे राजा हुए मंत्रीओ तेम जे चोरो वगेरेथी पोतानी
प्रजानुं रक्षण करतो रहीने न्यायने अनुदृष्टि (शासन) करतो
रहे छे ते आ लोकमां अने परलोकमां – बांने स्थणे सुख
पामे छे । (१७) जेना राज्यमां के नगरमां वर्णाश्रमना धर्मानुं
पालन करनारा मनुष्यो स्वधर्मना पालन वडे भगवान
पश्चपुरुषनी आराधना करे छे, हे महाभाग्यवान ! जे
भगवाननी आशानुं पालन करे छे ते राजा पर भगवान
प्रसन्न रहे छे; कारण के तेओ जे सधणा विश्वना आत्मा
तथा समस्त भूतप्राणीओना रक्षक छे । (१८-१९) भगवान
ब्रह्मा वगेरे जगदीश्वरोना पण ईश्वर छे, तेमना प्रसन्न थवाथी
कोई पश्च वस्तु हुर्लभ रहेवा पामती नथी. त्यारे जे तो ईन्द्र
वगेरे लोकपालो सहित समस्त लोको (भुवनो) तेमने घङ्गा
आदरथी पूजा-उपहार समर्पित करे छे । (२०) हे राजन् !
भगवान श्रीहरि समस्त लोको, लोकपालो अने पश्चोना नियंता
छे; तेओ वेदत्रयीरूप, द्रव्यरूप अने तपःस्वरूप छे. तेथी तमारा
जे देशवासीओ तमारी उन्नति माटे अनेक प्रकारना पश्चोथी
भगवाननुं पृथग करे छे तेमने अनुदृष्टि जे तमारे रहेवुं जोही अे.
(२१) ज्यारे तमारा राज्यमां ब्राह्मणो पश्चोनुं अनुष्ठान करशे
त्यारे तेमनी पूजाथी प्रसन्न थर्हने भगवानना अंशस्वरूप
देवताओ तमने मनोवाञ्छित फण आपशे. तेथी हे वीरश्रेष्ठ !
तमारे पश्च वगेरे धर्मनां अनुष्ठानो बंध करीने देवताओनो
तिरस्कार नहीं करवो जोही अे. (२२)

वेने कहुं – तमे लोको महामूर्ख छो ! जेद छे के तमे
अधर्ममां जे धर्मबुद्धि करी राजी छे; त्यारे जे तमे ज्ञविका
आपनारा मुञ्ज साक्षात् पतिने छोडीने कोई बीज जारपतिनी

१. प्रा. पा. – विष्टयं । २. प्रा. पा. – व्याङ्य । ३. प्राचीन प्रतमां ‘मुनय उच्युः’ अटलो भाग नथी. ४. प्रा. पा. – वृद्धिभिः ।
५. प्रा. पा. – वृश्मात्मकैः । ६. प्रा. पा. – व्याज । ७. प्रा. पा. – वे ।

अवज्ञनन्यमी मूढा नृपरुपिण्डीश्वरम् ।
नानुविन्दन्ति ते भद्रभिष लोके परत्र च ॥ २४॥

को यज्ञपुरुषो नाम यत्र वो भक्तिरीदेशी ।
भर्तुस्नेहविदूराणां यथा जारे कुयोषिताम् ॥ २५॥

विष्णुर्विरिज्यो गिरिश ईन्द्रो वायुर्यमो रविः ।
पर्जन्यो धनदः सोमः क्षितिरज्ञिरपाम्पतिः ॥ २६॥

ऐते चान्ये च विभुधाः प्रभवो वरशापयोः ।
देहे भवन्ति नृपतेः सर्वदेवमयो नृपः ॥ २७॥

तस्मान्मां कर्मभिर्विप्रा यज्ञधं गतमत्सराः ।
बलिं च मह्यं हरत मतोऽन्यः कोऽग्रभुक्पुमान् ॥ २८॥

मैत्रेय उवाच^१

ईत्यं विपर्ययमतिः पापीयानुत्पथं गतः ।
अनुनीयमानस्तद्याचायां न च केवलं भ्रष्टमङ्गलः ॥ २९॥

ईति तेऽसत्कृतास्तेन द्विजाः पष्ठितमानिना ।
भग्नायां भव्ययाचायां तस्मै विद्वुर च कुधुः ॥ ३०॥

हन्यतां हन्यतामेष पापः प्रकृतिदारुणः ।
ज्ञवज्जगदसावाशु कुरुते भस्मसाद्धृवम् ॥ ३१॥

नायमहृत्यसद्वृतो न रहेव वरासनम् ।
योऽधियज्ञपतिं विष्णुं उविनिन्दत्यनपत्रपः ॥ ३२॥

को वै नं च परिचक्षीत^५ वेन मेकमृतेऽशुभम् ।
प्राप्त ईदृशमैश्वर्यं यदनुग्रहभाजनः ॥ ३३॥

ईत्यं व्यवसिता हन्तुमृषयो रुद्धमन्यवः ।
निजधनुर्हुद्दकृते वेनं हतमच्युतनिन्दया ॥ ३४॥

ऋषिभिः स्वाश्रमपदं गते पुत्रकलेवरम् ।
सुनीथा पालयामास विद्यायोगेन शोचती ॥ ३५॥

उपासना करो छो. (२३) जे लोको मूर्खताने लीघे राजारुपी परमेश्वरनो अनादर करे छे तेमने नथी तो सुख मण्ठुं आ लोकमां अने नथी तो मण्ठुं परलोकमां. (२४) अरे! जेनामां तमारा भधानी आटली भक्ति छे ते यज्ञपुरुप छे कोषा? आ तो एवी ज वात थर्ह के जेम कुलटा खीओ पोताना परणेला पति साथे ग्रेम नहीं करतां कोई परपुरुषमां आसक्त थर्ह जाय. (२५) विष्णु, अब्दा, महादेव, ईन्द्र, वायु, यम, सूर्य, मेघ, कुबेर, चंद्रमा, पृथ्वी, अग्नि अने वरुण तथा आ सिवाय बीजा जेओ वरदान अने शाप आपवामां समर्थ देवताओ छे ते तमामे तमाम राजना शरीरमां रहे छे; तेथी राजा सर्वदेवमय छे अने देवताओ तेना अंशमात्र छे. (२६-२७) तेथी हे ब्राह्मणो! तमे मत्सरता छोडीने पोतानां सधानां कर्मां वडे एकमात्र मात्रं ज पूज्ञन करो अने मने ज बलि समर्पित करो. भला, मारा सिवाय अन्य कोषा अग्रपूजनो अधिकारी होई शके? (२८)

श्रीमैत्रेयज्ञ कहे छे – आ प्रमाणे विपरीत बुद्धि थवाने कारणो ते अत्यंत पापी अने कुमार्गामी थर्ह गयो हतो. तेनुं पुक्ष्य क्षीणा थर्ह चूक्ष्युं हत्तुं, तेथी मुनिओ घडा विनयपूर्वक प्रार्थना करी तोपडा तेङो तेमनी वात पर ध्यान आप्युं नहीं. (२९)

कल्याणरूप विद्वुरज्ञ! पोताने महान बुद्धिमान समजनारा वेने ज्यारे ते मुनिओ नी आ प्रमाणे अवमानना करी त्यारे पोतानी वाज्ज्बी मागाणीने वर्ध गयेली जोईने तेओ तेना पर अत्यंत कोपित थर्ह गया. (३०) ‘मारी नाखो! स्वभावथी ज हुए आ पापीने मारी नाखो! आ जो ज्ववतो रही गयो तो थोडा ज दिवसमां संसारने अवश्य भस्म करी नाखशे. (३१) आ हुराचारी कोई पशा प्रकारे राजसिंहासनने लायक नथी; कारण के आ नक्षक्ष राजात् यज्ञपति श्रीविष्णु भगवाननी निंदा करे छे. (३२) अहो! जेमनी कृपाथी आने आटलुं ऐश्वर्य मण्ठुं छे ते श्रीहरिनी निंदा आ अभागिया वेन सिवाय अन्य कोषा करी शके?’ (३३)

आ प्रमाणे पोताना गोपवेला कोधने प्रगट करीने तेमणे तेने मारवानो निश्चय करी लीघो. ते (वेन) तो भगवाननी निंदा करवाने कारणो पहेलांथी मरी चूकेलो हतो, तेथी केवण हुंकाराथी ज तेमणे तेने पतावी दीघो. (३४) पछी मुनिओ पोतपोताना आश्रमोमां चाल्या गया त्यारे अहीं वेननी शोकविकल्प माता सुनीथा मंत्रो वगेरेनी शक्तिथी तथा बीज युक्तिओथी पोताना पुत्रना शबनुं रक्षणा करती रही. (३५)

१. प्राचीन मतमां ‘मैत्रेय उवाच’ एट्लो भाग नथी. २. प्रा. पा. – लेझे। ३. प्रा. पा. – देवं। ४. प्रा. पा. – वैतं।
५. प्रा. पा. – परिक्षेत।

એકદા મુનયસ્તે તુ સરસ્વત્સલિલાખુતા:^૧ ।
હૃત્વાડીનીનું સત્કથાશ્કુરૂપવિષા: સરિતાટે ॥ ૩૬॥

વીક્ષ્યોત્ત્વિતાંસદોત્પાતાનાહુલોકભયઙ્કરાનુ^૨ ।
અપ્યમદ્રમનાથાયા દસ્યુભ્યો ન ભવેન્દ્રવ: ॥ ૩૭॥

એવં મૃશાન્ત ઋષયો ધાવતાં સર્વતોદિશમ્ ।
પાંસુ: સમુત્ત્વિતો ભૂરિશ્વોરાણામભિલુભ્યતામ્ ॥ ૩૮॥

તદુપદ્રવમાશાય લોકસ્ય વસુ લુભ્યતામ્ ।
ભર્તયુપરતે તસ્મિન્નયોન્યં ચ જિધાંસતામ્ ॥ ૩૯॥

ચોરપ્રાયં જનપદં હીનસત્ત્વમરાજકમ્ ।
લોકાશાવારયઝકતા અપિ તદ્વોષદર્શિન: ॥ ૪૦॥

ભ્રાણાઃ સમદ્ક્રશાન્તો દીનાનાં સમુપેક્ષક: ।
અવતે બ્રહ્મ તસ્યાપિ ભિન્નભાષાત્પયો યથા ॥ ૪૧॥

નાજસ્ય વંશો રાજર્ધેરેષ સંસ્થાતુમહૃતિ ।
અમોઘવીર્યાહિ નૃપાવંશેડસ્મિનુકેશવાશ્રયા: ॥ ૪૨॥

વિનિશ્ચિત્યૈવમૃષયો વિપત્તસ્ય મહીપતે: ।
મમન્થુરું તરસા તત્રાસીદ્ભાહુકો નરઃ ॥ ૪૩॥

કાકુષ્ણોડતિક્ષ્વાકો કસ્વબાહુર્મહાહનુ: ^૩ ।
કસ્વપાત્રિભનાસાગ્રો રક્તાક્ષસ્તામ્રમૂર્ધજ: ॥ ૪૪॥

તં તુ તેડવનતં દીનં કિં કરોમીતિ વાદિનમ્ ।
નિધીદેત્યભુવંસ્તાત સનિધાદસ્તતોડભવત્ ॥ ૪૫॥

તસ્ય વંશ્યાસ્તુ નૈધાદા ગિરિકાનનગોચરા: ।
યેનાહરજજાયમાનો વેનકલમધમુલ્બણમ્ ॥ ૪૬॥

ઈતિ^૪ શ્રીમદ્બાગવતે મહાપુરાણે પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં ચતુર્થસ્કન્દે પૃથુચરિતે નિધાદોત્પત્તિનામ ચતુર્દશોડધ્યાય: ॥ ૧૪॥
ચોથો સ્ક્રન્ય-અંતર્ગત પૃથુચરિતમાંનો નિધાદોત્પત્તિ નામનો ચૌદમો અધ્યાય સમાપ્ત.

=★=

=★=

૧. પ્રા. પા. - સરિસ્વચ્છજલાં । ૨. પ્રા. પા. - ઠબ્યાન્તરાનુ । ૩. પ્રા. પા. - ભુકુટીકુટિલાનન: । ૪. પ્રા. પા. - પોડપાહરજજાયમાનો । ૫. પ્રાચીન પ્રતમાં 'ઈતિ શ્રી...'થી માંગીને આગળના અધ્યાયના 'મૈત્રેય ઉવાચ' સુધીનો ભાગ નથી.

६ पंदरमो अध्याय

महाराज पृथुनो आविर्भाव अने राज्याभिषेक

मैत्रेय उवाच

अथ तस्य पुनर्विप्रैरपुत्रस्य महीपतेः ।
बाहुभ्यां मथ्यमानाभ्यां भिथुनं समपद्धत ॥ १ ॥
तद्दृष्ट्वा^१ भिथुनं ज्ञातमृषयो भ्रष्टवादिनः ।
उच्युः परमसन्तुष्टा विदित्वा भगवत्कलाम् ॥ २ ॥

अथ उच्युः

अथ विष्णोर्भगवतः कला भुवनपालिनी ।
ईयं च लक्ष्म्याः सम्भूतिः पुरुषस्यानपायिनी ॥ ३ ॥
अत्र तु प्रथमो राज्ञां पुमान् प्रथयिता यशः ।
पृथुर्नाम महाराजो भविष्यति पृथुश्रवाः ॥ ४ ॥
ईयं च सुदृष्टी^२ देवी गुणभूषणभूषणा ।
अर्थिनाम वरारोहा पृथुमेवावरुन्धती ॥ ५ ॥
अथ साक्षाद्वरेरंशो ज्ञातो लोकरिरक्षया ।
ईयं च तत्परा हि श्रीरनुज्ञेऽनपायिनी ॥ ६ ॥

मैत्रेय उवाच^३

प्रशंसन्ति स्म तं विप्रा गन्धर्वप्रवरा जग्नुः ।
मुमुक्षुः सुमनोधाराः सिद्धा नृत्यन्ति स्वः स्त्रियः ॥ ७ ॥
शक्तिर्थमृदज्ञाद्या नेहुद्दुन्दुभयो दिवि ।
तत्र सर्व उपाज्ञमुद्देविष्पितृष्णां गणाः ॥ ८ ॥
भ्रष्टा जगद्गुरुर्देवैः सहासृत्य सुरेश्वरैः ।
वैन्यस्य दक्षिणो हस्ते दृष्ट्वा चिह्नं गदाभृतः ॥ ९ ॥
पादयोररविन्दं च तं वै मेने हरेः कलाम् ।
यस्याप्रतिष्ठितं चक्मंशः स परमेष्ठिनः ॥ १० ॥
तस्याभिषेकारब्धो भ्रामणैर्भ्रष्टवादिभिः ।
आभिषेचनिकान्यस्मै^४ आज्ञुः सर्वतो जनाः ॥ ११ ॥
सरित्समुद्रागिरयो नागा गावः खगा मृगाः ।
द्यौः क्षितिः सर्वभूतानि समाज्ञुरुपायनम् ॥ १२ ॥
सोऽभिषिक्तो महाराजः सुवासाः साध्वलङ्कृतः ।
पत्न्याऽर्थिषाऽलङ्कृतया विरेजेऽग्निरिवापरः ॥ १३ ॥

श्रीमैत्रेयज्ञ कहे छे – हे विद्वरज्ञ! त्यारबाद भ्रामणों ए पुत्रहीन राजा वेननी भुजाओं नुं मंथन कर्यु त्यारे तेमांथी ऋ-पुरुषनुं एक जोड़कु उत्पन्न थयुं. (१) भ्रष्टवादी ऋषिओं उत्पन्न थयेला आ जोड़काने जोड़ने तथा तेने भगवाननो अंश जाणीने घण्टा प्रसन्न थया अने बोल्या. (२)

ऋषिओं ए कह्युं – आ पुरुष भगवान विष्णुनी विश्वपालक कलाथी प्रगट थयो छे अने आ ऋ ते परमपुरुषनी अनपायिनी (क्यारेय अलग न थनारी) शक्ति लक्ष्मीज्ञनो अवतार छे. (३) आमांनो जे पुरुष छे ते पोताना सुपशनुं प्रथन (विस्तरण) करवाने कारणों परम पशस्ती ‘पृथु’ नामनो सम्राट थशे. राजाओंमां आ ज सौधी श्रेष्ठ हशे. (४) आ सुंदर दांतवाणी तेम ज गुणो अने आभूषणोंने पश आभूषित करनारी सुंदरी (देवी) आ पृथुने ज पोतानो पति बनावशे. तेनुं नाम अर्थ थशे. (५) पृथुना इपमां साक्षात् श्रीहरिना अंशो ज संसारना रक्षण माटे अवतार लीधो छे अने अर्थिना इपमां निरंतर भगवाननी सेवामां रहेनारां तेमनां नित्य-सहयरी श्रीलक्ष्मीज्ञ ज प्रगट थयां छे. (६)

श्रीमैत्रेयज्ञ कहे छे – हे विद्वरज्ञ! ते समये भ्रामणों पृथुनी स्तुति करवा लाग्या, श्रेष्ठ गंधर्वाओं ए गुणगान कर्यु, सिद्धों ए पुण्यवृष्टि करी, आसराओं नायवा लागी. (७) आकाशमां शंख, तूरी, मृदंग, हुंदुलि वगेरे वांजित्रो वागवा लाग्या. समस्त देवताओं, ऋषिओं अने पितृओं पोतपोताना लोकमांथी त्यां आव्या. (८) जगद्गुरु भ्रष्टवादी देवताओं अने देवेश्वरो साथे पधार्या. तेमणे वेनपुत्र पृथुना जमणा हाथमां भगवान विष्णुनी हस्तरेखाओं अने चरणोंमां कमलचिक जोड़ने तेमने श्रीहरिनों ज अंश समज्या; कारण के जेना हाथमां बीज रेखाओं विनानुं कपायेला यक्नुं चिह्न होय छे ते भगवाननो ज अंश होय छे. (८-१०)

वेदवादी भ्रामणों ए महाराज पृथुना अभिषेकनुं आयोजन कर्यु. बधा लोको ते माटेनी सामग्री एकठी करवा लागी गया. (११) ते समये नदी, समुद्र, पर्वत, सर्प, गाय, पक्षी अने मृग तथा स्वर्ग अने पृथ्वीनां अन्य बधां प्राणीओं ए पश तेमने अनेक प्रकारना उपहारोनी भेट आपी. (१२) सुंदर वस्त्रो अने आभूषणोंथी अलंकृत महाराज पृथुनो विष्ववत् राज्याभिषेक थयो. ते समये अनेक अलंकारोंथी सजावेली महाराजी अर्थ साथे तेओं बीज अजिनदेव जेवा जड़ाता हता. (१३)

१. प्राचीन मतमां ‘तद्दृष्ट्वा...’ थी मांडीने त्रीज श्लोकना ‘...पुरुषस्यानपायिनी’ सुधीनो भाग नथी. २. प्रा. पा. – देवी सुदृष्टी।
३. प्राचीन मतमां ‘मैत्रेय उवाच’ एटलो भाग नथी. ४. प्रा. पा. – अभिषेच०।

તસ્મै જહાર ધનદો હૈમ વીર વરાસનમ् ।
 વરુણઃ સલિલસ્વાવમાતપત્રં શશિપ્રભમ् ॥ ૧૪ ॥
 વાયુશ્વવાલવ્યજને^૧ ધર્મઃ કીર્તિમયી^૨ લજમ् ।
 ઈન્દ્રઃ કિરીટમુત્કૃષ્ટં દષ્ટ સંયમનં યમઃ ॥ ૧૫ ॥
 બ્રહ્મા બ્રહ્મમયં વર્મ^૩ ભારતી હારમુતમમ् ।
 હરિઃ સુદર્શનં ચક્ર તત્પત્ત્યવ્યાહતાં શ્રિયમ् ॥ ૧૬ ॥
 દશચન્દ્રમસિં રૂપઃ શતચન્દ્ર તથાડમિકા ।
 સોમોડમૃતમયાનશ્વાંસ્તવાદ્રૂપાશ્રયં રથમ् ॥ ૧૭ ॥
 અગ્નિરાજગવં ચાપં સૂર્યો રશિમયાનિધૂન् ।
 ભૂઃ પાદુકે યોગમયૌ^૪ ધૌઃ પુષ્પાવલિમન્વહમ् ॥ ૧૮ ॥
 નાટ્યં સુગીતં વાદિત્રમન્ધાનં ચ ખેચરાઃ ।
 ઋષયશ્વાશિષઃ સત્યાઃ સમુદ્રઃ શદ્ભમાતજમ् ॥ ૧૯ ॥
 સિન્ધવઃ પર્વતા નદો રથવીથી ર્મહાત્મનઃ ।
 સૂતોડથ માગધો વન્દી તં સ્તોતુમુપતસ્થિરે ॥ ૨૦ ॥
 સ્તાવકાંસ્તાનભિપ્રેત્ય પૃથુવૈન્યઃ પ્રતાપવાન् ।
 મેધનિર્બાદ્યા વાચા પ્રહસનિદમબ્રવીત् ॥ ૨૧ ॥

પૃથુનુવાચ

ભોઃ સૂત હે^૫ માગધ સૌમ્ય વન્દિ-
 લોકેડધુનાડસ્પષ્ટગુણસ્ય મેસ્યાત् ।
 કિમાશ્રયો મે સ્તવ એષ યોજ્યતાં
 મા મય્યભૂવન् વિતથા ગિરો વઃ ॥ ૨૨ ॥
 તસ્માત્પરોક્ષેડસ્મદ્ધુપશ્રુતાન્યલં^૬
 કરિષ્યથ સ્તોત્રમપીચ્યવાચઃ ।
 સત્યુતમશલોકગુણાનુવાદે
 જુગુપ્સિતં ન સ્તવયન્તિ સત્યાઃ ॥ ૨૩ ॥
 મહદ્ગુણાનાત્મનિ કર્તુભીશઃ
 કઃ સ્તાવકેઃ સ્તાવયતેડસતોડપિ ।
 તેડસ્યાભવિષ્યન્તિ^૭ વિપ્રલબ્ધો
 જનાવહાસં કુમતિર્ન વેદ ॥ ૨૪ ॥

૧. પ્રા. પા. - વજનં । ૨. પ્રા. પા. - વમિવ । ૩. પ્રા. પા. - ધર્મે । ૪. પ્રા. પા. - વ્યાયા । ૫. પ્રા. પા. - ભો । ૬. પ્રા. પા.
 - વધુપાશિતં વલં । ૭. પ્રા. પા. - ગુણા ભવિષ્યત ।

* મહારાજ પૃથુનું ચરિત્ર અત્યંત હિન્દ્ય છે. તેઓ અયોનિજ છે. સાક્ષાત્ લક્ષ્મીજની સાથે પ્રગટ થયા છે. તેમના પ્રગટ થવાના સમયે
 બ્રહ્માણ બધા દેવતાઓની સાથે આવ્યા છે અને તેમનો અભિયેક કર્યો.

વીર વિદુરજી! તેમને કુલેરે ઘણું જ સુંદર સુવર્ણનું
 સિંહાસન આપ્યું તથા વરુણો ચંદ્રમા જેવું શેત અને પ્રકાશમય
 છત્ર આપ્યું, કે જેમાંથી નિરંતર જળનાં ફોરાં ટપક્યા કરતાં
 હતાં. (૧૪) વાયુને બે ચામર, ધર્મ કીર્તિમયી માળા, ઈન્દ્ર
 મનોહર મુગટ, યમે દમન કરનારો દંડ, બ્રહ્માને વેદમય કવચ,
 સરસ્વતીએ સુંદર હાર, વિષ્ણુ ભગવાને સુદર્શન ચક,
 વિષ્ણુપ્રિયા લક્ષ્મીજાએ અવિચળ સંપત્તિ, રૂપ દેવે દશ
 ચંદ્રકાર ચિન્હોવાળી તલવાર, અંબિકાજાએ સો ચન્દ્રકાર
 ચિન્હોવાળી ઢાલ, ચંદ્રમાએ અમૃતમય અશ્ચ, ત્વાચ
 (વિશકર્મા)એ સુંદર રથ, અગ્નિએ આજગવ નામનું સુંદર
 ધનુષ્ય, સૂર્ય તેજોમય બાણ, પૃથ્વીએ ચરણસ્પર્શ-માત્રથી
 અભીષ્ટ સ્થળે પહોંચાડી દેનારી યોગમયી પાદુકાઓ,
 આકાશના અભિમાની ધૌ દેવતાએ નિત્યનૂત્ન પુષ્પોની
 માળા, આકાશવિહારી સિદ્ધો-ગંધર્વો વગેરેએ નાચવા-
 ગાવાની, વગાડવાની અને અંતર્ધાન થઈ જવાની શક્તિઓ,
 ઋષિઓએ અમોદ આશીર્વાદ, સમુદ્રે પોતાનામાંથી ઉત્પન્ન
 થયેલો શાંખ તથા સાતે સમુદ્રો, પર્વતો અને નદીઓએ તેમના
 રથ માટે વિના-અવરોધ માર્ગ ઉપહારમાં આપ્યાં. ત્યારપછી
 સૂતો, માગધો અને બંદીજનો તેમની સ્તુતિ કરવા માટે
 ઉપસ્થિત થયા. (૧૫-૨૦) ત્યારે તે સ્તુતિ કરનારાઓનો
 અભિપ્રાય સમજીને વેનપુત્ર પરમ પ્રતાપી મહારાજ પૃથુને
 સ્મિત કરીને મેધ સમાન ગંભીર વાણીમાં કહ્યું. (૨૧)

પૃથુને કહ્યું - હે સૌભ્ય સૂતો, માગધો અને બંદીજનો!
 હજુ તો આ લોકમાં મારો કોઈ પણ ગુણ પ્રગટ થયો નથી,
 તો પછી તમે ક્યા ગુણોને લઈને મારી સ્તુતિ કરશો? મારા
 વિપેની તમારી વાણી વર્ધ જવી જોઈએ નહીં. તેથી મારાથી
 બિન્ન કોઈ અન્યની સ્તુતિ કરો. (૨૨) હે મૃદુભાપીઓ!
 કાળાન્તરે મારા અપ્રગટ ગુણ જ્યારે પ્રગટ થઈ જાય ત્યારે
 પોતાની મધુર વાણીથી મારી સ્તુતિ પેટ ભરીને કરજો. જુઓ,
 શિષ્ટ મનુષ્યો પવિત્રકીર્તિ શ્રીહરિના ગુણાનુવાદ વિદ્યમાન
 છે ત્યારે તુચ્છ મનુષ્યોની સ્તુતિ કરતા હોતા નથી. (૨૩)
 મહાન ગુણો ધારણ કરવામાં પોતે સમર્થ હોય તોપણ એવો
 કોણ બુદ્ધિમાન મનુષ્ય હોય કે જે તેમના વિદ્યમાન ન હોવા
 છતાં પણ કેવળ સંભાવના-માત્રથી સ્તુતિ કરનારાઓ વડે
 પોતાની સ્તુતિ કરાવશે? - આ પ્રકારની સ્તુતિ કરવાથી તો
 મનુષ્યની વંચના જ થાય છે. તે કમભાગી એ નથી સમજતો
 કે આ પ્રમાણો તો લોકો તેનો ઉપહાસ જ કરી રહ્યા છે. (૨૪)

प्रभवोत्तमनः स्तोत्रं जुगुप्सन्त्यपि विश्रुताः ।
तीमन्तः परमोदाराः पौरुषं वा विगर्हितम् ॥ २५॥

वयं त्विदिता लोके सूताधापि वरीमभिः ।
कर्मभिः कथमात्सानं गापयिष्याम भावत् ॥ २६ ॥

જેમ લજાશીલ ઉદાર મનુષ્ય પોતાના કોઈ નિંદ્ય
પરાક્રમની ચર્ચા થાય તેને ગુપ્ત રાખવા ઈચ્છે છે તેવી
જ રીતે લોકવિઘ્યાત સમર્થ મનુષ્ય પોતાની સ્તુતિને પણ
ગુપ્ત રાખવી પસંદ કરે છે. (૨૫) હે સૂતજનો! અત્યારે
તો અમે પોતાનાં શ્રેષ્ઠ કર્મા વડે લોકમાં અપ્રસિદ્ધ જ છીએ;
અમે હજુ સુધી કોઈ પણ એવું કામ કર્યું નથી કે જેની
પ્રશંસા કરી શકાય. તો તમારી પાસેથી બાળકોની જેમ
પોતાની કીર્તિનું ગાન કેવી રીતે કરાવીએ? (૨૬)

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां चतुर्थस्कन्धे पृथुचरिते पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५॥
योधा स्कन्ध-अंतर्गत पृथुचरितमांनो पंद्रभो अध्याय समाप्त.

સોળમો અધ્યાય

બંદીજનોએ કરેલી મહારાજ પૃથુની સુનિ

ମୈତ୍ରେୟ ଉପାୟ

ઇતि ખુવાણં નૃપતિં ગાયકા મુનિચોદિતાઃ ।
તદ્ધુવસ્તુષ્મનસલદ્વાગ્મૃતસેવયા ॥ ૧ ॥

नालं वयं ते महिमानुवर्णने
यो देववर्योऽवततार मायया ।
वेनाङ्गजातस्य च पौरुषाणि ते
वायस्पतीनाभपि ब्रह्मभुविषयः ॥ २ ॥

अथाप्युदारश्रवसः पृथोईरेः
 कलावतारस्य कथामृतादेताः ।
 पथोपदेशं मुनिभिः प्रचोहिताः
 श्लाघ्यानि कर्मणि वयं वित्तम्भिः ॥ ३॥

એષ ધર્મભૂતાં શ્રેષ્ઠો લોકું ધર્મેનુવર્તયન् ।
ગોમા ચ ધર્મસેતનાં શાસ્તા તત્પરિપણિનામુ ॥ ૪ ॥

એષ વૈ લોકપાલાનાં બિભત્યેકસ્તનૌ તન્દુ: ।
કાલે કાલે યથાભાગં લોકયોરુભયોહિતમ् ॥ ૫॥

वसु काल उपादते काले यायं विभूत्यति ।
समः सर्वेषु भूतेषु प्रतपन् सूर्यवदिभुः ॥ ६ ॥

શ્રીમતેયજુ કહે છે - મહારાજ પૃથુએ જ્યારે આ
 પ્રમાણે કહ્યું ત્યારે તેમના વચ્ચનામૃતનું આસ્વાદન કરીને
 સૂત વગેરે ગાયક લોકો ઘણા પ્રસન્ન થયા. પછી તેઓ
 મુનિઓની પ્રેરણાથી તેમની આ પ્રમાણે સુતિ કરવા
 લાગ્યા. (૧) “તમે સાક્ષાત् દેવશ્રેષ્ઠ શ્રીનારાયણ જ છો,
 કે જેઓ પોતાની માયાથી અવતીર્ણ થયેલા છે. અમે તમારા
 મહિમાનું વર્ણન કરવા સમર્થ નથી. તમે જન્મ તો રાજા
 વેનના મૃત શરીરમાંથી લીધો છે, પણ તમારા પૌરુષનું
 (પરાક્રમોનું) વર્ણન કરવામાં બ્રહ્મ વગેરેની બુદ્ધિ પણ
 અમમાં પડી જાય છે. (૨) તેમ છતાં પણ તમારા કથામૃતના
 આસ્વાદનમાં આદરભાવ રાખીને મુનિઓના ઉપદેશ
 અનુસાર તેમની જ પ્રેરણાથી અમે તમારાં પરમ પ્રશંસનીય
 કર્માનો થોડો વિસ્તાર (વર્ણન) કરવા હશ્ચિએ છીએ. તમે
 શ્રીહરિના કલાવતાર છો અને તમારી કીર્તિ ઘણી ઉદાર
 છે. (૩)

“ધર્મધારકોમાં શ્રેષ્ઠ આ મહારાજ પૃથુ સંસારને ધર્મમાં પ્રવૃત્ત કરીને ધર્મની મર્યાદાનું રક્ષણ કરશે તથા તેમના વિરોધીઓને દંડ આપશે. (૪) આ એકલા જ અવારનવાર પ્રજ્ઞાના પાલન-પોષણ અને અનુરંજન વગેરે કાર્યો અનુસાર પોતાના શરીરમાં વિભિન્ન લોકપાલોની મૂર્તિઓ ધારણ કરશે તથા યજ્ઞ વગેરેના પ્રચાર થકી સ્વર્ગલોકનું અને વૃદ્ધિની વ્યવસ્થા વડે પૃથ્વીલોકનું – એમ બંનેથનું હિત સાધશે. (૫) આ સૂર્ય જેવા અલૌકિક મહિમાયુક્ત પ્રતાપી અને સમદર્શી થશે, જેમ સૂર્યદેવ આઠ મહિના તપતા રહીને જળ ખેંચે છે અને વર્ષાત્રસ્તુમાં તે જળ વરસાવી હે છે તેવી જ રીતે આ કરવેરા વગેરે વડે ક્યારેક ધનનો સંચય

तितिक्षात्यकमं वैन्य उपर्याकमतामपि ।
भूतानां करुणाः शशदार्तानां क्षितिवृत्तिमान् ॥ ७ ॥

देवेऽवर्धत्यसौ देवो नरदेववपुर्हरिः ।
कृच्छ्रप्राणाः प्रजा ह्येष रक्षिष्यत्यज्ज्ञसेन्द्रवत् ॥ ८ ॥

आप्याययत्यसौ लोकं वदनामृतमूर्तिना ।
सानुरागावलोकेन विशदस्मितचारुण्या ॥ ९ ॥

अव्यक्तवत्सेप	निगूढकार्यो
गम्भीरवेधा	उपगुमवितः ।
अनन्तमाहात्म्यगुणैकधामा	
पृथुः प्रयेता ईव संवृतात्मा ॥ १० ॥	

हुरासदो दुर्विषष्ट आसन्नोऽपि विदूरवत् ।
नैवाभिभवितुं शक्यो वेनारण्युत्थितोऽनलः ॥ ११ ॥

अन्तर्बहिंश्च भूतानां पश्यन् कर्माणि चारणैः ।
उदासीन ईवाध्यक्षो वायुरात्मेव देहिनाम् ॥ १२ ॥

नादङ्कयं दण्डयत्येष ^१सुतमात्मद्विषामपि ।
दण्डयत्यात्मज्जमपि दण्डयं धर्मपथे स्थितः ॥ १३ ॥

अस्याप्रतिष्ठितं चकं पृथोरामानसाचलात् ।
वर्तते भगवानको यावतापति गोगणैः ॥ १४ ॥

२०४यिष्यति यल्लोकमयमात्मविचेष्टितैः ।
अथामुमाहू राजानं मनो२०४नकैः प्रजाः ॥ १५ ॥

देहतः सत्यसन्धो भ्रष्टाण्यो वृद्धसेवकः ।
शरण्यः सर्वभूतानां मानदो दीनवत्सलः ॥ १६ ॥

करशे अने क्यारेक ते धननो प्रजाना हित माटे व्यय करी नाखशे. (६) आ घडा दयाणु थशे. जो क्यारेक कोई दीन मनुष्य आमना भस्तक पर पग पश्च मूकशे तोपछा आ (क्षमाशील) पृथ्वीनी जेम ते मनुष्यना ए अनुचित व्यवहारने हमेश माटे सही लेशे. (७) क्यारेक वरसाद नहीं थाय अने त्यारे प्रजाना प्राण संकटमां पडी जशे त्यारे आ राजवेशधारी श्रीहरि, इन्द्रनी जेम जण वरसावीने अनायासे ४ प्रजानुं रक्षण करशे. (८) आ पोतानां अमृतमय मुख्यंद्रनां मनोहर स्मित अने प्रेमपूर्ण दण्डिथी समस्त लोको (भुवनो)ने आनन्दमग्न करशे. (९) आमनी गतिने कोई समज शक्षे नहीं, आमनां कार्यो पश्च गुप्त हशे तथा ते कार्योने संपन्न करवानी रीत पश्च घडी गहन हशे. आमनुं धन नित्य सुरक्षित रहेशे. आ अनंत माहात्म्य अने गुणोना एकमात्र आश्रय हशे. आ प्रभाषे (आ) मनस्वी पृथुनुं स्वरूप वरुणानी जेम छुपायेलुं छे. (१०)
 (११) सुहाराज पृथु वेनरूपी अरण्डीना मंथनथी प्रगट थयेला अजिनि समान छे. शत्रुओ तेमना पराकम सामेटकी शक्ता नथी. तेमनुं पराकम अजिनि समान प्रयंड छे. राजनीति अनुसार गोपनीय राखवा योग्य प्रत्येक कार्यने तेओ ऐवी रीते करशे के जेथी अत्यंत निकटमां रहेनार पश्च तेने समज शक्षे नहीं. पोताना पराकमथी तेमने कोई हरावी शक्षे नहीं. (१२) जेम प्राणीओनी भीतर रहेनारो प्राणरूपी सूत्रात्मा शरीरना आंतरिक अने भाव समस्त व्यापारो (प्रवृत्तिओ-व्यवहारो) जोतो रहेवा छतां पश्च उदासीन रहे छे तेवी ४ रीते आ गुप्तयरो मारक्षते प्राणीओना गुप्त अने प्रगट बधा ४ प्रकारनी डियाओ जोता रहेवा छतां पश्च पोतानी निंदा, स्तुति वगेरे प्रत्ये उदासीन जेवा रहेशे. (१३) आ धर्ममार्गमां स्थित रहीने पोताना शत्रुना पुत्रने पश्च जो ते दंडने पात्र नहीं होय तो कोई दंड आपशे नहीं अने दंडने पात्र पोतानो पुत्र हशे तो पश्च तेने दंड आपशे. (१४) भगवान सूर्य मानसोत्तर पर्वत सुधी जेटला प्रदेशने पोतानां डिरण्डोथी प्रकाशित करे छे ते सधणा क्षेत्रमां आमनुं निष्कंटक राज्य रहेशे. (१५) आ पोतानां कार्योथी बधा लोको (भुवनो)ने सुखी करशे, तेमनुं रंजन करशे; आमना मनोरंजक डिया-क्लापोने कारणों प्रजाज्ञनो आमने 'राजा' कहेशे. (१६) आ घडा दण्डसंकल्प, सत्यप्रतिश, ब्राह्मणबक्त, वृद्धोना सेवक, शरणागतवत्सल, सर्व प्राणीओने मान आपनारा अने दीनज्ञनो पर वात्सल्य दाखवनारा थशे. (१७)

मातृभक्तिः परखीषु पत्न्यामर्थ ईवात्मनः ।
 प्रज्ञासु पितृवत्सिनः ४ः किञ्चरो व्रतवादिनाम् ॥ १७ ॥
 देहिनामात्मवत्प्रेष्ठः सुहृदां नन्दिवर्धनः ।
 मुक्तसंज्ञप्रसज्जोडयं दण्डपाणिरसाधुषु ॥ १८ ॥
 अयं तु साक्षात्गवांस्त्वयधीशः
 फूटस्थ आत्मा कलयावतीर्णः ।
१८स्मिन्नविद्यारचितं निरर्थकं
 पश्यन्ति नानात्मभिपि प्रतीतम् ॥ १९ ॥
 अयं भुवो मण्डलमोदयाद्रे-
 गोमैकवीरो नरदेवनाथः ।
 आस्थाय जैत्रं रथमात्मापः
 पर्यस्यते दक्षिणातो यथाऽर्कः ॥ २० ॥
 अस्मै नृपालाः किल तत्र तत्र
 बलिं हरिष्यन्ति सलोकपालाः ।
 मंस्यन्त एषां खिय आदिराजं
 चक्रायुधं तद्यश उद्धरन्त्यः ॥ २१ ॥
 अयं महीं गां दुदुहेऽधिराजः
 प्रज्ञापतिर्वृत्तिकरः प्रज्ञानाम् ।
 यो लीलयाऽद्रीन् स्वशरासकोट्या
 भिन्नन् समां गामकरोद्यथेन्द्रः ॥ २२ ॥
 विस्फूर्जयग्राजगवं धनुः स्वयं
 यदाऽचरत्कमामविष्ट्वमाजौ ।
 तदा निलिल्युर्दिशि दिश्यसन्तो
 लाङ्गूलमुद्यम्य यथा मृगेन्द्रः ॥ २३ ॥
 एषोऽश्वमेधान् शतमाजहार
 सरस्वती प्रादुरभावि यत्र ।
 अहारपीदस्य उयं पुरन्दरः
 शतक्तुश्चरमे वर्तमाने ॥ २४ ॥
 एष स्वसद्गोपवने समेत्य
 सनत्कुमारं भगवन्तमेकम् ।
 आराध्य भक्त्याऽलभतामलं तज्-
 शानं यतो व्रतं परं विदन्ति^१ ॥ २५ ॥
 तत्र तत्र गिरस्तास्ता ईति विश्रुतविक्तमः ।
 श्रोण्यत्यात्माश्रिता गाथाः पृथुः पृथुपराक्तमः ॥ २६ ॥

आ परखीओमां मातृवत् भक्ति दाखवशे, पत्नीने पोताना अडधा अंग समान मानशे, प्रज्ञा पर पितृवत् प्रेमाण अने व्रतवादीओना सेवक थशे. (१७) बीजां प्राणीओ आमने एटलो ज प्रेम करशे के जेटलो पोताना शरीरने करे छे. आ सुहृदोना आनंदनी वृद्धि करशे. आ हमेशां वैरागी मनुष्यो साथे विशेष प्रेम करशे अने हुएने दण्डपाणि यमराजनी जेम हमेशां दंड आपवामां उद्धत रहेशे. (१८)

“तज्जे गुणोना अधिष्ठाता अने निर्विकार साक्षात् श्रीनारायणो ज पृथुना उपमां पोताना अंशधी अवतार लीघो छे, तेओ सर्वना आत्मा छे. ज्ञानीओने तेमना द्वारा थनारी उक्याओ भगवाननी लीलाना उपमां देखाय छे. परंतु अज्ञानीओने अविद्याने लीघे तेमनी उक्यामां मिथ्या लेदबुद्धिनी प्रतीति थाय छे. (१९) आ अद्वितीय वीर तथा एक-छत्र (यक्षपती) सम्राट थशे अने उद्याचल-पर्यंत समस्त लूमंडणनुं एकला ज रक्षा करशे तथा पोताना ज्यशील रथ पर चढीने धनुष्य हाथमां लઈने, प्रदक्षिणा करशे. (२०) ते समये सर्वत्र भया ज लोकपालो अने पृथ्वीपाण आमने उपहार समर्पित करशे, तेमनी पत्नीओ आमनुं गुणगान करशे अने आ आदिराजने साक्षात् श्रीहरि ज समजशे. (२१) आ प्रज्ञानुं पालन करनारा राजाधिराज थईने प्रज्ञाना ज्ञवननिर्वाह माटे गायनुं उप धारणा करनारी पृथ्वीनुं दोहन करशे अने ठन्डनी जेम पोतानां धनुष्यनी अणीथी सहजपणे (लीलापूर्वक) पर्वतोने तोडिकोडीने पृथ्वीने समतण करशे. (२२) पुद्धभूमिमां कोई पशा आमनो वेग सही शक्षे नहीं. जे समये आ जंगलमां पूछडु ऊच्यु राखीने विहरता सिंहनी जेम पोताना आजगव (नामना) धनुष्यनो टंकार करता लूमंडणमां विचरणा करशे ते समये भया ज हुएजनो पलायन थई जशे. (२३) आ सरस्वतीना उद्गम-स्थाने सो अश्वमेध पश्चो करशे. त्यारे छेल्ला पश्चना अनुकूलनना समये ठन्ड आमनो घोडो हरीने लई जशे. (२४) पोताना महेलना उपवनमां आमनो एक वार भगवान सनत्कुमार साथे मेणाप थशे. आ एकला तेमनी भक्तिपूर्वक सेवा करीने एवुं निर्मल ज्ञान प्राप्त करशे के जेना थडी परब्रह्मनी प्राप्ति थाय छे. (२५) आ प्रमाणे ज्यारे पृथुराजना पराक्तमो प्रज्ञाजनोना ध्यानमां आवशे त्यारे आ परम पराक्तमी महाराज सर्वत्र पोताना चरित्रनी ज चर्चा सांभणशे. (२६)

१. प्राचीन प्रतमां ‘पस्मिन्नविद्या...’धी भांडीने एकवीसमा श्लोकनी समाप्ति सुधीनो भाग मूळमां नथी, टिप्पणीमां लपेलो छे.

२. प्रा. पा. – वदन्ति ।

દિશો વિજિત્યાપ્રતિરુદ્ધચક:

સ્વતેજસોત્પાટિતલોકશલ્ય: ।

સુરાસુરેન્દ્રેરૂપગીયમાન^૧-

મહાનુભાવો ભવિતા પતિર્ભુવ: ॥ ૨૭॥

=★=

ઈતિ શ્રીમદ્ભગવતે મહાપુરાણે પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં ચતુર્થસ્કન્ધે^૨ ઘોડશોડધ્યાય: ॥ ૧૬॥

ચોથા સ્કન્ધ-અંતર્ગત (પૃથુચરિતમાંનો) સોળમો અધ્યાય સમાપ્ત.

=★=

સત્તારમો અદ્યાય

મહારાજ પૃથુનો પૃથ્વી પર કોષ અને પૃથ્વીએ કરેલી પૃથુની સ્તુતિ

મૈત્રેય ઉવાચ

એવं સભગવાન् વૈન્ય: ખ્યાપિતો ગુણકર્મભિ: ।
ઇન્દ્રયામાસ તાન् કામૈ: પ્રતિપૂજ્યાભિનન્દયચ ॥ ૧ ॥
બ્રાહ્મણપ્રમુખાન् વર્ણાન્ ભૃત્યામાત્યપુરોધસ: ।
પૌરાજ્ઞાનપદાન્^૩ શ્રેષ્ઠી: પ્રકૃતી: સમપૂજ્યત ॥ ૨ ॥

વિદુર ઉવાચ

ક્રસ્માદ્ધાર ગોરૂપં ધરિત્રી બહુરૂપિષી ।
યાં દુદોહ પૃથુસતત્ત્વ કો વત્સો દોહનં ચ કિમ् ॥ ૩ ॥
પ્રકૃત્યા વિષમા દેવી કૃતા તેન સમા કથમ् ।
તત્સ્ય મેધ્યં હયં દેવ: ક્રસ્ય હેતોરપાહરત ॥ ૪ ॥
સનત્કુમારાદ્ગવતો બ્રહ્મન् બ્રહ્મવિદુતમાત્ ।
લભ્યા જ્ઞાનં સવિજ્ઞાનં રાજર્ધિ: કાં ગતિ ગત: ॥ ૫ ॥
યચ્યાન્યદપિકૃષ્ણસ્ય ભવાન્ ભગવત: પ્રભો: ।
શ્રવ: સુશ્રવસ: પુણ્યં પૂર્વદેહકથાશ્રયમ् ॥ ૬ ॥
ભક્તાય મેઝનુરક્તાય તવ ચાધોક્ષજસ્ય ચ ।
વક્તુમહર્સિ યોડદુદ્ધૈન્યરૂપેણ ગામિમામ् ॥ ૭ ॥

સૂત ઉવાચ

ચોદિતો વિદુરેણૈવં વાસુદેવકથાં પ્રતિ ।
પ્રશસ્ય તં પ્રીતમના મૈત્રેય: પ્રત્યભાષત ॥ ૮ ॥

આમની આજ્ઞાનો અનાદર કોઈ પણ કરી શકશે નહીં
તથા આ સધળી દિશાઓને જીતીને અને પોતાના તેજથી
પ્રજ્ઞાના કલેશોરૂપી કાંટાઓને કાઢીને સમસ્ત ભૂમંડળનું
શાસન કરનારા થશે. તે સમયે દેવતાઓ અને અસુરો પણ
આમના વિપુલ પ્રભાવનું વર્ણન કરશે.” (૨૭)

શ્રીમैત્રેયજી કહે છે – આ પ્રમાણે જ્યારે બંદીજનોએ
મહારાજ પૃથુના ગુણો અને કર્માનાં વખાણ કરીને તેમની
પ્રશંસા કરી ત્યારે તેમણે પણ તેમનું અભિનંદન કરીને તથા
તેમને મનોવાંછિત વસ્તુઓ આપીને સંતુષ્ટ કર્યા. (૧) તેમણે
બ્રાહ્મણ વગેરે ચારે વર્ણાનો, સેવકો, મંત્રીઓ, પુરોહિતો,
પુરવાસીઓ, દેશવાસીઓ, લિન્ન લિન્ન પ્રકારની પ્રકૃતિના
લોકોનો સત્કાર કર્યો (૨)

વિદુરજીએ પૂછ્યું – હે બ્રહ્મન! પૃથ્વી તો અનેક
રૂપો ધારણ કરી શકે છે; તેણે ગાયનું જ રૂપ શા માટે
ધારણ કર્યું? અને જ્યારે મહારાજ પૃથુને તેનું દોહન કર્યું
ત્યારે વાછરડો કોણ બન્યું? અને દોહવાનું પાત્ર કર્યું થયું?
(૩) દેવી પૃથ્વી તો પહેલાં સ્વભાવથી જ ઊચી-નીચી હતી,
તેને તેમણે સમતલ કેવી રીતે બનાવી? અને ઇન્દ્ર તેમના
પણ-સંબંધિત ઘોડાને શા માટે હરી ગયા? (૪)
બ્રહ્મજ્ઞાનીઓમાં શ્રેષ્ઠ ભગવાન સનત્કુમાર પાસેથી જ્ઞાન
અને વિજ્ઞાન મેળવીને તે રાજર્ધિ (પૃથુ) કર્યી ગતિ પામ્યા?
(૫) પૃથુના રૂપમાં સર્વશર ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે જ અવતાર
લીધો હતો, એથી પુષ્પકીર્તિ શ્રીહરિના તે પૃથુ-અવતાર
સાથે સંબંધિત જે અન્ય પણ પવિત્ર ચરિત્રો હોય તે બધાં
જ તમે મને કહો. હું તમારો અને શ્રીકૃષ્ણાંદ્રનો ધરણો
અનુરાગી ભક્ત છું. (૬-૭)

શ્રીસૂત્રજી કહે છે – જ્યારે વિદુરજીએ ભગવાન
વાસુદેવની કથા કહેવા માટે આ પ્રમાણે પ્રેરિત કર્યા ત્યારે
શ્રીમैત્રેયજી પ્રસન્નચિત્તે તેમની પ્રશંસા કરતાં કહેવા
લાગ્યા. (૮)

૧. પ્રા. પા. – જન્મનુગીયમાનો મ૦ । ૨. પ્રાચીન પ્રતમાં આના પછી ‘પૃથુચરિતે’ એટલો વધુ પાઠ છે. ૩. પ્રા. પા. – પૌરાજી ।

मैत्रेय उवाच^१

पठाऽभिषिक्तः पूरुषं विप्रे-
रामन्तिरो जनतायाश्च पालः।
प्रजा निरसे क्षितिपृष्ठ अत्य
क्षुक्षामहेषाः पतिमध्यवोचन् ॥८॥

वयं राज्ञाठरेषाभितमा
यथाऽग्निना क्रोटरस्थेन वृक्षाः।
त्वामध्य याताः शरणां शरण्यं
यः साधितो वृत्तिकरः पतिर्नः ॥९॥

तत्रो भवानीहतु रातवेऽन्नं
क्षुधार्दितानां नरदेवदेव।
यावत्त नद्यामह उज्जितोर्ज्ञा
वार्तापतिस्त्वं कुल लोकपालः ॥१०॥

मैत्रेय उवाच

पृथुः प्रजानां करुणां निशम्य परिदेवितम् ।
दीर्घं दध्यौ कुरुश्रेष्ठ निभितं सोऽन्वपद्धतः ॥१२॥

इति व्यवसितो बुद्ध्या प्रगृहीतशरासनः।
सन्ध्ये विशिखं भूमेः कुद्धस्तिपुरहा यथा ॥१३॥

प्रवेपमाना धरणीनिशाम्योदायुधं च^२ तम् ।
गौः सत्यपाद्रवल्लीता मृगीव मृगयुद्धता ॥१४॥

तामन्वधावतद्वैन्यः^३ कुपितोऽत्यरुणेक्षणः।
शरं धनुषि सन्धाय यत्र यत्र पलायते ॥१५॥

सादिशो विदिशो हेवी रोदसी चान्तरं तयोः।
धावन्ती तत्र तत्रैनं ददर्शनूद्धतायुधम् ॥१६॥

लोकेनाविन्दत त्राणां वैन्यान्मृत्योरिव प्रजा:।
त्रस्ता तदा निवृते हृदयेन विद्युता ॥१७॥

उवाच च महाभागं धर्मज्ञापत्रवत्सल ।
त्राहि मामपि भूतानां पालनेऽवस्थितो भवान् ॥१८॥

स त्वं जिधांससे कस्मादीनामकृतक्षिल्यधाम् ।
अहनिष्ठत्कथं योधां धर्मज्ञ ईति यो मतः ॥१९॥

श्रीमैत्रेयज्ञामे कहुं – हे विद्युरज्ञ! भ्रातृष्णोमे
महाराज पृथुनो राज्याभिषेक करीने तेमने प्रजारक्षक जाहेर
कर्या. ते दिवसोमां पृथ्वी अन्नहीन थई गई हती, तेथी
भूमने कारणे प्रजाजनोनां शरीर सुकाईने निर्बल थई गयां
हतां. ते बधाए पोताना स्वामी पृथु पासे आवीने कहुं. (८)
'हे राजन्! जेम वृक्षनी बखोलमां सणगती आगथी वृक्षो
बणी जाय छे तेवी ज रीते अमे पेटनी भीषणा ज्वाणा
(जठराज्ञ)थी बणी रक्षा छीअे. तमे शरणागतोनुं रक्षणा
करनारा छो अने अमारा अन्नदाता स्वामी (प्रभु)
बनाववामां आवेला छो, तेथी अमे तमारा शरणे आव्या
छीअे. (९) तमे समस्त लोकोनुं रक्षणा करनारा छो, तमे
ज अमारी ज्ञविकाना पक्षा स्वामी छो, तेथी हे राजराजेश्वर!
तमे अम शुधापीडितोने सत्वरे अन्न आपवानी व्यवस्था
करो; अेवुं न बने के अन्न मणे ए पहेलां ज भूमने लीघे
अमारुं मृत्यु थई जाय. (१०)

श्रीमैत्रेयज्ञ कहे छे – हे कुरुश्रेष्ठ! प्रजाजनोनुं करुण
कंदन सांबणीने महाराज पृथु धण्डा समय सुधी विचार करता
रक्षा. अंते तेमने अन्नना अभावना कारणनी भबर पडी
गई. (१२) 'पृथ्वीमे जाते ज अन्न अने औषधिओने
पोतानामां गोपवी दीधां छे' – पोतानी बुद्धिथी आ वातनो
निश्चय करीने तेमणे पोतानुं धनुष्य उपाज्युं अने त्रिपुरनो
विनाश करनारा भगवान शंकरनी जेम अत्यंत कुद्ध थईने
पृथ्वीने लक्ष्य बनावीने बाण चढाव्युं. (१३) तेमने शख
उपाडेला जोઈने जेम शिकारी पीछो करे त्यारे हरिणी भयथी
भागे छे तेवी ज रीते पृथ्वी भय पामीने गायनुं रूप धारणा
करीने भागवा लागी. (१४)

आ जोઈने महाराज पृथुनी आंओ कोधथी लाल
थई गई. ज्यां-ज्यां पृथ्वी गई त्यां-त्यां धनुष्य पर भाण
चढावीने तेओ तेनो पीछो करता रक्षा. (१५) दिशा,
विदिशा, स्वर्ग, पृथ्वी अने अंतरिक्षमां – ज्यां-ज्यां पक्ष
ते दोडीने जती त्यां तेने पोतानी पाइण धरियार उठावेला
महाराज पृथु देखाता हता. (१६) जेम मनुष्यने मृत्युथी
कोई भयावी शक्तुं नथी तेवी ज रीते तेने त्रणे लोकमां
आ वेनपुत्र पृथुथी भयावनारुं कोई पक्ष मण्युं नहीं. त्यारे
ते अत्यंत भयलीत थईने हुःभी चित्ते पाछी वणी. (१७)
अने महाभाग पृथुज्ञने कहेवा लागी – 'धर्मना तत्वने
जाणानारा हे शरणागत-पत्सल राजन्! तमे तो भयां ज
प्राणीओनुं रक्षणा करवामां तत्पर रहो छो, तमे मारुं पक्ष
रक्षणा करो. (१८) हुं अत्यंत दीन अने निरपराध हुं;
तमे मने शा माटे भारवा ईच्छो छो? आ उपरांत, तमे

१. म्राचीन मतमां 'मैत्रेय उवाच' नवी. २. मा. पा. – पृथुम्। ३. मा. पा. – तामेवानुदवद्वैन्यः।

प्रहरन्ति न वै खीषु कृतागःस्वपि जन्तवः ।
किमुत तद्विधा राजन् करुणा दीनवत्सलाः ॥ २०॥

मां विपाट्याजरां नावं यत्र विशं प्रतिष्ठितम् ।
आत्मानं च प्रजाश्वेमाः कथमभसि^१ धास्यसि ॥ २१॥

पृथुरुवाच

वसुधे त्वां वधिष्यामि मर्यासनपराऽमुखीम् ।
भागं बहिष्यिया वृक्ते न तनोति यनो वसु ॥ २२॥

यवसं जग्ध्यनुदिनं नैव दोऽध्यौधसं पयः ।
तस्यामेवं हि दुष्टायां दण्डो नात्र न शस्यते ॥ २३॥

तं खल्वोषधिष्यिभीजनि प्राक्सृष्टानि स्वयम्भुवा ।
न मुग्यस्यात्मरुद्धानि भामवशाय मन्दधीः ॥ २४॥

अमूषां कुत्परीतानामार्तानां परिदेवितम् ।
शमयिष्यामि मद्भाषैर्भिन्नायास्तव मेदसा ॥ २५॥

पुमान् योषिद्वुत कलीब आत्मसम्भावनोऽधमः ।
भूतेषु निरनुकोशो नृपाणां तद्वधोऽवधः ॥ २६॥

त्वां स्तम्भां हुर्मदां नीत्वा मायागां तिलशः शरैः ।
आत्मयोगबलेनेमा धारयिष्याम्यहं प्रज्ञः ॥ २७॥

ऐवं मन्युमयीं मूर्तिं कृतान्तमिव बिभृतम् ।
प्राणाता प्राञ्जलिः प्राह मही सञ्जातवेपथुः ॥ २८॥

धरोवाच^२

नमः परस्मै पुरुषाय मायया
विन्यस्तनानातनवे^३ गुणात्मने ।
नमः स्वरूपानुभवेन निर्धुत-
द्रव्यकियाकारकविभ्रमोर्मये ॥ २९॥

येनाहमात्मायतनं विनिर्भिता
धात्रा यतोऽयं गुणसर्गसङ्क्रमणः ।
स ऐव मां हन्तुमुदायुधः स्वरा-
दुपस्थितोऽन्यं शरणं कमाश्रये ॥ ३०॥

तो पर्मने जाग्रानाराओमां ग्रसिद्ध छो; तो पछी मुज खीनो वध तमे केम करी शक्षो? (१८) खीओ कोई अपराध करे छे तो साधारण ज्ञव पश्च तेमना पर छाथ उठावता नथी, तो पछी तमारा जेवा करुणामय अने दीनवत्सल तो ऐवुं करी ज केम शके? (२०) हुं तो ऐक सुदृढ नौका जेवी हुं, सधाणुं जगत भारा ज आधार पर स्थित छे. मने भांगीने तमे पोताने अने पोतानी प्रज्ञने जण (उपर केवी रीते राजशो?) (२१)

१० (महाराज पृथुभे कहुं - हे पृथ्वी! तु मारी आज्ञानु उल्लंघन करनारी छे. तु यज्ञमां देवतारुपे भाग तो ले छे, परंतु तेना बदलामां अमने अन्न आपती नथी; तेथी आजे हुं तने मारी नाभीश. (२२) तु दररोज लीलुं-लीलुं धास आई जाय छे अने पोताना आंचणनुं दृध आपती नथी - आवी दुष्टता करवाने कारणो तने हंड आपवामां आवे ते अनुचित कही शकाय नहीं. (२३) तु नादान छे; ते पूर्वकाणमां भ्रमाण्डे पेढा करेलां अन्नाहि औषधिओने पोतानामां लीन करी लीधां छे अने हवे मारी पश्च परवा नहीं करीने तेने तु पोताना गर्भमांथी बहार काढती नथी. (२४) हवे हुं पोतानां बालोथी तने छिन्न-लिन्न करीने तारा मेदथी आ कुधा- पीडित अने दीन प्रज्ञजनोना करुण कंदननुं शमन करीश. (२५) जे दुष्ट पोतानुं ज पोपश्च करनाराओ तथा अन्य प्राणीओ प्रत्ये निर्दय होय ते पुरुष, खी अथवा नपुंसक कोई पश्च होय, तेने मारवो ए राजाओ माटे नहीं मारवा बराबर ज छे. (२६) तु धरूपी धमंडी अने मदोन्मत्ता छे; आ समये मायाथी ज आ गायनुं रूप बनावेलुं छे. हुं बालोथी तारा टुकडे-टुकडा करीने पोताना योगबलथी प्रज्ञजनोने धारणा करीश. (२७)

आ समये महाराज पृथु काणनी जेम कोषमयी मूर्तिं धारणा करेला हता. तेमना आ शब्दो सांभणीने भूदेवी कंपवा लागी अने तेषो अत्यंत विनम्रभावे हाथ जोडीने कहुं. (२८)

पृथ्वीभे कहुं - तमे साक्षात् परमपुरुष छो तथा पोतानी मायाथी अनेक प्रकारनां शरीर धारणा करीने अर्थात् अवतार लઈने गुणमय जेवा जणाओ छो; अहंकारथी उत्पन्न थनारा अधिभूत, अधिदैव अने अध्यात्म संबंधी अतिमान अने तेनाथी उत्पन्न थनारा राग-द्वेषादिथी आप सर्वथा रहित छो. आपना आवा स्वरूपनो अनुभव थही जतां राग-द्वेषादि विकारोनो वेग शांत थही जाय छे. ऐवा आप परमपुरुषने नमस्कार करुं हुं. (२९)

तमे समस्त जगतना विधाता छो; तमे ज आ त्रिगुणात्मक सृष्टि रचेली छे अने मने समस्त ज्ञवोनो

१. प्रा. पा. - कथं सन्यारयिष्यसि । २. प्रा. पा. - प्राचीन ग्रन्थां 'धरोवाच' नथी. ३. प्रा. पा. - विन्यस्तमायातः ।

य अेतदादावसुज्जयरायरं
स्वमाययाऽऽत्माश्रययाऽवितर्क्यप्या ।
तयैव सोऽयं किल गोमुमुद्यतः
कथं नु मां धर्मपरो जिधांसति ॥ ३१ ॥

नूनं बतेशस्य समीहितं जनै-
स्तन्माययादुर्जययाऽकृतात्मभिः ।

न लक्ष्यते यस्त्वकरोदकारयद्
योऽनेक एकः परतश्च ईश्वरः ॥ ३२ ॥

सर्गादि योऽस्यानुरुणाद्वि शक्तिभि-
द्रव्यक्तियाकारक्येतनात्मभिः ।

तस्मै समुद्भनिरुद्धशक्तये^१
नमः परस्मै पुरुषाय वेधसे ॥ ३३ ॥

स वै भवानात्मविनिर्मितं जगद्
भूतेन्द्रियान्तःकरणात्मकं विभो ।

संस्थापयिष्यन्तं मां रसातला-
दध्युज्जहाराभ्यस आदिसूकरः ॥ ३४ ॥

अपामुपस्थे मयि नाव्यवस्थिताः
प्रजा भवानद्य रिरक्षिषुः किल ।

स वीरमूर्तिः समभूद्धराधरो
यो मां पथस्युग्रशरो जिधांससि ॥ ३५ ॥

नूनं जनैरीहितमीशराणा-
मस्मद्विधैस्तद्गुणसर्गमायया ।

न शायते मोहितचित्तवर्त्मभिः-
स्तेभ्यो नमो वीरयशस्करेभ्यः ॥ ३६ ॥

आश्रय बनावेली छो. तमे सर्वथा स्वतंत्र छो. हे प्रभु! ज्यारे तमे ज अस्त्र-शस्त्र लड्हने मने मारवा माटे तैयार थई गया छो त्यारे हुं बीजा कोना शरणे जाउ? (३०) कल्यना आरंभमां तमे पोताने आश्रित रहेनारी अनिर्वचनीय मायाथी ज आ चराचर जगतनी रथना करी हती अने ते माया वडे ज तमे तेनुं पालनपोषण करवा माटे तैयार थयेला छो. तमे धर्मपरायण छो, तोपणा गायनुं रूप पारण करनारी मने शा माटे मारवा ईच्छो छो? (३१) तमे एक ज छो तेम छतां मायाने लीये अनेक रूपोमां जाणाओ छो तथा तमे स्वयं ब्रह्माणी रथना करीने तेमना दारा विश्वनी रथना करावी छो. तमे साक्षात् सर्वश्चर छो. तमारी लीलाओने अजितेन्द्रिय लोको केवी रीते जाणी शके? तेमनी बुद्धि तो तमारी दुर्जय मायाथी विक्षिप्त रहे छो. (३२) तमे ज पंचभूतो, ईन्द्रियो अने तेमना अधिष्ठाता देवताओ, बुद्धि अने अहंकाररूप पोतानी शक्तिओ वडे कमशः जगतनी उत्पत्ति, स्थिति अने संहार करो छो. भिन्न-भिन्न कार्यो माटे अवारनवार तमारी शक्तिओनो आविर्भाव अने तिरोभाव थया करे छो. तमे साक्षात् परमपुरुष अने विश्वविधाता छो. तमने मारा नमस्कार छो. (३३) हे अजन्मा प्रभु! तमे ज पोतानां रथेलां (पंच-)भूतो, ईन्द्रियो अने अंतःकरणरूप जगतनी स्थिति माटे आदिवराह-रूप पारण करीने मने रसातलमांथी बहार लाव्या हता. (३४) आ प्रमाणो एक वार तो मारो उद्धार कर्यो हतो अने 'धराधर' (अथवा 'धरणीधर') नाम मेणव्यु हतुं; आजे ते ज तमे वीरमूर्ति-समा, जण उपर रहेली नौकानी जेम स्थित मारा ज आश्रये रहेनारी प्रजानुं रक्षण करवाना उद्देश्यथी तीखां-तीखां बाण चढावीने, दूध नहीं आपवाना अपराधमां मने मारवा ईच्छो छो. (३५) आ त्रिगुणात्मक सृष्टिनी रथना करनारी तमारी मायाथी मारा जेवा साधारण ज्वोनां चित्त मोहग्रस्त थई रह्यां छो. मारा जेवा लोको तो तमारी लीलाओनो आश्रय समज्ञता नथी, हे वीर! आपनी लीला आपनो यश वधारनारी छो. ऐवा आपने मारा हृष्यपूर्वक नमस्कार छो. (३६)

=★=

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां चतुर्थस्कन्धे^३ धरित्रीनिग्रहो नाम समदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥
योथा स्कन्ध-अंतर्गत 'पृथुविजय'मांनो धरित्रीनिग्रह नामनो सतारमो अध्याय समाप्त.

=★=

१. मा. पा. - विरुद्ध । २. मा. पा. - वित्तकर्म । ३. मा. पा. - पृथुविजये धरित्रीनिग्रहः सप्त ।

અટારમો અદ્યાય

પૃથ્વીનું દોહન

મત્રેય ઉવાચ

ઈતં પૃથુમભિષ્ટૂય રૂપા પ્રસ્કુરિતાધરમ् ।
પુનરાહાવનિભીતા સંસ્તભ્યાત્માનમાત્મના ॥ ૧ ॥

સંનિયચ્છાભિભો મન્યું^૧ નિબોધ શ્રાવિતં ચ મે ।
સર્વતઃ સારમાદતે યથા મધુકરો બુધ: ॥ ૨ ॥

અસ્મિંલોકેઽથવામુખિનુભિસ્તાવદર્શિભિ: ।
દેષા યોગા: પ્રયુક્તાશ પુંસાં શ્રેય:પ્રસિદ્ધયે ॥ ૩ ॥

તાનાતિષ્ઠતિ ય: સમ્યગુપાયાન્ પૂર્વદર્શિતાન् ।
અવર:^૨ શ્રદ્ધયોપેત ઉપેયાન્ વિન્દતેઽજસા ॥ ૪ ॥

તાનનાદત્ય યોડવિદ્વાનર્થાનારભતે સ્વયમ् ।
તસ્ય વ્યભિચરન્તર્થા આરબ્ધાશ્રુતુનઃપુન: ॥ ૫ ॥

પુરા સૃષ્ટા હ્યોષધયો બ્રહ્મણા યા વિશામ્યતે ।
ભુજ્યમાના મયા દેષા અસંદ્રિરધૃતપ્રતે: ॥ ૬ ॥

અપાલિતાઽનાદતા ચ ભવલ્લિલોકપાલકે: ।
ચોરીભૂતેઽથ લોકેઽહ યજ્ઞાર્થેઽગ્રસમોષધી: ॥ ૭ ॥

નૂં તા વીરુધ: ક્ષીણા મયિ કાલેન ભૂયસા ।
તત્ત્ર યોગેન^૪ દેષેન ભવાનાદાતુમહૃતિ ॥ ૮ ॥

વત્સં કલ્પય મે વીર યેનાહું વત્સલા તવ ।
ધોક્ષે ક્ષીરમયાન્ કામાનનુરૂપ ચ દોહનમ् ॥ ૯ ॥

દોગ્ધારં ચ મહાબાહો ભૂતાનાં ભૂતભાવન ।
અત્તમીષ્ટિતમૂર્જસ્વલ્ગગવાન્ વાઝતે યદિ ॥ ૧૦ ॥

સમાં ચ કુરુ માં રાજન્ દેવવૃષ્ટં યથા પય: ।
અપર્તાવપિ ભર્તું તે ઉપાવર્ત્તે મે વિભો ॥ ૧૧ ॥

ઈતિપ્રિયં હિતં વાક્યં ભુવ આદાય ભૂપતિ: ।
વત્સં^૫ કૃત્વા મનું પાણાવદુહત્સકલૌષધી: ॥ ૧૨ ॥

૧. પ્રા. પા. - કોષં । ૨. પ્રા. પા. - અથવા । ૩. પ્રા. પા. - પ્રારબ્ધા । ૪. પ્રા. પા. - દેષેન યોગેન । ૫. પ્રાચીન પ્રતમાં 'વત્સં કૃત્વા...' આ ઉત્તરાષ્ટ મુળમાં નથી, ટિપ્પણીમાં છે.

શ્રીમતેયજી કહે છે - હે વિદુરજી! આ સમયે મહારાજ પૃથુના હોઠ કોષથી કંપી રહ્યા હતા. તેમની આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરીને પૃથ્વીએ પોતાના હંદયને વિચારપૂર્વક સમાહિત (સ્વસ્થ) કર્યું અને બીતાં-બીતાં કહ્યું. (૧) 'હે પ્રભુ! તમે પોતાના કોષને શાંત કરો અને હું જે મ્રાર્થના કરું છું તે ધ્યાન દઈને સાંભળો. બુદ્ધિમાન પુરુષો બ્રમરની જેમ બધી જ જગ્યાએથી સાર ગ્રહણ કરી લે છે. (૨) તત્વદર્શ મુનિઓએ આ લોક અને પરલોકમાં મનુષ્યોનું કલ્યાણ કરવા માટે કૃપિ, અગિનહોત્ર વગેરે ઘણાબધા ઉપાયો જોળી કાઢ્યા છે અને તેમને કાર્યાન્વિત કર્યા છે. (૩) તે પ્રાચીન ઋષિઓએ બતાવેલા ઉપાયોનું આ સમયે પણ જે મનુષ્ય શ્રદ્ધાપૂર્વક સારી પેઢે આચરણ કરે છે તે સહેલાઈથી અભીષ્ટ ઇણ પ્રાપ્ત કરી લે છે. (૪) પરંતુ જે અજ્ઞાની મનુષ્ય તે ઉપાયોનો અનાદર કરીને પોતાના મનથી કલ્પેલા ઉપાયોનો આશ્રય લે છે તેના બધા જ ઉપાયો અને પ્રયત્નો વારંવાર નિર્ઝળ થતા રહે છે. (૫) હે રાજન્! પૂર્વકાળમાં બ્રહ્મજીએ જે ધાન્યો વગેરે ઉત્પન્ન કર્યા હતાં, મેં જોયું કે યમ-નિયમો વગેરે પ્રતોનું પાલન નહીં કરનારા દુરાચારી લોકો જ તેમને ભક્ષણ કરી રહ્યા છે. (૬) હે લોકરક્ષક! તમે રાજાઓએ મારું પાલન અને મારો આદર કરવાનું છોડી દીધું; તેથી બધા લોકો ચોરોના જેવા થઈ ગયા છે. તેથી જ પણ માટેની ઔપયિઓને મેં પોતાનામાં લીન કરી લીધી છે. (૭) અત્યારે, અધિક સમય વીતી જવાને કારણે અવશ્ય તે ધાન્યો મારા ઉદરમાં જીર્ણ થઈ ગયાં છે; તમે તેમને પૂર્વાચાર્યોએ બતાવેલા ઉપાયથી બહાર કાઢી લો. (૮) હે લોકપાલક વીર! જો તમને સમસ્ત પ્રાણીઓના અભીષ્ટની તેમ જ બળની વૃદ્ધિ કરનારા અન્નની આવશ્યકતા હોય તો તમે મારે લાયક વાછરડું, દોહવાનું પાત્ર, દોહનાર વ્યક્તિ વગેરેની વ્યવસ્થા કરો. હું તે વાછરડાના સ્નેહથી થાન ઊભરાવીને દૂધના રૂપમાં તમને બધી જ વસ્તુઓ આપી દઈશ. (૯-૧૦) હે રાજન્! એક વાત બીજી પણ હે - તમારે મને સમતલ કરવી પડશો, કે જેથી વર્ષાંત્રતુ વીતી જવા છતાં પણ મારા ઉપર ઈન્દ્ર વરસાવેલું જળ સર્વત્ર કાયમ રહે - મારા અંદરની ભીનાશ સુકાવા ન પામે. આ તમારા માટે ધંજું મંગળકારી થશે.' (૧૧)

પૃથ્વીએ કહેલાં આ પ્રિય અને છિતકારી વચનોને સ્વીકારી લઈને મહારાજ પૃથુએ સ્વાયંભુવ મનુને વાછરડો બનાવ્યા અને પોતાના હાથે જ સમસ્ત ધાન્યો દોહી લીધાં. (૧૨)

तथा परे य सर्वत्र सारमाददते बुधाः ।
ततोऽन्ये^१ च यथाकामं हुदुहुः पृथुभाविताम् ॥ १३ ॥

ऋषयो हुदुहुर्वीभिन्नियेष्वथ सत्तम् ।
वत्सं बृहस्पतिं कृत्वा पर्यश्छन्दोमयं शुचि ॥ १४ ॥

कृत्वा वत्सं सुरगणा ईन्द्रं सोममहूहुहन् ।
हिरण्यमयेन पात्रेण वीर्यमोजो भलं पर्यः ॥ १५ ॥

देतेया दानवा वत्सं प्रक्लादमसुरर्घभम् ।
विधायाहूहुहन् क्षीरमयः पात्रे सुरासवम् ॥ १६ ॥

गान्धर्वाप्सरसोऽधुक्षन् पात्रे पद्ममये पर्यः ।
वत्सं विश्वावसुं कृत्वा गान्धर्वं मधु सौभगम्^२ ॥ १७ ॥

वत्सेन पितरोऽर्थम्भा कव्यं क्षीरमधुक्षत ।
आमपात्रे महाभागाः श्रद्धया श्राद्धदेवताः ॥ १८ ॥

प्रकल्प्य वत्सं कपिलं सिद्धाः सङ्कल्पनामयीम् ।
सिद्धिं नभसि विद्यां य ये य विद्याधरादयः ॥ १९ ॥

अन्ये य मायिनो मायामन्तर्धानाहुतात्मनाम् ।
मयं प्रकल्प्य वत्सं ते हुदुहुर्धारणामयीम् ॥ २० ॥

यक्षरक्षांसि भूतानि पिशाचाः पिशिताशनाः ।
भूतेशवत्सा हुदुहुः कपाले क्षतज्ञसवम् ॥ २१ ॥

तथाऽहयो दन्दशूकाः सर्पा नागाश्च तक्षकम् ।
विधाय वत्सं हुदुहुर्बिलपात्रे विषं पर्यः ॥ २२ ॥

पशवो यवसं क्षीरं वत्सं कृत्वा य गोवृषम् ।
अरण्यपात्रे चाधुक्षन्मृगेण्ड्रेण य दंष्ट्रिणः ॥ २३ ॥

कव्यादाः प्राणिनः कव्यं हुदुहुः स्वेऽ क्लेवरे ।
सुपर्णावत्सा विहगाश्चरं चाचरमेव य ॥ २४ ॥

वटवत्सा वनस्पतयः पृथग् रसमयं पर्यः ।
गिरयो हिमवद्वत्सा नानाधातून् स्वसानुषु ॥ २५ ॥

सर्वे स्वमुख्यवत्सेन स्वे स्वे पात्रे पृथक् पर्यः ।
सर्वकामदुधां पृथ्वीं हुदुहुः पृथुभाविताम् ॥ २६ ॥

पृथुनी जेम बीजा विज्ञजनो पक्ष अधी जग्यामेथी सार-ग्रहण करी ले छे, तेथी तेमणे पक्ष पृथुञ्च वडे वश करायेली वसुंधरामांथी पोतानी अभीष्ट वस्तुओ दोही लीधी. (१३) ऋषिओं आहुस्पतिज्ञने वाघरडो बनाव्या अने ईन्द्रियो (वाणी, मन अने श्रोत्र)-३५ पात्रमां पृथ्वीहेवीमांथी वेद३५ पवित्र दूध दोहुं. (१४) देवताओं ईन्द्रने वाघरडाना ३५मां कल्पित कर्या अने सुवर्णमय पात्रमां अमृत, वीर्य (मनोबल), ओळ (ईन्द्रियबल) अने शारीरिक बल३५ दूध दोहुं. (१५) देत्यो अने दानवों आसुरश्रेष्ठ प्रखलादज्ञने वाघरडो बनाव्या अने लोढाना पात्रमां महिरा अने आसव-३५ दूध दोहुं. (१६) गंधर्वां अने अप्सराओं आवश्यक विश्वावसुने वाघरडो बनाव्या अने कमण३५ पात्रमां संगीतमार्पय तथा सौंदर्य-३५ दूध दोहुं. (१७) श्राद्धना अधिष्ठाता महाभाग पितृओं अर्यमा नामना पित्रीश्चरने वाघरडो बनाव्या अने माटीना काचा पात्रमां श्रद्धापूर्वक कव्य (पितृओं अर्पण करवामां आवतुं अन्न)-३५ दूध दोहुं. (१८) पछी कपिलदेवज्ञने वाघरडो बनाव्या अने आकाश३५ पात्रमां सिद्धों अद्विभा वगेरे असिद्धिओं तथा विद्यापरों आकाशगमन वगेरे विद्याओं दोहन कर्युं. (१९) किंपुरुष वगेरे अन्य मायावीओं अभ्यासनवने वाघरडो बनाव्यो अने अंतर्धान थवुं, विचित्र ३५ धारणा करी लेवुं वगेरे संकल्पमयी मायाओं दूध३५ पे दोही. (२०)

आ ४ प्रमाणे यक्ष-राक्षसो तथा भूत-पिशाच वगेरे मांसाधारीओं आहुतनाथ उद्गते वाघरडो बनाव्या अने कपाल-३५ पात्रमां रुधिर-आसव-३५ दूध दोहुं. (२१) इष्टा विनाना साप, इष्टावाणा साप, नाग, वीणी वगेरे झेरी माण्डीओं आवश्यक तक्षकनागने वाघरडो बनाव्यो अने मुख३५ पात्रमां विष३५ दूध दोहुं. (२२) पशुओं अभ्यासन उद्गता वाहन नंदीने वाघरडो बनाव्यो अने वन३५ पात्रमां धास३५ दूध दोहुं. मोटी-मोटी दाढोवाणा मांसलक्षी छवों आसुरश्रेष्ठ वाघरडा वडे पोताना शरीर३५ पात्रमां काचा मांस३५ दूध दोहुं तथा गरुडज्ञने वाघरडो बनावीने पक्षीओं कीट-पतंजियां वगेरे चर अने इणो वगेरे अचर पदार्थाने दूध३५ पे दोह्या. (२३-२४) वृक्षों वडने वाघरडो बनावीने अनेक प्रकारना २४३५ दूध दोहुं अने पर्वतों ईमालय३५ वाघरडा वडे पोतानां शिखर३५ पात्रमां अनेक प्रकारनी धातुओ दोही. (२५) पृथ्वी तो अधी ४ अभीष्ट वस्तुओ आपनारी छे अने आ समये ते पृथुञ्च आधीन छती; तेथी तेनामांथी, अधाओं पोतपोतानी जातिना अग्रजीने वाघरडो बनावीने अलग-अलग पात्रोंमां तिन्न-तिन्न प्रकारना पदार्थाने दूधना

१. प्रा. पा. - ततः सर्वे । २. प्रा. पा. - गन्धं भयु ससीभगम् । ३. प्रा. पा. - स्वक्लेष ।

એવं पृथ्वादयः पृथ्वीमन्नादाः स्वप्नमात्मनः ।
दोहवत्सादिभेदेन क्षीरभेदं कुरुद्वह ॥ २७ ॥

ततो महीपतिः प्रीतः सर्वकामदुधां पृथुः ।
दुष्ठितृत्ये चकारेमां प्रेमणा दुष्ठितृवत्सलः ॥ २८ ॥

चूर्णयन्^१ स्वधनुष्ठोट्याग्निरिकूटानि राजराट् ।
भूमष्टलभिदं वैन्यः प्रायश्चके समं विभुः ॥ २९ ॥

अथास्मिन् भगवान् वैन्यः प्रज्ञानां वृत्तिदः पिता ।
निवासान्^२ कल्पयाऽचके तत्र तत्र यथार्हतः ॥ ३० ॥

ग्रामान् पुरः पतनानि हुर्गाणिविविधानिच ।
घोषान् प्रज्ञान् संशिखिरानाकरान् घेटभर्वटान् ॥ ३१ ॥

प्राक्पृथोरिह नैवेषाउ पुरग्रामादिकल्पना ।
यथासुखं वसन्ति स्म तत्र तत्राकुतोभयाः ॥ ३२ ॥

उपमां दोही लीधा. (२६)

હે કુરુશ્રેષ્ઠ વિદુરજ! આ પ્રમાણે પृથુ વગેરે બધા જ અન્નભોજન કરનારાઓએ લિન્ન-લિન્ન દોહનપાત્રો અને વાછરડાંઓ વડે પોતપોતાનાં વિલિન્ અન-રૂપ દૂધ પृથ્વીમાંથી દોહું. (२७) આનાથી મહારાજ પृથુ એવા પ્રસન્ન થયા કે સર્વકામદુધા પृથ્વી પ્રત્યે તેમનો પુત્રીવત્ત સ્નેહ થઈ ગયો અને તેને તેમણે પોતાની પુત્રીરૂપે સ્વીકારી લીધી. (२૮) પછી રાજાધિરાજ પृથુએ પોતાના ધનુધ્યની અણીથી પર્વતોને ફોડીને આ સમસ્ત ભૂમંડળને લગભગ સમતળ કરી દીધું. (२૯) તેઓ પિતાની જેમ પોતાની પ્રજ્ઞાના પાલન-પોષણની વ્યવસ્થામાં સંલગ્ન થયેલા હતા. તેમણે આ સમતળ ભૂમિમાં પ્રજ્ઞાજનો માટે અનેક જગાએ પથાયોગ્ય નિવાસસ્થાનોનું વિભાજન કર્યું. (૩૦) અનેક ગામો, કસબા, નગરો, દુર્ગા, આહીરોની વસ્તીઓ, પશુઓને રહેવાનાં સ્થાનો, છાવણીઓ, ખાણો, બેડૂતોનાં ગામો અને પહાડોની તળેટીનાં ગામો વસાવ્યાં. (૩૧) મહારાજ પृથુની પહેલાં આ પृથ્વીતળ ઉપર પુર-ગ્રામ વગેરેનું વિભાજન ન હતું; બધા લોકો પોતાની સુવિધા અનુસાર નિઃસંકોચપણે ગમે ત્યાં વસી જતા હતા. (૩૨)

=★=

ઈતિ શ્રીમલ્લાગવતે મહાપુરાણે પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં ચતુર્થસ્કન્દે ઐપૃથુવિજયેકષાદ્શોડધ્યાયः ॥ ૧૮ ॥
ચોથો સ્કન્દ-અંતર્ગત પृથુવિજયમાંનો અઢારમો અધ્યાય સમાપ્ત.

=★=

૧૧ ઓગણીસમો અદ્યાય

મહારાજ પृથુના સો અશ્વમેધ પજો

મૈત્રેય ઉવાચ

અથાదીકિત રાજા^४ તુ હૃદ્યમેધશતેન સः ।
બ્રહ્માવર્ત મનો: ક્ષેત્રે યત્ત્ર પ્રાચી સરસ્વતી ॥ ૧ ॥
તદભિપ્રેત્ય ભગવાન् કર્માતિશયમાત્મનઃ ।
શતકતુર્ન મમૃષે પૃથોર્યજામહોત્સવમ् ॥ ૨ ॥
યત્ત્ર યજ્ઞપતિ: સાક્ષાત્કર્તાન્ હરિરીશ્વર: ।
અન્વભૂયત સર્વાત્મા સર્વલોકગુરુ: પ્રભુ: ॥ ૩ ॥
અન્વિતો બ્રહ્મશર્વાભ્યાં લોકપાલૈ: સહાનુગૈ: ।
ઉપગીયમાનો ગંધર્વમુનિભિશાપ્સરોગણૈ: ॥ ૪ ॥

શ્રીમૈત્રેયજી કહે છે – હે વિદુરજ! મહારાજ મનુના બ્રહ્માવર્ત ક્ષેત્રમાં, જ્યાં સરસ્વતી નદી પૂર્વમુખી થઈને વહે છે; રાજા પृથુએ સો અશ્વમેધ પજોની દીક્ષા લીધી. (૧) આ જોઈને ભગવાન ઈન્દ્રને વિચાર થયો કે આ પ્રમાણે તો પૃથુનાં કર્મા મારાં કર્મા કરતાં પજો વધી જશે. તેથી તેઓ પૃથુનાં પજો-મહોત્સવને સાંખી શક્યા નહીં. (૨) મહારાજ પૃથુનાં પજોમાં સૌના અંતરાત્મા, સર્વલોકો માટે પૂજય જગદીશ્વર ભગવાન શ્રીહરિએ પજોશરદૃપે સાક્ષાત્ દર્શન આપ્યાં હતાં. (૩) તેમની સાથે બ્રહ્મા, રુદ્ર તથા પોતપોતાના અનુયરો સહિત લોકપાલો પજો પદ્ધાર્યા હતા. તે સમયે ગંધર્વાં, મુનિઓ અને અભસરાઓ પ્રભુનાં પજોગાન કરી રહ્યાં હતાં. (૪)

૧. પ્રા. પા. – ચૂર્ણયંશ ધનું । ૨. પ્રા. પા. – નિવાસં । ૩. પ્રા. પા. – નૈવેમા: પુરગ્રામાદિકલ્પના: । ૪. પ્રા. પા. – વ્યરિતેં । ૫. પ્રા. પા. – રાજર્ષિદીં ।

सिद्धा विद्याधरा हेत्या दानवा गुह्यकादयः ।
सुनन्दनन्दप्रमुखाः पार्षदप्रवरा हरेः ॥ ५ ॥

कपिलो नारदो दत्तो योगेशाः^१ सनकादयः ।
तमन्वीयुर्भागवता ये च तत्सेवनोत्सुकाः ॥ ६ ॥

यत्र धर्मदुधा भूमिः सर्वकामदुधा सती ।
दोषिः^२ स्माभीप्सितानर्थान् यज्ञमानस्य भारत ॥ ७ ॥

उहुः सर्वरसान्नदः क्षीरदध्यन्तगोरसान् ।
तरवो भूरिवर्धमाणः प्रासूयन्त^३ मधुच्युतः ॥ ८ ॥

सिन्धवो रत्ननिकरान् गिरयोडनं चतुर्विधम् ।
उपायनमुपाजहुः सर्वे लोकाः सपालकाः ॥ ९ ॥

इति चाधोक्षजेशस्य पृथोस्तु परमोदयम् ।
असूयन् भगवानिन्दः प्रतिधातमचीकरत् ॥ १० ॥

यरभेषाश्चमेधेन यज्ञमाने यजुष्पतिम् ।
वैन्ये यज्ञपशुं स्पर्धन्तपोवाह तिरोऽितः ॥ ११ ॥

तमत्रिर्भगवानैकात्यरमाणां विहायसा ।
आमुक्तमिव पाखण्डं योडधर्मं धर्मविभ्रमः ॥ १२ ॥

अत्रिष्णा चोटितोऽहन्तुं पृथुपुत्रो महारथः ।
अन्वधावत सङ्कुष्टस्तिष्ठतिष्ठेति चाप्रवीत् ॥ १३ ॥

तं तादेशाकृतिं वीक्ष्य मेने धर्मं शरीरिषाम् ।
जटिलं भस्मनाच्छन्तं तस्मै बाणां न मुच्यति ॥ १४ ॥

वधात्रिवृत्तं तं भूयो हन्तवेऽत्रिरचोदयत्^४ ।
जुहि यज्ञहनं तात महेन्द्रं विबुधाधमम् ॥ १५ ॥

ऐवं वैन्यसुतः प्रोक्तस्त्वरमाणां विहायसा ।
अन्वद्रवदभिकुद्धो रावणां^५ गृष्णरातिव ॥ १६ ॥

सिद्धो, विद्याधरो, हेत्यो, दानवो, पक्षो, सुनन्द-नन्द वगेरे भगवानना प्रभुभ पार्षदो अने जेओ नित्य भगवाननी सेवा माटे उत्सुक रहे छे ते कपिल, नारद, दत्तात्रेय तेम ज सनकादि योगेशरो पक्ष तेमनी साथे पधार्या हता. (५-६) हे भारत! ते पक्षमां पक्ष-सामग्रीओ आपनारी भूमिए कामधेनुरूप थहने यज्ञमाननी बधी कामनाओ पूरी करी हती. (७) नदीओ सर्व प्रकारना रसो वहावी लावती हती तथा जेमनामांथी भय टपकतुं रहे छे तेवां मोटां मोटां वृक्षो दूध, दही, धी, अन्न वगेरे जातजातनी सामग्रीओ अर्पण करतां हतां. (८) समुद्रो धाढी रत्नराशिओ, पर्वतो भक्ष्य, भोज्य, चोर्य अने लेह - ऐ चारे प्रकारनां अन्न तथा लोकपालो समेत समस्त लोको जातजातना उपहारो तेमने समर्पण करता हता. (९)

महाराज पृथु तो एकमात्र श्रीहरिने ज पोताना प्रभु मानता हता. तेमनी कृपाथी ते पक्षना अनुभानमां तेमनो धषो उत्कर्ष थयो. परंतु आ वात देवराज इन्द्रथी सांझी शकाई नहीं अने तेमषो तेमां विघ्न नाभवानो प्रपत्न पक्ष कर्यो. (१०) जे समये महाराज पृथु अंतिम पक्ष वडे भगवान पक्षपतिनी आराधना करी रह्या हता त्यारे इन्द्रे इर्ष्याने लीघे गुप्त रीते तेमना पक्षनो धोडो चोरी लीघो. (११) इन्द्रे पोताना रक्षण माटे कवचरूपे पाखंडीनो वेश धारण कर्यो हतो, के जे अर्धमां धर्मनो अम उत्पन्न करे छे अने जेनो आश्रय लहने पापी मनुष्य पक्ष धर्मात्मा जेवो जङ्गाय छे. आ वेशमां तेओ धोडो लहने अत्यंत जडपथी आकाश मार्गांशी जहौ रह्या हता, त्यां ज तेमना पर भगवान अत्रिनी नजर पडी गई. तेमना कहेवाथी महाराज पृथुनो महारथी पुत्र इन्द्रने मारवा तेमनी पाइण दोऽयो अने अत्यंत कोपथी बोल्यो - 'अरे, उभो रहे! उभो रहे!' (१२-१३) इन्द्रे माथा पर केशजटा अने शरीरे भस्म धारण करेलां हतां. तेमनो आवो वेश जेहने पृथुकुमार तेमने मूर्तिमंत धर्म समज्यो, तेथी तेमना पर बाण छोड्यु नहीं. (१४) ज्यारे ते इन्द्र पर वार कर्या विना ज पाछो आव्यो त्यारे महर्षि अत्रिए इन्द्रने मारवा माटे तेने करीथी आक्षा आपी - 'वत्स! आ देवताओमां अधम इन्द्रे तमारा पक्षमां विघ्न नाघ्यु छे, तु तेने मारी नाख!' (१५)

अत्रि मुनिना आ प्रमाणे प्रोत्साहित करवाथी वेननो पौत्र (पृथुपुत्र) कोषे भरायो. इन्द्र तीक्र गतिथी आकाशमां जहौ रह्या हता, तेमनी पाइण ते ऐवी रीते दोऽयो

१. प्रा. पा. - योगीशाः । २. प्रा. पा. - हुग्या साली० । ३. प्रा. पा. - प्रासूयन्त । ४. प्रा. पा. - सूचितं । ५. प्रा. पा. - हन्तुमन्त्रित० । ६. प्रा. पा. - गृष्णरातिव रावणाम् ।

સોડશ્વં રૂપં ચ તદ્વિત્વા તસ્મા અન્તહિત: સ્વરાટ् ।
વીર: સ્વપશુમાદાય પિતૃયજનુપેયિવાન् ॥ ૧૭ ॥

તત્તસ્ય ચાલ્લુતં કર્મ વિચક્ષ્ય પરમર્થય: ।
નામધેયં દ્દુસત્તસ્મૈ વિજિતાશ્ચ ઈતિ પ્રભો ॥ ૧૮ ॥

ઉપસૃજ્ય તમસ્તીત્રં જહારાશ્વં પુનર્હરિઃ ।
ચખાલયૂપતશ્છન્નો હિરણ્યરશનં વિભુ: ॥ ૧૯ ॥

અત્રિ: સન્દર્શયામાસ ત્વરમાણં વિહાયસા ।
કપાલખટ્વાજંધરં વીરો નૈનમબાધત ॥ ૨૦ ॥

અત્રિણા ચોદિતસત્તસ્મૈ સન્દધે વિશિખં રૂપા ।
સોડશ્વં રૂપં ચ તદ્વિત્વા તસ્થાવન્તહિત: સ્વરાટ् ॥ ૨૧ ॥

વીરશ્શાશ્ચમુપાદાય પિતૃયજન્મથાત્રજત્ત ।
તદવદં હરે રૂપં જગૃહુજ્ઞાનહુર્બલા: ॥ ૨૨ ॥

યાનિ રૂપાણિ જગૃહે ઈન્દ્રો હૃદજિહીર્ઘયા ।
તાનિ પાપસ્ય ખણ્ડાનિ લિઙ્ગં ખણ્ડમિહોચ્યતે ॥ ૨૩ ॥

એવમિન્દે હરત્યશ્વં વૈન્યયજન્જિધાંસયા ।
તદગૃહીતવિસૃષ્ટેષુ પાખણ્ટેષુ મતિર્નૃષામ् ॥ ૨૪ ॥

ધર્મ ઈત્યુપધર્મેષુ નગનરક્તપટાદિષુ ।
પ્રાયેણ સજ્જતે ભ્રાન્ત્યા પેશલેષુ ચ વાગ્મિષુ ॥ ૨૫ ॥

તદભિજ્ઞાય ભગવાન् પૃથુ: પૃથુપરાકમ: ।
ઈન્દ્રાય કુપિતો બાણમાદતોદ્યતકાર્મુક: ॥ ૨૬ ॥

તમૃત્વિજ્ઞ: શકવધાભિસન્ધિતં^૧
વિચક્ષ્ય દુષ્ટેક્ષ્યમસહિરંહસમ् ।
નિવારયામાસુરહો મહામતે
ન યુજ્યતેકત્રાન્યવધ: પ્રચોદિતાત् ॥ ૨૭ ॥

કે જેમ રાવજાની પાછળ જટાયુ. (૧૬) સ્વર્ગપતિ ઈન્દ્ર તેને પાછળ આવતો જોઈને તે વેશ અને ધોડો છોડીને ત્યાં જ અંતર્ધાન થઈ ગયા અને તે વીર પોતાના યજીવ અશ્ચ (ધોડા)ને લઈને પિતાની યજશાળામાં પાછો આવી ગયો. (૧૭) હે શક્તિમાન વિદુરજ! તેનું આ અદ્ભુત પરાકમ જોઈને મહર્ષિઓએ તેનું નામ વિજિતાશ્ચ રાખ્યું. (૧૮)

તે યજીવઅશ્ચને ચખાલ અને યૂપ^૨માં બાંધી દેવામાં આવ્યો હતો. શક્તિમાન ઈન્દ્ર ધોર અંધકાર ફેલાવી દીધો અને તેમાં જ છુપાઈને તે ફરીથી તે ધોડાને તેની સોનાની સાંકળ સમેત લઈ ગયો. (૧૯) અત્રિ મુનિએ ફરીથી તેમને આકાશમાર્ગે ઘણા વેગથી જતા જોઈ લીધા, પરંતુ તેમની પાસે કપાલ અને ખદ્વાંગ જોઈને પૃથુપુત્રે તેમના માર્ગમાં કોઈ અડચણ ઊભી કરી નહીં. (કારણ કે રાજકુમાર તેમને શિવ સમજ્યા.) (૨૦) ત્યારે અત્રિએ રાજકુમારને ફરીથી ઉશ્કેર્યો અને તેણે ગુર્સે થઈને ઈન્દ્રને લક્ષ્ય બનાવીને પોતાનું બાણ ચઢાવ્યું. આ જોતાં જ દેવરાજ તે વેશ અને ધોડો (પડતાં) મૂકીને ત્યાં જ અંતર્ધાન થઈ ગયા. (૨૧) વીર વિજિતાશ્ચ પોતાના ધોડાને લઈને પિતાની યજશાળામાં પાછો આવ્યો. ત્યારથી ઈન્દ્રનો તે નિંદ્ય વેશ મંદભુદ્વિવાળ મનુષ્યોએ ગ્રહણ કરી લીધો. (૨૨) ઈન્દ્ર અશ્ચહરણની ઈચ્છાથી જે જે રૂપ ધારણ કર્યા હતાં તે પાપના ખંડ (ટકડા) હોવાને કારણે પાખંડ કહેવાયાં. અહીં ‘ખંડ’ શબ્દ લિંગ અર્થાત્ ચિહ્નનો વાચક છે. (૨૩) આ પ્રમાણે પૃથુના પજનો વિધ્વંસ કરવા માટે યજશશુને ચોરતી વખતે ઈન્દ્ર જેમને કેટલીય વાર ગ્રહણ કરીને ત્યજ્યા હતા તે નગન, રક્તાભર, કાપાલિક વગેરે પાખંડમય આચારોમાં મનુષ્યોની બુદ્ધિ મહાંદરો મોહિત થઈ જાય છે; કારણ કે આ નાસ્તિક મતો દેખાવે સુંદર છે અને મોટી મોટી યુક્તિઓ અર્થાત્ તર્કપ્રમાણોથી પોતાના પજનું સમર્થન કરે છે. વાસ્તવમાં આ ધર્મ નથી, ધર્મ જેવા લાગે છે. તેથી લોકો તેમને આન્તિને લીધે ધર્મ માનીને તેમનામાં આસક્ત થઈ જાય છે. (૨૪ - ૨૫)

ઈન્દ્રની આ કુટિલ ચાલનો ઘ્યાલ આવી જવાથી પરમ પરાકમી મહારાજ પૃથુને ઘણો કોષ થયો. તેમણે પોતાનું ધનુષ્ય ઉઠાવીને તેના પર બાણ ચઢાવ્યું. (૨૬) તે સમેતે કોષના આવેગને કારણે તેમના તરફ જોઈ શકતું ન હતું. જ્યારે ઋત્વિજોએ જોયું કે અસાધ પરાકમી મહારાજ પૃથુ ઈન્દ્રનો વધ કરવા તત્પર થયા છે ત્યારે તેમને (તેમ કરતા) અટકાવીને કહ્યું – ‘રાજન! તમે તો ઘણા બુદ્ધિમાન

૧. પ્રા. પા. – મર્પિતં ।

૨. યજશશુનમાં યજશશુને બાંધવા માટે જે ખુંટો હોય છે તેને ‘યૂપ’ કહે છે અને યૂપની આગળ મૂકેલા વર્તુળકાર લાકડાને ‘ચખાલ’ કહે છે.

वयं मरुत्वन्तमिहार्थनाशनं
क्षयामहे त्वच्छ्रवसा^१ हतत्विषम् ।
अयातयामोपहवैरनन्तरं^२
प्रसव्य राजन् जुहवाम तेऽहितम् ॥ २८ ॥

ईत्यामन्त्य क्तुपतिं विदुरास्यत्विजो रथा ।
सुग्रहस्ताङ्गजुहतोऽभ्येत्य स्वयम्भूः प्रत्यषेषत ॥ २९ ॥

न वध्यो भवतामिन्द्रो यद्यज्ञो भगवत्तनुः ।
यं जिधांसथ^३ यज्ञेन यस्येषास्तनवः सुराः ॥ ३० ॥

तदिदं पश्यत महद्भर्त्यतिकरं द्विजाः ।
ईन्द्रेषानुष्ठितं राज्ञः कर्मेतद्विजिधांसता ॥ ३१ ॥

पृथुकीर्तेः पृथोर्भूयात्तर्हेकोनशतक्तुः^४ ।
अलंते क्तुभिः स्विष्टैर्यज्वान्मोक्षधर्मवित् ॥ ३२ ॥

नैवात्मने^५ महेन्द्राय रोषमाहर्तुमहसि ।
उभावपि हि भद्रं ते उत्तमश्लोकविग्रहौ ॥ ३३ ॥

मास्मिन्महाराज^६ कृथाः स्म चिन्तां
निशामयास्मद्वय आदेतात्मा ।
यज्ञयायतो देवहतं तु कर्तुं
मनोऽतिरुद्धं विशते तमोऽन्धम् ॥ ३४ ॥

क्तुविरभतामेष देवेषु दुरवग्रहः ।
धर्मव्यतिकरो यत्र पाखण्डैरिन्द्रनिर्भितेः ॥ ३५ ॥

अभिरिन्द्रोपसंसृष्टैः पाखण्डैर्हरिभिर्जनम् ।
द्वियमाणं^७ विचक्ष्यैनं यस्ते यज्ञधुगश्चमुद् ॥ ३६ ॥

भवान् परित्रातुमिहावतीर्णो
धर्मं जनानां समयानुरूपम् ।
वेनापचारादवलुमभद्य
तदेष्टो विष्णुकलासि वैन्य ॥ ३७ ॥

छो. यज्ञनी दीक्षा लर्द लीधा पधी यज्ञपशु सिवाय अन्य क्रोहिनो पशु वध करवो उचित नथी. (२७) आ यज्ञकार्यमां विज्ञ नाभनारो तमारो शत्रु ईन्द्र तो तमारा सुपश्चथी ज ईर्ष्याने लीधे निस्तेज थर्द रथो छे. अमे अमोध आवाहन-मंत्रो वडे तेने अहीं बोलावी लर्दाए छीअे अने बणपूर्वक अजिनमां हवन करी दर्हाए छीअे. (२८)

हे विदुरज्ञ! यज्ञमान साथे आ प्रभाणो सलाह-मसलत करीने तेना याजकोए कोषपूर्वक ईन्द्रनुं आवाहन कर्द्यु. ते सुवा वडे आहुति नाभवा ज ईर्ष्यता हता, त्यारे ब्रह्माज्ञाने त्यां आवीने तेमने अटकावी दीधा. (२९) तेओ बोल्या – ‘याजको! तमारे ईन्द्रनो वध नहीं करवो जोहिए कारण के ईन्द्र तो यज्ञपशुमां भगवाननी ज मूर्ति छे. तमे यज्ञ द्वारा जे देवताओनी आराधना करी रथा छो तेओ ईन्द्रनां ज अंगो छे अने तेने तमे यज्ञ द्वारा मारवा ईर्ष्यो छो! (३०) पृथुना आ यज्ञना अनुष्ठानमां विज्ञ नाभवा माटे ईन्द्रे जे पाखंड केलाव्यु छे ते धर्मनुं उच्छेदन करनारुं छे. आ वात पर तमे ध्यान आपो. हवे ऐनी साथे वधु विरोध न करो; नहितर ते हज्ज वधु पाखंड-मार्गाणो प्रचार करशे. (३१) सारं, महाराज पृथुना सोमां एक यज्ञ ओछो ज रहेवा दो’ पधी राजर्षि पृथुने कहुं, ‘हे राजन्! तमे तो मोक्षधर्मने जाग्रानारा छो; ईन्द्रना पदनी तो तमारे अभिलाषा ज नथी. तेथी हवे तमे आ सोमो यज्ञ करीने शुं करशो? (३२) तमारुं मंगण थाओ. तमे अने ईन्द्र – बंनेनी पवित्र क्रीर्ति भगवान श्रीहरिनुं शरीर छे; तेथी तमारा ज शरीरभूत ईन्द्र प्रत्ये तमारे कोष करवो जोहिए नहीं. (३३) तमारो आ यज्ञ निर्विघ्नपशु संपन्न नहीं थयो ए माटे तमे चिन्ता न करो. अमारी वात तमे आदरपूर्वक स्वीकारी लो. जुओ, जे मनुष्य विधातामे बगाडेला कार्यने सुधारवानो विचार करे छे तेनुं मन अत्यंत कोषे भराईने भयंकर मोहमां फसाई जाय छे. (३४) बस, आ यज्ञ बंध करी दो. आना ज कारणे ईन्द्रे प्रवर्तावेलां पाखंडोथी धर्मनो नाश थर्द रथो छे; कारणे के देवताओमां धशो दुराग्रह होय छे. (३५) जरा जुओ तो भरा, जे ईन्द्र तमारो धोडो चोरीने तमारा पशमां विज्ञ नाभी रथो हतो तेनां ज रथेलां आ मनोहर पाखंडो तरक बधी प्रज्ञ जेचाती जर्द रही छे. (३६) तमे साक्षात् विष्णुना अंश छो. वेनना दुराचारथी धर्म लोप पाभी रथो हतो, ते धर्मना समयोचित रक्षण माटे ज तमे तेना शरीरथी अवतार लीधो छे. (३७)

१. मा. पा. – त्वच्छ्रवसा । २. मा. पा. – वृष्टवैस्तु संश्येषे । ३. मा. पा. – जिधांसत । ४. मा. पा. – लत्रैको । ५. मा. पा. – नैवात्मा । ६. मा. पा. – उभाग । ७. मा. पा. – डियमाणं ।

સ તં વિમૃશ્યાસ્ય ભવં પ્રજ્ઞપતે
સંકલ્પનં વિશ્વસૃજાં પિપીપૃષ્ઠિ ।
એન્દ્રીં ચ માયામુપધર્મમાતરં
પ્રચણ્ડપાખણ્ડપથં પ્રભો જહિ ॥ ૩૮ ॥

મૈત્રેય ઉવાચ^૧

ઈતં સલોકગુરુણાસમાદિષો વિશામ્પતિઃ ।
તથા ચ કૃત્વા^૨ વાત્સલ્યં મધ્યોનાપિ ચ સન્દેષે ॥ ૩૯ ॥

કૃતાવભૃથસ્નાનાય પૃથવે ભૂરિકર્મણો ।
વરાન્દદુસે વરદાયે તદ્બહિષિ તર્પિતાઃ ॥ ૪૦ ॥

વિપ્રાઃ સત્યાશિષસ્તુષાઃ શ્રદ્ધયાલબ્ધદક્ષિણાઃ ।
આશિષો યુયુજુઃ ક્ષતરાદિરાજાય સતૃતાઃ ॥ ૪૧ ॥

ત્વયાઽદ્ધૂતા મહાબાહો સર્વ એવ સમાગતાઃ ।
પૂજિતા દાનમાનાભ્યાં પિતૃદેવર્ધિમાનવાઃ ॥ ૪૨ ॥

તો, હે પ્રજ્ઞપાલક પૃથુજી! પોતાના આ અવતારના ઉદેશ્યનો ખ્યાલ કરીને તમે ભૃગુ વગેરે વિશ્વનું નિર્માણ કરનારા મુનીશ્વરોનો સંકલ્પ પૂરો કરો. આ પ્રચણ પાખંડ-માર્ગરૂપ ઈન્દ્રની માયા અર્થમની જનેતા છે, તમે તેનો નાશ કરી દો.' (૩૮)

શ્રીમૈત્રેયજી કહે છે – જગદ્ગુરુ ભગવાન બ્રહ્માજીના આ પ્રમાણે સમજાવવાથી પ્રબળ પરાક્રમી મહારાજ પૃથુએ પણનો આગ્રહ છોડી દીધો અને ઈન્દ્રની સાથે પ્રેમપૂર્વક સંધિ પણ કરી લીધો. (૩૯) ત્યારપછી જ્યારે તેઓ પણના અંતે કરાતા સ્નાનથી પરવાર્યા ત્યારે તેમના પણોથી તૃપ્ત થયેલા દેવતાઓએ તેમને અભીષ્ટ વરદાન આપ્યા. (૪૦) આદિરાજ પૃથુએ અત્યંત શ્રદ્ધાપૂર્વક બ્રાહ્મણોને દક્ષિણાઓ આપી તથા તેમના સત્કારથી સંતુષ્ટ થઈને બ્રાહ્મણોએ તેમને અમોઘ આશીર્વાદ આપ્યા. (૪૧) તેમણે કહ્યું, 'હે મહાબાહુ! તમારા આવાહનથી જે પિતૃઓ, દેવતાઓ, ઋષિઓ, મનુષ્યો વગેરે આવ્યા હતા તે બધાયનો તમે દાન-માન આપીને ઘણો સત્કાર કર્યો છો.' (૪૨)

=★=

ઈતિ શ્રીમત્ત્રાગવતે મહાપુરાણે પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં ચતુર્થસ્કન્ધે પૃથુવિજયે^૩ એકોનવિશોડધ્યાય: ॥ ૧૮ ॥
ચોથો સ્કન્ધ-અંતર્ગત પૃથુવિજયમાંનો ઓગણીસમો અધ્યાય સમાપ્ત.

=★=

વીસમો અદ્યાય

Y મહારાજ પૃથુની પણશાળામાં શ્રીવિષ્ણુ ભગવાનનો પ્રાહુર્માવ

મૈત્રેય ઉવાચ^૪

ભગવાનપિ વૈકુણ્ઠઃ સાકું મધવતા વિભુ: ।
યજ્ઞિર્યજ્ઞપતિસ્તુષ્ટો^૫ યજ્ઞમુક્ત તમભાષત ॥ ૧ ॥

શ્રીભગવાનુવાચ^૬

એષ તેડકારધીલ્બજં હયમેધશતસ્ય હ ।
ક્ષમાપયત આત્માનમમુખ્ય કાન્તુમહૃસિ ॥ ૨ ॥
સુધિયઃ સાધવો લોકે નરદેવ નરોત્તમાઃ ।
નાભિદ્રુત્વન્તિભૂતેભ્યો યહિ^૭ નાત્મા કલેવરમ् ॥ ૩ ॥
પુરુષા યદિ મુત્ખન્તિ ત્વાદેશા દેવમાયયા ।
શ્રમ એવ પરં જાતો દીર્ઘયા વૃદ્ધસેવયા ॥ ૪ ॥

શ્રીમૈત્રેયજી કહે છે – હે વિદુરજી! મહારાજ પૃથુએ કરેલા નવ્યાણું પણોથી પણભોક્તા પણેશર ભગવાન વિષ્ણુને પણ ઘણો સંતોષ થયો. ઈન્દ્રની સાથે ત્યાં ઉપસ્થિત થઈને તેમણે મહારાજ પૃથુને કહ્યું. (૧)

શ્રીભગવાને કહ્યું – હે રાજન! તમારા સો અશ્વમેધ પણો પૂરા કરવાના સંકલ્પમાં (ઇન્દ્ર) વિધન નાખ્યું છે. હવે એ તમારી ક્ષમા ઈચ્છે છે, તમે તેમને ક્ષમા કરી દો. (૨) હે નરદેવ! જે શ્રેષ્ઠ મનુષ્યો સાધુ અને સદ્ગુરુદ્વિસંપન્ન હોય છે તેઓ બીજા જીવો સાથે દ્રોહ કરતા નથી; કારણ કે આ શરીર એ જ આત્મા નથી. (૩) જો તમારા જેવા લોકો પણ મારી માયાથી મોહિત થઈ જાય તો સમજવું જોઈએ કે દીર્ઘકાળ સુધી જ્ઞાનીજનોની કરેલી સેવાનો માત્ર શ્રમ જ હાથ લાગ્યો. (૪)

૧. પ્રાચીન પ્રતમાં 'મૈત્રેય ઉવાચ' એટલો ભાગ નથી. ૨. પ્રા. પા. – કૃતવાન સખ્યાં । ૩. પ્રા. પા. – પૃથુચરિતે આશમેષે । ૪. પ્રા. પા. – ઋપિતુવાચ । ૫. પ્રા. પા. – વ્યતિઃ સ્વિષ્ટો । ૬. પ્રાચીન પ્રતમાં 'શ્રીભગવાનુવાચ' એટલો ભાગ નથી. ૭. પ્રા. પા. – ગર્હિનાત્મકલેવરમ् ।

अतः कायमिम^१ विद्वानविद्याकामकर्मभिः ।
आरब्ध ईति नैवास्मिन् प्रतिभुद्वोऽनुष्ठज्जते ॥ ५ ॥

असंसक्तः शरीरेऽस्मिन्मुनोत्पादिते गृहे ।
अपत्ये द्रविषो वापि कः कुर्यान्ममतां भुधः ॥ ६ ॥

एकः शुद्धः स्वयंज्योतिर्निर्गुणोऽसौ गुणाश्रयः ।
सर्वगोऽनावृतः साक्षी निरात्माऽत्माऽत्मनः परः ॥ ७ ॥

य एवं सन्तमात्मानमात्मस्थं वेद पूरुषः ।
नाज्यते प्रकृतिस्थोऽपि तद्गुणैः समयि स्थितः ॥ ८ ॥

यः स्वधर्मेण मां नित्यं निराशीः श्रद्धयान्वितः ।
भजते शनकैस्तस्य मनो राजन् प्रसीदति ॥ ९ ॥

परित्यक्तगुणः सम्पदशनो विशदाश्रयः ।
शान्तिं मे समवस्थानं भ्रष्ट त्रैवल्यमशनुते ॥ १० ॥

उदासीनभिवाध्यक्षं द्रव्यज्ञानकियात्मनाभ् ।
कूटस्थभिममात्मानं यो वेदाखोति शोभनभ् ॥ ११ ॥

त्रिभूतस्य लिङ्गस्य गुणप्रवाहो
द्रव्यकियाकारकयेतनात्मनः ।

दृष्टासु सम्पत्सु विपत्सु सूरयो
न विकियन्ते भयि बद्धसौहृदाः ॥ १२ ॥

समः समानोत्तममध्यमाधमः
सुखे च दुःखे च जितेन्द्रियाश्रयः ।

मयोपकलृमाभिललोकसंयुतो
विधत्स्य वीराभिललोकरक्षणाभ् ॥ १३ ॥

श्रेयः प्रजापालनमेव राज्ञो
यत्साम्पराये सुकृतात्^२ धर्षमंशम् ।

उर्त्ताऽन्यथा हृतपुण्यः प्रजाना-
मरक्षिता करहारोऽधमति ॥ १४ ॥

एवं द्विजाग्र्यानुभतानुवृत्त-
धर्मप्रधानोऽन्यतमोऽविताऽस्याः ।

क्षस्येन कालेन गृहोपयातान्
द्रष्टासि सिद्धाननुरक्षतलोकः ॥ १५ ॥

शानी भनुष्य आ शरीरने अविद्या, वासना अने कर्मानु ज पूतणु समजे छे अने तेनामां आसक्त थतो नथी.
(५) आ प्रभाषो जे आ शरीरमां आसक्त ज नथी ते विवेकशील भनुष्य ऐनाथी उत्पन्न थयेल धर, पुत्र, धन वगेरेमां पश्च ममता केवी रीते राखी शके? (६)

आ आत्मा एक, शुद्ध, स्वयंप्रकाश, निर्गुण, गुणोनो आश्रयभूत, सर्वव्यापक, आवरणरहित, सौनो साक्षी (द्रष्टा) अने बीज आत्माथी रहित छे; तेथी शरीरथी लिन्न छे.
(७) जे भनुष्य देहमां रहेला आ आत्माने आ प्रभाषो शरीरथी लिन्न जाणे छे ते प्रकृति साथे संबंध राखतो होवा छतां पश्च तेना गुणोथी लेपातो नथी; कारण के तेनी स्थिति मुझ परमात्मामां रहे छे. (८) हे राजन! जे भनुष्य कोई पश्च प्रकारनी कामना राखतो नथी अने पोताना वर्णाश्रमोचित धर्मो द्वारा दररोज श्रद्धापूर्वक मारी आराधना करे छे तेनु चित धीरे धीरे शुद्ध थर्ह जाय छे. (९) चित शुद्ध थर्ह जवाथी तेनो विषयो साथे संबंध रहेतो नथी तथा तेने तत्पश्चाननी प्राप्ति थर्ह जाय छे. पछी तो ते मारी समतारूप स्थिति प्राप्त करी ले छे; आ ज परम शांति, भ्रष्ट अधवा त्रैवल्य छे. (१०) जे भनुष्य ए जाणे छे के शरीर, शान, किया अने मननो साक्षी होवा छतां पश्च कूटस्थ आत्मा ते बधांधी निर्लेप ज रहे छे, ते भनुष्य कल्याणमय मोक्षपद प्राप्त करी ले छे. (११)

हे राजन! गुणप्रवाह-रूप आवागमन तो भूतो, ईन्द्रियो, ईन्द्रियोना अभिमानी देवताओ अने विद्याभास - आ बधांना समूह, परिच्छिन्न (व्यष्टि) लिंगशरीरनु ज थतु रहे छे; अनो सर्वना साक्षी आत्मा साथे कोई संबंध नथी. मारामां दृढ अनुराग राखनारा भनुष्यो संपत्ति अने विपत्ति प्राप्ति थवा छतां पश्च क्यारेय हर्ष-शोक वगेरे विकारोथी वशीभूत थता नथी. (१२) तेथी हे वीरश्रेष्ठ! तमे उत्तम, मध्यम अने अधम भनुष्यो प्रत्ये समलाव राखीने सुख अने दुःखने पश्च एकसरखां समजो तथा मन अने ईन्द्रियोने ज्ञानीने, मैं ज नियुक्त करेला मंत्रीओ वगेरे राजकीय भनुष्योनी मद्दथी समस्त लोकोनु रक्षण करो. (१३) राजनानु कल्याण प्रजानु पालनपोषण करवामां ज छे. ऐनाथी तेने परलोकमां प्रजाना पुण्यनो छाँडो भाग मणे छे. आनाथी ऊलटु, जे राजा प्रजानु रक्षण करतो नथी, पश्च तेनी पासेथी कर वसूल करतो रहे छे तेनु सधणु पुण्य तो प्रजा पडावी ले छे अने बदलामां तेणो प्रजाना पापना भागीदार थवुं पडे छे. (१४) आवुं विचारीने तमे जो श्रेष्ठ भ्रातृजोनी संभतिभूत अने पूर्वपरंपराथी प्राप्ति थयेला धर्मने मुख्यत्वे

१. मा. पा. - कार्य० । २. मा. पा. - सुकृतं ।

વરं ચ મત् કર્યન માનવેન
વૃષીધ્વ તેઝં ગુણશીલયન્ત્રિતः ।
નાહં મજૈવૈ સુલભસ્તપોભિ-
યોગેન વા પત્સમચિતવર્તી ॥ ૧૬ ॥

મૈત્રેય ઉવાચ

સ ઈત્યં લોકગુરુણા વિષ્ણુક્સેને વિશ્વજિત ।
અનુશાસિત આદેશં શિરસા જગૃહે હરે: ॥ ૧૭ ॥

સ્પૃશાન્તં પાદયો: પ્રેમણા વ્રીડિતં સ્વેન કર્મણા ।
શતકતું પરિષ્ઠજ્ય વિદ્વેષં વિસર્જ હ ॥ ૧૮ ॥

ભગવાનથ વિશ્વાત્મા પૃથુનોપહતાઈણા: ।
સમુજ્જિજ્હાનયા ભક્ત્યા ગૃહીતચરણામ્બુજ: ॥ ૧૯ ॥

પ્રસ્થાનાભિમુખો ઽપ્યેન મનુગ્રહ વિલભિત: ।
પશ્યન્ પદ્મપલાશાકો ન પ્રતસ્થે સુહત્સતામ્ ॥ ૨૦ ॥

સ આદિરાજો રચિતાજલિહીરિં
વિલોકિતું નાશકદશ્રુલોચનઃ ।
ન કિર્યનોવાચ સ બાધ્યવિકલવો
હદોપગુણ્યામુમધાદવસ્થિત: ॥ ૨૧ ॥

અથાવમૃજ્યાશ્રુકલા^૧ વિલોકયન्
અતૃમદ્ગોચરમાહ પૂરુષમ् ।
પદા સ્પૃશાન્તં ક્ષિતિમંસ ઉત્તે
વિન્યસ્તહસ્તાગ્રમુરજ્જવિદ્વિષ: ॥ ૨૨ ॥

પૃથુરૂપાચ

વરાન् વિભો ત્વદ્વરદેશરાદ્ બુધ:
કથં વૃષીતે ગુણવિક્રિયાત્મનામ્ ।
યે નારકાણામપિ સંજી દેહિનાં
તાનીશ કેવલ્યપતે વૃષો ન ચ ॥ ૨૩ ॥

ન કામયે નાથ તદ્યંહ કવચિન्
ન યત્ યુષ્મચ્યરણામ્બુજાસવ: ।
મહાત્માન્તહદ્યાનમુખચ્યુતો^૨
વિધત્સ્વ કર્ણાયુતમેષ^૩ મે વર: ૪ ॥ ૨૪ ॥

૧. પ્રા. પા. - ઙ્કલાં । ૨. પ્રા. પા. - ચ્યુતાં । ૩. પ્રા. પા. - કર્ણામૃતં । ૪. પ્રા. પા. - વચ: ।

અપનાવી લો છો અને ક્યાંય પણ આસક્ત થયા વિના આ પૃથ્વીનું ન્યાયપૂર્વક શાસન કરતા રહેશો તો બધા લોકો તમને પ્રેમ કરશો અને થોડા જ સમયમાં તમને ઘેર બેઠાં જ સનકાદિ સિદ્ધોનાં દર્શન થશે. (૧૫) હે રાજન! તમારા ગુણોએ અને સ્વભાવે મને વશ કરી લીધો છે. તેથી તમારી જે ઈચ્છા હોય, મારી પાસેથી તે વરદાન માગી લો. આ ક્ષમા વગેરે ગુણો વિનાના પણ, તપ અથવા યોગ વડે મને પામવો એ સહેલું નથી; હું તો તેમનાં જ હૃદયમાં રહું છું કે જેમના ચિત્તમાં સમતા રહે છે. (૧૬)

શ્રીમૈત્રેયજી કહે છે - હે વિદુરજ! સર્વલોકોના ગુરુ શ્રીહરિના આ પ્રમાણે કહેવાચી વિશ્વવિજ્યી મહારાજ પૃથુએ તેમની આજ્ઞા માથે ચડાવી. (૧૭) દેવરાજ ઈન્દ્ર પોતાના કર્મથી લજવાઈને તેમનાં ચરણોમાં નમી પડવા જતા હતા ત્યાં જ તેમને રાજાએ પ્રેમપૂર્વક છાતીએ લગાડવા અને મનની મલિનતા કાઢી નાખી. (૧૮) પછી મહારાજ પૃથુએ વિશ્વાત્મા ભક્તવત્સલ ભગવાનની પૂજા કરી અને ક્ષણો-ક્ષણો ઊભરાતા ભક્તિભાવમાં નિમન થઈને પ્રભુનાં ચરણકમળો પકડી લીધાં. (૧૯) શ્રીહરિ ત્યાંથી વિદ્યાય થવા ઈચ્છતા હતા, પણ તેમનો પૃથુ પ્રત્યે જે વાતસલ્યભાવ હતો તેણે તેમને રોકી લીધા. તેઓ પોતાનાં કમળદળ જેવાં નેત્રોથી તેમને જોતા જ રહી ગયા અને ત્યાંથી જઈ શક્યા નહીં. (૨૦) આદિરાજ મહારાજ પૃથુ પણ આંખોમાં આંસુ ભરાઈ આવવાને કારણો ભગવાનનાં દર્શન પણ કરી શક્યા નહીં અને કંઠ ગદ્ગદ થઈ જવાને કારણો કંઈ બોલી પણ શક્યા નહીં. તેમને છાતીએ લગાડીને ઘણીવાર સુધી પકડી રહ્યા અને હાથ જોડીને જેમના તેમ ઊભા જ રહી ગયા. (૨૧) શ્રીપ્રભુ પોતાનાં ચરણકમળોથી પૃથ્વીને સ્પર્શ કરીને ઊભા હતા; તેમના હાથનો અગ્રભાગ ગુરુજીની ઊંચી કાંધ પર મૂકેલો હતો. મહારાજ પૃથુ આંખોનાં આંસુ લૂધીને, અતૃપ્ત નજરે તેમને જોતા રહીને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા. (૨૨)

મહારાજ પૃથુ બોલ્યા - હે મોક્ષપતિ પ્રભુ! તમે વરદાન આપનારા બ્રહ્મા વગેરે દેવતાઓને પણ વરદાન આપવામાં સર્મર્થ છો. કોઈ પણ બુદ્ધિમાન મનુષ્ય તમારી પાસેથી દેહાલિમાનીઓ માટે બોણ્ય પદાર્થો કેવી રીતે માગી શકે? એ પદાર્થો તો નારકી જીવોને પણ મળે જ છે. તેથી હું તે તુચ્છ પદાર્થો (વિષયો) તમારી પાસે માગતો નથી. (૨૩) મને તો તે મોક્ષપદની પણ ઈચ્છા નથી કે જેમાં મહાપુરુષોના હૃદયમાંથી તેમના મુખ દ્વારા નીકળેલો આપનાં ચરણકમળોનો મકરંદ નથી - જ્યાં તમારી પશ્ચાત્યા સાંભળવાનું સુખ મળતું નથી. તેથી મારી તો એ જ પ્રાર્થના

स उत्तमश्लोक महन्मुखच्युतो^१
भवत्पदाभ्योजसुधाकणानिलः ।
स्मृतिं पुनर्विस्मृततत्त्वत्पर्वनां^२
कुयोगिनां नो वितरत्यलं वरैः ॥ २५॥

पशः शिवं सुश्रव आर्यसज्जमे
यदृच्छया चोपशृष्टोति ते सकृत् ।
कथं गुणाशो विरभेदिनाः^३ पशुं
श्रीर्थत्रवदे गुणासङ्ग्रहेच्छया ॥ २६॥

अथाभजे^४ त्वाऽभिलपूरुषोत्तमं
गुणालयं पद्मकरेव लालसः ।
अप्यावयोरेकपतिस्पृष्ठोः कलि-
न् स्यात्कृततत्त्वच्यरण्डितानयोः ॥ २७॥

जगज्जनन्यां जगदीश वैशसं
स्यादेव यत्कर्मणि नः सभीहितम् ।
करोषि इल्लवध्युरु दीनवत्सलः
स्य एव धिष्ठयेऽभिरतस्य किं तया ॥ २८॥

भजन्त्यथ त्वामत एव साध्वो
व्युद्दल्लभायागुणविभ्रमोदयम् ।
भवत्पदानुस्मरणादेते सतां
निभित्तमन्यन्दगवत् विघ्नेः ॥ २९॥

मन्ये गिरं ते जगतां विमोहिनीं
वरं वृष्णीष्येति भजन्त्यमात्य यत् ।
वाचा नु तत्त्वा यदि ते जनोऽसितः
कथं पुनः कर्म करोति मोहितः^५ ॥ ३०॥

त्वन्माययाऽद्वा जन ईश खण्डितो
यदन्यदाशास्त ऋतात्मनोऽभुधः ।
यथा चरेद्भालहितं पिता स्वयं
तथा त्वमेवार्हसि नः सभीहितुम् ॥ ३१॥

छे के तमे मने दस हजार काल आपो, के जेमनाथी हुं तमारी लीलाओना गुणो अविरत सांबणतो ज रहुं. (अने आपनी कीर्ति सांबणतां सांबणतां हुं तृप्ति न पामुं.) (२४) हे पुष्पकीर्ति प्रभु! तमारां चरणकमणमकरंद-३पी अमृतकणोने लीघे महापुरुषोना मुखेथी जे वायु नीको छे तेनामां ज ऐटली शक्ति होय छे के ते तत्वने वीसरी गयेला अम कुपोगीओने फरीथी तत्वनुं शान करावी हे छे. तेथी अमने बीजां वरदानोनी कोई आवश्यकता नथी. (२५) हे उत्तम-कीर्तिमान प्रभु! सत्संगमां तमारी मांगल्यपूर्ण सुकीर्ति देववशात् एक वार पश्च कोई पशुवत् भुद्धिवाणो मनुष्य सांबणी ले तो ते भलेने तृप्त थई जाय, पश्च गुणग्राही मनुष्य तेने केवी रीते छोडी शके? बधा प्रकारना पुरुषार्थोनी सिद्धि माटे स्वयं लक्ष्मीज्ञ पश्च तमारी सुकीर्ति सांबणवा हुच्छे छे. आधी तेओ झूब ज उमणकाथी गुणोनो संग्रह करवानी हुच्छाथी आपने वर्णा छे. (२६) अत्यारे लक्ष्मीज्ञनी जेम हुं पश्च अत्यंत उत्सुकतापूर्वक सर्वगुणोना धामरूप आप पुरुषोत्तमनी सेवा ज करवा हुच्छुं हुं. परंतु (कदाच) ऐवुं न बने के एक ज पतिनी सेवा मेणववानी स्पर्धा थवाने कारणे तमारां चरणकमणोमां ज मनने एकाग्र करनार अमारा बंनेमां जघडो थई जाय! (२७) हे जगदीश! जगज्जननी लक्ष्मीज्ञना हृदयमां भारा ग्रत्ये विरोधभाव होवानी संबावना तो छे ज; कारण के तमारा जे सेवाकार्यमां तेमनो अनुराग छे ते ज सेवाकार्य माटे हुं पश्च उत्सुक हुं; परंतु तमे दीनज्ञनो पर दया करो छो, दीनवत्सल छो. तेमनां अल्प कर्माने पश्च वधारे करीने मानो छो; तेथी मने आशा छे के अमारा जघडामां पश्च तमे मारो ज पक्ष लेशो. तमे तो पोताना स्वरूपमां ज रमण करो छो; तमारे लला, लक्ष्मीज्ञ पासेथी शुं लेवानुं छे? (२८) तेथी ज निष्काम महात्माओ शानप्राप्ति थई गया पछी पश्च तमारुं भजन करे छे. तमारामां मायानां कार्य, अहंकार वगोरेनो सर्वथा अभाव छे. हे भगवन्! मने तो तमारां चरणकमणोनुं चिंतन करवा सिवाय सत्पुरुषोनुं अन्य कोई ज प्रयोजन जप्तातुं नथी. (२९) हुं पश्च कशीप ईच्छा विना ज तमारुं भजन करुं हुं. तमे मने जे कहुं के 'वरदान भागो', ते तमारी आ वाष्णीने तो हुं संसारना मोहमां नाभनारी ज मानुं हुं. आ ज शुं, तमारी वेदरूप वाष्णीअे पश्च जगतने बंधनमां ज नाभेलुं छे. जो ते वेदवाष्णी३पी दोरडाथी लोको बंधायेला न होत, तो तेओ मोहाधीन थईने सकाम कर्मा शा माटे करत? (३०) हे प्रभु! तमारी मायाने लीघे ज मनुष्य पोताना वास्तविक रूप एवा तमाराथी विमुख थईने

१. प्रा. पा. - ऊभाच्युतो । २. प्रा. पा. - ऋकर्मणां । ३. प्रा. पा. - विरभेदते । ४. प्रा. पा. - यथा । ५. प्रा. पा. - मोक्षितः ।

मैत्रेय उवाच^१

इत्यादिराजेन नुतः स विशद्दक्
तमाह राजन् भयि भक्तिरस्तु ते ।
दिष्ठ्येदशी धीर्भयि ते कृता यया
मायां मदीयां तरति स्म हुस्त्यज्ञम् ॥ ३२ ॥

तत् त्वं कुरु भयाऽदिष्ठमप्रमतः प्रज्ञापते ।
मदादेशकरो लोकः सर्वत्राज्ञोति शोभनम् ॥ ३३ ॥

मैत्रेय उवाच

इति वैन्यस्य राजर्थः प्रतिनन्द्यार्थवद्वयः^२ ।
पूजितोऽनुगृहीत्वैनं गन्तुं चकेऽच्युतो मतिम् ॥ ३४ ॥

देवर्षिपितृगन्धर्वसिद्धचारणापत्रगाः ।
किन्नराप्सरसो मर्त्याः खगाऽभूतान्यनेकशः ॥ ३५ ॥

यज्ञेश्वरधिया राजा वाज्विताऽज्जलिभक्तिः ।
सभाजिता ययुः सर्वे वैकुण्ठानुगतास्ततः ॥ ३६ ॥

भगवानपि राजर्थः सोपाध्यायस्य चाच्युतः ।
हरनिव मनोऽमुख्य स्वधाम प्रत्यपद्धतैः ॥ ३७ ॥

अदेवाय नमस्कृत्य नृपः सन्दर्शितात्मने ।
अव्यक्ताय^४ च देवानां देवाय स्वपुरं ययौ ॥ ३८ ॥

अज्ञानवश पत्नी-पुत्र वगेरेनी ईच्छा करे छे; तोपश्च जेम
पिता पुत्रनी प्रार्थनानी अपेक्षा राज्या वगर ज पोतानी मेणे
पुत्रनुं कल्याण करे छे, तेवी ज रीते तमे पश्च अमारी ईच्छानी
अपेक्षा राज्या वगर ज जेनाथी मारुं परम छित थाय ते
आपवानी कृपा करो। (३१)

श्रीमैत्रेयज्ञ कहे छे – आदिराज पृथुओ आ प्रमाणे
सुति करी, तेथी सर्वसाक्षी श्रीहरिए तेमने कह्युं –
'हे राजन्! मारामां तमारी भक्ति थाओ. मोटा सौभाग्यनी
वात छे के तमारुं चित आ प्रमाणे मारामां जोडायेलुं
छे. आवुं थवाथी तो मनुष्य सहजमां ज मारी ते मायाने
पार करी ले छे के जेने छोडवानुं अथवा जेना बंधनमांथी
छूटवानुं अत्यंत मुश्केल छे. हवे तमे सावधानीपूर्वक मारी
आज्ञानुं पालन करता रहो. प्रज्ञापालक नरेश! ज मनुष्य
मारी आज्ञानुं पालन करे छे तेनुं सर्वत्र मंगण थाय
छे.' (३२-३३)

श्रीमैत्रेयज्ञ कहे छे – हे विद्वरज्ञ! आ प्रमाणे
भगवाने राजर्थि पृथुना सारगर्भित वयनोनो आदर कर्या.
पछी पृथुओ तेमनी पूजा करी अने श्रीप्रबु तेमना पर बधी
रीते कृपा करीने त्यांधी प्रस्थान करवा तैयार थया। (३४)
महाराज पृथुओ जे देवताओ, ऋषिओ, पितृओ, गंधर्वाओ,
सिद्धो, चारणो, नागो, किन्नरो, अप्सराओ, मनुष्यो अने
पक्षीओ वगेरे अनेक जातनां प्राणीओ तेम ज भगवानना
पार्षदो आव्या छता ते बधानुं भगवद्भुद्धिथी भक्तिपूर्वक
वाङ्मी अने धन वडे छाथ जोडीने पूजन कर्यु. त्यारबाट ते
बधां पोतपोताना स्थाने सिधावी गयां। (३५-३६) भगवान
अच्युत पश्च राजा पृथु अने तेमना पुरोहितोनां चित योरीने
पोताना धाममां सिधावी गया। (३७) त्यारपछी पोतानुं
स्वरूप बतावीने अंतर्धान थयेला अव्यक्त-स्वरूप देवाधिदेव
भगवानने नमस्कार करीने महाराज पृथु पश्च पोतानी
राजधानीमां चाल्या गया। (३८)

=★=

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां चतुर्थस्कन्धे विंशोऽध्यायः^५ ॥ २०॥

चोथा स्कन्ध-अंतर्गत (पृथुचरितमानो) वीसमो अध्याय समाप्त.

=★=

१. प्राचीन प्रतमां 'मैत्रेय उवाच'धी नेत्रीसमा श्लोकना 'सर्वत्राज्ञोति शोभनम्' सुधीनो भाग नथी। २. प्रा. पा. – राजर्थरभिनन्दा०।

३. प्रा. पा. – भान्यनीकान्यनेकशः। ४. प्रा. पा. – प्रत्यगात्मुनः। ५. प्रा. पा. – वासुदेवाय देवानां। ६. प्रा. पा. – पृथुचरिते
विंशतिमोऽध्यायः।

अकवीसमो अध्याय

महाराज पृथुनो पोतानी प्रजाने उपदेश

मैत्रेय उवाच

भौक्तिकः कुसुमस्त्रिभुद्धुलैः स्वर्णतोरणैः ।
महासुरभिर्धूपैर्मण्डितं तत्र तत्र वै ॥ १ ॥

यन्दनागुरुतोयाद्वरथ्याचत्वरमार्गवत् ।
पुष्पाक्षतक्षेत्तोकमैर्लाङ्गरर्चिर्भिरचितम् ॥ २ ॥

सवृन्देः कटलीस्तम्भैः पूगपोतैः परिष्कृतम् ।
तरुपल्लवमालाभिः सर्वतः समलङ्घुतम् ॥ ३ ॥

प्रजासं दीपबलिभिः सम्भृताशेषमज्जलैः ।
अभीयुमृष्टकन्याश्च मृष्टकुष्ठलमण्डिताः ॥ ४ ॥

शब्दहुद्दुभिधोषेणा भ्रष्टधोषेणा चत्विज्ञाम् ।
विवेश भवनं वीरः स्तूयमानो गतस्मयः ॥ ५ ॥

पूष्टिः पूज्यामास तत्र तत्र महायशाः ।
पौराणज्ञनपदांस्तान् प्रीतः प्रियवरप्रदः ॥ ६ ॥

स एवमादीन्यनवद्यचेष्टितः

कर्माणि भूयांसि महान्महतमः ।
कुर्वन् शशासावनिमष्टलं यशः ।
स्तीतं निधायारुरुहे परं पदम् ॥ ७ ॥

सूत उवाच^१

तदादिराजस्य^२ यशो विजृम्भितं
गुणैरशेषैर्गुणावत्सभाजितम् ।
क्षता महाभागवतः सदस्पते
कौषारविं प्राह गृष्णात्मर्ययन् ॥ ८ ॥

विदुर उवाच

सोऽभिषिक्तः पृथुर्विप्रैर्लभ्याशेषसुरार्हणाः ।
भिभ्रत् सवैष्णवं तेजो भावोर्यात्यां हुदोहगाम् ॥ ९ ॥

को न्वस्य कीर्ति न शृणोत्यभिशो
यद्विक्मोच्छिष्ठमशेषभूपाः ।

श्रीमैत्रेयज्ञ कहे छे – हे विदुरज्ञ! ते सभये महाराज पृथुनुं नगर सर्वत्र मोतीओनी सेरो, फूलोनी माणाओ, रंगभेरंगी वखो, सुवर्णना दरवाजा अने अत्यंत सुगंधित धूपोथी सुशोभित हतुं. (१) तेनी गलीओ, चोक अने रस्ताओ चंदन अने अगरना जणथी सींचवामां आव्यां हतां तथा नगरने पुथ्य, अक्षत, कण, हुर्वा, धान्यना अंकुर, लाजा, दीपक वगेरे मांगलिक पदार्थोथी सज्जववामां आव्युं हतुं. (२) ते नगर ठेकडेकाले मूकवामां आवेला कण-फूलना गुच्छो साथेना केणना थांबलाओ अने सोपारीना छोडवाओथी घण्टुं ज मनोहर जणाई आवतुं हतुं तथा बधी बाजुओ आंबा वगेरे वृक्षोनां ताजां पांडांओनां तोरणोथी शशागारायेलुं हतुं. (३) ज्यारे महाराजे नगरमां प्रवेश कर्या त्यारे आरती अने अनेक प्रकारनी पूजानी मांगलिक सामग्रीओ लઈने प्रजाजनोओ तथा मनोहर कुंडणोथी सुशोभित सुंदर कन्याओओ तेमनुं सामैयुं कर्युं. (४) अने शंख, हुदुलि वगेरे वाजिंत्रो वागवा लाङ्यां, ऋत्विजो वेदपाठनो धोष करवा लाङ्या अने बंदीजनोओ स्तुतिगान शङ् करी दीधुं. आ बधुं जोईने तथा सांबणीने पश्च तेमने कोई पश्च प्रकारनो अहंकार थयो नहीं. आ प्रमाणे वीरश्रेष्ठ पृथुअे राजमहेलमां प्रवेश कर्या. (५) रस्तामां चारे बाजु नगरवासीओ अने देशवासीओ तेमनुं प्रसन्नतापूर्वक अभिनंदन कर्युं. परम पशस्वी महाराजे पश्च तेमने अभीष्ट वरदानो आपीने संतुष्ट कर्या. (६) महाराज पृथु महापुरुष अने सौना पूजनीय हता. तेमणे आ प्रकारनां अनेक उमदा कर्या करता रहीने पृथ्वीनुं शासन कर्युं अने अंते पोतानो विपुल यश फेलावीने भगवाननुं परमपद प्राप्त कर्युं. (७)

श्रीसूतज्ञ कहे छे – हे मुनिवर शौनकज्ञ! आ प्रमाणे भगवान श्रीमैत्रेयज्ञना मुखेथी आदिराज पृथुनो अनेक प्रकारना गुणोथी संपन्न अने गुणीजनो वडे प्रशंसित विस्तृत सुप्यश सांबणीने परम भागवत विदुरज्ञाए तेमनुं अभिनंदन करतां कर्युं. (८)

विदुरज्ञ बोल्या – हे भ्रवन! भ्रातृज्ञो अने पृथुनो अभिषेक कर्या. समस्त देवताओ तेमने उपहार आप्या. तेमणे पोतानी भुजाओमां वैष्णव तेज धारणा कर्युं अने तेनाथी पृथ्वीनुं दीहन कर्युं. (९) तेमना ते पराकमना ज उच्छिष्ठ (अवशेष)-रूप भोगपदार्थोनो आजे पश्च सघणा राजाओ अने लोकपालो उपलोग करे छे अने सघणुं विश्व

१. मार्यीन मतमां 'सूत उवाच' ऐटलो भाग नदी. २. प्रा. पा. – तदाधिरात्र०।

લોકાઃ સપાલા ઉપજીવન્તિ^૧ કામ-
મધ્યાપિ તન્મે વદ કર્મ શુદ્ધમ् ॥ ૧૦ ॥

મૈત્રેય ઉવાચ

ગજાયમુનયોર્નદોરન્તરાક્ષેત્રમાવસન્ ।
આરબ્ધાનેવ બુભુજે ભોગાન્ પુષ્યજિહાસયા ॥ ૧૧ ॥

સર્વત્રાસ્ખલિતાદેશઃ સમદ્વીપૈકદષુડધૂક્ ।
અન્યત્ર બ્રાહ્મણકુલાદન્યત્રાચ્યુતગોત્રતઃ ॥ ૧૨ ॥

એકદાડસી-ન્મહાસ નદીકા તત્ત્ર^૩ દિવૌકસામ્ ।
સમાજો બ્રહ્મર્ધીણાં ચ રાજર્ધીણાં ચ સતમ ॥ ૧૩ ॥

તસ્મિન્નર્હસુ સર્વેષુ સ્વર્ચિતેષુ યથાઈતઃ ।
ઉત્થિતઃ સદસો મધ્યે તારાણામુડુરાડિવ ॥ ૧૪ ॥

પ્રાંશુ: પીનાયતભુજો ગૌર: કર્જારુણોક્ષણઃ ।
સુનાસ: સુમુખ: સૌભ્ય: પીનાંસ: સુદ્રિજસ્મિત: ॥ ૧૫ ॥

વ્યૂઢવક્ષા બૃહચ્છ્રોણિર્વલિવળ્યુદલોદર: ।
આવર્તનાભિરોજસ્વી કાર્યનોરુરુદગ્રપાત્ર ॥ ૧૬ ॥

સૂક્ષ્મવકાસિતસ્નિધમૂર્ધજ: કર્મબુકન્ધર: ।
મહાધને દુકૂલાગ્રયે પરિધાયોપવીય ચ ॥ ૧૭ ॥

વ્યજિજતારોષગાત્રશ્રીર્નિયમે ન્યસ્તભૂષણઃ ।
કૃષ્ણાજિનધર: શ્રીમાન્ કુશપાણિ: કૃતોચિત: ॥ ૧૮ ॥

શિશિરસ્નિધતારાકઃ સમૈક્ષત સમન્તતઃ ।
ઉચિવાનિદમુર્વીશઃ સદ: સંહર્ષયત્તિવ ॥ ૧૯ ॥

ચારુ ચિત્રપદં શલક્ષણાં મૃષટં ગૂઢમવિકલવમ् ।
સર્વધામુપકારાર્થ^૪ તદા અનુવદત્તિવ ॥ ૨૦ ॥

ઈચ્છાનુસાર જીવન-નિર્વાહ કરે છે. ભલા, એવો તે કોણ સમજુ મનુષ્ય હશે કે જે તેમની પવિત્ર કીર્તિ સંભળવાનું નહીં હશે? તેથી હવે તમે મને તેમનું હજુ પણ વધુ પવિત્ર ચરિત્ર સંભળાવો. (૧૦)

શ્રીમૈત્રેયજીએ કહ્યું - હે સાધુશ્રેષ્ઠ વિદુરજ! મહારાજ પૃથુ ગંગા અને યમુનાની વર્ષયેના મ્રદેશમાં નિવાસ કરતા હતા અને પોતાનાં પુષ્યકર્માના કથની ઈચ્છાથી પ્રારબ્ધવશ પ્રાપ્ત થતા ભોગો જ ભોગવતા હતા. (૧૧) બ્રાહ્મણકુળ અને ભગવાનથી સંબંધિત વિષણુભક્તો સિવાય, સાતેય દીપોના તમામ મનુષ્યો પર તેમનું અખંડ અને અબાધ શાસન હતું. (૧૨) એક વાર તેમણે એક મહાસત્રની દીક્ષા લીધી; તે સમયે ત્યાં દેવતાઓ, બ્રહ્મર્થિઓ અને રાજર્થિઓનો ઘણો મોટો સમાજ એકઠો થયો. (૧૩) તે સમાજમાં મહારાજ પૃથુએ તે પૂજનીય અતિથિઓનો યથાયોગ્ય સત્કાર કર્યો અને પછી તેઓ તે સત્ત્વામાં, નક્ષત્રમંડળમાં ચંદ્રમાની જેમ ઊભા થયા. (૧૪) તેમનું શરીર ઊંચું, બુઝાઓ પુષ્ટ અને વિશાળ, રંગ ગોરો, નેત્ર કુમળ જેવાં સુંદર અને અરુણવર્ણનાં, નાસિકા સુધડ, મુખ મનોહર, સ્વરૂપ સૌભ્ય, ખલા ઊંચા અને સ્મિતપુક્ત દંતપંક્તિ ઘણી સુંદર લાગતી હતી. (૧૫) તેમની છાતી પહોળી, કમરનો પૃફભાગ સ્થૂળ અને ઉદ્ર (પેટ) પીપળાના પાન જેવું સુંદેળ તથા વળ પડેલા હોવાને લીધે અધિક વિશેષ સુંદર જગ્યાઈ આવતું હતું. નાભિ વમળ જેવી ગહન હતી, શરીર તેજસ્વી હતું, જાંધો સુવર્ણ જેવી દેદીઘ્રમાન હતી તથા પગના પંજા ઊપસેલા હતા. (૧૬) તેમના કેશ નાના, વાંકડિયાળા, કાળા અને સ્નિધ હતા; ગરદન શંખ જેવી ઉતાર-ચઢાવવાળી અને રેખાયુક્ત હતી અને તેઓ ઉત્તમ બહુમૂલ્ય રેશમી વસ્ત્ર પહેરેલા અને તેવી જ શાલ ઓફેલા હતા. (૧૭) દીક્ષાના નિયમ અનુસાર તેમણે બધાં આભૂષણો ઉતારી દીધાં હતાં, તેનાથી તેમના શરીરના અંગ-પ્રત્યંગની શોભા પોતાના સ્વાભાવિક રૂપમાં સ્પષ્ટ જગડી રહી હતી. તેમણે શરીર પર કૃષ્ણ મૃગચર્મ અને હાથોમાં કુશ ધારણ કરેલાં હતાં. તેને લીધે તેમના શરીરનું તેજ વિશેષ વધી ગયેલું હતું. તેઓ પોતાનાં સઘણાં નિત્યકર્માં યથાવિધિ સંપન્ન કરી ચૂક્યા હતા. (૧૮) રાજ પૃથુએ જાણો સમગ્ર સત્ત્વાને હર્ષ-તરબોળ કરતા હોય તેમ પોતાની શીતળ અને સ્નેહસભર આંખોથી ચારે તરફ જોયું અને પછી પોતાનું ભાષ્ણા શરૂ કર્યું. (૧૯) તેમનું ભાષ્ણા અત્યંત સુંદર, મનોહર પદાવલિવાળું, સ્પષ્ટ, મધુર, ગંભીર અને અસંદિગ્ય (સ્પષ્ટ) હતું. જાણો કે તે સમયે તેઓ સૌનો ઉપકાર કરવા માટે પોતાના અનુભવનો જ અનુવાદ કરી રહ્યા હોય અને લાગતું હતું. (૨૦)

૧. પ્રા. પા. ઉપયન્તિ । ૨. પ્રા. પા. સર્વો । ૩. પ્રા. પા. સા. છિ । ૪. પ્રાચીન પ્રતમાં 'સર્વધામુપકારાર્થ' તદા અનુવદન્નિવ.

એટલો ભાગ નથી.

राजेवाच

सभ्याः शृणुत भद्रं वः साध्यो य ईहागताः ।
सत्सु जिष्ठा सुभिर्धर्ममावेद्यं स्वमनीषितम् ॥ २१ ॥

अहं दण्डधरो राजा^१ प्रजानामिह योजितः ।
रक्षिता वृत्तिदः स्वेषु सेतुषु स्थापिता पृथक् ॥ २२ ॥

तस्य मे तदनुष्ठानाद्यानाहु वृत्तिवादिनः^२ ।
लोकाः स्युः कामसन्दोहा यस्य तु वृत्तिदिष्टदक् ॥ २३ ॥

य उद्धरेत्करं राजा प्रजा धर्मेष्वशिक्षयन्^३ ।
प्रजानां शमलं भुद्धक्ते भगं^४ च स्वं जहाति सः ॥ २४ ॥

तत् प्रजा भर्तुपिष्ठार्थं स्वार्थमेवानसूयवः ।
कुरुताधोक्षज्ञियस्तर्हि भेदनुग्रहः कृतः ॥ २५ ॥

यूयं तदनुमोदध्यं पितुदेवर्षयोऽभलाः ।
कर्तुः शास्तुरनुशास्तु स्तुत्यं यत्प्रेत्य तत्कलम् ॥ २६ ॥

अस्ति यज्ञपतिर्नाम केषाच्चिद्दर्हसत्तमाः^५ ।
ईहामुत्र च लक्ष्यन्ते^६ ज्योत्स्नावत्यः कवचिन्दुवः ॥ २७ ॥

मनोरुतानपादस्य ध्रुवस्यापि महीपतेः ।
प्रियप्रतस्य राजर्षेरज्ञस्यास्मतिपुः पितुः ॥ २८ ॥

ईदशानामथान्येषामजस्य च भवस्य च ।
प्रक्षादस्य बलेश्यापि कृत्यमस्ति गदाभृता ॥ २९ ॥

दौहित्रादीनृते मृत्योः शोच्यान् धर्मविमोहितान् ।
वर्गस्वर्गापवर्गाणां प्रायेषौ कात्यहेतुना^७ ॥ ३० ॥

यत्पादसेवाभिरुचिस्तपस्विना-
मशेषज्ञन्मोपचितं भलं धियः ।
सधः क्षिणोत्यन्वहमेधती सती
यथा पदाङ्गुष्ठविनिःसृता सरित् ॥ ३१ ॥

राजा पृथुभे कर्त्तुं - हे सज्जनो! तमारुं कल्याण थाओ. तमे महानुभावो, जे अहीं पधार्या छो, मारी प्रार्थना सांबणो - जिज्ञासु मनुष्यो ए संतोना समाजमां पोताना निश्चयनुं निवेदन करवुं जोहिए. (२१) आ लोकमां प्रजाजनोनुं शासन, तेमनुं रक्षण, तेमना छवननिर्वाहनो प्रबंध करवा तेम ज तेमने अलग-अलग रीते पोतानी मर्यादामां राखवा माटे मने राजा बनाववामां आव्यो छ. (२२) तेथी ते बधानुं पथायोग्य पालन करवाथी मने ते ज भनोरथो पूरा करनारा लोकोनी प्राप्ति थवी जोहिए के जे वेदवादी मुनिओना भत अनुसार समस्त कर्मोना साक्षी श्रीहरिना प्रसन्न थवाथी थाय छ. (२३) जे राजा प्रजाने धर्मना मार्गनो बोध आपतो नथी अने केवण तेमनी पासेथी कर वसूल करवामां ज लागेलो रहे छे ते प्रजानां केवण पापोनो ज भागी थाय छे तथा पोतानुं ऐश्वर्य गुमावी बेसे छे. (२४) तेथी प्रिय प्रजाजनो! पोताना आ राजानुं परलोकमां छित करवा माटे तमे बधा परस्पर प्रत्येनी दोष-दण्डिए छोडीने, कृद्यथी भगवानने पाद राखता रहीने पोतपोताना कर्तव्यनुं पालन करता रहो; कारण के तमारुं छित पक्ष एमां ज छे अने आ रीते तमारो मारा पर पक्ष मोटो अनुग्रह थशे. (२५) हे विशुद्ध देवताओ, पितुओ अने महर्षिओ! तमे पक्ष मारी आ प्रार्थनानुं समर्थन करो; कारण के कर्म कोई पक्ष होय, मर्या पछी तेना कर्ता, उपदेशक अने समर्थकने तेनुं सरभुं कण मणे छे. (२६) माननीय सज्जनो! केटलाक श्रेष्ठ महानुभावोना भते तो कर्मोनुं कण आपनारा भगवान यज्ञपति ज छे; कारण के आ लोक अने परलोकमां - बनेय जग्याए कोई-कोई लोको बहु तेजस्वी होय छे ते, पोताना कर्माथी होय छे. (२७) मनु, उत्तानपाद, पृथ्वीपति ध्रुव, राजर्षि प्रियप्रत, अमारा दादा अंग तथा भ्रष्टा, शिव, प्रह्लाद, बलि अने आवी ज कक्षाना अन्य बीज जेटला पक्ष महानुभावो छे ते बधानो एक ज भत छे के, धर्म-अर्थ-काम-मोक्षउप चतुर्वर्ग तथा स्वर्ग अने अपवर्गना स्वाधीन नियामक, भगवान ज छे, अने भगवान ज बधाना कर्मकणने आपनारा छे तेथी भगवान गदाधरनी आवश्यकता छे ज. आ बाबतमां तो केवण मृत्युना दौहित्र (भाङ्गोज) वेन ज एक अपवाद छे. तो एवा शोचनीय अने धर्मविमूढ लोकोना भतनुं विशेष महाव छोई शके नहीं. (२८-३०)

जेमना चरणकमणोनी सेवा माटे निरंतर वधती जती अभिलाखा, तेमना ज चरणनभथी नीकणेली गंगाज्ञ समान,

१. प्रा. पा. - पात्रा । २. प्रा. पा. - व्यष्टिहृष्ट । ३. प्रा. पा. - पर्मभिरुचिस्तपस्विना । ४. प्रा. पा. - भगवन्नं जहां । ५. प्रा. पा. - वस्तमः । ६. प्रा. पा. - दश्यन्ते । ७. प्राचीन मतमां उत्तमा श्लोकनो उत्तरार्थनो भाग पठेलां अने पूर्वार्थनो भाग पछी लभायेला छे.

વિનિર્ધુતાશેષમનોમલઃ પુમા-
 નસજ્જવિજ્ઞાનવિશેષવીર્યવાન् ।

યદઃપ્રિમૂલે કૃતકેતનઃ પુન-
 ર્ન સંસૃતિં કલેશવહાં પ્રપદ્યતે ॥ ૩૨ ॥

તમેવ યૂદ્યં ભજતાત્મવૃત્તિભિ-
 ર્મનોવચ્ચકાયગુણૈઃ સ્વકર્મભિઃ ।

અમાયિનઃ કામદુધાઽપ્રિપક્ષં
 યથાધિકારાવસિતાર્થસિદ્ધયઃ ॥ ૩૩ ॥

અસાવિહાનેકગુણોઽગુણોઽધ્વર:
 પૃથગ્નિવિધદ્વયગુણકિયોક્તિભિઃ ।

સમ્પદ્યતેઽર્થાશયલિજ્જનામભિ-
 વિશુદ્ધવિજ્ઞાનધનઃ સ્વરૂપતઃ ॥ ૩૪ ॥

પ્રધાનકાલાશયધર્મસર્કારે
 શરીર એષ પ્રતિપદ્ય ચેતનામ् ।

કિયાફલત્વેન વિભુર્વિભાવ્યતે
 યથાઙનલો દારૂષુ તદ્ગુણાત્મકઃ ॥ ૩૫ ॥

અહો મમામી વિતરન્ત્યનુગ્રહં
 હરિ ગુરું યજભુજામધીશરમ्^૧ ।

સ્વર્ધર્મયોગેન યજન્તિ મામકા
 નિરન્તરં ક્ષોળિતલે દૃઢ્બ્રતાઃ ॥ ૩૬ ॥

મा જાતુ તેજઃ પ્રભવેન્મહર્દિભિ-
 સ્તિતિક્ષયા તપસા વિદ્યયા ચ ।

દેદીઘ્યમાનેઽજિતદેવતાનાં
 કુલે સ્વયં રાજકુલાદ્^૨ દ્વિજાનામ् ॥ ૩૭ ॥

બ્રહ્મણ્યદેવ: પુરુષ: પુરાતનો
 નિત્યં હરિયચ્ચરણાભિવન્દનાત् ।

અવાપ લક્ષ્મીમનપાયિનીં યશો
 જગત્પવિત્રં ચ મહતમાગ્રણીઃ ॥ ૩૮ ॥

યત્સેવયાશેષગુહાશય: સ્વરાદ
 વિપ્રાણિયસ્તુષ્યતિ કામમીશ્રરઃ ।

તદેવ તદ્ર્મપરૈર્વિનીતે:^૩
 સર્વાત્મના બ્રહ્મકુલં નિષેવ્યતામ् ॥ ૩૯ ॥

સંસારના તાપથી સંતપ્ત જીવોના સમસ્ત જન્મોના સંચિત મનના દોષોને તુરંત નાટ કરી દે છે, જેમના ચરણોનો આશ્રય લેનાર પુરુષ તમામ પ્રકારના માનસિક દોષોથી મુક્ત થઈ વૈરાગ્ય અને તત્ત્વસાક્ષાત્કારરૂપી બળ પ્રાપ્ત કરીને ફરીથી આ દુઃખમય સંસારચક્માં પડતો નથી. જેમના ચરણક્રમળ સર્વ પ્રકારની કામનાઓને પૂર્ણ કરવાવાળા છે - તે પ્રલુનું તમે લોકો પોતપોતાની આજીવિકા માટે ઉપયોગી વર્ણાશ્રમ પ્રમાણે અધ્યાપન વગેરે કર્મો તથા ધ્યાન, સ્તુતિ, પૂજા વગેરે માનસિક, વાચિક અને શારીરિક ડિયાઓ દ્વારા ભજન કરો. હૃદયમાં કોઈ પ્રકારનું કપટ ન રાખો તથા એવું નિશ્ચિતપણે માનો કે અમને પોત-પોતાના અધિકાર પ્રમાણે આનું ફળ અવશ્ય મળશે. (૩૧-૩૩)

ભગવાન સ્વરૂપથી વિશુદ્ધ વિજ્ઞાનધન અને સમસ્ત વિશેષજ્ઞોથી રહિત છે; પરંતુ આ કર્મમાર્ગમાં તેઓ જવચોખા વગેરે વિવિધ દ્રવ્યો, શુક્લાદિ ગુણો, અવધાત (કૂટવું) વગેરે કિયાઓ તથા મંત્રો દ્વારા અને અર્થ, આશ્રય (સંકલ્પ), લિંગ (પદાર્થ-શક્તિ) તથા જ્યોતિષ્ઠોમ વગેરે નામોથી સંપન્ન થનારા, અનેક વિશેષજ્ઞાયુક્ત પદ્ધતોના રૂપમાં પ્રકાશિત થાય છે. (૩૪)

૩. જેમ એક જ અભિજન જુદાં જુદાં લાકડાંઓમાં તેમના જ આકાર વગેરેને અનુરૂપ દેખાય છે તેવી જ રીતે તે સર્વવ્યાપી પ્રલુ, પોતે પરમાનંદસ્વરૂપ હોવા છ્ઠતાં પણ પ્રકૃતિ, કાળ, વાસના અને અદૃષ્ટ (માયા)થી ઉત્પન્ન થયેલા શરીરમાં વિષયાકાર બનેલી બુદ્ધિમાં સ્થિત થઈને તે યજાગ વગેરે કિયાઓના ફળરૂપે અનેક પ્રકારના જગ્યાય છે. (૩૫) અહો! આ પૃથ્વી તર પર મારા જે પ્રજાજનો પદ્ધને બોગવનારાઓના અધીશ્વર સર્વ-ગુરુ શ્રીહરિનું અંકનિષ્ઠભાવથી પોતપોતાના ધર્મો વડે નિરંતર પૂજન કરે છે તેઓ મારા પર મોટી કૃપા કરે છે. (૩૬) સહનશીલતા, તપસ્યા અને જ્ઞાન - આ વિશીષ્ટ વિભૂતિઓને કારણે વૈષ્ણવો અને બ્રાહ્મણોનાં કુળ સ્વભાવથી જ ઉજ્જવળ હોય છે. તેમના પર રાજકુળનું તેજ, ધન, અંશ્રય વગેરે સમૃદ્ધિઓને કારણે પોતાનો પ્રભાવ ન પાડો. (૩૭) બ્રહ્મ વગેરે સમસ્ત મહાપુરુષોમાં અગ્રગણ્ય, બ્રાહ્મણભક્ત, પુરાણપુરુષ શ્રીહરિએ પણ નિરંતર તેમનાં જ ચરણોની વંદના કરીને અવિચણ લક્ષ્મી અને સંસારને પવિત્ર કરનારી ક્રીતિ મેળવી છે. (૩૮) તમે લોકો ભગવાનના લોકસંગ્રહરૂપ ધર્મનું પાલન કરનારા છો. સર્વાત્માર્યામી, સ્વયંપ્રકાશ, બ્રાહ્મણપ્રિય શ્રીહરિ વિપ્રવંશની સેવા કરવાથી જ પરમ સંતુષ્ટ થાય છે, તેથી તમારે સૌઅે બધા પ્રકારે વિનયપૂર્વક

૧. મા. પા. - જ્ઞાનો મહેશરમ્ । ૨. મા. પા. - નુલં દ્વિજાનામ् । ૩. મા. પા. - વ્યરૈહિ ન: સદા ।

पुमांलभेतानतिवेलमात्मनः

प्रसीदतोऽत्यन्तशमं^१ स्वतःस्वयम् ।

पत्रित्यसम्बन्धनिषेवया ततः

परं किमत्रास्ति मुखं हविर्भुजाम्^२ ॥ ४०॥

अशनात्यनन्तः खलु तत्पकोविदैः

श्रद्धाहुतं यन्मुखं ईज्यनामभिः ।

न वै तथा चेतनया बहिष्कृते

हुताशने पारमहंस्यपर्यगुः ॥ ४१॥

यद्भ्रव नित्यं विरजं सनातनं

श्रद्धातपोमज्जलमौनसंयमैः ।

समाधिना बिभ्रति हार्थदृष्ट्ये

पत्रेदमादर्शं ईवावभासते ॥ ४२॥

तेषामहं पादसरोजरेण्यु-उ

मार्या वहेयाधिकिरीटमाडडयुः ।

यं नित्यदा बिभ्रत आशु पापं

नश्यत्यमुं सर्वगुणा भजन्ति ॥ ४३॥

गुणायनं शीलधनं कृतज्ञं

वृद्धाश्रयं संवृष्टतेऽनु सम्पदः ।

प्रसीदतां भ्रवकुलं गवां च

जनार्दनः सानुचरश्च मह्यम् ॥ ४४॥

मैत्रेय उवाच

ईति भुवाणं नृपतिं पितृदेवद्विज्ञातयः ।

तुषुवुर्हस्तमनसः साधुवाहेन साधवः ॥ ४५॥

पुत्रेण जयते लोकानिति सत्यवती श्रुतिः ।

भ्रवदण्डहतः पापो यद्देनोऽत्यतरातमः ॥ ४६॥

हिरण्यकशिपुश्चापि भगवत्तिन्दया तमः ।

विविक्षुरत्यगात्सूनोः प्रब्रादस्यानुभावतः ॥ ४७॥

वीरवर्यपितः^३ पृथ्व्याः समाः सर्वज्ञव शाश्वतीः ।

पस्येदश्यच्युते भक्तिः सर्वलोकेकर्भर्तरि ॥ ४८॥

ब्राह्मणाङ्गनी सेवा करवी जोઈओ. (४८) तेमनी नित्य सेवा करवाथी सत्वरे चित शुद्ध थाय छे अने ए कारणे मनुष्य पोते ज (ज्ञान, अव्यास वगेरे विना ज) परम शान्तिरूप मोक्ष माप्त करे छे. तेथी आ लोकमां आ ब्राह्मणो करतां श्रेष्ठ कोळा छे के जे हविर्भ्यना भोगवनारा देवताओनुं मुख थई शके? (४०) उपनिषदोनां शानपरक वयनो एकमात्र जेमनामां कृतार्थ थाय छे ते सर्वान्तर्यामी भगवान अमृत, यज्ञमां ईन्द्रादि देवताओना नामे तत्पश्चानीओ वडे श्रद्धापूर्वक अग्निमां हवन करायेला पदार्थाने एटली रुचिथी ग्रहण करता नदी जेटली रुचिथी ब्राह्मणोना मुखमां श्रद्धापूर्वक अर्पण करायेला पदार्थाने ग्रहण करे छे. (४१) हे सत्यश्रीओ! जेम स्वच्छ दर्पणमां प्रतिबिंबनुं भान थाय छे तेवी ज रीते जेनाथी आ समस्त प्रपञ्चनुं ठीक-ठीक शान थाय छे ते नित्य, शुद्ध अने सनातन ब्रह्म (वेद)ने जेओ परमात्मतत्वनी प्राप्ति माटे श्रद्धा, तप, भंगलमय आचरण, स्वाध्यायविरोधी वार्तालाप (यर्चा)नो त्याग तथा संयम अने समाधिना अव्यास वडे धारण करे छे ते ब्राह्मणोनां चरणकमणीनी धूणने हुं आपुष्यपर्यंत पोताना मुगट पर धारण करुं; कारण के तेने नित्य मस्तक पर चडावता रहेवाथी मनुष्यनां समस्त पापोनो तत्काण नाश थई जाय छे अने समस्त गुणो तेनी सेवा करवा लागे छे. (४२-४३) ते गुणवान, शीलसंपन्न, कृतज्ञ अने गुरुजन-सेवक मनुष्यने वधी संपदाओ आपोआप आवी मणे छे. तेथी मारी तो ए ज अलिलापा छे के ब्राह्मणाङ्ग, गोवंश अने भक्तो सहित श्रीभगवान मारा पर सर्वदा प्रसन्न रहे. (४४)

४५) श्रीमैत्रेयज्ञ कहे छे – महाराज पृथुनुं आ भाषण सांभणीने देवताओ, पितृओ, ब्राह्मणो वगेरे साधुजनो धणा प्रसन्न थया अने ‘सरस! वाह, सरस!’ ऐम कहेता तेमनी प्रशंसा करवा लाग्या. (४५) तेमणे कहुं, ‘पुत्र द्वारा पिता पृथ्यलोकोने ग्राप्त करी ले छे – आ श्रुतिवाक्य यथार्थ छे; पापी वेन ब्राह्मणोना शापथी मार्यो गयो हतो, तोपश्च तेमना पृथ्यबणधी तेनो नरकमांधी उगार थई गयो. (४६) आ ज रीते हिरण्यकशिपु पश भगवानी निंदा करवाने कारणे नरकोमां जह पडनारो ज हतो के पोताना पुत्र प्रह्लादना प्रभावथी तेमने पार करी गयो. (४७) हे वीरवर पृथुज्ञ! तमे तो पृथ्वीना पिता छो अने वधा लोकोना एकमात्र स्वामी श्रीहरिमां पश तमारी ऐवी ज अविचल भक्ति छे, तेथी तमे अनंत वर्षो सुधी छवित रहो. (४८)

१. प्रा. पा. – अत्यन्तमनन्तमव्ययम् । २. प्रा. पा. – हविर्भुजः । ३. प्रा. पा. – वरेण्युना पर्यावर्त्तेन । ४. प्रा. पा. – पितुः श्रेष्ठ ।

અહો વયં હૃદય પવિત્રકીર્ત
ત્વયૈવ નાથેન મુકુન્દનાથા: ।
૫ ઉત્તમશલોકતમસ્ય વિષણો-
બ્રહ્મણ્યદેવસ્ય કથાં વનકિત ॥ ૪૮ ॥

નાત્યહૃતમિંદં નાથ તવાજીવ્યાનુશાસનમ् ।
પ્રજ્ઞાનુરાગો મહતાં પ્રકૃતિ: કરુણાત્મનામ् ॥ ૫૦ ॥

અધ્યનસત્તમસ: પારસ્તવ્યોપાસાદિત: પ્રભો ।
ભ્રાન્યતાં નષ્ટદ્ધીનાં કર્મલિંઘેવસર્વિશ્રતિ: ॥ ૫૧ ॥

નમો વિવૃદ્ધસત્તવાય પુરુષાય મહીયસે ।
યો બ્રહ્મ કાત્રમાવિશ્ય બિભર્તીંદં સ્વતેજસા ॥ ૫૨ ॥

તમારો સુધ્યશ ઘણો પવિત્ર છે; તમે ઉદારકીર્તિના બ્રહ્મણ્યદેવ શ્રીહરિની કથાઓનો પ્રચાર કરો છો. અમારું મોટું સૌભાગ્ય છે કે આજે તમને પોતાના સ્વામી તરીકે મેળવીને અમે પોતાને ભગવાનના જ રાજ્યમાં રહેલા સમજીએ છીએ. (૪૮) હે સ્વામી! પોતાના આશ્રિતોને આ પ્રકારનો શ્રેષ્ઠ ઉપદેશ આપવો એ તમારે માટે કોઈ આશ્રયની વાત નથી; કારણ કે પોતાની પ્રજ્ઞા પર પ્રેમ રાખવો એ તો કરુણામય મહાપુરુષોનો સ્વભાવ જ હોય છે. (૫૦) અમે પ્રારબ્ધવશાત્ત વિવેકહીન થઈને સંસારના અરણ્યમાં ભટકી રહ્યા હતા, તે હે પ્રભુ! આજે તમે અમને અજ્ઞાનના અંધકારમાંથી ઉગારી દીધા છે. (૫૧) તમે શુદ્ધ સત્ત્વમય પરમપુરુષ છો, કે જે તમે બ્રાહ્મણજ્ઞતિમાં પ્રવિષ્ટ થઈને ક્ષત્રિયોનું અને ક્ષત્રિયજ્ઞતિમાં પ્રવિષ્ટ થઈને બ્રાહ્મણોનું તથા તે બંને જાતિઓમાં પ્રતિષ્ઠિત થઈને સમસ્ત જગતનું રક્ષણ કરો છો. અમારા તમને નમસ્કાર છે.' (૫૨)

=★=

ઇતિ શ્રીમદ્ભાગવતે મહાપુરાણો પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં ચતુર્થસ્કન્દે એકવિંશોડધ્યાય: ॥ ૨૧ ॥
ચોથો સ્કન્દ-અંતર્ગત એકવીસમો અધ્યાય સમાપ્ત.

=★=

બાવીસમો અદ્યાય

મહારાજ પૃથુને સનકાદિનો ઉપદેશ

મૈત્રેય ઉવાચ

જનેષુ પ્રગૃણાત્સેવં પૃથું પૃથુલવિકમમ् ।
તત્ત્રોપજ્ઞમુર્મુનયશ્વત્વાર: સૂર્યવર્યસ: ॥ ૧ ॥

તાંસુસિદ્ધેશરાન્નરાજાવ્યોમ્નોડવતરતોડર્યિષા ।
લોકાનપાપાન્નકુર્વત્યા સાનુગોડચષ્ટ લક્ષિતાન્ન ॥ ૨ ॥

તદર્શનોદગતાન્નપ્રાણાન્નપ્રત્યાદિત્સુરિવોત્થિત: ।
સસદસ્યાનુગો વૈન્ય ઈન્દ્રિયેશો ગુણાનિવ ॥ ૩ ॥

ગૌરવાદ્યન્ત્રિત: સભ્ય: પ્રશ્રયાનતકન્ધર: ।
વિધિવત્પૂજ્યાન્યકે ગૃહીતાધ્રૂવણાસનાન્ન ॥ ૪ ॥

તત્પાદશૌચસલિલૈમાર્જિતાલકબન્ધન: ।
તત્ત્ર શીલવતાં વૃત્તમાચરન્માનયન્ત્રિવ ॥ ૫ ॥

શ્રીમૈત્રેયજી કહે છે - જે સમયે પ્રજ્ઞાજનો પરમ પરાકમી પૃથ્વીપાલક પૃથુની આ પ્રમાણો પ્રાર્થના કરી રહ્યા હતા તે જ સમયે ત્યાં સૂર્ય સમાન તેજસ્વી ચાર મુનીશરો પદ્ધાર્યા. (૧) રાજા અને તેમના સેવકોએ તેમને જોયા અને ઓળખી લીધા કે તે સિદ્ધેશરો પોતાની દિવ્ય કાન્તિથી સમસ્ત લોકોને પાપ-વિમુક્ત કરતા રહીને આકાશમાંથી ઉત્તરી આવી રહ્યા છે. (૨) રાજાના પ્રાર્થના તે સનકાદિનાં દર્શન કરતાં જ, જેમ વિષયી જીવ વિષયો તરફ દોડે છે તેમ તેના તરફ ચાલી નીકળ્યા - જાણો કે પ્રાણોને પાછા લાવવા માટે જ તેઓ પોતાના સભાજનો અને અનુપાયીઓની સાથે એકાએક ઊઠીને ઊભા થઈ ગયા. (૩) જ્યારે તે મુનીશરો શ્રેષ્ઠ આસનો પર વિરાજમાન થયા ત્યારે શિષ્ટાચારશિરોમણિ પૃથુએ તેમના ગૌરવથી પ્રભાવિત થઈને વિનયપૂર્વક ડોક નમાવીને તેમની વિધિવત્ત પૂજા કરી. (૪) પછી તેમનું ચરણોદક પોતાના મસ્તક પર છાંટ્યું. આ પ્રમાણો શિષ્ટપુરુષને યોગ્ય આચારનો આદર અને તેનું પાલન કરીને તેમણે એ જ દર્શાવ્યું કે બધા જ સત્પુરુષોએ આવો વ્યવહાર કરવો જોઈએ. (૫)

हटकासन आसीनान् स्वविष्णुयेष्विव पावकान् ।
श्रद्धासंयमसंयुक्तः प्रीतः प्राह भवाग्रजन् ॥ ६ ॥

पृथुरुवाच

अहो आचरितं किं मे मज्जलं मज्जलायनाः ।
पस्य वो दर्शनं ह्यासीदुर्दर्शानां च योगिभिः ॥ ७ ॥

किं तस्य दुर्लभतरमिह लोके परत्र च ।
पस्य विप्राः प्रसीदन्ति शिवो विष्णुश्च सानुगः ॥ ८ ॥

नैव लक्षयते लोको लोकान् पर्यटतोऽपि यान् ।
पथा सर्वदेशं सर्व आत्मानं येऽस्य उत्तमः ॥ ९ ॥

अधना^१ अपि ते धन्याः साधवो गृहमेधिनः ।
यद्गृहा ह्यर्हवर्याभ्युतृष्णभूमीश्वरावराः^२ ॥ १० ॥

व्यालालयद्वामावै तेऽप्यरिक्ताभिलसम्पदः ।
यद्गृहास्तीर्थपादीयपादीर्थविवर्जिताः ॥ ११ ॥

स्वागतं वो द्विजश्रेष्ठा यद्व्रतानि मुमुक्षवः ।
यरन्ति श्रद्धया धीरा भाला एव बृहन्ति च^३ ॥ १२ ॥

कन्धितः कुशलं नाथा ईन्द्रियार्थर्थवेदिनाम् ।
व्यसनावाप एतस्मिन् पतितानां स्वकर्मभिः ॥ १३ ॥

भवत्सु कुशलप्रश्न आत्मारमेषु नेष्यते ।
कुशलाकुशला यत्र न सन्ति भतिवृत्तयः ॥ १४ ॥

तदेहं कृतविश्रभ्मः सुहृदो वस्तपस्विनाम् ।
सम्पृच्छे भव एतस्मिन् क्षेमः केनाञ्जसा भवेत् ॥ १५ ॥

व्यक्तमात्मवतामात्मा भगवानात्मभावनः ।
स्वानामनुग्रहायेमां सिद्धरूपी चरत्यजः ॥ १६ ॥

सनकादि मुनीश्चरो भगवान शंकरना पश्च अग्रज छे. सुवर्ण-सिंहासनों पर तेओ ऐवी रीते सुशोभित थया के जेम पोतपोतानां स्थानों पर अग्निदेवताओ. महाराज पृथुओ अत्यंत श्रद्धा अने संयम साथे प्रेमपूर्वक तेमने कहु. (६)

पृथुओ कहु - हे मंगलमूर्ति मुनीश्चरो! तमारां दर्शन तो योगीओने पश्च दुर्लभ छे. माराथी ऐवुं कहुं पृथु थयुं छे के जेनाथी आपमेले ज तमारां दर्शन प्राप्त थयां? (७) जेना पर ब्राह्मणो अथवा अनुश्चरो सहित श्रीशंकर के भगवान विष्णु प्रसन्न थाय तेने माटे आ लोक अने परलोकमां कई वस्तु दुर्लभ होय? (८) आ दश्यप्रपञ्चने कारणे महतात्प वगेरे तत्त्वो जोके सर्वमां रहेलां छे तोपश्च तेओ सर्वसाक्षी आत्माने जोई शक्तां नथी; ऐवी ज रीते जोके तमे समस्त लोकोमां विचरो छो तोपश्च अनधिकारी लोको तमारुं दर्शन करवा पामता नथी. (९) जे गृहस्थ अथवा तेना सेवको द्वारा जण, आसन, पृथ्वी वगेरे कोई पश्च पदार्थोंनो तमारा जेवा पृथु पुरुषो स्वीकार करे छे ते गृहस्थो निर्धन होवा छतां पश्च धन्य छे. (१०) जे धरोमां भगवानना भक्तोना परमपवित्र चरणोदक्षना क्यारेय छांटा पड्या नथी ते बधा प्रकारनी रिद्धि-सिद्धिओथी भरेलां होवा छतां पश्च ऐवां वृक्षो जेवां छे के जेमना पर साप रहे छे. (११) हे मुनीश्चरो! तमारुं स्वागत छे. तमे तो बाल्यावस्थाथी ज मुमुक्षुओना मार्गनुं अनुसरण करता रहीने एकाग्राचितथी ब्रह्मर्थ वगेरे महान प्रतोनुं अत्यंत श्रद्धापूर्वक आचरण करी रहा छो. (१२) हे स्वामीजनो! अमे पोतानां कर्माने वशीभूत थईने विपत्तिओना क्षेत्र ऐवा आ संसारमां पडेला केवल ईन्द्रियो-संबंधित लोगोने ज परम पुरुषार्थ मानी रह्या छीओ; तो शुं अभारा उद्वारनो पश्च कोई उपाय छे खरो? (१३) तमने कुशण-क्षेम पूछवां ए योग्य नथी; कारण के तमे निरंतर आत्मामां ज रमण करो छो. तमारामां 'आ कुशण छे' अने 'आ कुशण नथी' ए प्रकारनी वृत्तिओ क्यारेय होती ज नथी. (१४) तमे संसारना अग्निथी संतप्त छ्वोना परम सुहृद छो, तेथी तमारामां विश्वास करीने हुं ए पूछवा ईच्छुं हुं के आ संसारमां मनुष्यनुं केवी रीते सुगमताथी कल्याण थई शके छे? (१५) ए तो नक्की ज छे के जेओ आत्मवान (धीर) पुरुषोमां 'आत्मा'-रूपे प्रकाशित थाय छे अने उपासकोना अंतःकरणमां पोताना स्वरूपने प्रगट करनारा छे ते अजन्मा भगवान नारायण ज पोताना भक्तो पर कृपा करवा माटे तमारा जेवा सिद्धपुरुषो रूपे आ पृथ्वी पर विचरण करता रहे छे. (१६)

१. प्रा. पा. - अधन्या । २. प्रा. पा. - ऊराश्चराः । ३. प्रा. पा. - ब्रुमाश्चेते । ४. प्रा. पा. - वै ।

મૈત્રેય ઉવાચ
પૃથોસ્તાસુકૃતમાકર્ષ્ય^૧ સારં સુષ્ઠુ મિતં મધુર^૨ ।
સ્મયમાન ઈવ પ્રીત્યા કુમાર: પ્રત્યુવાચ હ ॥ ૧૭॥

સનતુમાર ઉવાચ^૩
સાધુ પૃષ્ઠ મહારાજ સર્વભૂતહિતાત્મના ।
ભવતા વિદુષા ચાપિ સાધૂનાં મતિરીદશી ॥ ૧૮॥

સજ્જમ: ખલુ સાધૂનામુખ્યેષાં ચ સમ્મત: ।
યત્સમ્ભાષણસમ્રશન: સર્વેષાં વિતનોતિ શમ્ ॥ ૧૯॥

અસ્ત્રેવ રાજનુ ભવતો મધુદ્વિષ:
પાદારવિન્દસ્ય ગુણાનુવાદને ।
રતિરૂરાપા વિધુનોતિ નૈષ્ઠકી
કામં કષાયં મલમજ્જરાત્મન: ॥ ૨૦॥

શાખેષ્વિયાનેવ સુનિશ્ચિતો ગૃષાં
ક્ષેમસ્ય સપ્ત્રયગ્વિમૃશુ હેતુ: ।
અસજ્જ આત્મવ્યતિરિક્ત આત્મનિ
દઢા રતિર્બ્રહ્મણિ નિર્ગુણો ચ યા ॥ ૨૧॥

સા શ્રદ્ધયા ભગવદ્ધર્મચર્યયા
જિજ્ઞાસયાડદ્ધ્યાત્મિક્યોગનિષ્ઠયા ।
યોગેશ્વરોપાસનયા ચ નિત્યં
પુષ્યશ્રવઃકથયા પુષ્યયા ચ ॥ ૨૨॥

અર્થાન્દ્રિયારામસગોષ્ઠયતૃષ્ણયા
તત્સમતાનામપરિગ્રહેણ ચ ।
વિવિક્તરુચ્યા પરિતોષ આત્મનુ
વિના હરેર્ગુણપીયૂષપાનાત् ॥ ૨૩॥

અહિસયા પારમહંસ્યચર્યયા
સ્મૃત્યા મુકુંદાચરિતાશ્રદ્ધસીધુના ।
યમેરકામૈર્નિયમૈશ્વાષ્યનિન્દયા
નિરીહયા દ્વાદ્ધતિકયા ચ ॥ ૨૪॥

હરેર્મુહુસ્તાત્પરકર્ણપૂર-
ગુણાભિધાનેન વિજૃભમમાણયા ।
ભક્ત્યા લિસજ્જઃ સદસત્યનાત્મનિ
સ્યાત્રિર્ગુણો બ્રહ્મણિ ચાંજસા રતિ: ॥ ૨૫॥

૧. પ્રા. પા. - પૃથોસ્તુ સુકૃતાં । ૨. પ્રા. પા. - પ્રભુ: । ૩. પ્રાચીન પ્રતમાં 'સનતુમાર ઉવાચ' એટલો ભાગ નથી. ૪. પ્રા. પા. - મતિં ।

૧૭. શ્રીમૈત્રેયજી કહે છે - રાજી પૃથુનાં આ તર્કમાણાં
પુષ્ટ, ગંભીર, સંક્ષિપ્ત અને મધુર વચનો સાંભળીને
શ્રીસનતુમારજી ઘણા પ્રસન્ન થયા અને સહેજ મલકાઈને
કહેવા લાગ્યા. (૧૭)

૧૮. (શ્રીસનતુમારજીએ કહું - હે મહારાજ! બધું જાણતા
હોવા છતાં તમે સમસ્ત પ્રાણીઓના કલ્યાણના ખ્યાલથી ઘણી
સારી વાત પૂછી છે. સાચું જ છે કે સાધુપુરુષોની બુદ્ધિ આવી
જ રહેતી હોય છે. (૧૮) સત્પુરુષોનો સમાગમ શ્રોતા અને
વક્તા બંનેયને માટે કલ્યાણકારી હોય છે; કારણ કે તેમનો
વાર્તાલાપ અને પ્રશ્નોત્તર બધાનું મંગલ કરનાર હોય છે.
(૧૯) હે રાજન! ભગવાન શ્રીમધુસૂદનનાં ચરણકમળોના
ગુણાનુવાદમાં તમારો અવશ્ય અવિચણ પ્રેમ છે. હર કોઈને
આવી પ્રીતિ પ્રાપ્ત થવી મુશ્કેલ છે અને તે પ્રાપ્ત થવાથી
ફદ્યમાં રહેલા તે વાસનારૂપી મળનો સર્વથા નાશ કરી દે
છે, કે જે અન્ય કોઈ ઉપાયથી જલદી છૂટતો નથી. (૨૦)
શાસ્ત્રો જીવોના કલ્યાણ માટે સમ્યક્ષ્પણે વિચાર કરે છે અને
અભનામાં એવું જ કલ્યાણનું સાધન નિશ્ચિત કરવામાં આવ્યું
છે કે જેનાથી આત્માથી બિન્ન શરીર વગેરે પ્રત્યે વૈરાગ્ય
થાય તથા પોતાના આત્મસ્વરૂપ નિર્ગુણ બ્રહ્મમાં સુદૃઢ
અનુરૂપ થાય. (૨૧) શાસ્ત્રો એવું પણ કહે છે કે ગુરુ અને
શાસ્ત્રનાં વચનોમાં વિશ્વાસ રાખવો, ભાગવત-ધર્માનું આચરણ
કરવું, તત્ત્વ-જિજ્ઞાસા હોવી, જ્ઞાનયોગમાં નિષ્ઠા હોવી,
યોગેશ્વર શ્રીહરિની ઉપાસના કરવી, અને દરરોજ પુષ્યકીર્તિ
શ્રીભગવાનની પાવન કથાઓ સાંભળવી જોઈએ. (૨૨) જે
લોકો ધન અને ઈન્દ્રિયોના ભોગોમાં જ રત છે તેમની
ગોઝીમાં પ્રેમ નહીં રાખવો, તેમને પ્રિય લાગતા પદાર્થાનો
આસક્તિપૂર્વક સંગ્રહ નહીં કરવો, ભગવાનના ગુણોનું
અમૃતપાન કરતા રહીને આત્મામાં જ સંતુષ્ટ રહેવું,
એકાંતસેવનમાં પ્રેમ રાખવો; (૨૩) કોઈ પણ જીવને કષ
નહીં આપવું, નિવૃત્તિમાં નિષ્ઠા રાખવી, આત્મકલ્યાણનું
અનુસંધાન કરતા રહીને, શ્રીહરિના પવિત્ર ચરિત્રરૂપ શ્રેષ્ઠ
અમૃતનો આસ્વાદ કરવો, નિષ્ઠામભાવે પમ-નિયમોનું પાલન
કરવું, ક્ષારેય કોઈની નિંદા નહીં કરવી, કોઈ પણ પદાર્થની
કામના નહીં રાખવી, શીત-ઉષણ વગેરે દુંગોને સહન કરવાં;
(૨૪) ભક્તોના કાનોને સુખ આપનારા શ્રીહરિના ગુણોનું
વારંવાર વર્ણન કરવું - આમ કરવાથી અને વધતા જતા
ભક્તિભાવથી- મનુષ્યનો કાર્ય-કારણરૂપ સમસ્ત જડ-
પ્રપંચમાંથી વૈરાગ્ય થઈ જાય છે અને આત્મસ્વરૂપ નિર્ગુણ
પરબ્રહ્મમાં અનાયાસે જ પ્રીતિ થઈ જાય છે. (૨૫)

यदा रतिर्भवणि नैछिकी पुमा-
नार्यार्पवान् शानविरागरंहसा ।
दहत्यवीर्यं हृदयं ज्ञवकोशं^१
पञ्चात्मकं योनिभिवोत्थितोऽग्निः ॥ २६॥

द०धाशयो मुक्तसमस्तद्गुणो
नैवात्मनो भहिरन्तर्विषये ।
परात्मनोर्यद् व्यवधानं पुरस्तात्
स्वप्ने यथा पुरुषस्तद्विनाशो ॥ २७॥

आत्मानभिन्नियार्थं य परं यदुभयोरपि ।
सत्याशयउपाधीवैपुमान् पश्यति नान्यदा ॥ २८॥

निमित्ते सति सर्वत्र जलदावपि पूरुषः ।
आत्मनश्च परस्यापि भिदां पश्यति नान्यदा ॥ २९॥

इन्द्रियैर्विषयाकृष्टैराक्षिमं ध्यायतां मनः ।
चेतनां हरते बुद्धेः स्तम्भस्तोयभिव लक्षात् ॥ ३०॥

भ्रश्यत्यनु स्मृतिश्चितं शानभ्रंशः स्मृतिक्षये ।
तद्वोधं कवयः प्राहुरात्मापल्वमात्मनः ॥ ३१॥

नातः परतरो लोके पुंसः स्वार्थव्यतिकमः ।
यदध्यन्यस्य प्रेयस्त्वमात्मनः स्वव्यतिकमात् ॥ ३२॥

अर्थन्दियार्थाभिध्यानं सर्वार्थापहूनवो नृषाम् ।
भ्रंशितो शानविशानादेनाविशति मुख्यताम् ॥ ३३॥

न कुर्यात्कहिचित्सज्जं तमस्तीव्रं तितीरिषुः ।
धर्मार्थकाममोक्षाणां यदत्यन्तविधातकम् ॥ ३४॥

तत्रापि भोक्ष अवार्थ आत्यन्तिकतयेष्यते ।
त्रैवर्ग्योऽर्थो यतो नित्यं कृतात्तम्भयसंयुतः ॥ ३५॥

परब्रह्ममां सुदृढ मीति थर्ज जवाथी मनुष्य सदगुरुनुं शरणा ले
छे; पछी शान अने वैराग्यना प्रबल वेगने कारणे
वासनारहित थयेला पोताना अविद्या वगेरे पांच ग्रामाना
क्लेशोथी पुक्त अहंकारात्मक पोताना लिंग- शरीरने ते ऐवी
रीते ज भ्रम करी दे छे के जेम अजिन लाकडाथी प्रगट थाय छे
अने पछी तेने ज बाणी नाखे छे. (२६) ते ग्रामां
लिंगशरीरनो नाश थर्ज जवाथी ते तेना कर्तृत्व वगेरे बधा
गुणोथी पुक्त थर्ज जाय छे. पछी तो जेम स्वभावस्थामां ज्ञात-
ज्ञातना पदार्थो ज्ञेवा छतां पक्षा तेमांथी ज्ञानत थर्ज गया पछी
तेमनामांनो कोई पदार्थ देखातो नथी, तेवी ज रीते ते मनुष्य
शरीरनी बहार देखातां घट-पट वगेरे अने लीतरमां
अनुभवातां सुभ-दुःख वगेरेने पक्षा ज्ञेतो नथी. आ स्थिति
प्राप्त थाय ते पहेलां आ पदार्थो ज ज्ञानामा अने परमात्मानी
वच्चे रहीने तेमनो भेद करी रक्षा छता. (२७)

ज्यां सुधी अंतःकरणात् उपाधि रहे छे त्यां सुधी ज
मनुष्यने ज्ञानामा, इन्द्रियोना विषयो अने ए बंने साथे संबंध
करावनारा अहंकारनो अनुभव थाय छे; त्यार पछी नही. (२८)
बाह्य जगतमां पक्षा ज्ञेवामां आवे छे के जल, दूरपक्षा
वगेरे निमित्तोना रहेवाथी ज पोताना बिंब अने प्रतिबिंबनो
भेद देखाय छे, अन्य समये नही. (२९) जे लोको विषयोना
चिंतनमां रत रहे छे तेमनी इन्द्रियो विषयोमां फ्साई जाय छे
तथा मनने पक्षा तेमनी तरफ भेंची लहर्जाय छे. पछी तो जेम
ज्ञानाशयना कांठे उगेलां कुश वगेरे पोतानां भूग्रियां वडे तेनुं
पाणी भेंचतां रहे छे तेवी ज रीते ते इन्द्रियोमां आसक्त मन
बुद्धिनी विचारशक्तिने कमशः हरी ले छे. (३०)
विचारशक्तिनो नाश थर्ज जवाथी पूर्वापरनुं स्मरणा जतुं रहे
छे अने स्मृतिनो नाश थर्ज जवाथी शान रहेतुं नथी. आ
शानना नाशने ज पंडितो 'पोते ज पोतानो नाश करवो' कहे
छे. (३१) जेना उद्देश्यथी अन्य बधा पदार्थोमां प्रियतानो बोध
थाय छे ते आत्मानो पोताना ज थकी नाश थवाथी जे
स्वार्थहानि थाय छे ऐनाथी अधिक आ लोकमां ज्ञवनी अन्य
कोई हानि नथी. (३२)

धन अने इन्द्रियोनुं विषयचिंतन मनुष्यना तमाम
पुरुषार्थोनो नाश करनारुं छे; कारण के तेमना चिंतनथी ते शान
अने विश्वानथी अस्त थर्जने वृक्ष वगेरे स्थावर योनिओमां जन्म
पामे छे. (३३) तेथी जेने अशानना अंधकारने पार करवानी
हुयां होय ते मनुष्ये क्यारेय विषयोमां आसक्ति
राजवी जोईअे नही; कारण के आ (आसक्ति) धर्म, अर्थ,
काम अने भोक्षनी प्राप्ति थवामां धक्षी अवरोधक छे. (३४)
आ चार पुरुषार्थोमां पक्षा सौथी श्रेष्ठ भोक्ष ज मानवामां आवे

१. मा. पा. - पाञ्चकोशः ।

परेऽवरे^१ ये भावा गुणव्यतिकरादनु^२ ।
न तेषां विद्यते क्षेमभीशविध्वंसिताशिषाम् ॥ ३६॥

तत्वं^३ नरेन्द्र जगतामय तस्थुषां य
देहेन्द्रियासुविषषात्मभिरावृतानाम् ।
यः क्षेत्रवितपतया हृषि विष्णगाविः
प्रत्यक्यकास्तिभगवांस्तमवेहि सोऽस्मि४ ॥ ३७॥

यस्मिन्निंदं सदसदात्मतया विभाति५
माया विवेकविषुति अजि वाऽहिषुद्धिः ।
तं नित्यमुक्तपरिशुद्धविषुद्धतत्वं
प्रत्यूठकर्मकलिलप्रकृतिं प्रपद्ये ॥ ३८॥

यत्पादपङ्कजपलाशविलासभक्त्या
कर्माशयं ग्रथितमुद्ग्रथयन्ति सन्तः ।
तद्वत् रिक्तमतयो यतयोऽपि रुद्ध-
खोतोगणास्तमरणां भ॒ वासुदेवम् ॥ ३९॥

कृच्छ्रो महानिः भवार्णवमप्लवेशां६
पद्मर्गनकमसुभेन तिरिरघन्ति ।
तत् त्वं^७ हरेभ्यगवतो भजनीयमङ्गिं
कृत्योऽुपं व्यसनमुत्तर दुस्तरार्णम् ॥ ४०॥

मैत्रेय उवाच

स एवं ब्रह्मपुत्रेण कुमारेणात्मभेदसा ।
दर्शितात्मगतिः सम्यक्प्रशस्योवाच तं नृपः ॥ ४१॥

राजेवाच

कृतो मेऽनुग्रहः पूर्वं हरिषाऽऽर्तानुकम्पिना ।
तमापादयितुं ब्रह्मन् भगवन् यूयमागताः ॥ ४२॥

निष्पादितश्च कात्स्न्येन भगवन्निर्दृष्टालुभिः ।
साधूच्छिष्ठ इमै सर्वमात्मना सह किं ददे ॥ ४३॥

छे; कारण के अन्य त्रया पुरुषार्थोंमां हमेशां काणनो भय लागेतो रहे छे. (३५)

प्रकृतिमां गुणक्षोभ थया पछी जेटला पश उत्तम अने अधम भावो-पदार्थों प्रगट थयेला छे ते तमाम विनाशी छे, शाश्वत कोई ज नथी. काण भगवान ते बधानां कुशणोने क्यडता रहे छे. (३६)

तथी हे राजन! जे भगवान शरीर, ईन्द्रियो, प्राण, बुद्धि अने अहंकारथी आवृत बधां ज स्थावर-जंगम प्राणीओनां हृदयोमां अन्तर्यामी थर्ने क्षेत्रज्ञानपे अने सर्वना नियामक होवाथी सर्वत्र प्रकाशित थई रह्या छे तेमने तमे 'ते हुं ज छु' ऐम जाणो. (३७) जे रीते दोरडानुं ज्ञान थई गया पछी तेनामां सर्पबुद्धि रहेती नथी, तेवी ज रीते विवेक प्राप्त थई गया पछी जेनो क्यांय पतो जडतो नथी तेवो आ मायामय प्रपञ्च जेनामां कार्य-कारणारूपे प्रतीत थई रह्यो छे अने जे स्वयं कर्मथी दूषित प्रकृतिथी पर छे ते नित्यमुक्त, निर्मण अने ज्ञानस्वरूप परमात्माने हुं पामी रह्यो छु. (३८) भगवाननी भक्तिनुं महत्त्व अवृं छे के तेमनां चरमकमणारूपी कमण्डणनुं स्मरण करीने संतज्ञो कर्मानी मज्जभूत गांठने पश छिन्न-भिन्न करी हे छे परंतु ज्ञानमार्गीओं के, जेमधो ईन्द्रियोना विषयो तरक्कना प्रवाहने रोकी लीधो छे, तेओ पश आ रीते कर्मग्रंथीने कापी शक्ता नथी. (तेमनामां धारणानी स्थिरता न रहेवाने कारणो पतननी संभावना रहे छे.) तथी वासुदेव भगवाननी शरणागति स्वीकारो. (३९) जे लोको मन अने ईन्द्रियोरूपी भगवमय्योथी भरेला आ संसारसागरने भक्तिमार्ग सिवाय अन्य योग वगेरे हुएर साधनो वडे पार करवा हायछे छे तेमनुं पेले पार पहोंचवुं मुश्केल ज छे; कारण के तेमने कर्णधाररूपी श्रीहरिनो आश्रय नथी. तेथी तमे तो भगवाननां आराध्य चरणकमणोने नौका बनावीने अनायासे ज आ हुस्तर संसार-सागरने पार करी लो. (४०)

श्रीमैत्रेयज्ञ कहे छे - हे विदुरज्ञ! ब्रह्माणा पुत्र आत्मज्ञानी सनतकुमारज्ञ पासेथी आ रीते आत्मतत्त्वनो उपदेश पामीने महाराज पृथुअे तेमनी घडी प्रशंसा करतां कह्युं. (४१)

राजा पृथुअे कह्युं - हे भगवन! दीनदयाण श्रीहरिने मारा पर पहेलां कृपा करी हती, तेने ज पूर्ण करवा माटे तमे पधार्या छो. (४२) तमे घड़ा ज दयाणु छो. जे कार्य करवा माटे तमे पधार्या हता तेने तमे सारी रीते संपन्न करी हायु. हवे, आना बदलामां हुं तमने शु आपु? मारी

१. प्रा. पा. - परावरे । २. प्रा. पा. - ऊरादतः । ३. प्रा. पा. - स त्वं । ४. प्रा. पा. - सोऽस्मि । ५. प्रा. पा. - व्यभाति । ६. प्रा. पा. - अप्लवेन । ७. प्रा. पा. - स त्वं । ८. प्रा. पा. - सर्वं मे ज्ञात्मना ।

प्राणा दाराः सुता ब्रह्मन् गृहाश्च सपरिच्छदाः ।
राज्यं बलं^१ मही कोश ईति सर्वं निवेदितम् ॥ ४४ ॥

सैनापत्यं च राज्यं च दण्डनेतृत्वमेव च ।
सर्वलोकाधिपत्यं च वेदशास्त्रविद्धति ॥ ४५ ॥

स्वमेव ब्राह्मणो भुज्जते स्वं वस्ते स्वं ददाति च ।
तस्यैवानुग्रहेणात्रं भुज्जते क्षत्रियादयः ॥ ४६ ॥

यैरीदशी भगवतो गतिरात्मवादे
ऐकान्ततो निगमिभिः प्रतिपादितानः ।
तु ध्यन्त्वद्भ्रकुरुषाः स्वकृतेन नित्यं
को नाम तत्प्रतिकरोति विनोदपात्रम् ॥ ४७ ॥

मैत्रेय^२ उवाच

त आत्मयोगपतय आदिराजेन पूजिताः ।
शीलं तदीयं शंसन्तः खेऽभूवन्मिष्ठतां नृष्णाम् ॥ ४८ ॥

वैन्यस्तु धुर्यो महतां संस्थित्याध्यात्मशिक्षया ।
आमकामभिवात्मानं भेन आत्मन्यवस्थितः ॥ ४९ ॥

कर्माणि च यथाकालं यथादेशं यथाबलम् ।
यथोचितं यथावितमकरोद्भ्रह्मसात्कृतम् ॥ ५० ॥

क्लं ब्रह्मणि विन्यस्य निर्विषज्ञः समाहितः ।
कर्माध्यक्षं च मन्यान आत्मानं प्रकृतेः परम् ॥ ५१ ॥

गुहेषु वर्तमानोऽपि स साम्राज्यश्रियान्वितः ।
नासज्जतेन्द्रियार्थेषु निरहंमतिरक्तवत् ॥ ५२ ॥

अवमध्यात्मयोगेन कर्माण्यनुसमाचरन् ।
पुत्रानुत्पादयामास पञ्चार्थिष्यात्मसम्मतान् ॥ ५३ ॥

विजिताश्चं धूम्रकेशं हर्यक्षं द्रविष्टं वृकम् ।
सर्वेषां लोकपालानां दधारैकः पृथुर्गुणान् ॥ ५४ ॥

पासे तो शरीर अने ऐनी साथे जे कंઈ छे ते बधुं महापुरुषोनो ज प्रसाद (कृपा) छे. (४३) हे ब्रह्मन्! प्राण, पत्नी, पुत्र – सर्व प्रकारनी सामग्रीओथी भरेलां भवन, राज्य, सेना, पृथ्वी अने भज्ञानो – आ सर्व कांઈ तमारुं ज छे. तेथी तमारां ज श्रीचरणोमां अर्पित छे. (४४) वास्तवमां तो सेनापतिपण्डु, राज्य, दंडविधान अने समस्त लोकोना शासननो अधिकार वेदशास्त्रोना ज्ञाता ब्राह्मणोने ज छे. (४५) ब्राह्मण पोतानुं ज खाय छे, पोतानुं ज पहेरे छे अने पोतानी ज वस्तुनुं दान करे छु. बीजुं, क्षत्रियो वगेरे तो तेनी ज कृपाथी अन्न खावा पाए छे. (४६) तमे वेदना पारंगत छो. तमे अध्यात्मतत्त्वनो विचार करीने अमने निष्ठितपणे समज्ञावी दीधुं छे के भगवान प्रत्येनी आ प्रकारनी अबेद-भक्ति ज तेमने पामवानुं मुख्य साधन छे. तमे परम कृपाणु छो. तेथी दीनोना उद्वारउपी पोताना आ कर्मथी ज हमेशां संतुष्ट रहो. तमारा आ उपकारनो बदलो कोई शुं आपी शकवानुं छे? ते भाटे प्रयत्न करवो ए पछ पोतानो उपहास कराववो ज कहेवाय. (४७)

श्रीमैत्रेयज्ञ कहे छे – हे विद्वुरञ्ज! ए पछी आदिराज पृथुअे आत्मज्ञानीओमां श्रेष्ठ सनकादि मुनिओनी पूजा करी अने ते मुनिओ पृथुना शीलनी प्रशंसा करता करता बधा लोकोनी सामे ज आकाशमार्गे प्रयाणा करी गया. (४८) महात्माओमां अग्रगण्य महाराज पृथु तेमनी पासेथी आत्मविषयक उपदेश भेणवीने चितनी ऐकाग्रताथी आत्मामां ज स्थित रहेवाने कारणो पोताने कृतकृत्य-वत् अनुभववा लाया. (४९) तेओ ब्रह्मार्पण-बुद्धिधी समय, स्थળ, शक्ति, न्याय अने धर्म अनुसार सघणां कार्यो करता हता. (५०) (आ प्रमाणे ऐकाग्रचित्ताथी समस्त कर्मानुं कण परमात्माने अर्पण करीने, आत्माने कर्माना साक्षीभूत तेम ज प्रकृतिथी अतीत जोवाने कारणो तेओ सर्वथा निर्विप रहा. (५१) जेम सूर्यदेव सर्वत्र प्रकाश करवा छतां पछ वस्तुओना गुणा-दोषथी निर्विप रहे छे तेवी ज रीते (पोते) सार्वभौम साम्राज्य-लक्ष्मीथी संपन्न अने गृहस्थाश्रमी होवा छतां पछ अहंकाररहित होवाने कारणो तेओ ईन्द्रियोना विषयोमां आसक्त थया नहीं. (५२)

आ प्रमाणे आत्मनिष्ठामां स्थित थहीने बधां ज कर्मानुं यथायोग्य रीते अनुष्ठान करता रहीने तेमणे पोतानी पत्नी अर्थिना गर्भथी पोताने अनुरूप पांच पुत्रो उत्पन्न कर्या. (५३) तेमनां नाम हतां – विजिताश्च, धूम्रकेश, हर्यक्ष, द्रविष्ट अने वृक. महाराज पृथु भगवानना अंश हता. तेओ समयानारे, ज्यारे ज्यारे ज्ञुर ज्ञाती त्यारे, ज्ञगतनां

१. प्रा. पा. – मही बलं। २. प्राचीन प्रतमां ‘मैत्रेय उवाच’ ऐटलो भाग नवी.

ગોપીથાય જગત્સુદે: કાલે સ્વે સ્વે ડચ્યુતાત્મક: ।
મનોવાગ્વતિભિ: સૌમ્યે ગુણૈ: સંરઙ્જયન્ પ્રજા: ॥ ૫૫ ॥

રાજેત્યધાત્રામધેયં સોમરાજ ઈવાપર: ।
સૂર્યવદ્વિસૃજન્ ગુણન્ પ્રતપંશ ભુવો વસુ ॥ ૫૬ ॥

હુર્ધર્ષસ્તેજસેવાજિનર્મહેન્ ઈવ હુર્જય: ।
તિતિક્ષયા ધરિત્રીવ ધૌરિવાભીષ્ટો નૃણામ् ॥ ૫૭ ॥

વર્ધતિ સ્મ યથાકામં પર્જન્ય ઈવ તર્પયન્ ।
સમુદ્ર ઈવ દુર્ભોધ: સત્યેનાચલરાડિવ ॥ ૫૮ ॥

ધર્મરાડિવ શિક્ષાયામાશ્ર્યે હિમવાનિવ ।
કુબેર ઈવ કોશાઢ્યો ગુમાર્થો વરુણો યથા ॥ ૫૯ ॥

માતરિશેવ સર્વાત્મા બલેન સહસોજસા^૧ ।
અવિષ્ટુતયા દેવો ભગવાન્ ભૂતરાડિવ ॥ ૬૦ ॥

કન્દ્રપ ઈવ સૌન્દર્યે મનસ્વી મૃગરાડિવ ।
વાત્સલ્યે મનુવનૃણાં પ્રભુત્વે ભગવાનજ: ॥ ૬૧ ॥

બૃહસ્પતિર્બ્રહ્મવાદે આત્મવત્ત્યે સ્વયં હરિ: ।
ભક્ત્યા ગોગુરુવિપ્રેષુ વિષ્વક્સેનાનુવર્તિપુ ।
ત્રિયા પ્રશ્રયશીલાભ્યામાત્મતુલ્ય: પરોધમે ॥ ૬૨ ॥

કીર્ત્યોધ્વર્ગીતયા પુભિમસ્તૈલોક્યે તત્ત્વતત્ત્વહ^૨ ।
પ્રવિષ્ટ: કર્ણારન્પ્રેષુ ખ્રીણાં રામ: સતામિવ ॥ ૬૩ ॥

પ્રાણીઓના રક્ષણ માટે પોતે એકલા જ સમસ્ત લોકપાલોના ગુણો ધારણ કરી લેતા હતા. પોતાના ઉદાર મન, પ્રિય અને હિતકારી વચનો, મનોહર મૂર્તિ અને સૌમ્ય ગુણો વડે પ્રજાનું રંજન કરતા રહેતા હતા તેથી બીજા ચંદ્રમા જેવા તેમનું 'રાજા' એ નામ સાર્થક થયું. સૂર્ય જેમ ગરમીમાં પૃથ્વીનું જળ જેચીને વર્ષાકાળમાં તેને ફરી પૃથ્વી પર વરસાવે છે તથા પોતાના ડિરણોથી સૌને તાપ પહોંચાડે છે, તેવી જ રીતે તેઓ કરુંપે પ્રજાનું ધન લઈને તેને દુષ્કાળ વગેરેના સમયે છુદા હાથે પ્રજાના હિતમાં લગાવી દેતા હતા તથા તેમનો સર્વ પર પ્રભાવ હતો. (૫૪-૫૬) તેઓ તેજમાં અજિન જેવા હુર્ધર્ષ, ઈન્દ્ર જેવા અજેય, પૃથ્વી જેવા ક્ષમાશીલ અને સ્વર્ગ જેવા મનુષ્યોની સમસ્ત કામનાઓ પૂરી કરનારા હતા. (૫૭) સમયાન્તરે પ્રજાજનોને તૃપ્ત કરવા માટે તેઓ મેઘની જેમ તેમના અભીષ્ટ અર્થાને ખુલ્લા હાથે લુટાવતા રહેતા હતા. તેઓ સમુદ્ર જેવા ગંત્વીર અને પર્વતરાજ સુમેરુ જેવા ધૈર્યવાન પણ હતા. (૫૮)

મહારાજ પૃથુ દુષ્ટોનું દમન કરવામાં યમરાજ જેવા, આશર્યપૂર્ણ વસ્તુઓના સંગ્રહમાં હિમાલય જેવા, કોશને સમૃદ્ધ કરવામાં કુબેર જેવા અને ધનને છુપાવવામાં વરુણ જેવા હતા. (૫૯) શારીરિક બળ, પરાક્રમમાં, ઈન્દ્રિય બળમાં તથા માનસિક બળમાં સર્વત્ર ગતિશીલ વાયુ જેવા અને તેજની અસહ્યતામાં ભગવાન શંકર જેવા હતા. (૬૦) સૌંદર્યમાં કામદેવ જેવા, ઉત્સાહમાં સિંહ જેવા, વાત્સલ્યમાં મનુ જેવા અને મનુષ્યોના આધિપત્યમાં સર્વસમર્થ બ્રહ્મજીવા હતા. (૬૧) બ્રહ્મવિચારમાં બૃહસ્પતિ, ઈન્દ્રિય-જ્યોતિષમાં સાક્ષાત્ શ્રીહરિ તથા ગાય, બ્રાહ્મણ, ગુરુજન તેમ જ ભગવદ્બક્તોની ભક્તિ, લજ્જા, વિનય, શીલ, પરોપકાર વગેરે ગુણોમાં અદ્વિતીય હતા. (૬૨) લોકો ત્રણે ભુવનોમાં સર્વત્ર ઊંચા સ્વરે તેમની કીર્તિનું ગાન કરતા હતા, એનાથી તેઓ ઓછીઓ સુધ્યાનાં કાનોમાં એવી જ રીતે પ્રવેશ પામી ગયા હતા કે જેમ સત્પુરુષોના હદ્યમાં શ્રીરામ. (૬૩)

—★—

ઇતિ શ્રીમદ્બાગવતે મહાપુરાણે પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં ચતુર્થસ્કન્ધે પૃથુચરિતે^૩ દ્વારિશોડધ્યાય: ॥ ૨૨ ॥

ચોથો સ્કન્ધ-અંતર્ગત પૃથુચરિતમાંનો બાવીસમો અધ્યાય સમાપ્ત.

—★—

૧. પ્રા. પા. — ચ મહોજસા । ૨. ૧. પ્રા. પા. — છિ । ૩. પ્રાચીન પ્રતમાં 'પૃથુચરિતે' એટલો ભાગ નથી.

तेवीसमो अध्याय

राजा पृथुनी तपस्या अने तेमनुं परलोक-गमन

मैत्रेय उवाच

देख्वाऽऽत्मानं प्रवयसमेकदावैन्य आत्मवान् ।
आत्मना वर्धिताशेषस्वानुसर्गः प्रज्ञापतिः ॥ १ ॥

जगतस्तस्थुषश्चापि वृत्तिदो धर्मभूत्सताम् ।
निष्पादितेश्वरादेशो यदर्थमिह जश्विवान् ॥ २ ॥

आत्मजेष्वात्मजं न्यस्य विरहाद्रुदतीभिव ।
प्रज्ञासु विमनःस्वेकः सदारोऽगातपोवनम् ॥ ३ ॥

तत्राप्यदाभ्यनियमो वैभानससुसम्भते ।
आरब्ध उत्रतपसि यथा स्वविजये पुरा ॥ ४ ॥

कन्दमूलकलाहारः शुष्कपर्णाशनः कवचित् ।
अब्भक्षः^१ कृतिचित्पक्षान् वायुभक्षस्ततः परम् ॥ ५ ॥

श्रीष्मे पञ्चतपा वीरो वर्धास्वासारधाष्मुनिः^२ ।
आकुष्ठमग्नः शिशिरे उदके स्थितिलेशयः ॥ ६ ॥

तितिक्षुर्यतवाग्दान्त उर्ध्वरेता जितानिलः ।
आरिराधयिषुः कृष्णमचरतप उत्तमम् ॥ ७ ॥

तेन कमानुसिद्धेन धस्तकर्माभलाशयः ।
प्राणायामैः सन्निरुद्धर्षद्वर्गशित्त्रभन्धनः ॥ ८ ॥

सनत्कुमारो भगवान् यदाहाध्यात्मिकं परम् ।
योगं तेनैव पुरुषमभजत्पुरुषर्धमः ॥ ९ ॥

श्रीमैत्रेयज्ञ कहे छे – आ प्रमाणे महामनस्वी पृथुभे पोते ज अन्न वगेरेनी तथा नगर-गाम वगेरे सर्ग (विभागो)नी व्यवस्था करीने, स्थावर-जंगम (जड-येतन) सौनी आज्ञविकानी सुविधा करी दीधी तथा साधुपुरुषोना माटेना धर्मानुं पक्ष खूब पालन कर्यु. ‘मारी अवस्था कंठक ढणवा मांडी छे अने जे माटे में आ लोकमां जन्म लीधो हतो ते प्रज्ञाना रक्षणारूप ईश्वरनी आज्ञानुं पालन पक्ष थई चूक्यु छे, तेथी हवे मारे अंतिम पुरुषार्थ - मोक्ष माटे प्रयत्न करवो जोहीअ’ – आम विचारीने तेमझे पोताना विरहमां रुटी पोतानी पुत्री-उप पृथ्वीनो भार (पोताना) पुत्रोने सोंपी दीधो अने सधणी प्रज्ञाने रुटी-कणती छोडीने तेओ पोतानी पत्नी सहित एकला ज तपोवनमां चाली नीक्ष्या. (१-३) त्यां पक्ष तेओ वानप्रस्थ-आश्रमना नियमो अनुसार ए ज रीते कठोर तपस्यामां रत बनी गया, के जेम पहेलां गृहस्थ-आश्रममां अपांड (अविरत) व्रतपूर्वक पृथ्वी पर विजय मेणववामां रत रहेता हता. (४) केटलांक दिवसो तो तेमझे कंठ-मूण-कण झाईने विताव्या, केटलोक समय सूक्ं पांडां झाईने रह्या, पछी केटलांक पञ्चवातियां सुधी पाणीथी ज निर्वाह करता रह्या अने ए पछी तो केवण वायुथी ज निर्वाह करवा लाग्या. (५) आ वीरश्रेष्ठ (पृथु) मुनि-वृत्तिथी रहेता हता. गरमीना दिवसोमां तेमझे पंचाङ्गिअनुं सेवन कर्यु, वर्षांत्रतुमां खुल्ला मेदानमां रहीने पोताना शरीर पर जग्धाराओ सहन करी अने ठंडी (शिशिर)मां कंठ-पर्यंत पाणीमां झुबेला रह्या; अने तेओ दररोज माटीनी वेदी (स्थंडिल) पर ज शयन करता हता. (६) तेमझे शीत-उष्ण वगेरे बधा प्रकारना छंदो सह्या तथा वाष्णी अने मननो संयम करीने ब्रह्मचर्यप्रतनुं पालन करता रहीने प्राणोने पोताने आधीन कर्या. आ प्रमाणे श्रीकृष्णानी आराधना करवा माटे तेमझे उत्तम तप कर्यु. (७) आवा कमने लीघे तेमनी तपस्या धडी पुष्ट थई गाई अने तेना प्रभावधी कर्ममण नष्ट थई गयो अने तेमनुं चित सर्वथा शुद्ध थईगयु. ग्राणायाम वडे मन अने ईन्द्रियोनो सम्पद निरोध थई जवाथी तेमनुं वासनाजनित बंधन पक्ष छेदाई गयु. (८) त्यारे, भगवान सनत्कुमारे तेमने परम-उत्कृष्ट अध्यात्मयोगनो जे बोध आप्यो हतो ते अनुसार ज राजा पृथु पुरुषोत्तम श्रीहरिनी आराधना करवा लाग्या. (९)

१. प्राचीन प्रतमां पांचमा श्लोकना उत्तरार्थनो ‘अब्भक्षः’नी पछीनो बधो भाग अंडित छे. २. प्रा. पा. – व्यासवान्मुनिः।

भगवद्भर्मिषाः साधोः श्रद्धया यत्तः सदा ।
भक्तिर्भगवति ब्रह्मण्यनन्यविषयाऽभवत् ॥ १० ॥

तस्यानया भगवतः परिकर्मशुद्ध-
सत्यात्मनस्तदनु संस्मरणानुपूर्त्या ।
ज्ञानं विरक्तिमद्भूतिशितेन येन
चित्तेण संशयपदं निजज्ञवकोशम् ॥ ११ ॥

छिन्नान्यधीरधिगतात्मगतिर्निरीहुः
सत्तात्यज्ञेऽस्थिनिहिंदं वयुनेन येन ।
तावत् योगगतिभिर्यतिरप्रमतो
यावद्गदाग्रजकथासु रतिं न कुर्यात् ॥ १२ ॥

अेवं स वीरप्रवरः संयोज्यात्मानमात्मनि ।
ब्रह्मभूतो दृढं काले तत्याज स्वं कलेवरम् ॥ १३ ॥

सम्पोद्य पायुं पार्छिंभ्यां वायुमुत्सारयञ्चनैः ।
नाभ्यां कोष्ठेष्ववस्थाप्य हहुरः कण्ठशीर्षणि ॥ १४ ॥

उत्सर्पयंस्तु तं भूषिं कमेणावेश्यनिःस्पृहः ।
वायुं ते वायौ क्षितौ कायं तेजस्तेजस्ययूजत् ॥ १५ ॥

भान्याकाशे द्रवं तोये यथास्थानं विभागशः ।
क्षितिमभसिततेजस्यदो वायौ नभस्यमुभुः ॥ १६ ॥

ठन्द्रियेषु मनस्तानि तन्मात्रेषु यथोद्ववम् ।
भूतादिनाऽमून्युत्कृष्य महत्यात्मनि सन्धेः ॥ १७ ॥

तं सर्वगुणविन्यासं ज्ञेभायामये न्यधात् ।
तं चानुशयमात्मस्थमसावनुशयी पुमान् ।
शानवैराग्यवीर्येण ऋस्वरूपस्थोऽजहात्रभुः ॥ १८ ॥

आ रीते भगवत्परायण थृष्णे श्रद्धापूर्वक सदाचारनुं पालन करता रहीने निरंतर साधन करवाथी तेमनी परब्रह्म परमात्मामां अनन्य भक्ति थृष्णे गृह्ण. (१०)

आ प्रमाणे भगवाननी उपासनाथी अन्तःकरण शुद्ध-सात्त्विक थृष्णे ज्ञवाथी निरंतर भगवत्-चिंतना प्रभावथी प्राप्त थेली आ अनन्य भक्तिथी तेमने वैराग्य-सहित ज्ञाननी प्राप्ति थृष्णे अने पछी ते उत्कट ज्ञान थकी तेमणे ज्ञवना उपाधिभूत अहंकारने, के जे वधा प्रकारना संशय-विपर्ययनो आश्रय छे – तेने नष्ट करी दीघो. (११) आना पछी शरीरमां आत्मबुद्धिनी निवृत्ति अने परमात्मस्वरूप श्रीकृष्णनी अनुभूति थवाथी, अन्य सर्व प्रकारनी सिद्धि वगेरेथी पण उदासीन थृष्णे ज्ञवाने कारणे तेमणे ते तत्त्व-ज्ञान माटे पण प्रथल करवानुं छोडी दीघुं, के जेनी सहायथी आ पहेलां पोताना ज्ञवकोशनो नाश कर्या हतो; कारण के साधकने ज्यां सुधी योगमार्ग द्वारा श्रीकृष्ण-कथामृतमां अनुराग थतो नथी त्यां सुधी केवल योगसाधना थकी तेनो मोहजनित प्रमाद दूर थतो नथी, अम मट्टो नथी. (१२) पछी, ज्यारे अंतकाण आवी ऊझो त्यारे वीरवर पृथुअे पोताना चित्तने दृष्टापूर्वक परमात्मामां स्थिर करीने ब्रह्मभावमां स्थित थृष्णे पोतानुं शरीर त्यज्ज दीघुं. (१३)। तेमणे पानीथी गुदा-द्वारने अवरोधीने प्राणवायुने धीरे-धीरे भूलाधार चकथी उपर तरक लेता ज्ञिने तेने कमशः नाभिमां, हृदयमां, वक्षःस्थण, कंठ अने मस्तकमां स्थित कर्या. (१४) पछी ते वायुने वधु उपर तरक लहि ज्ञिने, कमशः ब्रह्मरंप्रमां स्थिर कर्या. हवे तेमने कोई प्रकारना सांसारिक भोगोनी लालसा रही नहीं. पछी स्थान प्रमाणे विभाजन करीने तेमणे प्राणवायुने समष्टि-वायुमां, पार्थिव शरीरने पृथ्वीमां अने शरीरना तेजने समष्टि-तेजमां लीन करी दीघां. (१५) हृदयाकाशने महाकाशमां अने शरीरमां रहेला रुधिर वगेरे प्रवाही अंशने समष्टि-ज्ञेनां लीन कर्या. पछी, आ ज प्रमाणे पृथ्वीने ज्ञेनां, ज्ञेने तेजमां, तेजने वायुमां अने वायुने आकाशमां लीन कर्या. (१६) त्यारबाद मनने ठन्द्रियोमां, ठन्द्रियोने तेमना कारणभूत तन्मात्राओमां अने सूक्ष्मभूतोना कारण अहंकार द्वारा आकाश, ठन्द्रियो अने तन्मात्राओने ते ज अहंकारमां लीन करीने, ते अहंकारने महत्तत्वमां लीन कर्या. (१७) पछी सधणा गुणोनी अभिव्यक्ति करनारा ते महत्तत्वने माया-उपाधिभूत ज्ञेनां स्थित कर्यु. त्यारबाद ते मायारूप ज्ञेनी उपाधिने पण तेमणे ज्ञान अने वैराग्यना

१. प्राचीन प्रतमां ‘छिन्नान्यधीरधिगतात्मगतिर्निरीहुः’ भाग अंडित छे. २. मा. पा. – वायुमुत्सर्पयत् । ३. मा. पा. – वायौ वायुं । ४. मा. पा. – स्वरूपस्थो व्यधात् ।

अर्थिनाम् महाराष्ट्री तत्पत्न्यनुगता वनम् ।
सुकुमार्यतदर्हा च यत्पदभ्यां स्पर्शनं भुवः ॥ १८ ॥

अतीव भर्तुर्क्रतधर्मनिष्ठया
शुश्रूपया चारथदेहयात्रया^१ ।
नाविन्दताति परिकर्षितापि सा
प्रेयस्करस्पर्शनमाननिर्वृतिः ॥ २० ॥

देह विपत्राभिलयेतनादिकं
पत्युः पृथिव्या दयितस्य चात्मनः ।
आलक्ष्य किञ्चित्यच्य विलय सा सती
चितामथारोपयद्विसानुनि ॥ २१ ॥

विधाय कृत्यं कृदिनीजलाप्लुता^२
दत्त्वोदकं^३ भर्तुरुदारकर्मणः ।
नत्वा हिविस्थांस्त्रिदशांस्त्रिः परीत्य
विवेश वलिं ध्यायती भर्तुपादौ^४ ॥ २२ ॥

विलोक्यानुगतां साध्वीं पृथुं वीरवरं पतिम् ।
तद्गुरुर्वरदा देवैर्देवपत्न्यः सहस्रशः ॥ २३ ॥

कुर्वत्यः कुसुमासारं तस्मिन्मन्दरसानुनि ।
नदत्स्वमरतूर्येषु गृषान्ति सम परस्परम् ॥ २४ ॥

देव्य उियुः

अहो ईयं वधूर्धन्या या चैवं भूभुजां पतिम् ।
सर्वात्मना पतिं भेजे यज्ञेशं श्रीर्वधूरिव ॥ २५ ॥

सैधा नूनं प्रज्ञत्यूर्ध्वमनु दैन्यं पतिं सती ।
पश्यतास्मानतीत्यार्चिद्विभाव्येन कर्मणा ॥ २६ ॥

तेषां हुरापं किं तत्पत्न्यन्मत्यानां भगवत्पदम् ।
भुवि लोलायुधो ये वै नैष्ठर्यं साधयन्त्युत ॥ २७ ॥

स वज्ञितो भतात्मधुक्कुच्छ्रेष्ठ महता भुवि ।
लभ्यापवर्गं मानुष्यं विषयेषु विषज्जते ॥ २८ ॥

प्रभावयी पोताना शुद्ध ब्रह्मस्वरूपमां स्थित थृते त्यज्ञ दीधी. (१८)

महाराज पृथुनी पत्नी महाराष्ट्री अर्थं पश्च तेमनी साथे वनमां गयां गयां तेओ घणां सुकोमण छतां, पगथी जमीनने स्पर्श करवाने पश्च योग्य न छतां. (१९) तेम छतां तेमणे पोताना स्वामीनां प्रत-नियमो वगेरेन्दुं पालन करतां रहीने तेमनी खूब सेवा करी अने मुनिवृत्ति अनुसार कंद-मूण वगेरेथी निर्वाह कर्या. आनाथी जोके तेओ घणां दूबणां बनी गयां छतां, तोपश्च प्रियतमना करस्पर्शयी सम्मानित थृते, तेमां ४ आनन्द मानतां होवाने कारणे तेमने कोई प्रकारनुं कष्ट थतुं न छतुं. (२०) अत्यारे पृथ्वीना स्वामी अने पोताना प्रियतम महाराज पृथुना शरीरने येतना वगेरे सर्व ज्ञवनधर्माथी रहित (थपेलु) जोहीने ते सतीये थोडो समय विलाप कर्या. पछी पर्वत उपर चिता खड्कीने तेना पर ते शरीर गोठव्यु. (२१) त्यारपछी ते वेणानी सघणी डियाओ करीने नदीना जगमां सान कर्यु. पोताना परम पराकमी पतिने जलांजलि आपीने आकाशस्थित देवताओनी वंदना करी तथा चितानी त्रष्णा वार परिकमा करीने पतिदेवनां चरणोनुं ध्यान परतां रहीने अजिनिप्रवेश करी गयां. (२२) परमसाध्वी अर्थिने आ प्रमाणे पोताना पति वीरशेष पृथुनुं अनुगमन करतां जोहीने हजारो वरदायिनी देवीओंसे पोतपोताना पतिओं साथे तेमनी सुति करी. (२३) त्यां देवताओनां वाङ्मां वागवा लाङ्यां. ते समये ते मंदराचणना शिखर पर ते देवांगनाओं पुष्पवृष्टि करतां-करतां परस्पर आ प्रमाणे कहेवा लाङी. (२४)

६ (देवीओंसे कह्युं – अहो! आ ली धन्य छे! ऐषो पोताना पति राजराजेश्वर पृथुनी मन, वाङ्मी अने शरीरथी भराभर ए ४ रीते सेवा करी छे के जेम श्रीलक्ष्मीज्ञ पशेश्वर भगवान विष्णुनी सेवा करे छे. (२५) अपश्य पोताना अर्थित्य कर्मना प्रभावयी आ सती आपश्चने पश्च अतिकमीने पोताना पति साथे उच्यते लोकोमां जहि रही छे. (२६) आ लोकमां थोडाक ४ दिवसोनुं ज्ञवन छे तेम छतां पश्च ४ मनुष्यो भगवानना परमपदनी ग्राहि करावनारुं आत्मज्ञान ग्राहि करी ले छे तेमना माटे संसारमां क्यों पदार्थ दुर्लभ छे? (२७) तेथी, जे मनुष्य भूलोकमां मोक्षना साधनरूप मनुष्य-शरीरने घणां मुश्केलीथी पामीने पश्च विषयोमां आसक्त रहे छे ते नक्की आत्महत्यारो छे; अरे! ते छेतराई गयो छे! (२८)

१. प्रा. पा. – कर्षितदेह । २. प्रा. पा. – ऊजलाप्लुता । ३. प्रा. पा. – कृत्वोदक । ४. प्रा. पा. – व्याप्तम् ।

મૈત્રેય ઉવાચ

સુવતીષ્મરખીષુ પતિલોકું ગતા વધૂઃ ।
ય^૧ વા આત્મવિદાં ધૂર્યોવૈન્યઃપ્રાપાચ્યુતાશય: ^૨ ॥ ૨૮॥

ઈતંભૂતાનુભાવોડસૌ પૃથુઃ સ^૩ ભગવત્તમઃ ।
કીર્તિં તસ્ય ચરિતમુદામચરિતસ્ય ^૪ તે ॥ ૩૦॥

ય ઈં સુમહત્પુષ્ટં શ્રદ્ધયાડવહિતઃ પઠેત् ।
શ્રાવયેચૃણુયાદ્વાપિ સ પૃથો: પદવીમિયાત् ॥ ૩૧॥

ભ્રાબણો ભ્રાબવર્યસ્વી રાજન્યો જગતીપતિ: ।
વૈશ્ય:પઠન્નવિટ્પતિ:સ્યાચ્છૂદ્ર:^૫ સતમતામિયાત् ॥ ૩૨॥

ત્રિકૃત્વ ઈંમાકષ્ટ નરો નાર્યથવાડકદેતા ।
અપ્રજઃ સુપ્રજતમો નિર્ધનો ધનવત્તમઃ ॥ ૩૩॥

અસ્પષ્ટકીર્તિ:સુયશા મૂર્ખો ભવતિ પણિતઃ ।
ઈં સ્વસ્ત્યયનં પુંસામમજાલ્યનિવારણમ् ॥ ૩૪॥

ધન્યં યશસ્યમાયુષ્યં સ્વર્ગ્યં કલિમલાપહમ् ।
ધર્માર્થકામમોક્ષાણાં સમ્યક્સિદ્ધિમભીખુલિમઃ ।
શ્રદ્ધયૈતદનુશ્રાવ્યં ચતુણાં કારણાં પરમ્ભ ॥ ૩૫॥

વિજયાભિમુખો રાજા શ્રુત્યૈતદભિયાતિયાન् ।
બલિં તસ્મૈ હરાન્યગ્રે રાજાનઃ પૃથવે યથા ॥ ૩૬॥

મુક્તાન્યસક્તો ભગવત્યમલાં ભક્તિમુદ્ભહન् ।
વૈન્યસ્ય ચરિતં પુષ્ટં શૃણુયાચ્છ્રાવયેત્પઠેત् ॥ ૩૭॥

વૈચિત્રવીર્યાભિહિતં મહન્માહાત્મયસૂચકમ् ।
અસ્મિન્નકૃતમતિર્મત્ય:પાર્થવીં ગતિમાખુયાત् ॥ ૩૮॥

અનુદિનમિદમાદરેણ શ્રુષ્ટવન्
પૃથુચરિતં પ્રથયન્ વિમુક્તસક્તઃ ।
ભગવતિ ભવસિન્ધુપોતપાદે
સ ચ નિપુણાં લભતે રતિં મનુષ્યઃ ॥ ૩૯॥

શ્રીમતેયજી કહે છે – હે વિદુરજી! દેવાંગનાઓ આ પ્રમાણે સુતિ કરી રહી હતી ત્યારે, આત્મજ્ઞાનીઓમાં શ્રેષ્ઠ, ભગવાનના પ્રાણરૂપ મહારાજ પૃથુ ભગવાનના જે પરમધામમાં ગયા, તે જ પતિલોકમાં મહારાણી અર્થી પણ ગયાં. (૨૮) પરમ ભાગવત પૃથુજી આવા જ પ્રભાવશાળી હતા. તેમના ચરિત્રો ઘણાં ઉદાર છે, મેં તમારી આગળ તેમનું વર્ણન કર્યું. (૩૦) જે મનુષ્ય આ પરમ પવિત્ર ચરિત્રને શ્રદ્ધાપૂર્વક (નિષ્કામભાવે) એકાગ્રચિતે વાંચે છે, સાંભળે છે અથવા સંભળાવે છે તે પણ મહારાજ પૃથુના પદને – ભગવાનના પરમધામને પામે છે. (૩૧) આનો સકામભાવે પાઠ કરવાથી ભાબણો ભ્રાંતેજ પ્રાપ્ત કરે છે, ક્ષત્રિય પૃથ્વીપતિ બની જાય છે, વૈશ્ય વેપારીઓમાં મુખ્ય બની જાય છે અને શૂદ્રમાં સાધુતા આવી જાય છે. (૩૨) લી હોય કે પુરુષ, જે કોઈ આને આદરપૂર્વક ત્રણ વાર સાંભળે છે તે સંતાનહીન હોય તો પુત્રવાન, ધનહીન હોય તો મહાધનવાન, કીર્તિહીન હોય તો યશસ્વી અને મૂર્ખ હોય તો પંડિત બની જાય છે. આ ચરિત્ર મનુષ્યમાત્રનું કલ્યાણ કરનારું અને અમંગળને દૂર કરનારું છે. (૩૩-૩૪) આ (ચરિત્ર) ધન, યશ અને આયુષ્યની વૃદ્ધિ કરનારું, સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ કરાવનારું અને કળિયુગના દોષોનો નાશ કરનારું છે. આ ધર્મ વગેરે ચતુર્વર્ગ (ચારે પુરુષાર્થો)ને પ્રાપ્ત કરવામાં પણ ધર્માં સહાયક છે; તેથી જે લોકો ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોકાને સારી પેઢે – સમ્યક્ષપણે સિદ્ધ કરવા ઈચ્છે છે તેમણે આનું શ્રદ્ધાપૂર્વક શ્રવણ કરવું જોઈએ. (૩૫) જે રાજ વિજય માટે પ્રસ્થાન કરતી વેળાએ આ ચરિત્રને સાંભળીને પ્રયાણ કરે છે તેની આગળ આવી-આવીને (અન્ય) રાજાઓ એવી રીતે બેટસોગાંદો મૂકે છે કે જેમ તેઓ પૃથુની આગળ મૂકતા હતા. (૩૬) મનુષ્યે અન્ય તમામ પ્રકારની આસક્તિ છોડી દઈને ભગવાનમાં વિશુદ્ધ, નિષ્કામ ભક્તિભાવ રાખીને મહારાજ પૃથુનું આ નિર્મળ ચરિત્ર સાંભળવું, સંભળાવવું અને વાંચવું જોઈએ. (૩૭) હે વિદુરજી! ભગવાનના માહાત્મ્યને પ્રગટ કરનારું આ પવિત્ર ચરિત્ર મેં તમને સંભળાવ્યું. આ ચરિત્રમાં પ્રેમ રાખનારો મનુષ્ય મહારાજ પૃથુના જેવી ગતિ પામે છે. (૩૮) જે મનુષ્ય આ પૃથુ-ચરિત્રનું દરરોજ આદરપૂર્વક નિષ્કામભાવે શ્રવણ અને કીર્તિન કરે છે તેનો શ્રીહરિમાં સુદૃઢ અનુરોગ થઈ જાય છે, કે જેમનાં ચરણક્રમણ સંસારસાગરને પાર કરવા માટે નૌકા સમાન છે. (૩૯)

=★=

ઇતિ શ્રીમદ્બાગવતે મહાપુરાણે પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં ચતુર્થસ્કન્દ્યે ત્રયોવિંશોડધ્યાય: ॥ ૨૩॥
ચોથો સ્કન્ધ-અંતર્ગત તેવીસમો અધ્યાય સમાપ્ત.

=★=

૧. પ્રા. પા. – યો વા । ૨. પ્રા. પા. – જ્ઞાતશ્ય: । ૩. પ્રા. પા. – સોડભવદુતમઃ । ૪. પ્રાચીન પ્રતમાં ‘ઓમુદામચરિત’ એટલો ભાગ ખંડિત છે. ૫. પ્રા. પા. – ચ્છૂદ્ર ઉત્તમતાં ।

योवीसमो अद्याय

पृथुनी वंशपरंपरा तथा प्रचेताओंने भगवान् रुद्रनो उपदेश

मैत्रेय उवाच

विजिताशोऽधिराजाऽसीत्पृथुपुत्रः पृथुश्रवाः ।
पवीयोत्पोऽददात्काष्ठा भ्रातृत्प्रभ्रातृवत्सलः ॥ १ ॥

हर्यक्षायादिशत्त्राचीं धूम्रकेशाय दक्षिणाम् ।
प्रतीचीं वृक्षसञ्जाय तुर्यां द्रविष्णसे विभुः ॥ २ ॥

अन्तर्धानगतिं शकाल्लभ्यान्तर्धानसज्जितः ।
अपत्यत्रयमाधत शिखण्डिन्यां सुसम्मतम् ॥ ३ ॥

पावकः पवमानश्च शुचिरित्यनयः पुरा ।
वसिष्ठशापादुत्पत्राः पुनर्योगगतिं गताः ॥ ४ ॥

अन्तर्धानो नभस्वत्यां हर्विर्धानमविन्दत ।
य ईन्द्रमश्वहर्तारं विद्वानपि न जग्निवान् ॥ ५ ॥

राजां वृत्तिं करादानदण्डशुल्कादिदारुणाम् ।
मन्यमानो दीर्घसत्रव्याजेन विसर्ज इ ॥ ६ ॥

तत्रापि हंसं पुरुषं परमात्मानमात्मदेह ।
यज्ञस्तल्लोकतामाप कुशलेन समाधिना ॥ ७ ॥

हर्विर्धानाद्विर्धानी विद्वरासूत षट् सुतान् ।
बर्हिषदं गयं शुक्लं कृष्णां सत्यं जितप्रतम् ॥ ८ ॥

बर्हिषत् सुमहाभागो हर्विर्धानिः प्रजापतिः ।
कियाकाष्ठेषु निष्णातो योगेषु च कुरुद्वेष ॥ ९ ॥

यस्येदं देवयज्ञनमनु यज्ञं वितन्यतः ।
प्राचीनांत्रैः कुशेरासीदास्तुतं वसुधातलम् ॥ १० ॥

सामुद्रीं देवदेवोक्तामुपयेमे शतद्रुतिम् ।
यां वीक्ष्य यारुसर्वाङ्गीं उशोरीं सुष्ठवलङ्कृताम् ।
परिकमन्तीमुद्वाहे यक्षमेऽग्निः शुकीभिर् ॥ ११ ॥

श्रीमैत्रेयज्ञ कहे छे – हे विद्वरज्ञ! महाराज पृथु पृथी तेमना पुत्र परम यशस्वी विजिताश्च राजा थया. तेमने पोताना नाना भाईओं पर धड्हो स्नेह हतो, तेथी तेमणे ते चारेयने एक-एक दिशानो अधिकार सोंप्यो. (१) राजा विजिताश्चे हर्यक्षने पूर्व, धूम्रकेशने दक्षिणा, वृक्षने पश्चिम अने द्रविष्णने उत्तर दिशानुं राज्य आएँ. (२) तेमणे ईन्द्र पासेथी अन्तर्धान थवानी शक्ति मेणवी हती, तेथी तेओ ‘अन्तर्धान’ पक्ष कहेवाता हता. तेमनी पत्नीनुं नाम शिखण्डिनी हतु. तेनाथी तेमने त्रिश्च सुपुत्रो थया. (३) तेमनां नाम पावक, पवमान अने शुचि हतां. पूर्वकाणमां वसिष्ठज्ञानो शाप होवाथी उपर्युक्त नामना अजिनिओं ज तेमना इपमां जन्म लीयो हतो. आगण जतां योगमार्गथी तेओ फरी अजिनिरूप थई गया हता. (४).

अन्तर्धानने नभस्वती नामनी पत्नीथी एक अन्य पुत्ररत्न हर्विर्धान प्राप्त थयो हतो. महाराज अन्तर्धान धड्हा उदार पुरुष हता. तेमना पिताना अश्चमेधयक्षना धोडाने ज्यारे ईन्द्र हरीने लई गया हता, त्यारे तेमने तेनी जागा थई जवा छतां पक्ष तेमणे ईन्द्रनो वध कर्या न हतो. (५) राजा अन्तर्धाने कर लेवो, सज्जा आपवी, दंड वसूल करवो वगेरे कर्तव्योने धड्हां कठोर तेम ज बीजाओं माटे कष्टायक समज्ञने, एक दीर्घकालीन पक्षमां दीक्षित थवाना बहाने पोतानुं राजकाज छोडी दीधु. (६) पक्षकार्यमां संलग्न रहेवा छतां पक्ष ते आत्मक्षानी राजाए भक्तोनो भय भांगनारा पूर्णतम परमात्मानी आराधना करीने, सुदृढ समाप्ति द्वारा भगवाननो दिव्यलोक प्राप्त कर्या. (७)

हे विद्वरज्ञ! हर्विर्धाननी पत्नी हर्विर्धानीओ बर्हिषद् गय, शुक्ल, कृष्ण, सत्य अने जितप्रत नामना छ पुत्रो उत्पन्न कर्या. (८) हे कुरुश्रेष्ठ विद्वरज्ञ! अमाना हर्विर्धानना पुत्र महाभाग बर्हिषद् पक्ष वगेरे कर्मकांडोमां अने योगना अत्यासमां कुशण हता. तेमणे प्रजापतिनुं पद ग्राप्त कर्यु. (९) तेमणे एक स्थाने, पृथी बीचे स्थाने अम लागलगाट अटला पक्षो कर्या ते आ सघणी भूमि पूर्व तरफ अग्रभाग करीने केलायेला कुशोथी छवाई गई हती. (आने लीये ज आगण जतां तेओ ‘प्राचीनबर्हिं’ नामे विख्यात थया.) (१०)

राजा प्राचीनबर्हिंभे ब्रह्माज्ञना कहेवाथी समुद्रनी पुत्री शतद्रुति साथे लग्न कर्यु हतु. सर्वांगसुंदरी उशोरी शतद्रुति सुंदर वखाभूपक्षोनो शक्तागार सज्जने लग्नमंडपमां ज्यारे विवाह माटे मंगल केरानी परिकमा करती हती त्यारे

વિબુધાસુરગન્ધર્વમુનિસિદ્ધનરોરગા: ।
વિજિતા: સૂર્યા દિક્ષુ કવણાયન્તૈવ નૂપુરૈ: ॥ ૧૨ ॥

પ્રાચીનબહિષ: પુત્રા: શતદુત્યાં દશાભવન् ।
તુલ્યનામત્રતા: સર્વ ધર્મસ્નાતા: ૧ પ્રચેતસ: ॥ ૧૩ ॥

પિત્રાડ્ડદિષા: પ્રજાસર્ગોતપસેડર્ણવમાવિશન् ।
દશવર્ષસહસ્રાણિ ૨ તપસાડર્ણસ્તપસ્પતિમ् ॥ ૧૪ ॥

યદુક્તં પથિ દેષેન ગિરિશેન પ્રસીદતા ।
તદ્વાયન્તો જપન્તશ્ચ પૂજયન્તશ્ચ સંયતા: ॥ ૧૫ ॥

વિદુર ઉવાચ

પ્રચેતસાં ગિરિનેણ યથાડડસીત્પથિ સક્રમ: ।
યદુતાહ હર: પ્રીતસ્તત્રો બ્રહ્મન् વદાર્થવત् ॥ ૧૬ ॥

સક્રમ: ખલુ વિપ્રર્ષ શિવેનેહ શરીરિણામ् ।
દુર્લભો મુનયો દધ્યુરસજ્ઞાદ્યમભીપ્રિસ્તમ् ॥ ૧૭ ॥

આત્મારામોડપિ યસ્તવસ્ય લોકલ્યસ્ય રાધસે ।
શક્ત્યા યુક્તો વિચરતિ ઘોરયા ભગવાન્નભવ: ॥ ૧૮ ॥

મૈત્રેય ઉવાચ

પ્રચેતસ: પિતુર્વાક્યં શિરસાડડદાય સાધવ: ।
દિશાં પ્રતીચીં પ્રયયુસ્તપસ્યાદેતચેતસ: ॥ ૧૯ ॥

સમુદ્રમુપ વિસ્તીર્ણમપશ્યન્ સુમહત્સર: ।
મહન્મન ઈવ સ્વચ્છં પ્રસત્તસલિલાશયમ् ॥ ૨૦ ॥

નીલરક્તોત્પલામ્ભોજકલારેન્દીવરાકરમ् ।
હંસસારસચકાલ્બકારણ્ડવનિકૃજિતમૃ ૩ ॥ ૨૧ ॥

મતભ્રમરસૌસ્વર્યહષ્ટરોમલતાઽદ્વિપમ् ।
પદ્મકોશરજો દિક્ષુ વિક્ષિપત્યવનોત્સવમ् ॥ ૨૨ ॥

સ્વયં અભિનદેવ પણ મોહિત થઈ ગયા અને જેમ શુકીને ચાહી હતી તેમ ચાહવા લાગ્યા. (૧૧) નવોઢા શતదુતિએ પોતાનાં નૂપુરોના જાણકારથી ૪ દિશા-વિદિશાઓના દેવતાઓ, અસુરો, ગંધર્વો, મુનિઓ, સિદ્ધો, મનુષ્યો અને નાગો - તમામને વશ કરી લીધા હતા. (૧૨) શતદુતિના ગર્ભથી પ્રાચીનબહિને પ્રચેતાઓ નામે દસ પુત્રો થયા. તેઓ ઘણા ૪ ધર્મજ્ઞાની તથા એક-જેવાં નામ અને આચરણવાળા હતા. (૧૩) જ્યારે પિતાએ તેમને સંતાન ઉત્પન્ન કરવાનો આદેશ આપ્યો ત્યારે તે બધાએ તપસ્યા કરવા માટે સમુદ્રમાં પ્રવેશ કર્યો. ત્યાં દસ હજાર વર્ષ સુધી તપ કરતા રહીને તેમણે તપનું ફળ આપનારા શ્રીહરિની આરાધના કરી. (૧૪) ઘરેથી તપસ્યા કરવા માટે જતી વખતે માર્ગમાં શ્રીમહાદેવજીએ તેમને દર્શન આપીને કૃપાપૂર્વક જે તત્ત્વનો ઉપદેશ આપ્યો હતો તે (તત્ત્વ)નું તેઓ એકાગ્રતાપૂર્વક ધ્યાન, જપ અને પૂજન કરતા રહ્યા. (૧૫)

વિદુરજીએ પૂછ્યું - હે બ્રહ્મન! માર્ગમાં પ્રચેતાઓનો શ્રીમહાદેવજી સાથે કેવી રીતે સંગમ થયો અને તેમના પર પ્રસન્ન થઈને ભગવાન શંકરે તેમને શો ઉપદેશ આપ્યો તે સારયુક્ત વાત તમે કૃપા કરીને મને કહો. (૧૬) હે બ્રહ્મ! શિવજીની સાથે સંગમ થવો તો દેહધારીઓ માટે ઘણો મુશ્કેલ છે. બીજાઓની તો વાત જ શી કરવી, મુનિજીનો પણ બધા પ્રકારની આસક્તિ છોડીને તેમને પામવા માટે તેમનું નિરંતર ધ્યાન કરતા જ રહે છે, છતાં સહજ રીતે પામતા નથી. (૧૭) જોકે ભગવાન શંકર આત્મારામ છે, તેમણે પોતાના માટે નથી કંઈ કરવાનું કે નથી મેળવવાનું, તેમ છતાં પણ આ લોક-સુષ્ઠિના રક્ષણ માટે તેઓ પોતાની વિકરાળ શક્તિ - શિવા સાથે સર્વત્ર વિચરતા રહે છે. (૧૮)

શ્રીમૈત્રેયજીએ કહ્યું - વિદુરજ! સાપુસ્વભાવના પ્રચેતાઓ પિતાની આજ્ઞા માથે ચડાવીને તપસ્યામાં ચિત્ત પરોવીને પદ્ધિમ ભણી ચાલી નીકળ્યા. (૧૯) ચાલતાં ચાલતાં તેમણે સમુદ્ર જેવું એક વિશાળ સરોવર જોયું, તે મહાપુરુષોના ચિત્ત જેવું ઘણું જ સ્વચ્છ હતું તથા તેમાં રહેનારા મત્સ્ય વગેરે પાણીના જીવો (જળચરો) પણ પ્રસન્ન જણાઈ આવતા હતા. (૨૦) તેમાં નીલકમળો, લાલ-કમળો, રાત્રે, દિવસે અને સંધ્યાકાળે ખીલતાં કમળો તથા ઈન્દીવર વગેરે અન્ય ઘણા પ્રકારનાં કમળો સુશોભિત હતાં. તેના કાંઠાઓ પર હંસ, સારસ, ચકવાક અને કારંડવ વગેરે જળચર પક્ષીઓ કૂજન કરતાં હતાં. (૨૧) તેની ચારે બાજુએ જાતજાતનાં વૃક્ષો અને વેલીઓ હતાં, તેમના પર મદોન્મત

૧. પ્રા. પા. - બદ્ધસ્નેહા: । ૨. પ્રાચીન પ્રતમાં 'દશવર્ષસહસ્રાણિ...'થી માંગીને ૧૭મા શ્લોકના અંત સુધીનો આપ્યો બાગ મૂળમાં નથી. ૩. પ્રા. પા. - દંયકાશકાં ।

तत्र गान्धर्वमाकष्ये दिव्यमार्गमनोहरम् ।
विसिस्म्यु राजपुत्रास्ते मृदजपश्चावाद्यनु ॥ २३ ॥

तर्हेव सरसस्तस्मान्निष्ठामन्तं सहानुगम् ।
उपगीयमानमरप्रवरं विभुधानुगैः ॥ २४ ॥

तमहेमनिकायाभं शितिकष्टं त्रिलोचनम् ।
प्रसादसुमुखं वीक्ष्य प्रणेमुर्जीत्कौतुकाः ॥ २५ ॥

स तान् प्रपत्नार्तिहरो भगवान्धर्मवत्सलः ।
धर्मशान् शीलसम्पन्नान् प्रीतः प्रीतानुवाच इ ॥ २६ ॥

श्रीरुद्र उवाच

यूयं वेदिष्टः^१ पुत्रा विदितं वश्चिकीर्षितम् ।
अनुग्रहाय भद्रं व एवं मे दर्शनं कृतम् ॥ २७ ॥

यः परं रंहसः साक्षात्रिगुणाज्ञवसञ्जितात् ।
भगवन्तं वासुदेवं प्रपत्नः स प्रियो हि मे ॥ २८ ॥

स्वधर्मनिष्ठः शतजन्मभिः पुमान्
विरिघ्यतामेति ततः परं हि माम् ।
अव्याकृतं^२ भागवतोऽथ^३ वैष्णवं
पदं यथाहं विभुधाः कलात्यये ॥ २९ ॥

अथ भागवता यूयं प्रियाः स्थ भगवान् यथा ।
न मन्मागवतानां च प्रेयानन्योऽस्ति कर्त्तियित् ॥ ३० ॥

इदं विविक्तं जमव्यं पवित्रं मज्जलं परम् ।
निःश्रेयसकरं चापि श्रूयतां तद्वामिष्य वः ॥ ३१ ॥

मैत्रेय उवाच^४

ईत्यनुकोशहृदयो भगवानाह तान् शिवः ।
भद्राङ्गलीन् राजपुत्रान्नारायणापरो वचः ॥ ३२ ॥

बमराओ गृण्ड रक्षा हता. तेमना मधुर धनिथी हर्षित थहने, जाणे के तेमने रोमांच थह रक्षो हतो. कमलकोशनी परागरज पवननी लहेरोने लीधे चारेबाजु ऊडी रक्षी हती, जाणे के त्यां कोई उत्सव थह रक्षो होय! (२२) त्यां मृदंग, पश्चाव वगेरे वाधो साथे गवातां अनेक दिव्य राग-रागिणीओनो, कमशः मधुर धनि सांभणीने ते राजकुमारोने भारे आश्चर्य थयु. (२३) एटलामां ज तेमणे जोयु के देवाधिदेव भगवान शंकर पोताना अनुचरो साथे ते सरोवरमांथी भहार आवी रक्षा छे. तेमनु शरीर तपेला सुवर्णराशि जेवुं कान्तिमान छे, कंठ नीलवर्णी छे तथा त्रक्ष विशाल नेत्रो छे. तेओ पोताना भक्तो पर अनुग्रह करवा माटे तत्पर छे. अनेक गंधर्वों तेमनो सुपश गाई रक्षा छे. तेमनु अचानक ज दर्शन पामीने प्रयेताओने धयुं कुतूहल थयु अने तेमणे शंकरज्ञनां चरणोमां प्रश्नाम कर्या. (२४-२५) त्यारे शरणागतना भयने हरनारा धर्मवत्सल भगवान शंकरे पोताना दर्शनथी प्रसन्न थयेला ते धर्मशानी अने शीलसंपन्न राजकुमारोने प्रीतिपूर्वक कह्यु. (२६)

५ श्रीमहादेवज्ञ बोल्या - तमे बधा पश्चवेदी पर बेसनारा प्राचीनबहिना पुत्र छो, तमारुं कल्याण थाओ. तमे जे कंठ करवा ईच्छो छो तेनी पश्च मने भबर छे. अत्यारे तमारा पर कृपा करवा माटे ज में तमने आ रीते दर्शन आय्यां छे. (२७) जे व्यक्ति अव्यक्त ग्रहीति तथा ज्ञवसंशक पुरुष - ए बंनेना नियामक भगवान वासुदेवनु शरण ले छे ते मने परम प्रिय छे. (२८) पोताना वर्णाश्रमधर्मनु सारी पेठे पालन करनारो मनुष्य सो जन्मो पछी ब्रह्मानु पद प्राप्त करे छे अने ऐना करतां पश्च अधिक पुरुष थवाथी ते मने प्राप्त करे छे. परंतु जे भगवाननो अनन्य भक्त छे ते तो मृत्यु पछी सीधुं ज भगवान विष्णुनु सर्व-प्रपञ्चोथी पर ते परमपद पामी ले छे, के जेने रुद्रउपमां रहेलो हुं तथा अन्य अधिकृत देवताओं पोतपोताना अधिकारनी समाप्ति पछी पामीशुं. (२९) तमे बधा भगवानना भक्त होवाना संबंधे मने भगवानना जेटला ज प्रिय छो. ए ज प्रमाणो भगवानना भक्तोने पश्च मारा करतां अधिक अन्य कोई क्यारेय प्रिय होतुं नयी. (३०) हवे हुं तमने एक धयुं ज पवित्र, मंगणमय अने कल्याणकारी स्तोत्र संभणावुं छुं. आनो तमे बधा शुद्धभावे जप करजो. (३१)

श्रीमैत्रेयज्ञ कहे छे - त्यारे नारायण-परायण करुणाद्रहृदयना भगवान शिवे पोतानी सामे हाथ ऊडीने ऊबेला ते राज-पुत्रोने ते स्तोत्र संभणाव्यु. (३२)

१. प्रा. पा. - वर्षिष्टः । २. प्रा. पा. - अव्याकृतं । ३. प्रा. पा. - व्यतं सवैष्णवं । ४. प्रा. पा. - पद्म० । ५. प्राचीन प्रतमां 'मैत्रेय उवाच'थी मांडीने 'श्रीरुद्र उवाच' सुधीनो संपूर्ण भाग मूलमां नयी.

શ્રીરદ્ર ઉવાચ

જિતંત આત્મવિદ્યુર્ધુર્યસ્વસ્તયે સ્વસ્તિરસ્તુ મે ।
ભવતા રાધસા રાદ્ધં સર્વસ્મા આત્મને નમઃ ॥ ૩૩॥

નમઃ પદ્જજનાભાય ભૂતસૂક્ષ્મેન્દ્રિયાત્મને ।
વાસુદેવાય શાન્તાય કૂટસ્થાય સ્વરોચિષે ॥ ૩૪॥

સર્કર્ષણાય સૂક્ષ્માય દુરાન્તાયાન્તકાય ચ ।
નમો વિશ્વપ્રબોધાય પ્રદ્યુમ્નાયાન્તરાત્મને ॥ ૩૫॥

નમો નમોડનિરુદ્ધાય હૃથીકેશેન્દ્રિયાત્મને ।
નમઃ પરમહંસાય પૂર્ણાય નિભૂતાત્મને ॥ ૩૬॥

સ્વર્ગાપવર્ગદ્વારાય નિત્યં શુચિષ્ટે નમઃ ।
નમો હિરણ્યવીર્યાય ચાતુર્હોત્ત્રાય તત્તવે ॥ ૩૭॥

નમ ઊર્જ ઈષે ત્રયાઃ પત્યે યજારેતસે ।
તૃમિદાય ચ જીવાનાં નમઃ સર્વરસાત્મને ॥ ૩૮॥

સર્વસત્ત્વાત્મદેહાય વિશેધાય સ્થવીયસે ।
નમસ્કૈલોક્યપાલાય સહઓજોભલાય ચ ॥ ૩૯॥

અર્થલિક્ષાય નમસે નમોડનર્ભહિરાત્મને ।
નમઃ પુણ્યાય લોકાય અમુખૈ ભૂરિવર્યસે ॥ ૪૦॥

પ્રવૃત્તાય નિવૃત્તાય પિતૃદેવાય કર્મણો ।
નમોડધર્મવિપાકાય^૧ મૃત્યવે દુઃખદાય ચ ॥ ૪૧॥

નમસ્ત આશિષામીશ મનવે કારણાત્મને ।
નમો ધર્માય બૃહતે કૃષ્ણાયાકુષ્ઠમેધસે ।
પુરુષાય પુરાણાય સાઙ્ગ્યયોગેશ્વરાય ચ ॥ ૪૨॥

ભગવાન રુદ્ર સુતિ કરવા લાગ્યા – હે ભગવન्!
તમારો ઉત્કર્ષ ઉચ્ચ કોટિના આત્મજ્ઞાનીઓના કલ્યાણ માટે
- નિજાનંદલાભ માટે છે, તેનાથી મારું પણ કલ્યાણ થાઓ.
આપ સદૈવ પોતાના નિરતિશય પરમાનંદ-સ્વરૂપમાં જ સ્થિત
રહો છો; એવા સર્વાત્મક આત્મસ્વરૂપ આપને નમસ્કાર છે.
(૩૩) આપ પદ્મનાભ અર્થાત્ સમસ્ત લોકોના આદિ-કારણ
છો; ભૂતસૂક્ષ્મ (તન્માત્ર) અને ઈન્દ્રિયોના નિયંતા, શાન્ત,
એકરસ અને સ્વયંપ્રકાશ વાસુદેવ (ચિત્તના અધિષ્ઠાતા) પણ
આપ જ છો. આપને નમસ્કાર છે. (૩૪) આપ જ સૂક્ષ્મ
(અવ્યક્ત), અનંત અને મુખાંજિન થકી સમસ્તાં લોકોનો
સંહાર કરનારા અહંકારના અધિષ્ઠાતા સંકર્ષણ તથા જગતના
પ્રકૃષ્ટ શાનના ઉદ્ગમસ્થાન બુદ્ધિના અધિષ્ઠાતા પ્રધુભું છો.
આપને નમસ્કાર છે. (૩૫) આપ જ ઈન્દ્રિયોના સ્વામી,
મનના તત્ત્વના અધિષ્ઠાતા ભગવાન અનિરુદ્ધ છો. આપને
વારંવાર નમસ્કાર છે. આપ પોતાના તેજથી જગતને વ્યાપ્ત
કરનારા સૂર્યદેવ છો; પૂર્ણ હોવાને કારણો આપનાં વૃદ્ધિ અને
ક્ષય થતાં નથી. આપને નમસ્કાર છે. (૩૬) આપ સ્વર્ગ અને
મોક્ષનાં દ્વાર છો તથા નિરંતર પવિત્ર હૃદયમાં રહેનારા છો.
આપને નમસ્કાર છે. આપ જ સુવર્ણરૂપ વીર્યથી યુક્ત અને
ચાતુર્હોત્ર કર્મનું સાધન તથા વિસ્તરણ કરનારા અજિનેવ છો.
આપને નમસ્કાર છે. (૩૭) આપ પિતુઓ અને દેવતાઓના
પોષક સોમ છો તથા ત્રણો વેદોના અધિષ્ઠાતા છો. અમે
આપને નમસ્કાર કરીએ છીએ. આપ જ સમસ્ત પ્રાણીઓને
તૃપ્ત કરનારા સર્વરસ (જળ)રૂપ છો. આપને નમસ્કાર છે.
(૩૮) આપ સમસ્ત પ્રાણીઓના દેહ, પૃથ્વી અને
વિરાસ્ત્વરૂપ છો તથા ત્રણો લોકનું રક્ષણ કરનારા માનસિક,
ઐન્ઝ્યિક અને શારીરિક શક્તિસ્વરૂપ વાયુ (પ્રાણ) છો.
આપને નમસ્કાર છે. (૩૯) આપ જ પોતાના શબ્દગુણ વડે
સમસ્ત પદાર્થનું જીન કરાવનારા તથા બહારનો અને
અંદરનો ભેદ કરનારા આકાશ છો તથા આપ જ મહાન
પુણ્યોથી પ્રાપ્ત થતા પરમ તેજોમય સ્વર્ગ-વૈકુંઠ વગેરે લોક
છો. આપને ફરી-ફરી નમસ્કાર છે. (૪૦) આપ પિતુલોકની
પ્રાપ્તિ કરાવનાર પ્રવૃત્તિ-કર્મરૂપ છો અને દેવલોકની
પ્રાપ્તિના સાધનભૂત નિવૃત્તિ-કર્મરૂપ છો તથા આપ જ
અર્થમના ફળસ્વરૂપ દુઃખદાયક મૃત્યુ છો. આપને નમસ્કાર
છે. (૪૧) હે નાથ! આપ જ પુરાણપુરુષ તથા સાંઘ્ય અને
યોગના અધીશ્વર ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ છો. આપ બધા પ્રકારની
કામનાઓની પૂર્તિના કારણ, સાક્ષાત્, મંત્રમૂર્તિ અને મહાન
ધર્મસ્વરૂપ છો. આપની જીનશક્તિ કોઈ પણ પ્રકારે કુંઠિત
થતી નથી. આપને વારંવાર નમસ્કાર છે. (૪૨)

૧. પ્રા. પા. - ધર્મધર્મવિવેકાય ।

शक्तित्रयसमेताय भीदुषेऽहङ्कृतात्मने ।
येतआङ्गुष्ठिरूपाय नमो वाचोविभूतये ॥ ४३ ॥

दर्शनं नो दिदक्षुणां देहि भागवतार्चितम् ।
उपप्रियतमं१ स्वानां सर्वन्दियगुणाङ्गनम् ॥ ४४ ॥

स्तिंधप्रावृद्धनश्यामं सर्वसौन्दर्यसङ्ग्रहम् ।
चार्वायतयतुर्बाहुं सुज्ञतरुचिराननम् ॥ ४५ ॥

पद्मकोशपलाशाकं सुन्दरभू सुनासिकम् ।
सुद्धिं सुकपोलास्यं समकर्णविभूषणम् ॥ ४६ ॥

प्रीतिप्रहसितापाङ्गमलकैरुपशोभितम् ।
लसत्पङ्कजकिंजलकुहूलं मृष्टकुण्डलम् ॥ ४७ ॥

स्फुरतिकरीटवलयहारनूपुरमेखलम् ।
शङ्खकगदापद्ममालामण्डुतमर्द्धिमत्२ ॥ ४८ ॥

सिंहस्कन्धत्विषोभिभ्रत्सौभगश्रीवक्तौस्तुभम् ।
श्रियानपायिन्या क्षिमनिकधाशमोरसोल्लसत् ॥ ४९ ॥

पूररेचकसंविग्नवलिवल्पुदलोदरम् ।
प्रतिसङ्कामयद्विश्वं नाभ्याङ्गवर्तगत्तीरया ॥ ५० ॥

श्यामश्रोण्यविरोचिष्ठुद्धुलस्वर्णमेखलम् ।
समर्यावृद्धिज्ञ्वोरुनिभञ्जनुसुदर्शनम् ॥ ५१ ॥

प६। शरत्पद्मपलाशरोचिषा
 नभद्युभिनोऽन्तरधं विषुन्वता ।
प्रदर्शय स्वीयमपास्तसाध्यसं
 पदं गुरो मार्गगुरुसमोजुषाम् ॥ ५२ ॥

आप ज कर्ता, करण अने कर्म – त्रिशे शक्तिओना एकमात्र आश्रय छो. आप ज अहंकारना अधिष्ठाता दुद्र छो. आप ज ज्ञान अने डियास्वरूप छो तथा आपनाथी ज परा, पश्यन्ती, मध्यमा अने वैभरी – चार प्रकारनी वाणीनी अलिव्यक्ति थाय छे. आपने नमस्कार छे. (४३)

हे प्रभु! अमने आपना दर्शननी अलिलाखा छे. तेथी आपना भक्तो जेनु पूजन करे छे अने जे आपना आत्मीयज्ञनोने अत्यंत ग्रिय छे ते आपना अनुपम उपनी जांभी आप अमने करावो. आपनु ते उप पोताना गुणोथी समस्त ईन्द्रियोने तृप्त करनारु छे. (४४) ते (४५) वर्षाङ्गतुना भेद जेवुं स्तिंध, श्याम अने समस्त सौंदर्यानुं सार-सर्वस्व छे. सुंदर चार विशाण भुजाओ, अतिमनोहर मुखारविंद, कमणदण जेवा नेत्रो, सुंदर भ्रमरो, सुधड नासिका, मनमोहक दंतपंक्ति, सुन्दर कपोल, मनोहर मुखमंडण अने खूब ज सुंदर आपना कर्ण छे. (४५-४६) प्रसन्नतापूर्ण उन्मुक्त छास्य, वांडी दणि, काणी-काणी वांकियाणी केशावलि (लटो), कमणकुसुमना केसर जेवुं लहेरातुं पीताम्बर, जगमगतां कुंडण, तगतगतां मुगट, कंकण, हार, नूपुर, भेदला वर्गेरे मनोहर आभूषणो तथा शंभ, चक्र, गदा, पद्म, वनमाणा अने कोस्तुभमणिने कारणे ते (४५)नी अपूर्व शोभा छे. (४७-४८) तेने सिंहना जेवा पुष्ट संध छे, जेमना पर हार, केयूर तेम ज कुंडल वर्गेरेनुं तेज जगमगी रख्यु छे; तथा कोस्तुभमणिना तेज्यी सुशोभित मनोहर श्रीवा छे. तेमनु शामणु वक्षःस्थण श्रीवत्सचिन-उपे लक्ष्मीणु नित्य निवासस्थान होवाने कारणे क्षोटी-पथ्यरनी शोभाने पश्च पराजित करे छे. (४८) तेनु उदर त्रिशे रेखाओथी सुशोभित, पीपणाना पांडा जेवुं धाटीलुं, शासना आवागमनथी हालतुं धाणुं ज मनोहर जङ्घाय छे. तेमां वमण जेवी जे वर्तुणाकार नाभि छे. ते अटली ऊँडे छे के तेमांथी उत्पन्न थयेलुं आ विश्व जाणे के फरी तेमां ज लीन थवा ईस्ते छे. (५०) शामवर्णना कटिप्रदेशमां पीताम्बर अने सुवर्ण-मेखला (कंदोरो) शोभी रह्यां छे. सरभां अने सुंदर चरणो, पीडलीओ, जांधो अने धूंटणोने कारणे आपनो टिव्यविग्रह धणो ज सुधड जङ्घाय छे. (५१) आपना चरणकमणोनी शोभा शरदङ्गतुना कमण-दणनी कान्तिनो पश्च तिरस्कार करे छे. तेमनी नभद्युति छ्वोना अंतःकरणाना अंधकारने तत्काण नष्ट करी हे छे. अमने आप कृपा करीने भक्तोना भयने हरनारा अने आश्रयस्वरूप ते ज उपनु दर्शन करावो. हे जगद्गुरु! अमने, अशानथी

१. मा. पा. – प्रियतरं । २. मार्गीन प्रतमां ‘शब्दकगदापद...’धी मांडीने ५१मा श्लोकना पूर्वार्थ (...दुक्षुलस्वर्णमेखलम्) सुधीनो आग्ने भाग मूणमां नथी, टिप्पणीमां छे.

અતદૂપમનુધ્યેયમાત્મશુદ્ધિમભીપ્રસ્તામ् ।
યદ્વક્તિયોગોડભયદઃસ્વર્ધમ્મનુતિષ્ઠતામ् ॥ ૫૩॥

ભવાનુભક્તિમતા લભ્યો દુર્લભઃ સર્વદેહિનામ् ।
સ્વારાજ્યસ્યાખ્યભિમત એકાન્તેનાત્મવિદ્ગતિઃ ॥ ૫૪॥

તં દુરારાધ્યમારાધ્ય સતામપિ દુરાપયા ।
એકાન્તભક્ત્યા કો વાઞ્છેત્પાદમૂલં વિનાબહિઃ ॥ ૫૫॥

યત્ નિર્વિષમરણં કૃતાન્તો નાભિમન્યતે ।
વિશ્વં વિધ્વંસયનું વીર્યશૌર્યવિસ્કૂર્જિતભૂવા ॥ ૫૬॥

કષાયેનાપિ તુલયે ન સ્વર્ગં નાપુનર્ભવમ् ।
ભગવત્સજ્જિસજ્જસ્ય^૧ મર્ત્યાનાં કિમુતાશિષઃ ॥ ૫૭॥

અથાનધાડ્યેસ્તવ કીર્તિર્થયો-
રન્તર્ભહિઃસાનવિધૂતપાખનામ् ।
ભૂતેષ્યનુકોશસુસત્વશીલિનાં
સ્યાત્સજ્મોડનુગ્રહ એષ નસ્તવ ॥ ૫૮॥

૧ યસ્ય ચિત્તં બહિર્થવિભ્રમં
તમોગુહાયાં ચ વિશુદ્ધમાવિશત् ।
યદ્વક્તિયોગાનુગૃહીતમજ્જસા
મુનિર્વિચદે નનુ તત્ તે ગતિમ् ॥ ૫૯॥

યત્રેદં વ્યજ્યતે વિશ્વં વિશ્વસ્મિત્વભાતિ યત્ ।
તત્ત્વં બ્રહ્મપરં જ્યોતિરાકાશમિવ^૨ વિસ્તૃતમ્^૩ ॥ ૬૦॥

૨૦ માયયેદં પુરુષપ્રયાડસૃજદ्
બિભર્તિ ભૂયઃ ક્ષપ્યત્વવિક્રિયઃ ।
યદેદબુદ્ધિઃ સદિવાત્મહુઃસ્થયા
તમાત્મતન્નં ભગવનું પ્રતીમહિ ॥ ૬૧॥

છવાયેલા પ્રાણીઓને માટે પોતાની પ્રાપ્તિનો માર્ગ
બતાવનારા આપ જ અમારા ગુરુ છો. (૫૨)

હે પ્રભુ! ચિત્તશુદ્ધિની અભિલાષા કરનારા મનુષ્યે
આપના તે હૃપનું નિરંતર ધ્યાન ધરવું જોઈએ; આપની ભક્તિ
જ સ્વર્ધમનું પાલન કરનારા મનુષ્યને અભય આપી હે છે.
(૫૩) સ્વર્ગનું શાસન કરનારો ઈન્દ્ર પણ આપને જ પામવા
ઈચ્છે છે તથા વિશુદ્ધ આત્મજ્ઞાનીઓની ગતિ પણ આપ જ
છો. આ પ્રમાણે આપ બધાં જ શરીરધારીઓ માટે અત્યંત
દુર્લભ છો, કેવળ ભક્તિમાન મનુષ્યો જ આપને પામી શકે
છે. (૫૪) સત્પુરુષો માટે પણ દુર્લભ અનન્યભક્તિથી
ભગવાનને પ્રસન્ન કરીને, કે જેમની પ્રસન્નતા કોઈ અન્ય
સાધનથી દુર્લભ છે - એવો કોણ હશે કે જે તેમનાં
ચરણકમળોના શરણ સિવાય અન્ય કશાની ઈચ્છા કરશે?

(૫૫) પરાક્રમી કાળ પોતાના ભવાના ઈશારાથી સમસ્ત
સંસારનો સંહાર કરે છે, પરંતુ આપના ચરણોનું શરણ લેનાર
ભક્તો પર તે પોતાનો પ્રભાવ પાડી શકતો નથી. (૫૬) આવા
ભગવત્પ્રેમી ભક્તોનો જો અડધી કાળ માટે પણ સંગ થઈ
જાય તો તેની સામે સ્વર્ગ અને મોકષને હું નગણ્ય સમજું છું,
તો પછી મર્ત્યલોકના તુચ્છ બોગોની તો વાત જ ક્યાં રહી?

(૫૭) હે પ્રભુ! આપના ચરણ સમસ્ત પાપરાશિને હરી
લેનારાં છે. અમે તો કેવળ એ જ ઈચ્છાઓ છીએ કે જેમણે
આપની કીર્તિ અને તીર્થ (ગંગાજી)માં આંતરિક અને બાહ્ય
સ્નાન કરીને માનસિક અને શારીરિક બંને પ્રકારનાં પાપ ઘોર્ય
નાખ્યાં છે તથા જેઓ જીવો પ્રત્યે દ્વારા, રાગદેશ-શૂન્ય ચિત્ત,
સરળતા વગેરે ગુણોથી પુકા છે, આપના તે ભક્તોનો સંગ
અમને હંમેશાં પ્રાપ્ત થતો રહે. આ જ અમારા પર આપની
મોટી કૃપા હશે. (૫૮) જે સાધકનું ચિત્ત ભક્તિયોગથી
અનુગૃહીત અને વિશુદ્ધ થઈને બાહ્ય વિપ્યોગમાં બટકતું પણ
નથી અને અજ્ઞાનની ગુફારૂપ પ્રકૃતિમાં લીન પણ થતું નથી
તે અનાયાસે જ આપના સ્વરૂપનું દર્શન પ્રાપ્ત કરી લે છે.

(૫૯) જેમાં આ સધણું જગત ભાસે છે અને જે સ્વયં સમસ્ત
જગતમાં ભાસી રહ્યું છે તે આકાશ જેવું વિસ્તૃત અને પરમ
પ્રકાશમય બ્રહ્મતત્ત્વ આપ જ છો. (૬૦)

હે ભગવનુ! આપની માયા અનેક પ્રકારનાં રૂપ
ધારણ કરે છે; તેના જ વડે આપ આ રીતે જગતનું સર્જન,
પાલન અને સંહાર કરો છો, પરંતુ એનાથી આપનામાં કોઈ
પણ પ્રકારનો વિકાર આવતો નથી. માયાને કારણે બીજા
લોકોમાં પણ બેદબુદ્ધિ ઉન્નતન થાય છે, આપ પરમાત્મા
પર તે પોતાનો પ્રભાવ પાડવામાં અસર્મથી રહે છે. આપને
તો અમે પરમ સ્વતંત્ર જ સમજુએ છીએ. (૬૧)

૧. મા. પા. - વસ્ત્રાનાં । ૨. મા. પા. - વ્રાકાશ ઈવ । ૩. મા. પા. - વિસ્તૃતઃ ।

कियाकलापैरिदमेव योगिनः ॥
 श्रद्धान्विताः साधु यज्ञन्ति सिद्धये ।
 भूतेन्द्रियान्तःकरणोपलक्षितं^१
 वेदे च तन्त्रे च त अव अविदाः ॥ ६२॥

त्वमेक आधः पुरुषः सुमशक्ति-
 सत्या रजःसात्पतमो विभिद्यते ।
 महानहं खं मरुदग्निवार्धराः
 सुरर्षयो भूतगणाः ईदं यतः ॥ ६३॥

सुधं स्वशक्त्येदमनुप्रविष्ट-
 शतुर्विधं पुरमात्मांशकेन ।
 अथो विद्वस्तं पुरुषं सन्तमन्त-
 र्भुक्ते हृषीकेमधु सारधं यः^२ ॥ ६४॥

स एष लोकान्तियुडवेगो
 विकर्षसि त्वं खलु कालयानः^३ ।
 भूतानि भूतैरनुभेयतावो
 धनावलीर्वायुरिवाविष्ट्वा: ॥ ६५॥

प्रमातामुच्यैरितिकृत्यचिन्तया
 प्रवृद्धलोभं विषयेषु लालसम् ।
 त्वमप्रमातः सहसाभिपद्यसे
 क्षुलेलिङ्गानोऽहिरिवाभुमन्तकः ॥ ६६॥

कस्त्वत्पदाभ्यं विजहाति पष्ठितो
 यस्तेऽवमानव्ययमानकेतनः ।
 विशङ्क्यासम्भूतर्यति सम यद्
 विनोपपतिं मनवश्चतुर्दश ॥ ६७॥

अथ त्वमसि नो भ्रष्टन् परमात्मन् विपश्चिताम् ।
 विशं रुद्रभयध्यस्तम्भुतश्चिन्द्रया गतिः ॥ ६८॥

(आप ज पंचभूतो, इन्द्रियो अने अंतःकरणाना प्रेरक छो. जे कर्ममार्गी भनुओ सिद्धि प्राप्त करवा माटे जात-जातनां कर्मो वडे आपना आ सगुण-साकार स्वरूपनुं श्रद्धापूर्वक सम्प्रक्षेषो पूजन करे छे तेओ ज वेद अने शास्त्रोना मर्मज्ञ छे. (६२) हे प्रभु! आप ज अद्वितीय आदिपुरुष छो. सुष्टिपूर्व आपनी मायाशक्ति सुखुपत रहे छे, पछी तेना ज थकी सत्त्व, रज अने तमस्य गुणोनो भेद थाय छे अने ए पछी ते ज गुणोथी महत्त्व, अहंकार, आकाश, वायु, अग्नि, जल, पृथ्वी, देवताओ, ऋषिओ अने समस्त प्राणीओथी पुक्त आ जगतनी उत्पत्ति थाय छे. (६३) पछी आप पोतानी ज माया-शक्तिथी रथेलां आ जरायुज, अंडज, स्वेदज अने उद्दिज्ज-भेदे चार प्रकारनां शरीरोमां अंशरूपे प्रविष्ट थई जाओ छो अने जे रीते मध्यमाखीओ पोताना ज उत्पन्न करेला मध्यनु आस्वादन करे छे तेवी ज रीते आपनो ते अंश ते शरीरोमां रहीने इन्द्रियो वडे आ तुच्छ विषयोनो भोग करे छे. आपना ते अंशने ज पुरुष अथवा ज्ञव कहे छे. (६४)

६४ (हे प्रभु! आपना तत्त्वनु ज्ञान प्रत्यक्ष नहीं, अनुमानथी थाय छे. प्रलयकाण आवी पह्येयतां काणस्वरूप अेवा आप ज पोताना प्रयंत अने असत्त्व वेगथी पृथ्वी वगेरे भूतोने अन्य भूतोथी विचलित करावीने लोकोनो संहार करो छो – जेम वायु पोताना असत्त्व अने प्रयंत जपाटाओथी वादणो वडे ज वादणोने वेरणाहेरण करीने नष्ट करी नाखे छे. (६५) हे भगवन्! आ मोहग्रस्त ज्ञव प्रमादने लीषे हरहंसेश ए ज चिंतामां रहे छे के ‘अमुक कार्य करवानु छे.’ तेनो लोभ वधी गयो छे अने तेने विषयोनी ज लालसा रक्षा करे छे. परंतु आप सदैव सज्जग रहो छो; भूमने लीषे ज्ञब लपकारतो साप जेम उंदरने ऐकाएक गणी जाय छे तेवी ज रीते आप पोताना काणस्वरूपथी ते ज्ञवनो अंत लावी दो छो. (६६) आ नाशवान शरीरने धारण करनार एवो क्यो विद्वान हशे जे आपनी अवगणना करशे अने आपना चरणकमणोने वीसरशे? आपना चरणकमणोनुं पूजन अमारा पिता भ्रष्टाच श्रद्धापूर्वक निःशंकप्रेषो करता रहे छे तेमध्य चौद मनुओ पश्च हेतुविनानी भक्ति करता रहे छे. (६७)

हे भ्रष्टन्! आ प्रमाणो सधानुं जगत रुद्ररूप काणना भयथी व्याकुण छे. तेथी हे परमात्मा! आ तत्त्वने ज्ञानारा अमारा तो आ समये आप ज सर्वथा भयरहित आश्रय छो. (६८)

१. मा. पा. – व्यवस्थां । २. मा. पा. – सारवं पर्यः । ३. मा. पा. – कामयानः ।

ઈદં જપત ભર્દં વો વિશુદ્ધા નૃપનન્દનાઃ ।
સ્વધર્મમનુલિષ્ઠન્તો ભગવત્યર્પિતાશયાઃ ॥ ૬૮॥

તમેવાત્માનમાત્મસ્થં સર્વભૂતેષ્વવસ્થિતમ्^૧ ।
પૂજ્યધ્યં ગૃણાન્તશ્ર ધ્યાયન્તશ્રાસકૃદ્ધરિમ् ॥ ૭૦॥

યોગાદેશમુપાસાધ ધારયાન્તો મુનિપ્રતાઃ ।
સમાહિતધિય: સર્વ એતદભ્યસત્તાદતાઃ ॥ ૭૧॥

ઈદમાહ પુરાસ્માકં ભગવાન् વિશુદ્ધસૂક્પતિઃ ।
ભૃગ્વાદીનામાત્મજ્ઞાનાં સિસૃક્ષુ: સંસિસૃક્ષતામ् ॥ ૭૨॥

તે વયં નોદિતાઃ સર્વ પ્રજ્ઞાસર્ગ પ્રજેશ્વરાઃ ।
અનેન ધ્યસ્તતમસ: સિસૃક્ષમો વિવિધા: પ્રજ્ઞા: ॥ ૭૩॥

અથેદં નિત્યદા યુક્તો જપત્રવહિત: પુમાન् ।
અચિરાચ્છ્રેય આપ્નોતિ વાસુદેવપરાયણા: ॥ ૭૪॥

શ્રેયસામિહ સર્વેષાં શાનં નિ: શ્રેયસં પરમ् ।
સુખં તરતિ દુષ્પારં શાનનૌર્યસનાર્ણાવમ् ॥ ૭૫॥

ય ઈમં શ્રદ્ધયા યુક્તો મદ્ગીતં ભગવત્ત્સત્વમ् ।
અધીયાનો દુરારાધ્યં હરિમારાધ્યત્યસૌ ॥ ૭૬॥

વિન્દતે પુરુષોऽમુખમાધ્યાદિચ્છત્યસત્વરમ् ।
મદ્ગીતાત્સુપ્રીતાચ્છ્રેયસામે કવલ્લભાત् ॥ ૭૭॥

ઈદં ય: કલ્ય ઉત્થાય પ્રાગ્જલિ: શ્રદ્ધયાન્વિતઃ ।
શૃષ્ટુયાચ્છ્રાવયેન્મત્યો મુચ્યતે કર્મબન્ધનૈ: ॥ ૭૮॥

ગીતં મયેદં^૨ નરદેવનન્દનાઃ
પરસ્ય પુંસ: પરમાત્મન: સત્ત્વમ् ।

જપન્ત એકાગ્રધિયસ્તપો મહ-
ચ્યરધ્યમન્તો તત આપ્યથેપ્સિતમ્^૩ ॥ ૭૯॥

હે રાજકુમારો! આપ વિશુદ્ધભાવે સ્વધર્મનું આચરણ કરતા રહીને ભગવાનમાં ચિત્ત જોડીને મારા કહેલા આ સ્તોત્રનો જપ કરતા રહો; ભગવાન તમારું મંગળ કરશે. (૬૮) આપ પોતાના અંત: કરણમાં સ્વિત તે સર્વભૂતપ્રાણીઓના અંતર્યામી પરમાત્મા શ્રીહરિનું જ વારંવાર સ્તવન અને ચિત્તન કરતા રહીને પૂજન કરો. (૭૦) મેં આપને આ 'યોગાદેશ' નામનું સ્તોત્ર સંભળાવ્યું છે. આપ તેને મનથી ધારણ કરીને, મુનિપ્રતાનું આચરણ કરતા રહીને તેનો એકાગ્રતાથી આદરપૂર્વક અભ્યાસ કરો. (૭૧) આ સ્તોત્ર પૂર્વકાળમાં જગતનો વિસ્તાર કરવાની ઈચ્છાવાળા, પ્રજ્ઞાપતિઓના પતિ ભગવાન બ્રહ્માજીએ પ્રજ્ઞાની ઉત્પત્તિ કરવાની ઈચ્છાવાળા અમને, ભૃગુ વગેરે પોતાના પુત્રોને સંભળાવ્યું હતું. (૭૨) જ્યારે અમને - પ્રજ્ઞાપતિઓને પ્રજ્ઞાનો વિસ્તાર કરવાની આશા કરવામાં આવી ત્યારે આના જ થકી અમે પોતાના અજ્ઞાનનું નિવારણ કરીને અનેક પ્રકારની પ્રજ્ઞા ઉત્પન્ન કરી હતી. (૭૩) અત્યારે પણ જે ભગવત્પરાયણ મનુષ્ય આનો એકાગ્રચિતે દરરોજ જપ કરશે તેનું સત્તવે કલ્યાણ થઈ જશે. (૭૪) આ લોકમાં કલ્યાણનાં બધા પ્રકારનાં સાધનોમાં સૌથી શ્રેષ્ઠ તો મોક્ષ આપનારું જ્ઞાન જ છે. જ્ઞાનની નૌકા પર આરૂઢ મનુષ્ય અનાયાસે જ આ દુસ્તર સંસારસાગરને પાર કરી લે છે. (૭૫) જોકે ભગવાનની આરાધના ધણી મુશ્કેલ છે, પરંતુ મારા કહેલા આ સ્તોત્રનો જે મનુષ્ય શ્રદ્ધાપૂર્વક પાઠ કરશે તે સુગમતાપૂર્વક ભગવાનની પ્રસન્નતા મેળવી લેશે. (૭૬) ભગવાન જ સધળાં કલ્યાણકારી સાધનોના એકમાત્ર પ્રિય-પ્રાપ્તય છે. તેથી મારા ગાયેલા આ સ્તોત્રના ગાનથી તેમને પ્રસન્ન કરીને તે (મનુષ્ય) સ્વિરચિતનો થઈને તેમની પાસેથી જે કંઈ ઈચ્છશે તેને પ્રાપ્ત કરી લેશે. (૭૭) જે મનુષ્ય ઉપાકાળે ઊઠીને આ સ્તોત્ર શ્રદ્ધાપૂર્વક હાથ જોડીને સંભળાવે છે તે બધા પ્રકારનાં કર્મ-બંધનોમાંથી મુક્ત થઈ જાય છે. (૭૮) હે રાજકુમારો! મેં તમને પરમપુરુષ પરમાત્માનું આ જે સ્તોત્ર સંભળાવ્યું છે તેને એકાગ્રચિતે જપતા રહીને તમે મહાન તપસ્યા કરો. તપસ્યા પૂરી થતાં આનાથી તમને અભીષ્ટ ફળ પ્રાપ્ત થઈ જશે. (૭૯)

—★—

ઈતિ શ્રીમદ્ભગવતે મહાપુરાણે પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં ચતુર્થસ્કન્ધે રુદ્રગીતં નામ ચતુર્વિશોડધ્યાય: ॥ ૨૪॥
ચોથા સ્કન્ધ-અંતર્ગત રુદ્રગીત નામનો ચોવીસમો અધ્યાય સમાપ્ત.

—★—

૧. પ્રા. પા. - દ્વારા સ્વિતમ્ । ૨. પ્રા. પા. - મયેતન્નરો । ૩. પ્રા. પા. - વ્યેપ્સિતામ્ ।

पचीसमो अध्याय

पुरंजन-उपाध्याननो प्रारंभ

मैत्रेय उवाच

इति सन्दिश्य भगवान् बाहिष्ठैर लिपूजितः ।
पश्यतां राजपुत्राणां तत्रैवान्तर्देषे हरः ॥ १ ॥

रुद्रगीतं भगवतः स्तोत्रं सर्वं प्रयेतसः ।
जपन्तस्ते तपस्तेपुर्वर्धाणामयुतं जले ॥ २ ॥

प्राचीनबहिष्ठं क्षतः कर्मस्वासक्तमानसम्^१ ।
नारदोऽध्यात्मतावशः कृपालुः प्रत्यबोधयत् ॥ ३ ॥

श्रेयस्त्वं कृतमद्राजन् कर्मणाऽऽत्मन ईहसे ।
दुःखानिः सुखावामिः श्रेयस्तमेष येष्यते^२ ॥ ४ ॥

राजेवाच

न ज्ञानामि महाभाग परं कर्मापविद्धीः ।
भूहि मे विमलं शानं येन मुच्येय कर्मभिः ॥ ५ ॥

गृहेषु कूटधर्मेषु पुत्रारधनार्थधीः ।
न परं विन्दते मूढो भ्राम्यन् संसारवर्त्मसु ॥ ६ ॥

नारद उवाच

भो भोः प्रज्ञापते राजन् पशून् पश्यत्याऽध्यरे ।
सञ्चापिताऽङ्गुवसङ्खाशिर्घृणेन सहस्रशः ॥ ७ ॥

ऐते त्वां सम्प्रतीक्षन्ते स्मरन्तो वैशसं तव ।
सम्परेतमयः कूटैश्चिन्दन्त्युत्थितमन्यवः ॥ ८ ॥

अत ते कथयिष्येऽमुभितिहासं पुरातनम् ।
पुरंजनस्य चरितं निबोध गदतो भम ॥ ९ ॥

आसीत्पुरंजनो नाम राजा राजन् बृहस्पत्रवाः ।
तस्याविशातनामाऽसीत्साखाऽविशातयेष्टिः ॥ १० ॥

सोऽन्येषमाणाः शरणां भ्राम पृथिवीं प्रभुः ।
नानुरुपं यदाविन्ददभूत्स विमना ईव ॥ ११ ॥

श्रीमैत्रेयज्ञ कहे छे — हे विदुरज्ञ! आ प्रभाणे भगवान शंकरे प्रयेताओने उपदेश आयो. पछी प्रयेताओओ धर्मा भजितभावथी शंकरज्ञनी पूजा करी. त्यारपछी तेओ ते राजकुमारोनी सामे ज अंतर्धान थहि गया. (१) (पछी) धर्मा ज प्रयेताओ पाणीमां उभा रहीने भगवान रुद्रना बतावेला स्तोत्रनो जप करता करता दश हजार वर्ष सुधी तपस्या करता रह्या. (२) ते दिवसोमां राजा प्राचीनबहिर्भूत्यु चित कर्मकांडमां धर्मं ज रममाणा हतुं. तेमने अध्यात्मविद्याविशारद परमकृपाणु नारदज्ञाए उपदेश आयो. (३) तेमणे कहुं के 'राजन्!' आ कर्मो वडे तमे पोतानुं कहुं कल्याण करवा ईछो छो? दुःखना आत्मतिक नाशनुं अने परमानंदनी प्राप्तिनुं नाम कल्याण छे; ते तो कर्माथी मणतुं नथी.' (४)

राजा ए कहुं — हे महाभाग नारदज्ञ! मारी बुद्धि कर्ममां इसायेली छे, तेथी मने परम कल्याणानी कशी जाणकारी नथी. तमे मने विशुद्ध ज्ञाननो उपदेश आयो, के जेथी हुं आ कर्मबंधनमांधी धृष्टी जाउ. (५) जे मनुष्य कपटधर्म-पूर्ण गृहस्थाश्रममां ज रहीने पुत्र, पत्नी अने धनने ज परम पुरुषार्थ माने छे ते अज्ञानने लीथे संसाररूपी अरण्यमां ज भटकतो रहेतो होवाने कारणो परम कल्याणने प्राप्त करी शकतो नथी. (६)

श्रीनारदज्ञाए कहुं — जुओ, राजन्! तमे पक्षमां निर्दयतापूर्वक जे हजारो माणीओनो बलि आयो छे ते धर्मा जुओ, पेला आकाशमां स्थित छे. (७) ए धर्मा तमारा थकी प्राप्त थयेली पीडाओने पाद करतां अत्यंत कोष्ठपूर्वक बदलो लेवा माटे तमारी वाट जोई रह्यां छे. ज्यारे तमे भर्या पछी परलोकमां जशो त्यारे तेओ तमने पोतानां वज जेवां शींगांडांओथी छेदी नाखशे. (८) वारु, आ बाबतमां हुं तमने एक प्राचीन उपाध्यान संभणावुं छुं. ते राजा पुरंजननुं चरित्र छे, ते तमे मारी पासेथी सावधान थहिने सांबणो. (९)

हे राजन्! पहेलांना समयमां पुरंजन नामनो एक महान पशस्त्री राजा हतो. तेनो अविश्वात नामनो एक मित्र हतो. तेनी येष्टाओने कोई पशा समज शकतुं न हतुं. (१०) राजा पुरंजन पोतानुं रहेवा लायक स्थान खोणवा आधी पृथ्वी पर फरी वज्यो, तोपशा तेने कोई अनुरूप स्थान मध्युं नहीं, त्यारे ते थोडो उदासीन जेवो थहि गयो. (११)

१. प्रा. पा. — व्येतसम् । २. प्रा. पा. — ईर्घ्यते ।

ન સાધુ મેને તા: સર્વા ભૂતલે યાવતી: પુર: ।
કામાન્દ કામયમાનોડસૌતસ્ય તસ્યોપપતાયે ॥ ૧૨ ॥

સ એકદા હિમવતો દક્ષિણોષ્યથ સાનુષુ ।
દદર્શ નવભિર્દ્વાર્ભિ: ૧ પુરં લક્ષ્મિતલક્ષ્મામ् ॥ ૧૩ ॥

પ્રાકારોપવનાદ્વાલપરિઘૈરક્ષતોરણૈ: ।
સ્વર્ણરૌપ્યાયસે: શ્રુજૈ: સર્ડુલાં સર્વતો ગૃહૈ: ॥ ૧૪ ॥

નીલસ્ફટિકવૈદૂર્યમુક્તામરકતારણૈ: ।
કલૃમહર્મસ્થલીં દીમાં શ્રિયા ભોગવતીમિવ ॥ ૧૫ ॥

સભાચત્વરરથ્યાભિરાકીડાયતનાપણૈ: ।
ચૈત્યધજપતાકાભિર્યુક્તાં વિદ્વમવેદિભિ: ॥ ૧૬ ॥

પુર્યાસ્તુ ૨ બાધ્યોપવને દિવ્યદ્વુમલતાકુલે ।
નદદ્વિહકાલિકુલકોલાહલજલાશયે ૩ ॥ ૧૭ ॥

હિમનિર્જરવિપ્રભત્કસુમાકરવાયુના ।
ચલતપ્રવાલવિટપનલિનીતસમ્પદિ ॥ ૧૮ ॥

નાનારષ્યમૃગૈ પ્રાતૈરનાબાધે ૪ મુનિપ્રતૈ: ।
આહૂતં મન્યતે પાન્થો યત્ર કોકિલકૂજિતૈ: ॥ ૧૯ ॥

યદેચ્છયાડડગતાં તત્ર દદર્શ પ્રમદોતમામ્દ ।
ભૃત્યૈર્દશભિરાયાન્તીમેકેકશતનાયકૈ: ॥ ૨૦ ॥

પદ્યશીર્ષાહિના ગુમાં પ્રતીહારેણ સર્વત: ।
અન્યેષમાણામૃષભમપ્રોઢાં કામરૂપિણીમ્દ ॥ ૨૧ ॥

સુનાસાં સુદૃતીં બાલાં સુકપોલાં ૬ વરાનનામ્દ ।
સમવિન્યસ્તકર્ણાભ્યાં બિભ્રતીં કુષ્ઠલશ્રિયમ્દ ॥ ૨૨ ॥

પિશકનીવીં સુશ્રોણીં શ્યામાં કનકમેખલામ્દ ।
પદ્ભ્યાં કવણાન્યાં ચલતીં નૂપુરૈર્દેવતામિવ ॥ ૨૩ ॥

તેને જાત-જાતના ભોગોની લાલસા હતી, તેમને ભોગવવા માટે તેણે સંસારમાં જેટલાં નગર જોયાં તેમનામાંનું કોઈ પણ તેને ઉચિત જણાયું નહીં. (૧૨)

એક દિવસ તેણે હિમાલયના દક્ષિણાત્તે આવેલાં શિખરો પર કર્મભૂમિ ભારતખંડમાં નવ દરવાજાઓવાળું એક નગર જોયું. તે બધા પ્રકારનાં સુલક્ષણોથી સંપન્ન હતું. (૧૩) બધી બાજુએ તે કોટ, બગીચા, અટારીઓ, ખાઈઓ, જરૂખા અને રાજદ્વારોથી સુશોભિત હતું; અને સોના, ચાંદી તથા લોઢાનાં શિખરોવાળાં વિશાળ ભવનો (મહેલો)થી ખીચોખીય ભરેલું હતું. (૧૪) તેના મહેલોની ફરસો નીલમ, સ્ફટિક, વેદૂર્ય, મોતી, પના અને લાલ (રલો)ની બનેલી હતી. પોતાની કાન્તિને કારણે તે નાગલોકેની રાજ્યાની ભોગવતીપુરી જેવું જણાતું હતું. (૧૫) તેમાં અનેક સભાભવનો, ચોક, સર્ડકો, કીડાભવનો, બજાર, વિશ્રામસ્થાનો, ધજ-પતાકાઓ, પરવાળાના ચખૂતરા વગેરે સુશોભિત હતાં. (૧૬)

તે નગરની બહાર દિવ્ય વૃક્ષો અને વેલીઓથી ભરેલો એક સુંદર બાગ હતો. તેની વચ્ચે એક સરોવર સુશોભિત હતું. તેની આસપાસ અનેક પક્ષીઓ કલરવ કરી રહ્યાં હતાં તથા ભમરાઓ ગુંજારવ કરી રહ્યા હતા. (૧૭) સરોવરના ડિનારે જે વૃક્ષો હતાં તેમની ડાળીઓ અને પાંદડાંઓ શીતળ ઝરણાંઓનાં જળબિંદુઓ સાથે ભણેલા વાસંતી પવનની લહેરોથી હાલી રહ્યાં હતાં. અને એ રીતે તેઓ તટવર્તી ભૂમિની શોભા વધારી રહ્યાં હતાં. (૧૮) ત્યાંનાં વન્ય પશુઓ પણ મુનિજનોને યોગ્ય અહિસા વગેરે પ્રતોનું પાલન કરનારાં હતાં, તેથી તેમનાથી કોઈને કંઈ કષ પહોંચતું ન હતું. ત્યાં વારંવાર કોડિલોનો જે કુદૂરવ થતો હતો તેને લીધે માર્ગ પર ચાલનારા પથિકોને એવો ભ્રમ થતો હતો કે જાણે તે બગીચો તેમને વિશ્રામ કરવા માટે નોતરી રહ્યો છે. (૧૯)

૧ / રાજ પુરંજને તે અદ્ભુત વનમાં ફરતાં ફરતાં એક સુંદરીને આવતી જોઈ, કે જે અચાનક જ આ તરફ ચાલી આવી હતી. તેની સાથે દસ સેવકો હતા, જેમનામાંનો પ્રત્યેક જગ્હા સો-સો નાયિકાઓનો પતિ હતો. (૨૦) પાંચ ઝણાવાળો એક સાપ તેનો દ્વારપાળ હતો. તે જ તેનું બધી બાજુએથી રક્ષણ કરતો હતો. તે સુંદર ભલીભોળી ડિશોરી હતી અને લગ્ન માટે શ્રેષ્ઠ પુરુષ ખોળી રહી હતી. (૨૧) તેનું નાક, દંતપક્ષિ, ગાલ અને મુખ – ઘણાં સુંદર હતાં. તેના સમાન કાનોમાં કુંડળ ઝગમગી રહ્યાં હતાં. (૨૨) તેનો વર્ણ શામળો હતો. તેનો કટિપ્રદેશ સુંદર હતો. તેણે પીળા રંગની સાડી અને સોનાનાં કંકળ પહેરેલાં હતાં તથા ચાલતી વખતે

૧. પ્રા. પા. – વર્દીરે: ૨. પ્રાચીન પ્રતમાં ‘સ્તુ’ – એટલો ભાગ નથી. ૩. પ્રા. પા. – વિહિકામાલિં ૪. પ્રા. પા. – વ્યુગવ્યાલેં ૫. પ્રા. પા. – વરનાબાધીમુનિનો ૬. પ્રા. પા. – સકપોલવરાનો ।

स्तनौ व्यजितकैशोरौ समवृत्तौ निरन्तरौ ।
वस्त्रान्तेन निगृहन्तीं द्रीडया गजगामिनीभू ॥ २४॥

तामाह ललितं वीरः सद्रीडस्मितशोभनाम् ।
स्निधेनापाङ्गुडेन स्पृष्टः प्रेमोद्भ्रमद्भुवा ॥ २५॥

कात्वं कञ्जपलाशाक्षि कस्यासीह कुतः सति ।
इमामुपपुरीं भीरुं किं चिकीर्षसि शंस मे ॥ २६॥

क अतेऽनुपथा^१ ये त अकादश महाभटाः ।
अता वारे ललनाः सुभु कोऽयं तेऽहिः पुरः सरः ॥ २७॥

त्वं श्रीर्भवान्यस्यथ^२ वाग्रमापतिः
विचिन्यती किं मुनिवद् रहो वने ।
त्वद्विकामामसमस्तकाम^३
क्व पद्मकोशः पतितः कराग्रात् ॥ २८॥

नासां वरोर्वन्यतमा भुविस्पृक्
पुरीभिमां वीरवरेण साकभू ।
अर्हस्यलङ्कुर्तुमद्भ्रकर्मणा
लोकं परं श्रीरिव यज्ञपुंसा ॥ २९॥

यदेष माऽपाङ्गविभिर्हितेन्द्रियं
सद्रीडभावस्मितविभ्रमद्भुवा ।
त्वयोपसृष्टो भगवान्मनोभवः
प्रबाधतेऽथानुगृहाणां शोभने ॥ ३०॥

त्वदाननं सुभु सुतारलोचनं^४
व्यालभिनीलालकवृन्दसंवृतम्^५ ।
उत्तीय मे दर्शय वल्गुवाचकं
यद्वीडया नाभिमुखं शुचिस्मिते ॥ ३१॥

नारद उवाच^६

इत्यं पुरञ्जनं नारी याचमानमधीरवत् ।
अभ्यनन्दत तं वीरं हसन्ती वीर मोहिता ॥ ३२॥

१. मा. पा. - अते तु पुरोगा ये । २. मा. पा. - अताथ । ३. मा. पा. - श्रीर्भवान्य० । ४. मा. पा. - वा उभापति ।
५. प्राचीन प्रतमां 'व्यसमस्त' - ए लाग घंडित छे । ६. मा. पा. - जो भानुगृहाण । ७. मा. पा. - सुनास० । ८. मा. पा. -
व्यसुकुलम् । ९. प्राचीन प्रतमां 'नारद उवाच' - अटलो लाग नथी ।

* आ उपकमां महाभट मन छे, तेना सेवको - दस इन्द्रियो छे, तेमनी सभीओ इन्द्रियोनी वृत्तिओ छे, आगण-आगण चालनारो
सर्व ए प्राण छे.

चरणोमांधी नूपुरोनो झक्कार करती जती हती, वधु तो शु, ते साक्षात् कोई देवी जेवी ज्ञाती हती, (२३) ते गजगामिनी बाणा उशोरावस्था सूचवता, पोताना गोण-गोण, धाटीला अने परस्पर अडोअड रहेला स्तनोने लज्जावश वारंवार पालवथी ढांकती जती हती, (२४)

तेनां प्रेमधी मटकतां भवां अने प्रेमसभर त्रांसी दृष्टि (नेत्रकटाक्ष)ना बाणाथी धायल थहने वीर पुरञ्जने लज्जापुक्त स्मितथी सुंदर लागती देवीने मधुर वाणीमां कह्युं, (२५) 'हे कमलदल-लोचना! मने बताव, तुं कोळा छे? कोनी पुत्री छे? हे साध्वी! अत्यारे क्यांधी आवी रही छे? भीरु! आ पुरीमां तुं शुं करवा ईछे छे? (२६) हे सुंदर जूकुटिवाणी! तारी साथे आ अग्नियारमा महान शूरवीर वडे संचालित आ दस सेवको कोळा छे अने आ सभीओ तथा तारी आगण-आगण चालतो आ साप कोळा छे?* (२७) हे सुंदरी! तुं साक्षात् लज्जा-देवी छे, के पछी उमा, रमा अने ब्रह्माण्डी पैकीनी कोई छे? अहीं वनमां मुनिओनी जेम अकांतवास सेवीने शुं तुं पोताना पतिदेवने खोणी रही छे? तुं जेमनां चरणोनी कामना करे छे ते तारा प्राणनाथ तो अटलाथी ज पूर्णाकाम थही जशे, वारु, जो तुं साक्षात् कमलादेवी छे तो तारा हाथनुं कीडाकमण क्यां पडी गयुं? (२८)

हे सुभगा! तुं अमांधी तो कोई छे नहीं; करण के तारां चरण पृथ्वीने स्पशी रह्यां छे, वारु, जो तुं कोई मानवव्यक्ति ज छे, तो जेम लक्ष्मीज्ञ भगवान विष्णुनी साथे वैकुंठनी शोभामां वृद्धि करे छे तेवी ज रीते तुं मारी साथे आ श्रेष्ठ नगरीने अलंकृत कर, जो, हुं महान वीर अने पराकमी छुं; परंतु आजे तारा नेत्रकटाक्षोंमे मारा मनने बेकाबू करी दीधुं छे, तारा शरमाण अने रतिभावसभर स्मित सहित भवांओनो संकेत पामीने आ शक्तिमान कामदेव मने पीडित करी रह्यो छे, तेथी हे सुंदरी! हवे तारे मारा पर कृपा करवी जोईअे, (३०) हे पावनस्मिता! सुंदर भवां अने सुधाड नेत्रोथी सुशोभित तारुं मुखारविंद आ सुदीर्घ काणा केशनी लटोथी घेरायेलुं छे; तारा मुखमांधी नीकणेलां वाक्यो धर्षां ज मधुर अने मनोहारी छे, परंतु ते मुख तो शरमनुं मार्यु मारी तरक थतुं ज नथी, जरा ऊँचुं करीने पोताना ते सुंदर मुखडानुं मने दर्शन तो कराव, (३१)

श्रीनारदज्ञाए कह्युं - हे वीर! राजा पुरञ्जने ज्यारे अधीर थहने आ प्रमाणे याचना करी त्यारे ते भाणाए पदा

ન^१ વિદામ વયં સમ્યક્કર્તારં પુરુષર્ધભ ।
આત્મનશ્ચ પરસ્યાપિ ગોત્રં નામચયતૃતમ્ ॥ ૩૩ ॥

ઈહાદ્ય સન્તમાત્માનં વિદામ ન તતઃ પરમ્ ।
યેનેયં નિર્મિતા વીર પુરી શરણમાત્મનઃ ॥ ૩૪ ॥

એતે સખાયઃ સખ્યો મે નરા નાર્યશ્ચ માનદ ।
સુમાયાં મયિ જાગર્તિ નાગોડયં પાલયન્ પુરીમ્ ॥ ૩૫ ॥

દિષ્ટયાડગતોડસિ ભર્તં તે ગ્રામ્યાન્ કામાનભીપસે ।
ઉદ્ઘિષ્યામિતાં સ્તેડહં સ્વબન્ધુભિરરિન્દમ ॥ ૩૬ ॥

ઈમાં ત્વમધિતિષ્ઠસ્વ પુરીં નવમુખીં વિભો ।
મયોપનીતાન્ ગૃહાનઃ કામભોગાન્ શતં સમાઃ ॥ ૩૭ ॥

કં નુ ત્વદન્યં રમયે હૃતિશમકોવિદમ્ ।
અસમ્પરાયામિમુખમશ્શસ્તનવિદં^૨ પશુમ્ ॥ ૩૮ ॥

ધર્મો હિત્રાર્થકામૌ ચ પ્રજાનન્દોડમૃતં યશઃ ।
લોકાવિશોકાવિરજાયાન્ ન કેવલિનોવિદુ: ॥ ૩૯ ॥

પિતૃદેવર્ષિમત્યાનાં ભૂતાનામાત્મનશ્ચ હ ।
ક્ષેમ્યં^૩ વદન્તિ શરણાં ભવેડસિન્ યદ્ ગૃહસ્થમઃ ॥ ૪૦ ॥

કા નામ વીર વિષ્યાતં વદાન્યં પ્રિયદર્શનમ્ ।
નવૃણીત પ્રિયં^૪ પ્રાતં માટેશીત્વાદશં પતિમ્^૫ ॥ ૪૧ ॥

કસ્યા મનસ્તે ભુવિ ભોગિભોગયો:
ખ્રિયા ન સજજેલુજ્યોર્મહાભુજ ।
યોડનાથવર્ગાધિમલં ધૃણોદ્ધત-
સ્મિતાવલોકેન ચરત્યપોહિતુમ્ ॥ ૪૨ ॥

નારદ ઉવાચ

ઈતિ તૌ દમ્પતી તત્ત્વ સમુદ્ય સમયં મિથઃ ।
તાં પ્રવિશ્ય પુરીં રાજન્મુમુદાતે શતં સમાઃ ॥ ૪૩ ॥

હસીને તેનું સમર્થન કર્યું, તે પણ રાજાને જોઈને મોહિત થઈ ચૂકી હતી. (૩૨) તેણે કહ્યું - 'હે નરશ્રેષ્ઠ! મને ઉત્પન્ન કરનારને હું બરાબર જાણતી નથી અને હું પોતાના કે કોઈ બીજાના નામ કે ગોત્રને પણ જાણતી નથી. (૩૩) હે વીરવર! આજે અમે બધાં આ પુરીમાં છીએ - આ સિવાય હું બીજું કશું જાણતી નથી. મને એની પણ ખબર નથી કે અમારા રહેવા માટે આ પુરી કોણે બનાવી છે. (૩૪) હે પ્રિયવર! આ પુરુષો મારા મિત્રો છે અને સ્ત્રીઓ મારી સખીઓ છે તથા આ સાપ્ત જ્યારે હું સૂઈ જાઉં હું ત્યારે તે જાગતો રહે છે અને આ પુરીનું રક્ષાળ કરે છે. (૩૫) હે શત્રુદમન! તમે અહીં પદ્ધાર્યા એ મારે માટે સૌભાગ્યની વાત છે. તમારું મંગળ થાઓ. તમને વિષયભોગોની ઈચ્છા છે, તે પૂર્ણ કરવા માટે પોતાના સાથીઓ સમેત હું બધા જ પ્રકારના ભોગો પ્રસ્તુત કરતી રહીશ. (૩૬) હે પ્રભુ! નવ દરવાજાઓવાળી આ નગરીમાં મારા પ્રસ્તુત કરાયેલા ઈચ્છિત ભોગો ભોગવતા રહીને તમે સેંકડો વર્ષો સુધી નિવાસ કરો. (૩૭) જલા, તમને છોડીને હું અન્ય કોની સાથે રમણ કરીશ? અન્ય લોકો નથી તો રતિસુખને જાણતા, નથી તો વિહિત ભોગોય ભોગવતા કે નથી તો પરલોકનો વિચાર પણ કરતા, તેમ જ કાલે શું થશે એનું ધ્યાન પણ રાખતા નથી; તેથી પશુતુલ્ય છે. (૩૮) અહો! આ લોકમાં ગૃહસ્થાશ્રમમાં જ ધર્મ, અર્થ, કામ, સંતાનસુખ, મોક્ષ, સુધ્યશ અને સ્વર્ગ વગેરે દિવ્ય લોકોની પ્રાપ્તિ થઈ રહે છે. સંસારને ત્યજી દેનારા યતીજનો તો આ બધાની કલ્પના પણ કરી શકતા નથી. (૩૯) મહાપુરુષોનું કથન છે કે આ લોકમાં પિતૃઓ, દેવો, ઋષિઓ, મનુષ્યો તથા સધણાં પ્રાણીઓના તથા પોતાના પણ કલ્યાણનો આશ્રય એકમાત્ર ગૃહસ્થાશ્રમ જ છે. (૪૦) હે વીરશિરોમણિ! આ લોકમાં મારા જેવી કોણ છી હશે કે જે આપમેળે જ પ્રાપ્ત થયેલા તમારા જેવા સુપ્રસિદ્ધ, ઉદારચિત અને સુંદર પતિનું વરણ ન કરે? (૪૧) હે મહાબાહુ! આ પૃથ્વી પર તમારી સાપ્ત જેવી ગોળાકાર સુકોમળ ભુજાઓમાં સ્થાન પામવા માટે કરી કામિનીનું ચિત નહીં લલચાય? તમે તો પોતાની મધુર સ્મિતમય કરુણાસભર દાખિથી મારા જેવી અનાથ અભળાઓના માનસિક સંતાપનું શમન કરવા માટે જ પૃથ્વી પર વિચરણ કરી રહ્યા છો.' (૪૨)

શ્રીનારદજી કહે છે - હે રાજન! તે ખ્રી-પુરુષોએ આ રીતે એકબીજાની વાતનું સમર્થન કર્યું અને પછી સો વર્ષો સુધી તે પુરીમાં રહીને આનંદ ભોગવ્યો. (૪૩)

૧. પ્રા. પા. - વિદામ ન। ૨. પ્રા. પા. - વ્યદં। ૩. પ્રા. પા. - ક્ષેમં। ૪. પ્રા. પા. - પતિ। ૫. પ્રા. પા. - સ્વયમ્।
૬. પ્રાચીન પ્રતમાં 'નારદ ઉવાચ' - એટલો ભાગ નથી.

उपगीयमानो लितं तत्र तत्र च गायकैः ।
कीडन् परिवृतः श्रीभिर्हिनीभाविशश्चुचौ ॥ ४४ ॥

समोपरि कृता द्वारः पुरस्तस्यास्तु द्वे अधः ।
पृथग्विषयगत्यर्थं तस्यां यः कश्चनेश्वरः ॥ ४५ ॥

पर्य द्वारस्तु पौरस्या दक्षिणैका तथोत्तरा ।
पश्चिमे द्वे अमूषां ते नामानि नृप वर्णये ॥ ४६ ॥

भद्रोताऽऽविर्मुखी च प्राग्द्वारावेकत्र निर्मिते ।
विभ्राजितं जनपदं याति ताभ्यां धुमत्सञ्जः ॥ ४७ ॥

नलिनी नालिनी च प्राग्द्वारावेकत्र निर्मिते ।
अवधूतसभस्ताभ्यां विषयं याति सौरभम् ॥ ४८ ॥

मुख्या नाम पुरस्ताद्वास्तयाऽपशब्दूदनौ ।
विषयौ याति पुरराङ्गसज्जविपश्चान्वितः ॥ ४९ ॥

पितृहूर्तुप पुर्या द्वार्दक्षिणेन पुरञ्जनः ।
राष्ट्रं दक्षिणपञ्चालं याति श्रुतधरान्वितः^१ ॥ ५० ॥

देवहूर्नाम पुर्या द्वा उत्तरेणा पुरञ्जनः ।
राष्ट्रमुत्तरपञ्चालं याति श्रुतधरान्वितः ॥ ५१ ॥

आसुरी नाम पश्चाद्वास्तया याति पुरञ्जनः ।
ग्रामकं नाम विषयं हुर्मेन समन्वितः ॥ ५२ ॥

निर्झर्तिर्नाम पश्चाद्वास्तया याति पुरञ्जनः ।
वैशसं नाम विषयं लुभ्यकेन समन्वितः ॥ ५३ ॥

अन्यावभीषां^२ पौराणां निर्वाकपेशस्कृतावुभौ ।
अक्षण्वतामधिपतिस्ताभ्यां याति करोति च ॥ ५४ ॥

स^३ यर्हन्तः पुरगतो विष्णूचीनसमन्वितः ।
मोहं प्रसादं हर्षवा याति ज्ञायात्मजोऽवभू ॥ ५५ ॥

अेवं कर्मसु संसक्तः कामात्माविष्यतोऽभुधः ।
भिषी यद्यदीहेत ततादेवान्यवर्तत ॥ ५६ ॥

क्वचित्पिभन्यां पिभति मदिरां मदविक्लः ।
अशनन्यां क्वचिदृशनाति जक्षत्यां सह जक्षति ॥ ५७ ॥

गायको सुमधुर स्वरे यारे तरफ राजा पुरञ्जननी कीर्ति गाया करता हता. ज्यारे श्रीभक्तु आवती त्यारे ते अनेक लोगो साथे सरोवरमां प्रवेशीने जग्नीडा करतो हतो. (४४) ते नगरीमां जे नव दरवाजा हता तेमाना सात नगरीनी उपर अने बे नगरीनी नीचे हता. ते नगरीनो जे कोई राजा थतो तेना अलग-अलग देशोमां जवा माटे आ दरवाजा बनाववामां आव्या हता. (४५) हे राजन्! तेमाना पांच पूर्व तरफ, एक दक्षिण तरफ, एक उत्तर तरफ अने बे पश्चिम तरफ हता. तेमाना नामोनुं हुं वर्णन करुं छुं. (४६) पूर्व तरफ भद्रोता अने आविर्मुखी नामना बे दरवाजा एक ज जग्याए बनाववामां आव्या हता. तेमां थर्ने राजा पुरञ्जन पोताना भित्र धुमाननी साथे विभ्राजित नामना देशमां (अवारनवार) जतो हतो. (४७) ए ज रीते ते तरफ नलिनी अने नालिनी नामना बीजा पश्चा बे दरवाजा एक ज जग्याए बनाववामां आव्या हता. तेमां थर्ने ते अवधूतनी साथे सौरभ नामना देशमां जतो हतो. (४८) पूर्व दिशा तरफ मुख्या नामनो जे पांचमो दरवाजो हतो तेमां थर्ने ते रसज्ज अने विपश्चनी साथे कमशः बहूदन अने आपश्च नामना देशोमां जतो हतो. (४९) पुरीनी दक्षिण बाजुअे पितृहूर्तुप नामनो जे दरवाजो हतो तेमां थर्ने राजा पुरञ्जन श्रुतधरनी साथे दक्षिण-पांचाल देशमां जतो हतो. (५०) उत्तर तरफ देवहूर्तुप नामनो जे दरवाजो हतो तेमां थर्ने ते श्रुतधरनी ज साथे उत्तर-पांचाल देशमां जतो हतो. (५१) पश्चिम दिशामां आसुरी नामनो दरवाजो हतो, तेमां थर्ने ते हुर्मद साथे ग्रामक देशमां जतो हतो. (५२) तथा निर्झर्ति नामनो जे बीजो पश्चिमनो दरवाजो हतो तेमां थर्ने ते लुभ्यकनी साथे वैशस नामना देशमां जतो हतो. (५३) ते नगरना निवासीओमां निर्वाक अने पेशस्कृत - आ बे नागरिको आंधणा हता. राजा पुरञ्जन आंधोवाणा नागरिकोनो अधिपति होवा छतां पश्चा आमनी मददथी बधी बाजु जतो हतो अने बधा प्रकारनां काम करतो हतो. (५४)

ज्यारे क्यारेक पोताना मुख्य सेवक विष्णूचीननी साथे ते अंतःपुरमां जतो त्यारे तेने पत्नी अने पुत्रोने कारणे थता मोह, प्रसन्नता, हर्ष वगोरे विकारोनो अनुभव थतो. (५५) तेनु यित ज्ञायात्मां कर्मामां क्षसायेलुं हतुं अने काममां आसक्त होवाने कारणे रमणी वडे ते अबुध छेतरायो हतो. तेनी राज्ञी जे जे काम करती हती ते ज कामो ते पश्चा करवा लागतो हतो. (५६) ते ज्यारे मध्यपान करती त्यारे ते पश्चा मदिरा पीतो हतो अने मदोन्मत्त थर्ने जतो हतो. ज्यारे ते

१. प्रा. पा. - श्रुतिः । २. प्राचीन प्रतमां 'अन्यावभीषां' थी शह करीने 'करोति च' सुधी (प४मो श्लोक) नथी. ३. प्राचीन प्रतमां पपमा श्लोकनो पूर्वार्थ आग नथी.

કવચિદ્ગાયતિ ગાયન્યાં રૂદ્યાં રૂદ્યતિ કવચિત् ।
કવચિદ્ગસન્યાં હસતિ જલ્ઘન્યામનુ જલ્ઘતિ ॥ ૫૮ ॥

કવચિદ્ગાવતિ ધાવન્યાં તિષ્ઠન્યામનુ તિષ્ઠતિ ।
અનુશેતે શયાનાયામન્વાસ્તે કવચિદાસતીમ् ॥ ૫૯ ॥

કવચિદ્ગણોતિ શૃષ્ટવન્યાં પશ્યન્યામનુ પશ્યતિ ।
કવચિજિજ્ઞાતિ જિજ્ઞન્યાં સ્પૃશન્યાં સ્પૃશતિ કવચિત् ॥ ૬૦ ॥

કવચિદ્ય શોચતીં જાયામનુશોચતિ દીનવત् ।
અનુ હષ્યતિ હષ્યન્યાં મુદિતામનુ મોદતે ॥ ૬૧ ॥

વિપ્રલભો મહિષૈવं સર્વપ્રકૃતિવિચિત: ।
નેચ્છનુકરોત્યજ્ઞ: કલૈબ્યાત્કીડામૃગો યથા ॥ ૬૨ ॥

ભોજન કરતી ત્યારે તે પણ ભોજન કરવા લાગતો હતો અને તે જ્યારે કંઈ ચાવતી ત્યારે તે પણ તે જ વસ્તુ ચાવવા લાગતો હતો. (૫૭) આ જ પ્રમાણે ક્યારેક તે ગાતી તો ગાવા માંડતો, રોતી તો રોવા માંડતો, હસતી તો હસવા લાગતો અને બોલતી તો બોલવા લાગતો. (૫૮) તે દોડતી ત્યારે તે પણ દોડવા લાગતો, ઊભી રહેતી તો તે પણ ઊભો રહી જતો; તે સૂતી તો તે પણ તેની સાથે સૂઈ જતો અને બેસતી તો બેસી જતો. (૫૯) ક્યારેક તે સાંભળવા લાગતી તો તે પણ સાંભળવા લાગતો, જોતી તો જોવા લાગતો, સુંધતી તો સુંધવા લાગતો અને કોઈ વસ્તુને અડકતી તો તે પણ અડકવા લાગતો. (૬૦) ક્યારેક તેની તે પ્રિયા શોકવિળળ થતી તો તે પણ અત્યંત દીન જેવો વ્યાકુળ થઈ જતો; જ્યારે તે પ્રસન્ન થતી ત્યારે તે પણ પ્રસન્ન થતો અને તેના આનંદિત થવાથી તે પણ આનંદિત થતો. (૬૧) (આ પ્રમાણે) રાજા પુરંજન પોતાની રૂપાળી રાણી દ્વારા છેતરાઈ ગયો. સધળો પ્રકૃતિસમૂહ - વાતાવરણ જ તેને દગ્દો દેવા લાગ્યું. તે મૂર્ખ વિવશ થઈને, ઈચ્છા નહીં હોવા છતાં પણ ખેલ કરવા ઘરમાં પાળેલા વાંદરાની ઝેમ અનુકરણ કરતો રહેતો હતો. (૬૨)

—★—

ઇતિ શ્રીમત્દ્રાગવતે મહાપુરાણે પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં ચતુર્થસ્કન્ધે પુરંજનોપાખ્યાને પર્યાવિશોડધ્યાય: ॥ ૨૫ ॥
ચોથો સ્કન્ધ-અંતર્ગત પુરંજન-ઉપાખ્યાનમાંનો પચીસમો અધ્યાય સમાપ્ત.

—★—

દુષ્પીસમો અધ્યાય

૧૦ રાજા પુરંજનનું શિકાર ખેલવા વનમાં જવું અને રાણીનું કુદ્ધ થવું

નારદ ઉવાચ^૧

સ એકદા મહેષ્યાસો રથં પર્યાશ્યમાશુગમ् ।
દીધં દ્વિયક્રમેકાકં ત્રિવેણું પર્યબન્ધુરમ् ॥ ૧ ॥

એકરશ્મ્યેકદમનમેકનીં દ્વિકુબરમ् ।
પર્યપ્રહરણં સમવરૂથં પર્યવિકમમ् ॥ ૨ ॥

હૈમોપસ્કરમારુહ્ય સ્વર્ણવર્માડક્ષયેષુદ્ધિ: ।
એકાદશશ્યમૂનાથ: પર્યપ્રસ્થમગાદ્વનમ् ॥ ૩ ॥

ચચાર મૃગયાં તત્ત્ર દેમ આતેષુકાર્મુક: ।
વિહાય જાયામતદર્હી મૃગવ્યસનલાલસ: ॥ ૪ ॥

શ્રીનારદજી કહે છે - હે રાજન! એક દિવસ રાજા પુરંજન પોતાનું વિશાળ ધનુષ્ય, સોનાનું કવચ અને અક્ષય ભાથો ધારણ કરીને પોતાના અગ્નિયારમા સેનાપતિ સાથે, પાંચ ધોડાઓવાળા શીદ્રગામી રથમાં બેસીને પંચપ્રસ્થ નામના વનમાં ગયો. તે રથમાં બે ઈધાંડ (બંબુ), બે પૈડા, એક ધરી, ત્રણ ધજાંડ, પાંચ દોરીઓ, એક લગામ, એક સારથિ, એક બેઠક, બે ધૂસરી (કુબર), પાંચ આયુધ અને સાત આવરણ હતાં. તે પાંચ પ્રકારની ચાલે ચાલતો હતો તથા તેનો બધો સાજ-શાશ્વત સોનેરી હતો. (૧-૩) જોકે રાજા માટે પોતાની પ્રિયાને કાણવાર પણ છોડવી મુશ્કેલ હતું, પણ તેને તે દિવસે શિકારનો એવો શોખ જાગ્યો કે તેની પણ પરવા નહીં કરીને ભારે ગર્વપૂર્વક ધનુષ્યબાળ ચડાવીને શિકાર કરવા લાગ્યો. (૪)

૧. પ્રાચીન મતમાં 'નારદ ઉવાચ' - એટલો ભાગ નથી.

आसुरीं वृत्तिमाश्रित्य घोरात्मा निरनुग्रहः ।
न्यहननिश्चितैर्बाणैर्वनेषु वनगोचरान् ॥ ५ ॥

तीर्थेषु प्रतिदृष्टेषु राजा भेद्यान्^१ पशून् वने ।
यावदर्थमलं लुभ्यो हन्यादिति नियम्यते ॥ ६ ॥

य एवं कर्म नियतं विद्वान् कुर्वीत मानवः ।
कर्मणा तेन राजेन्द्र शानेन न स लिप्यते ॥ ७ ॥

अन्यथा कर्म कुर्वाणो मानारुद्धो निबध्यते ।
गुणप्रवाहपतितो नष्टप्रक्षो प्रजत्यधः ॥ ८ ॥

तत्र निर्भित्तगात्राणां चित्रवाजैः शिलीभुजैः ।
विष्वल्वोऽभूद्दुःखितानां दुःसहः करुणात्मनाम् ॥ ९ ॥

शशान् वराहान् महिषान् गवयान् रुरुशत्यकान् ।
भेद्यानन्यांश्च विविधान् विनिभन् श्रमभध्यगात् ॥ १० ॥

ततः क्षुरुटपरिश्रान्तो निवृत्तो गृहमेधियान् ।
कृतस्नानो चिताहारः संविवेश गतकलमः ॥ ११ ॥

आत्मानमर्हयाऽच्युते धूपालेपलगादिभिः ।
साध्यलङ्कृतसर्वाङ्गो महिष्यामाद्धे मनः ॥ १२ ॥

तृमो हृष्टः सुदृमश्च कन्दर्पाकृष्टमानसः ।
न व्यचष्ट वरारोहां गृहिणीं गृहमेधिनीम् ॥ १३ ॥

अन्तः पुरस्त्रियोऽपृच्छद्विभना ईव वेदिष्ठत् ।
अपि वः कुशलं रामाः सेश्वरीणां यथा पुरा ॥ १४ ॥

न तथैतहि रोचन्ते गृहेषु गृहसम्पदः ।
यदि न स्याद् गृहे माता पत्नी वा पतिदेवता ।
व्यज्ञं रथ ईव प्राशः को नामासीत दीनवत् ॥ १५ ॥

क्व वर्तते सा ललना भज्जन्तं व्यसनार्णवे ।
या मामुद्धरते प्रक्षां दीपयन्ती पदे पदे ॥ १६ ॥

ते समये आसुरी वृत्ति वधी ज्वाने कारणे तेनु चित्र घण्टुं कठोरं अने कूर (दयाशून्य) थई गयुं हतुं, तेथी तेषो पोतानां तीक्ष्णा बाणोथी घण्टां बधां निर्दौष जंगली पशुओनो वध करी नाय्यो। (५) जो राजानी मांसमां अत्यंत आसक्ति होय तो पक्ष तेषो केवल शाश्वोमां बतावायेलां कर्मा करवा माटे वनमां जहाने जरुरियात मुज्जब अनिषिद्ध पशुओनो वध करवो, वर्यं पशुहिंसा करवी नहीं। शाश्व आ प्रमाणे उच्छृंखल (उद्धत) प्रवृत्तिने नियंत्रित करे छे। (आ वात ज्वनी जन्म-जन्मान्तरथी चाली आवेली हिंसाप्रवृत्ति पर नियंत्रण करवा माटे ज आ प्रमाणे कहेवामां आवी छे। शास्त्र अहिंसानो ज संदेश आपे छे.) (६) हे राजन! जे विद्वान आ प्रमाणे शाश्वनियत कर्मानु आचरण करे छे ते तेवां कर्माना अनुष्ठानथी प्राप्त थता शाननां कारणभूत कर्माथी लेपातो नथी। (७) अन्यथा, मनमान्यां कर्म करवाथी मनुष्य अभिमानने वशीभूत थईने कर्मामां बंधाई जाय छे तथा गुणोन्ता प्रवाहुप संसारना यकरावामां इसाईने, विवेकबुद्धिनो नाश थई ज्वाथी, आ अधम योनिओमां जन्म ले छे। (८)

० पुरंजननां ज्ञात-ज्ञातनां पूंजडांवाणां बाणोथी छिन्नभिन्न थईने अनेक ज्वो (प्राणीओ) घण्टा कष्ट साथे प्राण छोडवा लाग्या। तेनो निर्दयतापूर्वकनो ते ज्व-संहार जोईने बधा ज दयाणु मनुष्यो घण्टा दुःखी थया। तेओ तेने सही शक्या नहीं। (९) आ प्रमाणे त्यां ससलां, सूवर, आभला, नीलगायो, काणियार मृगो, शाहुडी तथा बीजां पक्ष घण्टां बधां निर्दौष पशुओनो वध करतो राजा पुरंजन घण्टो थाकी गयो। (१०) त्यारे ते भूख-तरसने लीषे अत्यंत शिथिल थईने वनमांथी पाछो फरीने राजमहेलमां आव्यो। त्यां तेषो यथायोग्य रीते ज्ञान अने भोजनथी परवारीने, थोडो विश्राम करीने थाक दूर कर्यो। (११) पछी गंध, चंदन, माणा वर्गेरेथी सुसज्जित थईने तेषो बधां अंगो पर सुंदर सुंदर आभूपक्षो पहेर्यां। त्यारे तेने पोतानी प्रियानु स्मरण थई आव्युं। (१२) ते भोजन वर्गेरेथी तुप्त थईने, हृदयमां आनंद पामीने, मदधी उन्मत्त अने कामथी व्यथित थईने पोतानी सुंदरी पल्नीने खोणवा लाग्यो; परंतु तेने ते क्षयांय पक्ष देखाई नहीं। (१३)

हे प्राचीनभृष्टि! त्यारे ते चित्रमां थोडो उदास थयो अने तेषो अंतः पुरनी ऋीओने पूछियुं, ‘सुंदरीओ! पोतानी स्वामिनी सहित तमे सर्व पहेलांनी जेम ज कुशण तो छो ने? (१४) ऐवुं शुं कारणा छे के आजे आ घरनी संपत्ति पहेलांना जेवी सोहामणी जड्हाती नथी? घरमां माता अथवा पतिपरायण पल्नी न होय तो ते घर पैडां वगरना रथ जेवुं थई जाय छे; पछी तेमां क्यो बुद्धिमान दीन मनुष्योनी जेम रहेवानुं पसंद करशे? (१५) तो कहो, ते सुंदरी क्यां छे के दुःखसमुद्रमां

१. मा. पा. – भेद्यपशुन्। २. मा. पा. – नन्यानभेद्यांश्च विनिः।

રામા જીચુ:

નરનાથ ન જાની મસ્તવત્ત્રિયા યદ્વ વ્યવસ્થતિ ।
ભૂતલે નિરવસ્તારે શયાનાં પશ્ય શત્રુહન् ॥ ૧૭ ॥

નારદ ઉવાચ^૧

પુરંજન: સ્વમહિધીં નિરીક્ષાવધુતાં ભુવિ ।
તત્સર્જોન્મથિતજ્ઞાનો વૈકલ્યં પરમં યયૌ ॥ ૧૮ ॥

સાન્ત્વયનું શલક્ષણયા વાચા, હદ્યેન વિદ્યુતા ।
પ્રેયસ્યા: સ્નેહસંરમ્ભલિક્ષમાત્મનિ નાભ્યગાત् ॥ ૧૯ ॥

અનુનિન્યેઽથ શનકૈર્વીરોડનુનયકોવિદઃ ।
પસ્પર્શા પાદયુગલમાહ ચોત્સર્જલાલિતામ् ॥ ૨૦ ॥

પુરંજન ઉવાચ^૨

નૂં ત્વકૃતપુષ્પાસ્તે ભૃત્યા યેષ્વીશ્વરા: શુભે ।
કૃતાગસ્ત્વાત્મસાત્કૃત્વા શિક્ષાદ્ધં ન યુર્જતે ॥ ૨૧ ॥

પરમોડનુગ્રહો દાઢો ભૃત્યે ખુપ્રભુષાડપ્રિતઃ ।
બાલો ન વેદ તત્ત્વિ બન્ધુકૃત્યમર્ઘણઃ ॥ ૨૨ ॥

સા ત્વં મુખં સુદાતિ સુભ્રવનુરાગભાર-
ત્રીડાવિલમ્બવિલસદ્ધસિતાવલોકમ् ।
નીલાલકાલિભિરૂપસ્કૃતમુત્ત્રસં ન:
સ્વાનાં પ્રદર્શય મનસ્વિનિ વળ્ગુવાક્યમ् ॥ ૨૩ ॥

તસ્મિન્દ્ધે દમમહં તવ વીરપતિનિ
યોડન્યત્રભૂસુરકુલાત્કૃતકિલિષ્ઠસ્તમ् ।
પશ્યે ન વીતભયમુન્મુદિતં ત્રિલોક્યા-
મન્યત્ર વૈ મુરરિપોરિતરત્ર દાસાત् ॥ ૨૪ ॥

વક્ત્રં ન તે વિતિલકું ભલિનં વિહર્ષ
સંરમ્ભભીમમવિમૃષ્ટમપેતરાગમ् ।
પશ્યે સતનાવપિ શુચોપહતૌ સુજીતૌ
બિમ્બાધરં વિગતકુદ્ધકુમપકૃરાગમ् ॥ ૨૫ ॥

હુબતી મારી વિવેકબુદ્ધિને ડગલે ને પગલે જાગ્રત કરીને મને તે સંકટમાંથી ઉગારી લે છે? (૧૬)

સીઓએ કહ્યું - હે નરપતિ! ખબર નહીં, આજે તમારી પ્રિયાએ શું ધાર્યું છે. હે શત્રુદમન! જુઓ, તેઓ પાથરણ વિના જ, જમીન પર જ સૂતાં પડેલાં છે. (૧૭)

શ્રીનારદજ્ઞ કહે છે - હે રાજન! તે સીના સંગને લીધે રાજા પુરંજનનો વિવેક નાણ થઈ ચૂક્યો હતો; તેથી પોતાની રાણીને જમીન પર અસ્તવ્યસ્ત પડેલી જોઈને તે અત્યંત વ્યાકુળ થઈ ગયો. (૧૮) તેણે હુઃખી હદ્યે મધુર વચનોથી તેને ઘણી સમજાવી, પરંતુ તેને પોતાની પ્રેયસીમાં પોતાના પ્રત્યેના પ્રણાયકોપનું કોઈ ચિકિ દેખાયું નહીં. (૧૯) પુરંજન મનાવવામાં પણ ઘણો ચતુર હતો, તેથી તેણે તેને ધીરે ધીરે મનાવવાનું શરૂ કર્યું. તેણે પદેલાં તેનો ચરણસ્પર્શ કર્યો અને પછી ખોળામાં બેસાડીને ખૂબ વહાલથી કહેવા લાગ્યો. (૨૦)

પુરંજન બોલ્યો - હે સુંદરી! તે સેવકો તો નકી ઘણા અભાગિયા છે કે જેમના વડે અપરાધ થવા છતાં પણ સ્વામી તેમને પોતાના સમજને શિક્ષા માટે ધોર્ય દંડ આપતા નથી. (૨૧) સેવકને આપવામાં આવેલો સ્વામીનો દંડ તો તેના પરનો મોટો અનુગ્રહ જ હોય છે. જેઓ મૂર્ખ છે તેમને કોથને કારણે પોતાના હિતકારી સ્વામીએ કરેલા તે ઉપકારનો ઘ્યાલ આવતો નથી. (૨૨) સુંદર દંતપંક્તિ અને મનોહર ભવાંથી શોભતી હે મનસ્વિની! હવે આ કોથ દૂર કર અને એકવાર મને પોતાનો સમજને, પ્રણાયભાર અને શરમથી જૂંકેલું તેમ જ મધુર સ્મિતમયી દાચિથી સુશોભિત પોતાનું મુખદું બતાવ. અહો! બ્રમરપંક્તિ જેવી શ્યામ કેશલટો, ઉન્નત નાક અને સુમધુર વાણીને કારણે તારું મુખારવિંદ કેવું મનમોહક જણાય છે! (૨૩) હે વીરપત્ની! જો કોઈ બીજાએ તારો કોઈ અપરાધ કર્યો હોય તો તે બતાવ; જો તે અપરાધી બ્રાહ્મણકુળનો નહીં હોય તો હું તેને અત્યારે જ દંડ આપું છું. મને તો ભગવાનના ભક્તો સિવાય ત્રણે લોકમાં અથવા તેની બહાર પણ અંબું કોઈ દેખાતું નથી કે જે તારો અપરાધ કરીને નિર્ભયતાથી અને આનંદપૂર્વક રહી શકે. (૨૪) હે પ્રિયા! મેં આજ સુધી તારું મુખ ચાંદલા વિનાનું, ઉદાસ, કરમાયેલું, કોથને કારણે બિહામણું, તેજ વિનાનું અને પ્રેમરહિત ક્યારેય જોયું નથી; અને તારો સુંદર સત્તનોને પણ શોકનાં આંસુઓથી બીજાયેલા તથા પાકેલા વિલોડા જેવા અધરોને પણ સ્નિગ્ધ કેસરની લાલિમા વિનાના ક્યારેય જોયા નથી. (૨૫)

૧. પ્રાચીન પ્રતમાં 'નારદ ઉવાચ' - એટલો ભાગ નથી. ૨. પ્રાચીન પ્રતમાં 'પુરંજન ઉવાચ' - એટલો ભાગ નથી.

तन्मे प्रसीद सुहृदः कृतकिल्बिष्य
स्वैरं गतस्य भृगयां व्यसनातुरस्य ।
का देवरं वशगतं कुसुभास्त्रवेग-
१विक्षस्तपौस्नभुशती न भजेत कृत्ये ॥ २६॥

—★—

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां चतुर्थस्कन्धे पुरञ्जनोपाख्याने घटविंशोडध्यायः ॥ २६॥
योथा स्कन्ध-अंतर्गत पुरञ्जन-उपाख्यानमांनो छव्वीसमो अध्याय समाप्त.

—★—

सतावीसमो अध्याय

पुरञ्जनपुरी पर चंडवेगनी चार्ड तथा काणकन्यानुं चरित्र

नारद उवाच

१५३ पुरञ्जनं सम्यग्वशमानीय विभ्रमैः ।
पुरञ्जनी महाराज रेमे रमयती पतिभ् ॥ १॥
स राजा महिषीं राजन् सुस्नातां रुचिराननाम् २ ।
कृतस्वस्त्ययनां तृष्णामत्यनन्दहुपागताम् ॥ २॥
तथोपगृहः परिरब्धकन्धरो
रहोऽनुमन्त्रैरपकृष्टयेतनः ।
३ कालरंहो बुधुषे हुरत्ययं
दिवा निशेति प्रमदापरिग्रहः ॥ ३॥
शयान उत्तमदो महामना
महार्हतल्ये महिषीभुजोपधिः ।
तामेव वीरो मनुते परं यत-
स्तमोऽभिभूतो न निजं परं य यत् ॥ ४॥
तथैवं रममाणस्य कामकश्मलयेतसः ।
क्षणार्धमिव राजेन्द्र व्यतिकाञ्चं नवं वयः ॥ ५॥
४ तस्यामज्जनयत्पुत्रान् पुरञ्जन्यां पुरञ्जनः ।
शतान्येकादश विराङ्गयुषोऽर्धमथात्यगात् ॥ ६॥
दुष्टिर्दशोतरशतं पितृमातृयशस्करीः ।
शीलौदार्यगुणोपेताः पौरञ्जन्यः प्रज्ञापते ॥ ७॥
स पञ्चालपतिः^५ पुत्रान् पितृवंशविवर्धनान् ।
दारैः संयोजयामास दुष्टिः सदृशैर्वरैः ॥ ८॥

हुं व्यसनने लीघे तने पूछ्या विना ज शिकार खेलवा चाल्यो
गयो, तेथी अवश्य (तारो) अपराधी इुं; तोपक्ष पोतानो
समज्जने तु मारा पर प्रसन्न थई जा, (केम के) कामदेवनां
विषम बाष्णोथी अधीर थईने जे हंमेशां पोताने आधीन रहे
छे तेवा पोताना प्रिय पतिनो उचित कार्य माटे भला, कई
कामिनी स्वीकार करती नव्ही? (२६)

श्रीनारदज्ज कहे छे – हे महाराज! आ प्रमाणे ते
सुंदरी अनेक नभरांथी पुरञ्जनने संपूर्णपक्षे पोताने वश
करीने तेने आनंदित करती रहीने विहार करवा लागी. (१)
तेषो सारी रीते स्नान करीने अनेक प्रकारना मांगलिक
शशगार कर्पा तथा भोजन वगेरेथी तृप्त थईने ते राजा पासे
आवी. राजा ते मनोहरमुखी राजमहिषीनुं आदरसहित
अभिनंदन कर्यु. (२) पुरञ्जनी राजानुं आलिंगन कर्यु अने
राजा ते तेने गणे लगावी. पछी ऐकांतमां मनने अनुकूल
रहस्यनी वातो करतो करतो ते एवो मोहित थई गयो के
तेनुं कामिनीमां ज चित्त रममाण रहेवाने कारणे तेने दिवस-
रात्रिना लेदपूर्वक निरंतर वीतता जता काणनी दुस्तर
गतिनो पक्ष कोई घ्याल रख्यो नहीं. (३) मध्यी छडेलो
मनस्ती पुरञ्जन पोतानी प्रियानी भुजाओ पर माथुं भूकीने
महामूल्य शश्या पर पडी रहेतो हतो. तेने तो ते रमणी ज
ज्ञवननुं परम इण जपाती हती. अशानथी आवृत थई
जवाने कारणे तेने आत्मा अथवा परमात्मानुं कोई ज्ञान
रह्यु नहीं. (४)

० हे राजन! आ प्रमाणे कामातुर चित्तथी तेनी साथे
विहार करतां करतां राजा पुरञ्जननी युवानी अडधी क्षणानी
जेम वीती गई. (५) हे प्रज्ञापति! ते पुरञ्जनीथी राजा
पुरञ्जनने अग्नियारसो पुत्रो अने ऐक्सो दस पुत्रीओ थई,
ते बधी ज पुत्रीओ मातापितानो सुयश वधारनारी अने
सुशीलता, उदारता वगेरे गुणोथी संपन्न हती. तेओ
पौरञ्जनी नामे विष्यात थई. ऐटलामां ज ते सआठना लांबा
आयुष्यनो अडधो भाग वीती गयो. (६-७) पछी
पांचालराज पुरञ्जने पितृवंशनी वृद्धि करनारा पुत्रोनां वधूओ

१. मा. पा. – विक्षम्भपौर्ण० । २. मा. पा. – रुचिराम्भराम् । ३. मा. पा. – बुधो । ४. मा. पा. – अम्भज्जनत् । ५.
मा. पा. – पाञ्चाल० ।

પુત્રાણાં ચામવન् પુત્રા એકૈકસ્ય શતં શતમ् ।
યૈવે પૌરજનો વંશ: પર્યાલેષુ સમેધિત: ॥ ૮ ॥

તેષુ તદ્રિકથહારેષુ ગૃહકોશાનુજીવિષુ ।
નિરુદેન મમત્વેન વિષયેષ્વન્યબધ્યત ॥ ૧૦ ॥

ઈજે ચ કતુભિધોરેદીકિત: પશુમારકૈ: ।
દેવાન્યપિતૃન્યભૂતપતીત્રાનાકામોયથાભવાન् ॥ ૧૧ ॥

યુક્તેષ્વેવં પ્રમતસ્ય કુદુમ્બાસક્તચેતસ: ।
આસસાદું સવૈકાલોયોડપ્રિય: પ્રિયયોષિતામ् ॥ ૧૨ ॥

ચણ્ડવેગ ઈતિ ઘ્યાતો ગંધર્વાધિપતિર્નૃપ ।
ગંધર્વાસ્તસ્ય બલિન: પદ્ધયુતરશતત્રયમ् ॥ ૧૩ ॥

ગંધર્વસ્તાદશીરસ્ય મૈથુન્યશ્ર સિતાસિતા: ।
પરિવૃત્યા વિલુમ્પન્તિ સર્વકામવિનિર્મિતામ् ॥ ૧૪ ॥

તે ચણ્ડવેગાનુચરા: પુરજનપુરં યદા ।
હર્તુમારેભિરે તત્ત્વ પ્રત્યષેધત્રાગર: ॥ ૧૫ ॥

સ સમભિ: શતેરેકો વિંશત્યા ચ શતં સમા: ।
પુરજનપુરાધ્યકો ગંધર્વયુદ્ધે બલી ॥ ૧૬ ॥

કીયમાણે સ્વસમ્બન્ધે એકસ્મિન્ય બહુભિર્યુધા ।
ચિન્તાં પરાં જગામાર્ત: સરાધ્રપુરબાન્ધવ: ॥ ૧૭ ॥

સ એવ પુર્યા મધુભુકપર્યાલેષુ સ્વપાર્થહૈ: ।
ઉપનીતં^૫ બલિં ગૃહન્યાજીતો નાવિદ્ધયમ् ॥ ૧૮ ॥

કાલસ્ય દુહિતા કાચિત્તિલોકીં વરમિછતી ।
પર્યટન્તી ન બહીખન્ય પ્રત્યનન્દત કશ્યન ॥ ૧૯ ॥

દૌર્ભાગ્યેનાત્મનો^૬ લોકે વિશ્રુતા દુર્ભગેતિ સા ।
યા^૭ તુષ્ટા રાજર્થયેતુ^૮ વૃતાડદાત્પૂરવેવરમ् ॥ ૨૦ ॥

કદાચિદ્દમાના સા બ્રહ્મલોકાન્મહીં ગતમ् ।
વદ્રે બૃહદ્ગ્રતં માં તુ જાનતી કામમોહિતા ॥ ૨૧ ॥

સાથે અને પુત્રીઓનાં તેમને યોગ્ય પતિઓ સાથે લગ્ન કરી દીધાં. (૮) પુત્રોમાંના પ્રત્યેકને સો-સો પુત્રો થયા. તેમનાથી વૃદ્ધિ પામીને પુરજનનો વંશ સમસ્ત પાંચાલ દેશમાં ફેલાઈ ગયો. (૯) એ પુત્રો, પૌત્રો, ધર, ધનભંડાર, સેવકો, મંત્રીઓ વગેરેમાં દઢ મમતા થઈ જવાથી તે આ વિષયોમાં જ બંધાઈ ગયો. (૧૦) પછી (હે રાજન!) તમારી જેમ તેણે પણ અનેક પ્રકારના ભોગોની કામનાથી પણની દીક્ષા લઈને જાતજાતના પશુહિંસામય ધોર પણોથી દેવતાઓ, પિતૃઓ અને ભૂતપતિઓની આરાધના કરી. (૧૧) આ પ્રમાણે તે આત્માનું કલ્યાણ કરનારાં કર્મા પ્રત્યે જીવનભર અસાવધ રહ્યો અને કુટુંબને પાળવા-પોષવામાં વ્યસ્ત રહ્યો. અંતે વૃદ્ધાવસ્થાનો તે સમય આવી પહોંચો કે જે ઝીલાંપટ પુરુષોને ઘણો અપ્રિય હોય છે. (૧૨)

હે રાજન! ચણ્ડવેગ નામનો એક ગંધર્વરાજ છે. તેને આધીન ત્રણસો સાઠ મહાબળવાન ગંધર્વો રહે છે. (૧૩) તેમની સાથે મિથુનભાવે રહેતી કૃષ્ણ અને શેત વર્ણની એટલી જ ગંધર્વાઓ પણ છે. તેઓ વારાફરતી ચક્કર લગાવીને ભોગવિલાસની સામગ્રીઓથી ભરીબાદરી નગરીને લૂંટતી રહે છે. (૧૪) ગંધર્વરાજ ચણ્ડવેગના તે અનુચરોએ જ્યારે રાજા પુરજનના નગરને લૂંટવાનું શરૂ કર્યું ત્યારે તેમને પાંચ કણાવાળા સર્પ પ્રજાગરે અટકાવ્યા. (૧૫) પુરજનપુરીની રખેવાળી કરનારો આ મહાબળવાન સાપ સો વર્ષે સુધી એકલો જ તે સાતસો વીસ ગંધર્વ-ગંધર્વાઓ સાથે પુદ્ધ કરતો રહ્યો. (૧૬) ધણાબધા વીરો સાથે એકલો જ પુદ્ધ કરવાને કારણો, પોતાના એકમાત્ર સંબંધી પ્રજાગરને નિર્બળ થયેલો જોઈને રાજા પુરજનને પોતાના રાષ્ટ્ર અને નગરનાં રહેવાસી અન્ય બંધુજનો સમેત ભારે ચિંતા થઈ. (૧૭) તે આટલા દિવસો સુધી પાંચાલ દેશના તે નગરમાં પોતાના દૂતો વડે લવાયેલો કર લઈને વિષયબોગોમાં મસ્ત રહ્યો હતો. ઝીને વશ રહેવાને કારણો આ અચૂક આવી પડનારા ભયનો તેને ઘાલ જ ન આવ્યો. (૧૮)

હે બહીખન! તે જ દિવસોમાં કાળની એક પુત્રી વરની શોધમાં ત્રણે લોકમાં ભટકતી રહી, તોપણ તેને કોઈએ અપનાવી નહીં. (૧૯) તે કાળકન્યા (વૃદ્ધાવસ્થા) ધણી ભાગ્યહીન હતી, તેથી લોકો તેને 'દુર્ભગ્ના' કહેતા હતા. એકવાર રાજર્થ પૂરુષે પિતાને પોતાનું પૌવન આપવા માટે પોતાની મરજીથી જ તેનું વરણ કર્યું હતું, અનાથી પ્રસન્ન થઈને તેણે તેમને રાજ્યપ્રાપ્તિનું વરદાન આપ્યું હતું. (૨૦) એક દિવસ હું બ્રહ્મલોકમાંથી પૃથ્વી પર આવ્યો, તો તે ફરતી

૧. મા. પા. — વિષયાનન્દવ । ૨. માચીન પ્રતમાં ૧૧મો શ્લોક નથી. ૩. મા. પા. — આસસાદાય વે । ૪. મા. પા. — વૃપર્ય ।
૫. મા. પા. — ઉપાનીતં । ૬. મા. પા. — દૌર્ભગેના । ૭. મા. પા. — યા સન્તુષ્ટા । ૮. માચીન પ્રતમાં 'તુ' — એટલો ભાગ નથી.

भयि संरभ्य विपुलमदाच्छापं सुदुःसहम् ।
स्थातुमर्हसि नैकत्र मधाच्छाविमुखो मुने ॥ २२ ॥

ततो विहतसङ्कल्पा^१ कन्यका यवनेश्वरम् ।
मयोपदिष्टमासाध्य वत्रे नाम्ना भयं पतिम् ॥ २३ ॥

ऋषभं यवनानां त्वां वृषो वीरेष्ठितं पतिम् ।
सङ्कल्पस्त्वयि भूतानां कृतः किल न रिष्यति ॥ २४ ॥

द्वाविमावनुशोचन्ति बालावसदवग्रहौ ।
यत्त्वोक्तशास्त्रोपनतं न राति न तदिच्छति ॥ २५ ॥

अथो भजस्व मां भद्र भजन्तीं मे दयां कुरु ।
ऐतावान् पौरुषो धर्मो यदार्ताननुकम्पते ॥ २६ ॥

कालकन्योदितवयो निशम्य यवनेश्वरः ।
चिकिर्षुद्देवगुह्यं^२ स सस्मितं तामभाषत ॥ २७ ॥

मया निरुपितस्तुभ्यं पतिरात्मसमाधिना ।
नाभिनन्दति लोकोऽयं त्वामभद्रामसम्भताम् ॥ २८ ॥

० त्वमव्यक्तगतिर्भुक्ष्व लोकं कर्मविनिर्भितम् ।
याहि मे पृतनायुक्ता प्रज्ञानाशं प्रष्णोष्यसि ॥ २९ ॥

प्रज्ञारोऽयं मम भ्राता त्वं च मे भगिनी भव ।
यराम्युभाव्यां लोकेऽस्मिन्नव्यक्तो भीमसैनिकः ॥ ३० ॥

इरती मने ज मणी गई. त्यारे तेषो मने नैष्ठिक भ्रमचारी जाग्रवा छतां पश्च पोते कामातुर होवाने कारणे वरवानी ईच्छा करी. (२१) में तेनी प्रार्थनानो स्वीकार कर्या नहीं. तेथी तेषो अत्यंत कुछ थहने मने ऐवो हुःसह शाप आप्यो के 'तमे मारी प्रार्थनानो स्वीकार कर्या नहीं, तेथी तमे एक स्थाने वधु समय सुधी रही शक्षो नहीं.' (२२)

त्यारे मारा तरक्षी निराश थहने ते कन्याएं मारी संभितिथी यवनराज भयनी पासे जहने तेनुं पति तरीके वरङ्ग कर्यु. (२३) अने कहुं, 'वीरवर! तमे यवनोमां श्रेष्ठ छो, हुं तमने ग्रेम करुं हुं अने पति बनाववा ईच्छुं हुं. तमारा प्रत्ये करायेलो छ्वोनो संकल्प क्यारेय असक्षण थतो नहीं. (२४) जे मनुष्य संसार अने शाश्वनी दृष्टिए आपवा योऽय वस्तुनुं दान करतो नहीं अने जे शाश्वदृष्टिए अधिकारी होवा छतां पश्च आवुं दान लेतो नहीं ते बनेय जाग्र हुराग्रही अने मूढ़ छे; तेथी शोचनीय छे. (२५) हे भद्र! आ समये हुं तमारी सेवामां उपस्थित थह छुं, तमे मारो स्वीकार करीने मने अनुगृहीत करो. मनुष्यनो सौथी भोटो धर्म दीनज्ञनो पर दया करवी ए ज छे.' (२६)

काणकन्यानी वात सांबणीने यवनराजे विधातानुं एक गुप्त कार्य कराववानी ईच्छाथी हसतां हसतां तेने कहुं. (२७) 'मे योगदृष्टिथी जोहने तारा माटे एक पति नक्की कर्या छे. तुं बधानुं अनिष्ट करनारी छे, तेथी कोहने पश्च गमती नहीं अने तेथी ज लोको तारो स्वीकार करता नहीं. तेथी आ कर्मजनित संसारने तुं अलक्षित थहने पराणे भोगव. तुं मारी सेना लहने जा, तेनी भद्रथी तुं समस्त प्रजानो नाश करवामां समर्थ थहश, कोई पश्च तारो प्रतिकार करी शक्षो नहीं. (२८-२९) आ प्रज्ञार नामनो मारो भाई छे अने तुं मारी बहेन बनी जा. तमारा बनेनी साथे हुं अप्रगट गतिथी भयंकर सेना लहने समस्त लोकोमां विचरण करीश.' (३०)

—★—

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां चतुर्थस्कन्धे पुरञ्जनोपाख्याने समविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥
योथा स्कन्ध-अंतर्गत पुरञ्जन-उपाख्यानमांनो सतावीसमो अध्याय समाप्त.

—★—

अडावीसमो अध्याय

पुरञ्जने श्रीयोनि ग्राप्त थवी अने अविशातना उपदेशथी तेनी मुक्ति थवी

ना॒र॒द॑ उवाच

सैनिका भयनाम्नो ये भर्त्तिभ्न॑ दिष्टकारिष्टाः ।
प्रज्ञारकालकन्याभ्यां विचेरुरवनीभिभाम् ॥ १ ॥

श्रीनारदश्च कहे छे — हे राजन्! पही भय नामना यवनराजना आशांकित सैनिको प्रज्ञार अने काणकन्यानी साथे आ पृथ्वीपट पर सर्वत्र विचरवा लाग्या. (१)

१. मा. पा. — विगतः । २. मा. पा. — चिकिर्षितं देवगुह्यं सस्मितां ताऽ ।

ત એકદા તુ રભસા પુરંજનપુરીં નૃપ ।
રૂલુખુર્માભોગાદ્વાં જરત્પત્રગપાલિતામ् ॥ ૨ ॥

કાલકન્યાપિ બુભુજે પુરંજનપુરં બલાત् ।
પયાભિભૂતઃપુરુષઃ સધો નિઃસારતાભિયાત् ॥ ૩ ॥

તયોપભુજ્યમાનાં વૈ યવનાઃ સર્વતોદિશમ् ।
દ્વાર્ભિઃપ્રવિશ્ય સુભૂશં પ્રાઈયન્ સકલાં પુરીમ् ॥ ૪ ॥

તસ્યાં પ્રપીડયમાનાયામભિમાની પુરંજનઃ ।
અવાપોરુવિધાંસ્તાપાન્^૧ કુટુંભી મમતાકુલઃ ॥ ૫ ॥

કન્યોપગૂઢો નષ્ટશ્રીઃ કૃપણો વિષયાત્મકઃ ।
નષ્ટપ્રશ્નો હૃતૈશ્વર્યો ગન્ધર્વયવનૈર્બલાત् ॥ ૬ ॥

વિશીળાં સ્વપુરીં વીક્ષ્ય પ્રતિકૂલાનનાદતાન् ।
પુત્રાન્ પૌત્રાનુગામાત્યાજ્ઞાયાં ચ ગતસૌહદામ् ॥ ૭ ॥

આત્માનં કન્યયા ગ્રસ્તાં પર્યાલાનરિદૂષિતાન् ।
દુરન્તચિન્તામાપત્રો ન લેભે તત્પત્રિકિયામ् ॥ ૮ ॥

કામાનભિલઘન્ દીનો યાત્યામાંશ કન્યયા ।
વિગતાત્મગતિસ્નેહઃ પુત્રદારાંશ લાલયન્ ॥ ૯ ॥

ગન્ધર્વયવનાકાન્તાં કાલકન્યોપમર્દિતામ् ।
હાતું પ્રચક્રમે રાજા^૨ તાં પુરીમનિકામતઃ ॥ ૧૦ ॥

ભયનાભોડગ્રજો ભ્રાતા પ્રજ્વારઃ પ્રત્યુપસ્થિતઃ ।
દદાહ તાં પુરીં કૃત્સાં ભ્રાતુઃ પ્રિયચિકીર્ષયા ॥ ૧૧ ॥

તસ્યાં સન્દર્ભમાનાયાં સપૌરઃ સપરિચ્છદઃ ।
કુટુંભિકઃ કુટુંભિન્યા ઉપાત્પત સાન્વયઃ ॥ ૧૨ ॥

યવનોપરુદ્વાયતનો ગ્રસ્તાયાં કાલકન્યયા ।
પુર્યાં પ્રજ્વારસંસુદ્ધઃ પુરપાલોઽન્વતપ્પત ॥ ૧૩ ॥

ન શેકે સોડવિતું તત્ત્ર પુરુષુરોરુવેપથુઃ ।
ગન્તુમૈચ્છતતો વૃક્ષકોટરાદિવ સાનલાત् ॥ ૧૪ ॥

એક વાર તેમણે ભારે વેગપૂર્વક ઘરડા સાપથી સુરક્ષિત અને સંસારની સર્વ પ્રકારની સુખસામગ્રીથી સંપન્ન પુરંજનપુરીને દેરી લીધી. (૨) ત્યારે, જેની ચુંગાલમાં ફસાઈને પુરુષ તરત જ સત્ત્વહીન (નિઃસાર) બની જાય છે તે કાળકન્યા પરાણે તે પુરીની પ્રજાનો ભોગ કરવા લાગી. (૩) તે સમયે તે યવનો (રોગો) પણ કાળકન્યા (વૃદ્ધાવસ્થા) વડે ભોગવાઈ રહેલી તે પુરીમાં ચારે તરફથી લિન્નલિન્ન દરવાજાઓમાં થઈને ઘૂસી ગયા અને તેનો વિધ્વંસ કરવા લાગ્યા. (૪) પુરીને આ રીતે પીડિત કરવામાં આવતાં તેના સ્વામિત્વનું અભિમાન રાખનારા તથા મમતાઓસ્ત, બહુકુટુંબી રાજા પુરંજનને પણ અનેક પ્રકારના કલેશો પરેશાન કરવા લાગ્યા. (૫)

કાળકન્યાના આદિંગન કરવાથી તેની સારી શ્રી (સંપત્તિ-શોભા) નાટ થઈ ગઈ તથા અત્યંત વિપ્યાસક્ત હોવાને કારણે તે ઘણો જ દીન થઈ ગયો, તેની વિવેકશક્તિ નાટ થઈ ગઈ. ગંધર્વો અને યવનોએ બળપૂર્વક તેનું સધણું ઐશ્વર્ય લુંટી લીધું. (૬) તેણે જોયું કે સધણું નગર નાટ-બાટ થઈ ગયું છે; પુત્રો, પૌત્રો, નોકરચાકરો અને અમાત્યગણ પ્રતિકૂળ થઈને અનાદર કરવા લાગ્યા છે; પત્ની પ્રેમરહિત થઈ ગઈ છે; પોતાના શરીરને કાળકન્યાએ વશ કરી લીધું છે અને પાંચાલદેશ શત્રુઓના હાથમાં પડીને બાટ થઈ ગયો છે. આ બધું જોઈને રાજા પુરંજન અપાર ચિંતામાં ફૂલ્લી ગયો અને તે વિપત્તિમાંથી છુટકારો મેળવવાનો કોઈ ઉપાય તેને દેખાયો નહીં. (૭-૮) કાળકન્યાએ જેમને સત્ત્વહીન કરી દીધા હતા તે જ ભોગોની લાલસાથી તે દીન હતો. પોતાની પારલૌકિક ગતિ અને બંધુજ્ઞનોના સ્નેહથી વંચિત રહીને તેનું ચિંત કેવળ પત્ની અને પુત્રોના લાલનપાલનમાં જ રમમાણ હતું. (૯) આવી દશામાં તેમનાથી વિખૂટા પડવાની ઈચ્છા નહીં હોવા છતાં પણ તેણે તે પુરીનો ત્યાગ કરવા બાધ્ય થવું પડ્યું; કારણ કે તેને ગંધર્વો અને યવનોએ વેરી રાખી હતી તથા કાળકન્યાએ કચડી નાખી હતી. (૧૦) એટલામાં જ યવનરાજ ભયના મોટા બાઈ પ્રજ્વારે પોતાના બાઈનું પ્રિય (કાર્ય) કરવાની ઈચ્છાથી તે સધણી નગરીને આગ ચાંપી દીધી. (૧૧)

જ્યારે તે નગરી બળવા લાગી ત્યારે નગરવાસીઓ, સેવકસમુદ્ધાય, સંતાનો અને કુટુંબની સ્વામિની સહિત કુટુંબપ્રેમી પુરંજનને ભારે દુઃખ થયું. (૧૨) નગરને કાળકન્યાના હાથમાં સપડાયેલું જોઈને, તેનું રક્ષણ કરનારા સર્પને પણ ઘણી પીડા થઈ, કારણ કે તેના નિવાસસ્થાન પર પણ યવનોએ અધિકાર કરી લીધો હતો અને પ્રજ્વાર તેના પર પણ આકમણ કરી રહ્યો હતો. (૧૩) તે નગરનું રક્ષણ કરવામાં જ્યારે તે સર્વથા અસમર્થ થઈ ગયો ત્યારે, જેમ

૧. મા. પા. - આવાપોં । ૨. મા. પા. - રાજનું તાં પુરીમનિકામતઃ ।

शिथिलावयवो यहि गन्धर्वहृतपौरुषः ।
यवनैररिभी राजनुपरुषो रुरोद ह ॥ १५ ॥

दुष्टिः पुत्रपौत्रांश्च ज्ञामित्तमातृपार्षदान् १ ।
स्वत्वावशिष्टं पत्किञ्चिद्गृहकोशपरिच्छदम् ॥ १६ ॥

अहं ममेति स्वीकृत्य गृहेषु कुमतिर्गृही ।
दध्यौ प्रमदया दीनो विप्रयोग उपस्थिते ॥ १७ ॥

लोकान्तरं गतवति मध्यनाथा कुटुम्बिनी ।
वर्तिष्यते कथं त्वेषाऽ बालकाननुशोचती ॥ १८ ॥

न मध्यनाशिते भुड़क्ते नास्नाते स्नाति मत्परा ।
भयिरुष्टे सुसन्त्रस्ता३ भर्त्सिते यत्वाग्भयात् ॥ १९ ॥

प्रबोधयति माडविक्षं व्युषिते शोककर्षिता ।
वर्त्मेतद् गृहमेधीयं वीरसूरपितैः नेष्यति ॥ २० ॥

कथं तु दारका दीना दारकीर्वाङ्परायषाः ।
वर्तिष्यन्ते भयि गते४ लित्तनाव ईवोदधौ ॥ २१ ॥

ऐवं कृपण्या बुद्ध्या शोचन्तमतदहर्षणम् ।
ग्रहीतुं कृतधीरेन भयनामाडभ्यपद्धत ॥ २२ ॥

पशुवद्यवनैरेष नीयमानः स्वकं क्षयम् ।
अन्वद्रवत्तनुपथाः शोचन्तो भृशमातुराः ॥ २३ ॥

बणता वृक्षनी बग्नोलमां रहेनारो साप तेमांथी नीकणी जवा
ईच्छे छे तेवी ज रीते तेषो पक्ष महाकष्ठी कंपतां-कंपतां
त्यांथी भागी जवा ईच्छयुं. (१४) तेनां अंग-प्रत्यंग दीलां
पडी गयां हतां तथा गंधर्वाओ तेनी बधी शक्ति नष्ट करी
दीधी हती; तेथी ज्यारे यवन शत्रुओ तेने जतो जोहिने
अटकावी दीधो त्यारे ते दुःखी थहिने रोवा लाग्यो. (१५)

गृहस्थीमां आसक्त पुरंजन शरीर-धर वगेरेमां 'हुं-
मारु' पक्षानो भाव राखवाथी अत्यंत बुद्धिहीन थहि गयो
हतो. पत्नीना प्रेमपाशमां इसाईने ते घण्टो दीन थहि गयो
हतो. हवे ज्यारे तेमनाथी विजूटा पडवानो समय उपस्थित
थयो त्यारे ते पोतानी पुत्रीओ, पुत्रो, पौत्रो, पुत्रवधूओ,
ज्ञाईओ, नोकर-चाकरो अने धर, खजानो तथा अन्य बीजा
जे पदार्थोमां तेनी ममता हज्ज शेष हती (तेमनो भोग तो
क्यारनोप छूटी गयो हतो), ते बधांने माटे आ प्रमाणो चिंता
करवा लाग्यो. (१६-१७) 'अरे रे! मारी पत्नी तो घण्टी
धरगृहस्थीवाणी छे. ज्यारे हुं परलोकमां चाल्यो जहिश त्यारे
ऐ असहाय थतां केवी रीते पोतानो गुजारो करशो? ऐने
आ बालबच्यांनी चिंता ज खाई जशे. (१८) ऐ मारा
भोजन कर्या विना भोजन करती न हती अने मारा स्नान
कर्या विना स्नान करती न हती, हमेशां मारी ज सेवामां
तत्पर रहेती हती. हुं क्यारेक रिसाई जतो हतो तो ऐ घण्टी
भयभीत थहि जती हती अने क्यारेक धमकावतो हतो त्यारे
ते उर्नी मारी चूप रही जती हती. (१९) माराथी कोई
भूल थहि जती हती तो ऐ मने सचेत करी देती हती. मारामां
ऐनो ओटलो अधिक स्नेह छे के जो हुं क्यारेक परदेश चाल्यो
जतो हतो तो ऐ विरहव्यथाथी कृश थहि जती हती. आम
तो ऐ वीरमाता छे, तोपक्ष मारा गया पछी शुं ऐ गृहस्थीनो
व्यवहार चलावी शकशो? (२०) मारा चाल्या गया
पछी अेकमात्र मारे ज सहारे रहेनारां आ पुत्रो-पुत्रीओ पक्ष
केवी रीते ज्यवन धारणा करशो? ऐ तो समुद्रनी वचमां नाव
तूटी ज्याथी व्याकुण थयेलां मुसाफरोनी जेम वण्डां मारवा
लाग्शो.' (२१)

जोके शानदेशिए राजा पुरंजन माटे शोक करवानुं उचित
न हतुं, तोपक्ष अज्ञानने लीषे ते आ प्रमाणो दीनबुद्धिथी
पोतानां पत्नी-पुत्रो वगेरे माटे शोकविक्षण थहि रह्यो हतो.
आ ज समये तेने पकडवा माटे त्यां भय नामनो पवनराज
आवी पहोच्यो. (२२) ज्यारे यवनो तेने पशुनी जेम बांधीने
पोताना स्थान भण्टी लही चाल्या त्यारे तेना अनुचरो अत्यंत
आतुर अने शोककुल थहिने तेनी साथे थहि गया. (२३)

१. प्रा. पा. - ज्ञामातुमित्रपार्षदान् । २. प्रा. पा. - त्वेषा । ३. प्रा. पा. - तु सन्त्रन् । ४. प्रा. पा. - वर्त्मिनेष्यति । ५.
प्रा. पा. - मृते ।

પુરી વિહાયોપગત ઉપરુદ્ધો ભુજજમઃ ।
યદા તમેવાનુ પુરી વિશીર્ણા પ્રકૃતિં ગતા ॥ ૨૪ ॥

વિકૃષ્યમાણઃ પ્રસભં યવનેન બલીયસા ।
નાવિન્દતમસાડવિષઃસખાયં સુહં પુરઃ ॥ ૨૫ ॥

તં યજપશવોડનેન સગ્નામા યેડદયાલુના ।
કુઠારેશ્વિચ્છિદુઃકુદ્રાઃ સ્મરન્તોડમીવમસ્યતત्^૧ ॥ ૨૬ ॥

અનન્તપારે તમસિ મગ્નો નષ્ટસ્મૃતિઃ સમાઃ ।
શાશ્વતીરનુભૂયાર્તિ પ્રમદાસજ્જ્ઞધૂષિતઃ ॥ ૨૭ ॥

તામેવ મનસા ગૃહન્ બબ્બુવ પ્રમદોતમા ।
અનન્તરં^૨ વિદર્ભસ્ય રાજસિંહસ્ય વેશમનિ ॥ ૨૮ ॥

ઉપયેમે વીર્યપણાં વૈદર્ભી મલયધ્વજઃ ।
યુધિ નિર્જિત્ય રાજન્યાન્ પાણ્ડયઃ પરપુરજ્યઃ ॥ ૨૯ ॥

તસ્યાં સજન્યાન્યક આત્મજામસિતેકણામ્ ।
યવીયસઃ સમ સુતાન્ સમ દ્રવિદભૂભૂતઃ^૩ ॥ ૩૦ ॥

એકેકસ્યાભવતેષાં રાજન્નર્ભુદમર્ભુદમ્ ।
ભોક્ષ્યતે યદ્દંશધરેર્મહી મન્વન્તરં પરમ્ ॥ ૩૧ ॥

અગસ્ત્યઃ પ્રાગુહિતરમુપયેમે ધૃતગ્રતામ્ ।
યસ્યાં દ્રદ્યુતો જાત ઈધવાહાત્મજો મુનિઃ ॥ ૩૨ ॥

વિભજ્યતન્યેભ્યઃક્ષમાં રાજર્ધિર્મલયધ્વજઃ ।
આરિરાધયિષુઃ કૃષ્ણાં સજગામ કુલાચલમ્ ॥ ૩૩ ॥

હિતા ગૃહાન્ સુતાન્ ભોગાન્ વૈદર્ભી મદિતેકણા ।
અન્વધાવત પાણ્ડયેશાં જ્યોતસ્નેવ રજનીકરમ્ ॥ ૩૪ ॥

તત્ ચન્દ્રવસા^૪ નામ તાપ્રપણી વટોદકા^૫ ।
તત્પુષ્યસલિલૈર્નિત્યમુભયત્રાત્મનો મૃજન્ ॥ ૩૫ ॥

કન્દાદિભિર્મૂલફલૈઃ^૬ પુષ્પપણોસ્તુણોદકૈઃ ।
વર્તમાનઃ શનૈર્ગાત્રકર્ષનાં તપ આસ્થિતઃ ॥ ૩૬ ॥

યવનો વડે રોકી લેવામાં આવેલો સાપ પણ તે નગરી છોડીને તે બધાની સાથે ચાલી નીકળ્યો. તેના જતાં જ સધણું નગર છિન્નાભિન્ન થઈને પોતાની પ્રકૃતિમાં લીન થઈ ગયું. (૨૪) આ પ્રમાણે મહાબળવાન યવનરાજ વડે બળપૂર્વક ખેંચાવા છીતાં પણ રાજ પુરંજને અજ્ઞાનને લીધે પોતાના હિતેથી અને જુના મિત્ર અવિજ્ઞાતને યાદ કર્યો નહીં. (૨૫)

^૪ તે નિર્દ્યા રાજાને જે યજપશુઓનો બલિ આપ્યો હતો તેઓ તેણે આપેલી પીડાને યાદ કરીને તેને કોષપૂર્વક કુહાડાઓથી કાપવા લાગ્યા. (૨૬) તે વર્ષો સુધી વિવેકહીન અવસ્થામાં અપાર અંધકારમાં પડેલો નિરંતર કષ્ટ ભોગવતો રહ્યો. ખીની આસક્તિને લીધે તેની આ દુર્ગતિ થઈ હતી. (૨૭) અંતકાળમાં પણ પુરંજને તેનું જ ચિંતન થતું રહ્યું હતું, તેથી તે નૃપશ્રેષ્ઠ બીજા જન્મમાં વિદર્ભરાજને ત્યાં સુંદર પુત્રી બનીને જન્મ્યો. (૨૮) જ્યારે એ વિદર્ભપુત્રી લગ્નયોગ્ય થઈ ત્યારે વિદર્ભરાજે ઘોપણા કરી દીધી કે એને સર્વશ્રેષ્ઠ પરાકમી વીર જ પરદી શકશે. ત્યારે શત્રુઓનાં નગરોને છતનારા પાંડ્યનરેશ મહારાજ મલયધ્વજે પુદ્ભૂમિમાં સમસ્ત રાજાઓને છતીને તેની સાથે લગ્ન કર્યું. (૨૯) તેનાથી મહારાજ મલયધ્વજે એક શ્યામલોચના પુત્રી અને એના કરતાં નાના સાત પુત્રો ઉત્પન્ન કર્યા, જેઓ આગળ જતાં દ્રવિદેશના સાત રાજા થયા. (૩૦) હે રાજન! પછી તેમાંના પ્રત્યેક પુત્રના ઘણાબધા પુત્રો ઉત્પન્ન થયા, કે જેમના વંશજો આ પૃથ્વીને મન્વંતરના અંત સુધી તથા ત્યારપછી પણ ભોગવશે. (૩૧) રાજ મલયધ્વજની પહેલી પુત્રી મહાન પ્રતશીલા હતી. તેની સાથે અગસ્ત્ય ઋષિનાં લગ્ન થયા. તેનાથી તેમને દદ્યુત નામનો પુત્ર થયો અને દદ્યુતને ઈધવાહ (નામનો પુત્ર) થયો. (૩૨)

અંતમાં રાજર્ધિ મલયધ્વજ પુત્રો વચ્ચે પૃથ્વીની વહેચણી કરીને ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની આરાધના કરવાની ઈચ્છાથી મલય પર્વત પર ચાલ્યા ગયા. (૩૩) તે સમયે, જેમ ચંદ્રિકા ચંદ્રદેવનું અનુસરણ કરે છે તેવી જ રીતે મતલોચના વૈદર્ભીએ પોતાના ઘર, પુત્રો અને સમસ્ત ભોગોને તિલાંજલિ આપીને પાંડ્યનરેશનું અનુગમન કર્યું. (૩૪) ત્યાં ચંદ્રવસા, તાપ્રપણી અને વટોદકા નામની ત્રણ નહીંઓ હતી. તેમના પવિત્ર જગ્યમાં સ્નાન કરીને તેઓ દરરોજ પોતાના શરીર અને અંતકરણને નિર્મણ કરતા હતા. (૩૫) ત્યાં રહીને તેમણે કંદ, બીજ, મૂળ, ફળ, પુષ્પ, પાન, તૃણ અને જગ્યથી જ ગુજારો કરીને ઘણું કઠોર તપ કર્યું. એનાથી ધીરેથીરે તેમનું શરીર ઘણું જ કૃશ થઈ ગયું. (૩૬)

૧. પ્રા. પા. - યત્. ૨. પ્રાચીન પ્રતમાં ‘અનન્તરં’ વગેરે રૂપમાં શ્લોકનો ઉત્તરાર્થ ભાગ નથી. ૩. પ્રા. પા. - સપ્તાદુમિલો ।
૪. પ્રા. પા. - ચાન્દ્રમસી । ૫. પ્રા. પા. - બહૂદકા । ૬. પ્રા. પા. - કન્દાદિભિન્ન ।

शीतोष्णवातवर्षाणि क्षुत्पिपासे प्रियाप्रिये ।
सुखदुःखे इति द्वन्द्वान्यजयत्समदर्शनः ॥ ३७ ॥

तपसा विधया पक्वकथायो नियमैर्यमैः ।
युयुजे भ्रष्टायात्मानं विजिताक्षानिलाशयः ॥ ३८ ॥

आस्ते स्थाणुरिवैकत्र हिव्यं वर्षशतं स्थिरः ।
वासुदेवे भगवति नान्यद्वेदोद्वहन् रतिम् ॥ ३९ ॥

सव्यापकतयाऽत्मानं व्यतिरिक्ततयाऽत्मनि ।
विद्वान् स्वप्न ईवामर्शसाक्षिणं विररामह ॥ ४० ॥

साक्षात्भगवतोक्तेन गुरुणा हरिणा नृप ।
विशुद्धशानदीपेन स्फुरता विश्वतोमुभम् ॥ ४१ ॥

परे भ्रष्टाणि चात्मानं परं भ्रष्टतथाऽत्मनि ।
वीक्षमाणो^१ विहायेकामस्मादुपरामह ॥ ४२ ॥

पतिं परमधर्मक्षं वैदर्भी मलयध्यजम् ।
प्रेम्णा पर्यचरद्वित्या भोगान् सा पतिदेवता ॥ ४३ ॥

चीरवासा प्रतक्षामा वेणीभूतशिरोरुहा ।
भभावुप पतिं शान्ताशिखा शान्तमिवानलम् ॥ ४४ ॥

अज्ञनती प्रियतमं यदोपरतमज्ञना ।
सुस्थिरासनमासाद्य यथापूर्वमुपाचरत् ॥ ४५ ॥

यदा नोपलभेताङ्ग्रावृष्टमाणं पत्युरर्चती ।
आसीत्संविग्नहृदया यूथभ्रष्टा मृगी यथा ॥ ४६ ॥

आत्मानं शोचती दीनमबन्धुं विक्लवाश्रुमिः ।
स्तनावासित्य विपिने सुस्वरं प्ररुरोद सा ॥ ४७ ॥

उत्तिष्ठोतिष्ठ राजर्घे ईमामुद्धिमेभलाम् ।
दस्युभ्यः क्षत्रभन्धुभ्यो बिभ्यतीं पातुमर्हसि ॥ ४८ ॥

ऐवं विलपती भाला विपिनेऽनुगता पतिम् ।
पतिता पादयोर्भर्तृ रुदत्यश्रूष्यवर्तयत् ॥ ४९ ॥

महाराज मलयध्यजे सर्वत्र समदृष्टि राखीने ठंडी-गरभी,
वर्षा-वायु, भूभ-तरस, प्रिय-अप्रिय, सुख-दुःख वगेरे
तमाम हंडो पर विजय मेणव्यो. (३७) तप अने उपासनाथी
वासनाओने निर्भूल करीने तथा यम-नियम वगेरे वडे
ठन्डियो, प्राण अने मनने वश करीने तेओ आत्मामां
भ्रष्टावना करवा लाग्या. (३८) आ प्रमाणे सो हिव्य वर्षा
सुधी स्थाणुनी जेम निश्चणभावे एक ज स्थान पर बेडेला
रह्या. भगवान वासुदेवमां सुदृढ प्रेम थई जवाने कारणो
आटला समय सुधी तेमने शरीर वगेरेनुं पाण भान न रह्यु.
(३९) हे राजन! गुरुस्वरूप साक्षात् श्रीहरिए उपदेश करेला
तथा पोताना अंतःकरणमां बधी तरक्ष स्फुरित थता विशुद्ध
शानना-दीपकथी तेमणे जोयुं के अंतःकरणानी वृत्तिनो प्रकाशक
आत्मा स्वप्नावस्थानी जेम देह वगेरे समस्त उपाधिओमां
व्याप्त छे तथा तेमनाथी अलग पाण छे. आवो अनुभव
करीने तेओ बधी तरक्षथी उदासीन थई गया. (४०-४१)
पछी पोताना आत्माने परब्रह्ममां अने परब्रह्मने आत्मामां
अभिन्नदुपे जोया अने अंते आ अभेदयितननो पाण त्याग
करीने तेओ सर्वथा शांत थई गया. (४२)

हे राजन! आ समये पतिपरायण वैदर्भी भधा
प्रकारना भोगोने त्यज्ञने पोताना परमधर्मक्ष पति
मलयध्यजनी सेवा धक्षा प्रेमथी करती हती. (४३) ते चीर-
वल्लो धारण करती, प्रत-उपवास वगेरेने कारणो तेनुं शरीर
अत्यंत कृश थई गयुं हतुं अने तेना माथाना वाण परस्पर
गूचाई जवाने कारणो तेमां लटो पडी गई हती. ते समये
पोताना पतिदेवनी पासे ते अंगारभावने पामेला धूमाडा-
रहित अजिनि पासे अजिनी शांत ज्योत जेवी सुशोभित
थई रही हती. (४४) तेना पति परलोकवासी थई चूक्या
हता, परंतु पूर्ववत् स्थिर आसनमां विराजमान हता. आ
रहस्यने नहीं जाणावाने कारणो ते तेमनी पासे जहाने तेमनी
पहेलानी जेम ज सेवा करवा लागी. (४५) चरणसेवा करती
वधते ज्यारे तेने पोताना पतिनां चरणोमां उभा बिलकुल
नहीं होवानी खबर पडी, त्यारे तो ते टोणामांथी विभूटी
पडी गयेली हरणीनी जेम हृदयथी अत्यंत व्याकुल थई गई.
(४६) ते वेरान वनमां पोताने ऐकली अने दीन दशामां
जोઈने ते धक्षी शोकाकुल थई गई अने आंसुओनी धाराथी
स्तनो भीजवती मोटा अवाजे रडवा लागी. (४७) ते बोली,
'राजर्घ! ऊठो, ऊठो. समुद्रथी वेरायेली आ पृथ्वी लुटाराओ
अने अधर्ममय राजाओथी भयभीत थई रही छे, तमे तेनुं
रक्षण करो.' (४८) पतिनी साथे वनमां गयेली ते अबणा
आ प्रमाणे विलाप करती पतिनां चरणोमां पडी अने रडी-

१. मा. पा. - ईक्षमाणो । २. मा. पा. - विहायेकामस्मान् ।

ચિત્તિ^૧ દારુમયીં ચિત્વા તસ્યાં પત્યુ: કલેવરમ् ।
આદીષ્ય ચાનુમરણે વિલપન્તી મનો દધે ॥ ૫૦॥

તત્ત્ર પૂર્વતર: કશ્ચિત્સખા બ્રાહ્મણ આત્મવાન् ।
સાન્ત્વયન્ વળ્ણુના સામ્ના તામાહ રૂઢતીં પ્રભો ॥ ૫૧॥

બ્રાહ્મણ ઉવાચ^૨

કાત્યાસિ કો વાડયં શયાનો યસ્ય શોચસિ ।
જાનાસિ^૩ કિં સખાયં માં યેનાગ્રે વિચચર્થૈ હ ॥ ૫૨॥

અપિ સ્મરસિ ચાત્માન મવિજ્ઞાત સખે ।
હિત્વા માં પદમન્દ્યિચ્છન્ ભૌમભોગરતો ગત: ॥ ૫૩॥

હંસાવહે ચ ત્વં ચાર્ય સખાયૌ માનસાયનૌ ।
અભૂતામાનતરા વૌક: સહસ્રપરિવત્સરાન્ ॥ ૫૪॥

સત્ત્વં વિહાય માં બન્ધો ગતો ગ્રામ્યમતિર્મહીમ् ।
વિચરન્ પદમદ્રાક્ષી: કયાચિત્ત્રિમિતં ખ્રિયા ॥ ૫૫॥

પર્યારામં નવદ્વારમેકપાલં ત્રિકોષ્ટકમ् ।
પટ્ટકુલં પર્યવિપળં પર્યપ્રકૃતિ સ્ત્રીધવમ् ॥ ૫૬॥

પર્યન્દ્રિયાર્થા આરામા દ્વાર: પ્રાણા નવ પ્રભો ।
તેજોઽભનાનિ કોષ્ઠાનિ કુલમન્દ્રિયસહ્યહ: ॥ ૫૭॥

વિપણસ્તુ કિયાશક્તિર્ભૂતપ્રકૃતિરવ્યયા ।
શક્ત્યધીશ: પુમાંસ્ત્વત્ર^૪ પ્રવિષ્ટો નાવબુધ્યતે ॥ ૫૮॥

તસ્મિંસ્તવં રામયા સૃષ્ટો રમમાણોડશ્રુતસ્મૃતિ: ।
તસ્કાદીદશીં પ્રામો દશાં પાપીયસીં પ્રભો ॥ ૫૯॥

ન ત્વં વિદર્ભદુહિતા નાયં વીર: સુહત્તવ ।
ન પતિસ્તવં પુરુજન્યા રૂદ્ધો નવમુખે યયા ॥ ૬૦॥

માયાદ્વૈપા મયા સૃષ્ટા યત્પુમાંસં ખ્રિયં સતીમ્^૫ ।
મન્યસે નોભયં યદ્વૈ હંસૌ પરશાવયોર્ગતિમ् ॥ ૬૧॥

રૂડીને આંસુ વહેવડાવવા લાગી. (૪૮) લાકડાની ચિત્તા બનાવીને તેણે તેના પર પતિનું શબ મૂક્યું અને તેને આગ લગાડીને વિલાપ કરતાં કરતાં પોતે સતી થવાનો નિશ્ચય કર્યો. (૪૯) હે રાજન! આ જ સમયે તેનો કોઈ જૂનો મિત્ર એક આત્મજ્ઞાની બ્રાહ્મણ ત્યાં આવ્યો. તેણે તે રક્તી અભળાને મધુર વાણીથી સમજાવતાં કહ્યું. (૫૧)

બ્રાહ્મણે કહ્યું - તું કોણ છે? કોણી પુત્રી છે? અને જેના માટે તું શોક કરી રહી છે તે આ સૂતેલો પુરુષ કોણ છે? શું તું મને નથી જાણતી? હું તે જ તારો મિત્ર છું, કે જેની સાથે તું પહેલાં વિચરણ કર્યા કરતી હતી. (૫૨) મિત્ર! શું તને પોતાની યાદ આવે છે, કે કોઈ વખતે હું તારો અવિજ્ઞાત નામનો મિત્ર હતો? તું પૃથ્વીનો ભોગ ભોગવવા માટે નિવાસસ્થાનને ખોળવા માટે મને છોડીને ચાલ્યો ગયો હતો. (૫૩) હે આર્ય! પૂર્વકાળમાં તું અને હું એક-બીજાના મિત્રો અને માનસનિવાસી હંસ હતા. આપણે બંને હજારો વર્ષાં સુધી કોઈ નિવાસસ્થાન વગર જ રહ્યા હતા. (૫૪) પરંતુ મિત્ર! તું વિપયભોગોની હંચાથી મને છોડીને અહીં પૃથ્વી પર ચાલ્યો આવ્યો! અહીં ઘૂમતાં ઘૂમતાં તે એક લીએ રચેલું સ્થાન જોયું. (૫૫) તેમાં પાંચ બગીચા, નવ દરવાજા, એક દ્વારપાળ, ત્રણ કોઠા, છ વૈશ્યકુણ અને પાંચ બજાર હતાં. તે (નગર) પાંચ ઉપાદાન-કારણોથી બનેલું હતું અને તેની સ્વામિની એક લી હતી. (૫૬) હે મહારાજ! હંદ્રિયોના પાંચ વિષયો તેના બગીચા હતા; નવ હંદ્રિયછિદ્રો દરવાજા હતા; તેજ, જળ અને અન્ન ત્રણ કોઠાઓ હતા; મન અને પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો - એ છ વૈશ્યકુણ હતાં; કિયાશક્તિરૂપ કર્મન્દ્રિયો જ (પાંચ) બજાર હતાં; પાંચ ભૂતો જ તેનાં ક્ષયારેય ક્ષીણ ન થતાં ઉપાદાન-કારણ હતાં અને બુદ્ધિશક્તિ જ તેની સ્વામિની હતી. આ એવું નગર હતું કે જેમાં પ્રવેશ કરવાથી પુરુષ જ્ઞાનશૂન્ય થઈ જાય છે - પોતાના સ્વરૂપને ભૂલી જાય છે. (૫૭-૫૮) બાઈ! તે નગરમાં તેની સ્વામિનીના ફંદામાં પડીને તેની સાથે વિદાર કરતાં કરતાં તું પણ પોતાના સ્વરૂપને ભૂલી ગયો અને તેના જ સંગથી તારી આ દુર્દીશા થઈ છે. (૫૯)

જો, તું નથી તો વિદર્ભરાજની પુત્રી અને નથી તો આ વીર મલયધ્યજ તારો પતિ. જેણે તને નવ દરવાજાઓવાળા નગરમાં બંધ કર્યો હતો તે પુરુજનીનો પતિ પણ તું નથી. (૬૦) તું પહેલા જન્મમાં પોતાને પુરુષ સમજતો હતો અને હવે સતી લી માને છે - એ બધી મારી જ કેલાવેલી માયા છે. વાસ્તવમાં તું નથી તો પુરુષ કે નથી તો લી. આપણે બંને તો હંસ છીએ; આપણું જે ખરેખરું સ્વરૂપ છે તેનો તું અનુભવ કર. (૬૧)

૧. પ્રા. પા. - ચિત્તાં । ૨. પ્રાચીન પ્રતમાં 'બ્રાહ્મણ ઉવાચ' - એટલો ભાગ નથી. ૩. પ્રા. પા. - ક જાનાસિ । ૪. પ્રા. પા. - વિચરેમ છિ । ૫. પ્રા. પા. - પુમાનત્ર । ૬. પ્રા. પા. - તત: ।

अहं भवात् यान्यस्त्वं त्वमेवाहं विचक्ष्व भोः ।
न नौ पश्यन्ति कवयशिंद्रं ज्ञातु मनागपि ॥ ६२ ॥

यथा पुरुष आत्मानमेकमार्दर्शयक्षुधोः ।
द्विधाभूतमवेक्षत तथैवान्तरभावयोः ॥ ६३ ॥

ऐवं स मानसो हंसो हंसेन प्रतिबोधितः ।
स्वस्थस्तद्व्यभिचारेण नष्टामापपुनः स्मृतिम् ॥ ६४ ॥

बहिर्भजेत दध्यात्मं पारोक्ष्येण प्रदर्शितम् ।
पत्परोक्षप्रियो देवो भगवान् विश्वभावनः ॥ ६५ ॥

हे भित्र! जे हुं (ईश्वर) हुं ते ज तुं (छव) छे. तुं माराथी भिन्न नथी अने तुं विचारपूर्वक जो के हुं पश्च ते ज हुं, जे तुं छे. शानी मनुष्यो आपणा बनेमां क्ष्यारेय जरा जेटलो पश्च करक जोता नथी. (६२) जेम एक मनुष्य पोताना शरीरनी छायाने दर्पणमां अने कोई व्यक्तिनी आंखमां भिन्न-भिन्न रूपे जुआे छे तेवी ज रीते एक ज आत्मा विद्या अने अविद्यानी उपाधिना भेदने लीधे पोताने ईश्वर अने छवना रूपमां – बे प्रकारे जोई रक्षो छे. (६३)

आ प्रमाणे ज्यारे हंसे (ईश्वरे) तेने सावधान कर्या त्यारे ते मानसरोवरनो हंस (छव) पोताना स्वरूपमां स्थित थही गयो अने तेने पोताना भित्रना वियोगने लीधे भुलायेलु आत्मज्ञान इरीथी प्राप्त थही गयुं. (६४) हे प्राचीनबहिं! मैं तमने परोक्षरूपे आ आत्मज्ञाननु दिग्दर्शन करायुं छे; कारण के जगत्कर्ता जगदीश्वरने परोक्ष वर्णन ज अधिक प्रिय छे. (६५)

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां चतुर्थस्कन्दे पुरञ्जनोपाध्यानेऽष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥
योथा स्कन्ध-अंतर्गत पुरञ्जन-उपाध्यानमानं अष्टावीसमो अध्याय समाप्त.

ओगणत्रीसमो अध्याय

~

पुरञ्जन-उपाध्याननु तात्पर्य

प्राचीनबहिरुवाच

भगवंस्ते वयोऽस्माभिन्नं सम्यगवगम्यते ।
कवयस्तद्विज्ञानन्ति न वयं कर्मभोहिताः ॥ १ ॥

नारद उवाच

पुरुषं पुरञ्जनं विद्याद्यद्व्यनक्त्यात्मनः^१ पुरम् ।
एकद्वित्रियतुष्यादं बहुपादमपादकम् ॥ २ ॥

योऽविक्षाताहितस्तस्य पुरुषस्य सञ्जेश्वरः ।
यत्र विक्षायते पुभिन्नाभिर्वा कियागुणैः ॥ ३ ॥

यदा जिधृक्षन् पुरुषः कात्स्न्येन प्रकृतेर्गुणान् ।
नवद्वारं द्विहस्ताऽङ्गिं तत्रामनुत^२ साध्यति ॥ ४ ॥

बुद्धिं तु प्रमदां विद्यान्ममाहभिति यत्कृतम् ।
यामधिष्ठाय देहेऽस्मिन् पुमान् भुड्कतेऽक्षभिर्गुणान् ॥ ५ ॥

सञ्जाय ईन्द्रियगणा शानं कर्म च यत्कृतम् ।
सञ्जस्तद्वृत्तयः प्राणः पञ्चवृत्तिर्यथोरगः ॥ ६ ॥

राजा प्राचीनबहिं ए कहुं – हे भगवन्! तमारां वयनोनुं पूरेपूरुं तात्पर्य मारी समजमां आवतुं नथी. विवेकी मनुष्यो ज ते वयनोनुं तात्पर्य समज्ज शके छे, अमे कर्मभोहित छवो नहीं. (१)

श्रीनारदज्ञे कहुं – हे राजन्! पुरञ्जन (नगरनिर्माता) ए छव छे, जे पोताना माटे एक, बे, त्रिष्ण, चार अथवा घण्णा पगवाणा के पग विनाना शरीर-झप्पी नगर तैयार करी ले छे. (२) ते छवनो भित्र, के जेने अविज्ञात नामे वर्षाववामां आव्यो छे ते ईश्वर छे; कारण के कोई प्रकारनां नाम, गुण अथवा कर्माथी छवोने तेनी जाणा थती नथी. (३) छवे ज्यारे सुख-दुःखरूपी बधा ज प्राकृत विषयोने भोगववानी ईश्वरा करी त्यारे तेणो बीजं शरीरोने बदले नवद्वार (ईन्द्रियाङ्गिं) तथा बे हाथ अने बे पगवाणुं मानवशरीर ज पसंद कर्युं. (४) बुद्धि अथवा अविद्याने ज तमे पुरञ्जनी नामनी ली जाणो; अना ज कारणे देह, ईन्द्रियो वगेरेमां हुंपणा-मारापणानो भाव उत्पन्न थाय छे अने मनुष्य तेनो ज आश्रय लहीने शरीरमां ईन्द्रियो वडे विषयोनो भोग करे छे. (५) दस ईन्द्रियो ए ज तेना भित्रो छे, के जेमना थकी बधा प्रकारनां शान अने कियाओ थाय छे. ईन्द्रियोनी वृत्तिओ ए ज तेनी सभीओ छे अने प्राण-अपान-

१. मा. पा. – अत्मना पुरम् । २. मा. पा. – अन्यत ।

બૃહુભલં મનો વિદ્યાદુભયેન્દ્રિયનાયકમ् ।
પર્યાલા: પર્ય વિષયા યન્મધ્યે નવખં પુરમ् ॥ ૭ ॥

અક્ષિણી નાસિકે કર્ણો મુખં શિશનગુદાવિતિ ।
દે દે દ્વારા બહિર્યાતિ યસ્તદિન્દ્રિયસંયુતઃ ॥ ૮ ॥

અક્ષિણી નાસિકે આસ્યમિતિ પર્ય પુર: કૃતા: ।
દક્ષિણા દક્ષિણા: કર્ણ ઉત્તરા ચોતાર: સ્મૃતઃ ॥ ૯ ॥

પશ્ચિમે ઈત્યધોદ્વારૈ ગુંદ શિશનમિહોચ્યતે ।
ખદ્યોતાડકવિર્મુખી ચાત્ર નેત્રે એકત્ર નિર્મિતે ।
રૂપવિભાજિતં તાત્યાં વિચષે ચક્ષુષેશ્વર: ॥ ૧૦ ॥

નલિની નાલિની નાસે ગંધ: સૌરભ ઉચ્યતે ।
ગ્રાણોડવધૂતો મુખ્યાસ્યં વિપણો વાગ્રસવિદ્રસ: ॥ ૧૧ ॥

આપણો વ્યવહારોડત્રચિત્રમન્ધો બહૂદનમ् ।
પિતૃહૂર્દક્ષિણા: કર્ણ ઉત્તરો દેવહૂ: સ્મૃતઃ ॥ ૧૨ ॥

પ્રવૃત્તં ચ નિવૃત્તં ચ શાસ્ત્રં પર્યાલસગ્નિતમ् ।
પિતૃયાનં દેવયાનં શ્રોત્રાચ્છુતધરાદ્વ્રજેત् ॥ ૧૩ ॥

આસુરી મેઢ્રમર્વાંગ્દ્વાર્યવાયો ગ્રામિણાં રતિ: ।
ઉપસ્થો દુર્મંદ: પ્રોક્તો નિર્ઝતિર્ગું ઉચ્યતે ॥ ૧૪ ॥

વૈશસં નરકં પાયુલુભ્યકોડન્ધૌ તુ મે શૃષ્ટુ ।
હસ્તપાદૌ પુમાંસ્તાત્યાં યુક્તો યાતિ કરોતિ ચ ॥ ૧૫ ॥

અન્ત:પુરં ચ હદ્યં વિષૂચિર્મન ઉચ્યતે ।
તત્ત્ર મોહં પ્રસાદં વા હર્ષ પ્રાભોતિ તદ્ગુણો: ॥ ૧૬ ॥

વ્યાન-ઉદાન-સમાનરૂપી પાંચ વૃત્તિઓવાળો મ્રાણવાયુ એ જ
નગરનું રક્ષણ કરનારો પાંચ ફણાવાળો સર્પ છે. (૬) બંને
પ્રકારની (જ્ઞાન અને કર્મની) ઈન્દ્રિયોના નાયક મનને જ
અગ્નિયારમો મહાબળવાન યોદ્ધો જાળવો જોઈએ. શબ્દ વગેરે
પાંચ વિષયો એ જ પાંચાલદેશ છે, જેની વચ્ચે તે નવ
દરવાજાઓવાળું નગર વસેલું છે. (૭)

તે નગરમાં એક-એક સ્થળો જે બે-બે દરવાજા બતાવવામાં
આવ્યા હતા તે બે નેત્રગોલકો, બે નાસિકાછિદ્રો અને બે
કર્ણાછિદ્રો છે. તેમની સાથે મુખ, લિંગ અને ગુદા - એ અન્ય
ત્રણને સાથે ગણતાં કુલ નવ દ્વાર છે. તેમનામાં જ થઈને તે જીવ
ઈન્દ્રિયોની સાથે બાબ્ય વિષયોમાં જાય છે. (૮) એમાં બે
નેત્રગોલકો, બે નાસિકાછિદ્રો અને એક મુખ - એ પાંચ
પૂર્વાભિમુખ દ્વાર છે; જમણા કાનને દક્ષિણાનું અને ડાબા કાનને
ઉત્તરનું દ્વાર સમજવું જોઈએ. (૯), ગુદા અને લિંગ - એ
નીચેનાં બે છિદ્રો પણ મનાં દ્વાર છે. ખદ્યોતા અને આવિર્મુખી
નામના જે બે દરવાજા એક જ સ્થળો બતાવ્યા હતા તે
નેત્રગોલકો છે તથા રૂપ એ વિભાજિત નામનો દેશ છે, જેનો
અનુભવ જીવ આ દ્વારોથી ચક્ષુ-ઈન્દ્રિયની મદદથી કરે છે.
(ચક્ષુ-ઈન્દ્રિયને જ પહેલાં ધૂમાન નામનો મિત્ર કહેવામાં
આવ્યો છે.) (૧૦) બે નાસિકાછિદ્રો એ જ નલિની અને
નાલિની નામના દરવાજા છે અને નાસિકાનો વિષય ગંધ એ
જ સૌરભદેશ છે તથા ગ્રાણોન્દ્રિય એ જ અવધૂત નામનો મિત્ર
છે. મુખ એ મુખ્ય નામનો દરવાજો છે, તેમાં રહેનારી વાક્ય-
ઈન્દ્રિય વિપણ એ પહેલો મિત્ર છે અને રસના-ઈન્દ્રિય એ
રસવિદ (રસશ) નામનો બીજો મિત્ર છે. (૧૧) વાળીનો
વ્યાપાર એ આપણ છે અને જાતજાતનાં અન્ન એ બહૂદન છે;
તથા જમણો કાન પિતૃહૂ અને ડાબો કાન દેવહૂ કહેવામાં આવ્યો
છે. (૧૨) કર્મકાંડરૂપ પ્રવૃત્તિમાર્ગનું શાસ્ત્ર અને (ઉપાસનાકાંડરૂપ
નિવૃત્તિમાર્ગનું શાસ્ત્ર એ જ કમશા: દક્ષિણ પાંચાલ અને ઉત્તર
પાંચાલ દેશ છે. તેમને શ્રવણોન્દ્રિયરૂપ શુદ્ધધરની મદદથી
સાંભળીને જીવ કમશા: પિતૃયાન માર્ગ અને દેવયાન માર્ગ જાય
છે. (૧૩) લિંગ એ જ આસુરી નામનું પણ મનું દ્વાર છે,
લીપ્રસંગ એ ગ્રામક નામનો દેશ છે અને લિંગમાં રહેનારી
ઉપસ્થ-ઈન્દ્રિય એ જ દુર્મંદ નામનો મિત્ર છે. ગુદા એ નિર્ઝતિ
નામનું પણ મનું દ્વાર છે. (૧૪) નરક એ વૈશસ નામનો દેશ
છે અને ગુદામાં રહેનારી પાયુલુભ્યકોડન્ધો એ લુભ્યક નામનો મિત્ર
છે. આ સિવાય બે પુરુષો અંધ બતાવવામાં આવ્યા હતા, તેમનું
રહસ્ય પણ સાંભળો. તેઓ હાથ અને પગ છે; તેમની જ મદદથી
જીવ કમશા: બધાં કામ કરે છે અને જીવાં-ત્યાં ગમન કરે છે.
(૧૫) હદ્ય એ અન્ત:પુર છે, તેમાં રહેનારું મન એ જ વિષૂચિ
(વિષૂચીન) નામનો મુખ્ય સેવક છે. જીવ તે મનના સત્ત્વ વગેરે

૧. પ્રા. પા. - વિભાગિતિ । ૨. પ્રા. પા. - વિચષે । ૩. પ્રાચીન પ્રતમાં 'પ્રવૃત્તં ચ' વગેરે ૧૩માં શ્વોકથી માંડીને ૨૦માં શ્વોકના
પૂર્વાર્થ સુધીનો ભાગ અહીં નહીં, ૨૩માં શ્વોક પણી લખ્યો છે.

यथा यथा विक्षियते गुणाकरो विकरोति वा ।
तथा तथोपद्रष्टाऽत्मा तद्वृत्तीरनुकार्यते ॥ १७ ॥

देहो रथस्त्वन्द्रियाशः संवत्सररथोऽगतिः ।
द्विकर्मचक्षिण्युषाध्वजः पञ्चासुभन्धुरः ॥ १८ ॥

मनोरशिर्भुद्धिसूतो हन्तीडो दन्धुद्धुरः ।
पञ्चेन्द्रियार्थप्रक्षेपः समधातुवद्धकः ॥ १९ ॥

आकृतिर्विकमो बाह्यो मृगतृष्णां प्रधावति ।
एकादशेन्द्रिययम्: पञ्चसूनाविनोदकृत् ॥ २० ॥

संवत्सरश्छेष्ठवेगः कालो येनोपलक्षितः ।
तस्याहानीह गन्धर्वा गन्धर्वो रात्रयः स्मृताः ।
हरन्त्यायुः परिकान्त्या धष्टयुतरशतत्रयम् ॥ २१ ॥

कालकन्या जरा साक्षात्क्षेत्रस्तां नाभिनन्दति ।
स्वसारं जगृहे मृत्युः कथाय यवनेश्वरः ॥ २२ ॥

आधयो व्याधयस्तस्य सैनिका यवनाश्वराः ।
भूतोपसर्गाशुरयः प्रज्वारो द्विविधो ज्वरः ॥ २३ ॥

अेवं भद्रविधृः जैर्हेवभूतात्मसम्भवैः ।
क्षिलश्यमानः शतं वर्षं देहे देही तमोवृतः ॥ २४ ॥

प्राणेन्द्रियमनोधर्मानात्मन्यध्यस्य निर्गुणः ।
शेते कामलवान् ध्यायन्ममाहमिति कर्मकृत् ॥ २५ ॥

गुणोने कारणे ज प्रसन्नता, हर्षरूप विकार अथवा मोह पामे छे. (१६) बुद्धि (राजमहिषी पुरंजनी) जे जे प्रकारे स्वभावस्थामां विकार पामे छे अने ज्ञानतावस्थामां इन्द्रियोने विकृत करे छे तेना गुणोधी लेपाईने आत्मा (ज्ञव) पश्च ते ते उपमां ज तेनी वृत्तिओनुं अनुकरण करवाने बाध्य थाय छे – जोके वास्तवमां तो ते तेमनो विकाररहित साक्षीभात्र ज छे. (१७)

✓ शरीर ए ज रथ छे. तेमां शानेन्द्रियोऽपी पांच घोडा जोतरेला छे. जोवामां संवत्सररूप काणना जेवो ज तेनो अप्रतिष्ठित वेग (गति) छे, वास्तवमां तो ते गतिहीन छे. पुष्य अने पाप – आ बे प्रकारनां कर्मो ए ज तेनां पैदां छे, त्रिष्णा गुणो ए धज्ञाओ छे, पांच प्राणो ए दोरीओ छे. (१८) मन ए लगाम छे, बुद्धि ए सारथि छे, हृदय ए बेठक छे, सुखदुःख वगेरे द्वंद्वो ए धूसरी छे, इन्द्रियोना पांच विषयो ए तेमां राखेलां आयुध छे अने त्वया वगेरे सात धातुओ ए तेनां आवरणा छे. (१९) पांच कर्मेन्द्रियो ए तेनी पांच प्रकारनी गति छे. आ रथ पर यदीने रथीऽपी आ ज्ञव मृगतृष्णा जेवा मिथ्या विषयो तरक दोडे छे. अग्रियार इन्द्रियो (पांच शानेन्द्रियो, पांच कर्मेन्द्रियो अने एक मन) ए तेनी सेना छे तथा पांच शानेन्द्रियो वडे ते ते इन्द्रियोना विषयोने अन्यायपूर्वक ग्रहण करवा ए ज तेनुं शिकार खेलवुं छे. (२०)

जेना वडे काणनुं शान थाय छे ते संवत्सर ए ज चंडवेग नामनो गंधर्वराज छे. तेने आधीन जे त्रिष्णासो साठ गंधर्वो बताववामां आव्या हता तेओ दिवसो छे अने त्रिष्णासो साठ गंधर्वाओ ए रात्रिओ छे. अे कमानुसार चक्कर लगावतां रहीने मनुष्यना आयुष्यने हरतां रहे छे. (२१) वृद्धवस्था ए ज साक्षात् काणकन्या छे, तेने कोई पश्च पुरुष पसंद करतो नथी. त्यारे मृत्युरूप यवनराजे जगतनो संहार करवा माटे तेनो बहेन मानीने स्वीकार करी लीधो. (२२) आपि (मानसिक क्लेशो) अने व्यापि (रोग वगेरे शारीरिक दुःखो) ए ज ते यवनराजना पगपाणा चालनारा सैनिको छे तथा प्राणीओने पीडा पहाँचाईने सत्वरे मृत्युना मुखमां लट्ठ जनारो शीत अने उप्त्रा बे प्रकारनो ज्वर (टाढियो अने ऊनो ताव) ए ज प्रज्वार नामनो तेनो भाई छे. (२३)

आ प्रमाणो आ देहाभिमानी ज्ञव अक्षानयी आच्छादित थईने अनेक प्रकारनां आधिभौतिक, आध्यात्मिक अने आधिदैविक कष्टो भोगवतो सो वर्ष सुधी मनुष्यशरीरमां पड्यो रहे छे. (२४) वास्तवमां तो ते निर्गुण छे, परंतु प्राण, इन्द्रियो अने मनना धर्माने पोतानामां आरोपित करीने हुंपश्चा-मारापश्चाना अभिमानयी बंधाईने क्षुद्र विषयोनुं चिंतन करतो रहीने ज्ञात-ज्ञातनां कर्मो करतो रहे छे. (२५)

યદાકાતમાનમવિજાયભગવત્તં પરં ગુરુમ् ।
પુરુષસ્તુ વિષજજેત ગુણોષુ પ્રકૃતે: સ્વદક् ॥ ૨૬॥

ગુણાભિમાની સ તદા કર્માંશિ કુરુતેડવશઃ ।
શુક્લં કૃષણાં લોહિતં વા^૧ યથાકર્માભિજાયતે ॥ ૨૭॥

શુક્લાત્પ્રકારભૂયિષ્ઠાંલોકાનાખોતિ^૨ કહિચિત् ।
દુઃખોદર્કાન્દ્રિયાયાસાંસ્તમઃ શોકોત્કટાન્દ્રકચિત् ॥ ૨૮॥

કવચિત્પુમાન્દ્રકવચિચ્ય લ્લી કવચિત્તોભયમન્ધધી: ।
દેવો મનુષ્યસ્તિર્યગવા યથાકર્મગુણાં^૩ ભવઃ ॥ ૨૯॥

કૃત્પરીતો યથા દીન: સારમેયો ગૃહં ગૃહમ् ।
ચરન્દ્ર વિન્દતિ યદિષ્ટ દષ્ટમોદનમેવ વા ॥ ૩૦॥

તથા કામાશયો જીવ ઉચ્ચાવચપથા ભ્રમન્દ્ર ।
ઉપર્યધોવા મધ્યે વા યાતિ^૪ દિષ્ટ પ્રિયાપ્રિયમ् ॥ ૩૧॥

દુઃખેકતરેણાપિ દૈવભૂતાત્મહેતુષુ ।
જીવસ્ય ન વ્યવચ્છેદ: સ્યાચ્યેતાત્પત્રતિકિયા ॥ ૩૨॥

યથા હિ પુરુષો ભારં શિરસા ગુરુમુદ્ધહન્દ્ર ।
તં સ્કન્ધેન સ આધતે તથા સર્વાઃ પ્રતિકિયા: ॥ ૩૩॥

નૈકાન્તત: પ્રતીકાર: કર્મણાં કર્મ કેવલમ् ।
દ્વયં વ્યવિદ્યોપસૃતં સ્વખે સ્વખ ઈવાનઘ ॥ ૩૪॥

અર્થે વ્યવિદ્યમાનેડપિ સંસૃતિર્ન નિવર્તતે ।
મનસા લિજુપેણ સ્વખે વિચરતો યથા ॥ ૩૫॥

અથાત્મનોડર્થભૂતસ્ય યતોડનર્થપરમ્પરા ।
સંસૃતિસદ્વ્યવચ્છેદો ભક્ત્યા પરમયા ગુરૌ ॥ ૩૬॥

૧. પ્રા. પા. - ચ યથા સમભિજાયતે । ૨. પ્રા. પા. - દલ્લોકાન મ્રાખોતિ । ૩. પ્રા. પા. - દર્કર્તૃગુણાં । ૪. પ્રા. પા. - યાવદિષ્ટં ।

આ (જીવ) જોકે સ્વયંપ્રકાશિત છે, તો પણ જ્યાં સુધી સૌના પરમગુરુ આત્મસ્વરૂપ શ્રીભગવાનના સ્વરૂપને જાણતો નથી ત્યાં સુધી પ્રકૃતિના ગુણોમાં જ બંધાયેલો રહે છે. (૨૬) તે ગુણોનો અભિમાની હોવાથી તે (જીવ) વિવશ થઈને સાત્ત્વિક, રાજસી અને તામસી કાર્યો કરે છે તથા તે કર્માં અનુસાર ભિન્ન-ભિન્ન યોનિઓમાં જન્મ લે છે. (૨૭) તે ક્યારેક સાત્ત્વિક કર્માં વડે પ્રકારશબ્દલુલ સ્વર્ગ વગેરે લોક પ્રાપ્ત કરે છે; ક્યારેક રાજસી કર્માં વડે દુઃખમય રજોગુણી લોકોમાં જાય છે, જ્યાં તેણે જાતજાતનાં કર્માના કલેશ ભોગવવા પડે છે; અને ક્યારેક તમોગુણી કર્માં વડે શોકભલુલ તમોમયી યોનિઓમાં જન્મ લે છે. (૨૮) આ પ્રમાણે પોતાનાં કર્માં અને ગુણો અનુસાર દેવયોનિ, મનુષ્યયોનિ અથવા પશુપક્ષીયોનિમાં જન્મ લઈને તે અજ્ઞાનને લીધે અંધ જીવ ક્યારેક પુરુષ, ક્યારેક લી અને ક્યારેક નપુસક થાય છે. (૨૯) જેમ ભૂખથી વાકુળ લાચાર હૃતરો ઘરે-ઘરે ભટકતો રહીને પોતાના પ્રારથ્ય અનુસાર ક્યાંક દંડો ખાય છે અને ક્યાંક ભાત ખાય છે તેવી જ રીતે આ જીવ ચિત્તમાં અનેક પ્રકારની વાસનાઓને લઈને ઊંચા-નીચા માર્ગ ઉપરના, નીચેના અથવા મધ્યના લોકોમાં ભટકતો રહે છે અને પોતાનાં કર્માં અનુસાર સુખહુઃખ ભોગવતો રહે છે. (૩૦-૩૧)

જે આધિકૈવિક, આધિભૌતિક અને આધ્યાત્મિક - એ ત્રણ પ્રકારનાં દુઃખોમાંના કોઈ પણ એકમાંથી જીવનો સર્વથા છુટકારો થઈ શકતો નથી. જો ક્યારેક તેવું થતું જલ્દાઈ આવે છે તો તે કેવળ તત્કાળ પૂરતું નિવારણ જ (હોય) છે. (૩૨) તે (નિવારણ) એવું જ છે કે જેમ માથા પર ભારે બોજ વહીને લઈ જનારો કોઈ મનુષ્ય તેને ખભા પર રાખી લે છે. આવી જ રીતે બધી જ પ્રતિકિયાઓ (દુઃખનિવારણો) વિશે સમજજવું જોઈએ - જો કોઈ ઉપાયથી મનુષ્ય એક પ્રકારના દુઃખમાંથી છુટકારો મેળવે છે તો બીજું દુઃખ આવીને તેના માથા પર સવાર થઈ જાય છે. (૩૩) હે શુદ્ધદ્વિદ્યના નરેન્દ્ર! જેમ સ્વખનમાં થતું સ્વખનાંતર (બીજું સ્વખ આવવું) એ તે સ્વખનમાંથી સર્વથા છુટવાનો ઉપાય નથી તેવી જ રીતે કર્મફળના ભોગમાંથી સર્વથા છુટવાનો ઉપાય કેવળ કર્મ કરવું એ હોઈ શકે નહીં; કારણ કે કર્માં અને કર્મફળોનો ભોગ એ બંનેય અવિદ્યાયુક્ત હોય છે. (૩૪) જેમ સ્વખનાવસ્થામાં પોતાના મનોમય લિંગશરીરથી વિચરનારા પ્રાણીને સ્વખનમાંના પદાર્થો નહીં હોવા છતાં પણ ભાસે છે તેવી જ રીતે આ દશપદાર્થો વાસ્તવમાં નહીં હોવા છતાં પણ, જ્યાં સુધી અજ્ઞાન-નિદ્રા તૂટતી નથી. જ્યાં સુધી ટકેલા જ રહે છે અને જીવને જન્મ-મરણસ્વરૂપ સંસારમાંથી મુક્તિ મળતી નથી. (તેથી તે દુઃખોના આત્માંતિક નિવારણનો ઉપાય એકમાત્ર આત્મજ્ઞાન થવું એ જ છે.) (૩૫)

૩ (હે રાજન! જે અવિદ્યાને કારણે પરમાર્થસ્વરૂપ આત્માને

वासुदेवे भगवति भक्तियोगः समाहितः ।
सधीयीनेन वैराग्यं शानं च जनयिष्यति ॥ ३७ ॥

सोऽचिरादेव राजर्षे स्यादच्युतकथाश्रयः ।
शृणुवतः श्रद्धानस्य नित्यदा स्यादधीयतः ॥ ३८ ॥

यत्र भागवता राजन् साधवो विशदाशयाः ।
भगवद्गुणानुकथनश्रवणव्यग्रचेतसः ॥ ३९ ॥

तस्मिन्महन्मुखरिता मधुभित्यरित्र-
पीयूषशेषसरितः^१ परितः लवन्ति ।
ता ये पिबन्त्यवितृष्णो नृप गाढकर्णी-
स्तान्त्र स्पृशन्त्यशनतुडभयशोकमोहाः ॥ ४० ॥

अतेरुपद्मुतो नित्यं ज्ञवलोकः स्वभावज्ञैः ।
न करोति हरेन्द्रनं कथामृतनिधौ रतिभू ॥ ४१ ॥

० प्रजापतिपतिः साक्षात्भगवान् गिरिशो मनुः ।
दक्षादयः प्रजाध्यक्षा नैष्ठिकाः सनकादयः ॥ ४२ ॥

मरीचिरत्यज्जिरसौ पुलस्त्यः पुलहः कुतुः ।
भृगुर्वसिष्ठ ईत्येते मदन्ता भ्रष्टवाहिनः ॥ ४३ ॥

अद्यापि वायस्पतयस्तपोविद्यासमाधिभिः ।
पश्यन्तोऽपि न पश्यन्ति पश्यन्तं परमेश्वरम् ॥ ४४ ॥

शब्दभ्रष्टविष्णि दुष्पारे चरन्त उरुविस्तरे ।
मन्त्रलिङ्गवर्द्धविष्णवे^२ भजन्तो न विदुः परम् ॥ ४५ ॥

॑ यदा यमनुगृह्णाति भगवानात्मभावितः ।
स जहाति मतिं लोके वेदे च परिनिष्ठिताम् ॥ ४६ ॥

तस्मात्कर्मसु बहिर्भूतशानादर्थकाशिषु ।
मार्गदृष्टिं कृथाः श्रोत्रस्पर्शिष्वस्मृष्टवस्तुषु ॥ ४७ ॥

स्वं लोकं न विदुस्ते वै यत्र देवो जनार्दनः ।
आहुर्धूम्रधियो वेदं सकर्मकमतद्विदः ॥ ४८ ॥

आस्तीर्यदर्भः प्राग्नैः कात्स्न्येन क्षितिमङ्गलम् ।
स्तम्भो भृहद्वधान्मानी कर्म नावैष्ण यत्परम् ।
तत्कर्म हरितोषं यत्सा विद्या तन्मतिर्यया ॥ ४९ ॥

आ जन्म-भरणारूपी अनर्थ-परंपरा प्राप्त थईछे ते अविद्यानी निवृत्तिनो उपाय गुरुस्वरूप श्रीहरिमां सुहठ भक्ति ज छे । (३६) भगवान वासुदेवमां एकाग्रतापूर्वक सम्यक् रीते करेलो भक्तिभाव शान अने वैराग्यनो आविर्भाव करी दे छे । (३७) हे राजर्ष! आ भक्तिभाव भगवाननी कथाओने आत्रित रहे छे, तेथी जे मनुष्य तेमने दररोज श्रद्धापूर्वक सांबले छे अथवा वांचे छे तेने सत्वरे शान-वैराग्यनी प्राप्ति थई जाय छे । (३८) हे राजन! ज्यां भगवानना गुणोने कहेवा अने सांबलवामां तत्पर विशुद्धितना भक्तजनो रहे छे ते साधुसमाजमां भधी तरफ महापुरुषोना भूमांथी नीकोलां श्रीमधुसूदन भगवाननां चरित्रो-रूपी शुद्ध अमृतनी अनेक नदीओ वहेती रहे छे, जे लोको अतृप्त-चित्ते श्रवणमां तत्पर पोतानां कर्षविवरो वडे ते अमृतनुं मत थईने पान करे छे तेमने भूम, तरस, भय, शोक, मोह वगेरे कशो पशा अवरोध पहोचाडी शकतां नथी । (३९-४०) अरेरे! स्वाभाविक ज प्राप्त थतां आ भूम-तरस वगेरे विघ्नोथी हंमेशां घेरायेलो ज्ञवसमुदाय श्रीहरिनी कथाओना अमृतसागर साथे प्रेम करतो नथी । (४१) प्रजापतिओना पति साक्षात् भ्रह्मा, भगवान शंकर, स्वायंभुव मनु, दक्ष वगेरे प्रजापतिओ, सनकादि नैष्ठिक भ्रष्टवारीओ, मरीचि, अत्रि, अंगिरा, पुलस्त्य, पुलह, कतु, भृगु, वसिष्ठ अने हुं - आ जेटला भ्रष्टवारी मुनिओ छे तेओ समस्त वाक्यना अधिपति होवा छतां पशा तप, उपासना अने समाधिवडे खोणी-खोणीने हारी गया तोपशा ते सर्वसाक्षी परमेश्वरने आज सुधी जोई शक्या नथी । (४२-४४) वेद अपार छे, तेमनो पार पामवो मुक्तेल छे, तेमां कर्मानो विस्तार पशा बहु छे, ते वेदोना संबंधमां बहु अत्यास करवा छतां पशा मंत्रोमां जेमनुं लक्षण बताववामां आव्युं छे ते (जेमके ईन्द्रना हाथमां वज्र छे, वरुणना हाथमां पाश छे वगेरे) मंत्रो द्वारा वज्र तो भगवाननुं करे छे, परंतु भगवानने जाङ्गी शकता नथी । (४५) हृष्यमां वारंवार चिंतन करवाथी भगवान जे समये जे ज्ञव पर कृपा करे छे ते ज समये तेना लौकिक व्यवहारो अने वैदिक कर्मकांडनी आस्था आपमेणे छूटी जाय छे । (४६)

हे बहिर्भन्! तमे आ कर्मामां परमार्थबुद्धि न करो, अ सांबलवामां ज प्रिय ज्ञाय छे, परमार्थनो तो स्पर्श पशा करतां नथी, आ कर्मां परमार्थ जेवां देखाय छे तेमां केवण अशान ज कारण छे । (४७) जे मलिनमति कर्मवादी लोको वेदने कर्मपरक बतावे छे तेओ वास्तवमां तेनो मर्म जाङ्गता नथी, आनुं कारण ए ज छे के तेओ पोताना स्वरूपभूत लोक (आत्मतत्त्व)ने जाङ्गता नथी, के ज्यां साक्षात् श्रीजनार्दन भगवान विराजमान छे । (४८) पूर्व तरफ अग्रभागवाणा कुशोथी समस्त भूमंडलने आर्यादित करीने, अनेक पशुओनो वध करवाथी तमे घणा

१. प्रा. पा. - लोकसरितः । २. प्रा. पा. - वर्षविष्णवेष्टनं ।

હરિદેહભૂતામાત્મા સ્વયં પ્રકૃતિરીશ્વરः ।
તત્પાદમૂલં શરણં યતઃ ક્ષેમો નૃણામિહ ॥ ૫૦ ॥

સ વૈ પ્રિયતમશ્વામાત્મા યતો ન ભયમણ્વપિ ।
ઈતિવેદ સ વૈ વિદ્વાન् યો વિદ્વાન् સ ગુરુહર્ષિ: ॥ ૫૧ ॥

નારદ ઉવાચ^૧

પ્રશ્ન એવં હિ સંભિજ્ઞો ભવતઃ પુરુષર્ધમ ।
અત્ર મે વદતો ગુહ્યં નિશામય સુનિશ્ચિતમ્ ॥ ૫૨ ॥

કુદ્રગ્યરં સુમનસાં શરણો ભિથિત્વા
રક્તં ષડદિગ્રગણસામસુ લુભ્યકર્ષામ્ ।
અગ્રે વૃકાનસુતૃપોડવિગણાય્ યાન્
પૃષ્ઠે મૃગં મૃગય લુભ્યકબાળાભિત્રમ્ ॥ ૫૩ ॥

[અસ્યાર્થ:]

સુમનઃ સધર્મણાં સ્ત્રીણાં શરણ આશ્રમે પુષ્પ-
મધુગંધ્યવત્કુદ્રતમં કામ્યકર્મવિપાકજં કામ-
સુખલવં જૈહ્વયૌપસ્થ્યાદિ વિચિન્યન્તં
મિથુનીભૂય તદભિનિવેશિતમનસં ષડદિગ્રગણ-
સામગીતવદતિમનોહરવનિતાદિજનાલાપેષ્યતિતરા-
રેમતિપ્રલોભિતકર્ષામગ્રે વૃક્યૂથવદાત્મન
આયુર્હરતોડહોરાત્રાન્તાન્^૨ કાલલવ-
વિરોધાનવિગણાય્ ગૃહેષુ વિહરન્તં પૃષ્ઠતો^૩ એવ
પરોક્ષમનુપ્રવૃત્તો લુભ્યક: કૃતાન્તોડન્તઃ શરેણ
યમિહ પરાવિષ્યતિ તમિમમાત્માનમહો રાજન્
ભિત્રહદ્યં દ્રષ્ટુમહૃસીતિ ॥ ૫૪ ॥

સ તં વિચક્ષ્ય મૃગયેષિતમાત્મનોડન્ત-
શ્રીતાં નિયચ્છ હદિ કર્ષાધુનીં ચ ચિતે ।
જખજનાશ્રમમસતમયૂથગાથં
પ્રીણીહિ હુંસશરણાં વિરમ કુમેણા ॥ ૫૫ ॥

કર્માલિમાની અને ઉદ્ધત થઈ ગયા છો; પરંતુ વાસ્તવમાં તમને
કર્મ અથવા ઉપાસના - કોઈના રહસ્ય ખબર નથી. વાસ્તવમાં
કર્મ અને વિદ્યા તો એ જ છે કે જેનાથી શ્રીહરિને પ્રસન્ન કરી
શકાય; અને ભગવાનમાં ચિત્ત જોડાઈ જાય. (૪૮) શ્રીહરિ
સમસ્ત દેહધારીઓના આત્મા, નિયામક અને સ્વતંત્ર કારણાં છે;
તેથી તેમનાં ચરણકમળ જ મનુષ્યોનો એકમાત્ર આશ્રય છે અને
તેમનાથી જ સંસારમાં સૌનું કલ્યાણ થઈ શકે છે. (૪૯)
'જેનાથી કોઈને અણુમાત્ર પણ ભય થતો નથી તે જ તેનો
પ્રિયતમ આત્મા છે' - આવું જે મનુષ્ય જાણે છે તે જ જ્ઞાની
છે અને જે જ્ઞાની છે તે જ ગુરુતેમ જ સાક્ષાત્ શ્રીહરિ છે. (૫૦)

શ્રીનારદજી કહે છે - 'હે પુરુષશ્રેષ્ઠ! અહીં સુધી જે કંઈ
કહેવામાં આવ્યું છે તેનાથી તમારા પ્રશ્નનો ઉત્તર મળી ગયો.
હવે હું સારી પેઢે નિશ્ચિત કરાયેલું એક ગુપ્ત સાધન બતાવું છું,
તે ધ્યાન દઈને સાંભળો. (૫૧) 'પુષ્પવાટિકામાં પોતાની હરણી
સાથે વિહાર કરતો એક હરણ મસ્ત ઘૂમી રહ્યો છે, તે દુર્વા વગેરે
નાના નાના તૃણાંકુરો ચરી રહ્યો છે. તેના કાન ભમરાઓનો
ગુજારવ સાંભળવામાં રત છે. તેની સામે જ બીજા જીવોને
મારીને પોતાનું પેટ પાળનારાં વડુ લાગ જોતાં ઊભાં છે અને
પાછળથી પારધીએ વીધી નાખવા માટે તેના પર બાળ છોડ્યું
છે; પરંતુ હરણ એટલો બેસુધ છે કે તેને તેની કંઈ પણ ખબર
નથી.' આ હરણની દ્રશ્યાનો એકવાર વિચાર તો કરો. (૫૨)

હે રાજન! આ રૂપકનું તાત્પર્ય સાંભળો. આ મૃતપ્રાય
હરણ એ તમે જ છો, તમે પોતાની દ્રશ્યાનો વિચાર કરો. પુષ્પોની
જેમ આ લીઓ કેવળ દેખાવમાં જ સુંદર છે. આ લીઓના
રહેવાનું ધર એ જ પુષ્પવાટિકા છે. આમાં રહીને તમે પુષ્પોનાં
મધ અને ગંધ જેવાં કુદ્ર સકામ કર્માનાં ફળરૂપ, જિલ્લા અને
જનનેન્દ્રિયને પ્રિય લાગતા બોજન તથા લીસંગ વગેરે તુચ્છ
ભોગો ખોળી રહ્યા છો; લીઓથી ધેરાયેલા રહો છો અને
પોતાના મનને તમે તેમનામાં જ ફસાયેલું રાખ્યું છે. પલી-
પુત્રોનું મીહું બોલવું એ જ ભમરાઓનો મધુર ગુજારવ છે,
તમારા કાન તેમાં જ અત્યંત આસક્ત થઈ રહ્યા છે. સામે જ
વડુઓના ટોળા જેવા કાળના અંશ - રાત-દિવસ તમારા
આયુષ્યને હરી રહ્યાં છે, પણ તમે તેની જરાય પરવા નહીં કરતાં
ગૃહસ્થીનાં સુખોમાં મસ્ત થઈ રહ્યા છો. તમારી પાછળ ચૂપચાપ
લાગ ખોળતો શિકારી (એટલે કે) કાળ પોતાના છાના બાળથી
તમારા હૃદયને દૂરથી જ વીધી નાખવા ઈથે છે. (૫૩)

આ પ્રમાણો પોતાને હરણના જેવી દ્રશ્યામાં જુઓ અને
તમે પોતાના ચિત્તનો હૃદયમાં નિરોધ કરો તથા નદીની જેમ
વહેતી શ્રવણેન્દ્રિયની બાધ્યવૃત્તિને ચિત્તમાં સ્થાપિત કરો

૧. પ્રાચીન પ્રતમાં 'નારદ ઉવાચ' નથી. ૨. પ્રા. પા. - જીતાં પ્રલોભિતં । ૩. પ્રા. પા. - વ્રાતાદીનું કાલવિરોધાનું વિગણાય ।

राजेवाच

श्रुतमन्यकितं ब्रह्मन् भगवान् यदभाषत ।
नैतज्ञानन्त्युपाध्यायाः किं न श्रूयुर्विद्युर्यहि ॥ ५६ ॥

संशयोऽत्र तु मे विप्र सञ्चिन्नस्तत्कृतो महान् ।
अथयोऽपि हि मुख्यं यत्र नेन्द्रियवृत्तयः ॥ ५७ ॥

कर्माण्यारभते येन पुमानिह विहाय तम् ।
अमुत्रान्येन देहेन जुष्टानि स यदश्नुते ॥ ५८ ॥

इति वेदविदां वादः श्रूयते तत्र तत्र ह ।
कर्म यत्कियते प्रोक्तं परोक्तं न प्रकाशते ॥ ५९ ॥

नारद उवाच

येनैवारभते कर्म तेनैवामुत्र तत्पुमान् ।
भुद्भुते ह्यव्यवधानेन लिङ्गेन मनसा स्वयम् ॥ ६० ॥

शयानभिममुत्सुज्य श्वसन्तं पुरुषो यथा ।
कर्मात्मन्याहितं भुद्भुते तादेशेनेतरेषा वा ॥ ६१ ॥

ममैते मनसा यद्यदसावहभिति श्रूवन् ।
गृह्णीयात्तपुमान् राद्यं कर्म येन पुनर्भवः ॥ ६२ ॥

यथानुभीयते चित्तमुभयैरिन्द्रियेहितैः ।
एवं प्राणेहजं कर्म लक्ष्यते चित्तवृत्तिभिः ॥ ६३ ॥

नानुभूतं कव चानेन देहेनादृष्टमश्रुतम् ।
कदाचिद्दुपलभ्येत यद्रूपं यादेगात्मनि ॥ ६४ ॥

तेनास्य तादेशं राज्ञिलिङ्गिनो देहसम्भवम् ।
श्रद्धत्स्वाननुभूतोऽर्थो न मनःस्प्रष्टुमर्हति ॥ ६५ ॥

(अंतर्मुखी करो). ज्यां कामी मनुष्योनी यर्या थती रहे हे ते गृहस्थाश्रमने त्यज्ञने परमहंसोना आश्रय श्रीहरिने प्रसन्न करो अने कमशः बधा ज विषयोमांथी विरत थई जाओ. (५५)

राजा प्राचीनबहिर्भुवे कहुं – हे भगवन्! तमे कृपा करीने मने जे उपदेश आयो ते मे सांबल्यो अने तेना पर विशेषपक्षे विचार पाण कर्या. मने कर्मानो उपदेश आपनारा आ आचार्याने चोक्कस आनु शान नथी; जो तेओ आ विषय जाणता होत तो मने आनो उपदेश केम न कर्या? (५६) हे विप्रवर! मारा उपाध्यायोंे आत्मतत्त्वना विषयमां मारा हृदयमां जे भोटो संशय उभो कर्या हतो तेनु तमे संपूर्णपक्षे छेदन करी दीधुं. आ विषयमां (तो) ईन्द्रियोनी गति नहीं होवाने कारणो मन्त्रद्रष्टा ऋषिओने पाण भोड थई जाय हे. (५७) वेदवादीओनुं ए क्यन ठेर-ठेर सांभणवामां आवे हे के ‘मनुष्य आ लोकमां जेना थकी कर्म करे हे ते स्थूण शरीरने अहीं ज छोडी जाय हे अने परलोकमां कर्माथी ज बनेला बीजा शरीरथी ते (कर्मो)नां इण भोगवे हे.’ पाण आ वात केवी रीते बनी शके? (कारण के ते कर्मानो कर्ता - स्थूण शरीर तो अहीं ज नष्ट थई जाय हे.) आ सिवाय, जे जे कर्मो अहीं करवामां आवे हे तेओ तो बीजु ज काणे अदृश्य थई जाय हे; ते कर्मो परलोकमां इण आपवा माटे केवी रीते फरीथी प्रगट थई शके? (५८-५९)

श्रीनारदज्ञाभे कहुं – हे राजन्! (स्थूण शरीर तो लिंगशरीरने आधीन हे, तेथी कर्मानी जवाबदारी तेनी हे.) जे मनःप्रधान लिंगशरीरनी सहायथी मनुष्य कर्मो करे हे ते तो मर्या पछी पश्च तेनी साथे रहे ज हे; तेथी ते परलोकमां अपरोक्षरूपे स्वयं तेना ज वडे ते कर्मकणो भोगवे हे. (६०) स्वज्ञावस्थामां मनुष्य आ ज्ञवित शरीरनुं अभिमान तो छोडी हे हे, परंतु तेना ज जेवा अथवा तेना करतां भिन्न प्रकारना पशु-पक्षी वगेरेना शरीरथी ते मनमां संस्काररूपे रहेलां कर्मानुं इण भोगवतो रहे हे. (६१) आ मन वडे ज्ञव जे पत्नी-पुत्र वगेरेने ‘आ मारां हे’ अने शरीर वगेरेने ‘आ हुं छुं’ ऐम कहीने माने हे तेमना वडे करायेलां पाप-पुण्य रूप कर्मोने पश्च ते पोतानी उपर लही ले हे अने ते (कर्मो)ने कारणो तेजो व्यर्थ फरीथी जन्म लेवो पडे हे. (६२) जेम ज्ञानेन्द्रियो अने कर्मेन्द्रियो – बनेनां कर्याथी तेमना प्रेरक चित्तनुं अनुमान करवामां आवे हे ते ज रीते चित्तनी भिन्नभिन्न प्रकारनी वृत्तिओथी पूर्वजन्मनां कर्मानुं पश्च अनुमान थाय हे. (तेथी कर्मो अदृश्यरूपे इण आपवा माटे काणान्तरे भोजूद रहे हे.) (६३) क्यारेक क्यारेक जोवामां आवे हे के जे वस्तुओनो आ शरीरथी क्यारेय अनुभव कर्या नथी – क्यारेय जेने जोई नथी, जेना विषे सांबल्युं पश्च नथी – ते वस्तुनो स्वज्ञमां, ते जेवी होय हे तेवो ज अनुभव थई जाय हे. (६४) हे राजन्! तमे नक्की मानो के लिंगहेहना

• मन एव मनुष्यस्य पूर्वत्रपाणि शंसति ।
भविष्यतश्च भद्रं ते तथैव न भविष्यतः ॥ ६५ ॥

अदेष्टमश्रुतं चात्र कवचिन्मनसि दृश्यते ।
यथा तथानुभन्तव्यं देशकालकियाश्रयम् ॥ ६७॥

सर्वे कमानुरोधेन मनसीन्द्रियगोचराः ।
आयान्ति वर्गशोऽयान्ति सर्वे समनसोऽनाः ॥ ६८ ॥

सत्त्वैकनिष्ठे मनसि भगवत्पार्श्वर्तिनि ।
तमश्चन्द्रमसीवेदभूपरज्यावभासते^३ ॥ ६८॥

नाहं भमेति भावोऽयं पुरुषे व्यवधीयते ।
यावद् बुद्धिमनोऽक्षार्थगृणव्युहो त्यनादिमान् ॥ ७०॥

सुमिमूर्खोपतापेषु प्राणायनविद्यातः ।
नेहतेऽहमिति शानं मृत्युप्रज्वारयोरपि ॥ ७१ ॥

ગર્ભ બાલ્યે કષ્ટ લ્યાદે કાદ શવિધં તદા ।
લિક્નં ન દેશ્યતે યનઃ કુલાં ચન્દ્રમસો યથા ॥ ૭૩ ॥

अर्थं व्यविधमानेऽपि संसृतिर्न निवर्तते ।
ध्यायतो विषयानस्य स्वज्ञेऽनर्थागमो यथा ॥ ७३॥

અભિમાની જીવને તેનો અનુભવ પૂર્વજનમાં થઈ ચૂક્યો છે,
કારણ કે જે વસ્તુ પહેલાં અનુભવી હોતી નથી તેની મનમાં
વાસના પણ હોઈ શકતી નથી. (૬૫)

‘હે રાજન! તમારું કલ્યાણ થાઓ. મન જ મનુષ્યનાં
પહેલાંનાં રૂપો તથા ભવિષ્યનાં શરીર વગેરે પણ બતાવી હે
છે; અને જેમનો ભવિષ્યનો જન્મ થવાનો હોતો નથી તે
તત્ત્વવેતાઓની વિદેહમુક્તિની જાણ પણ તેમના મનથી જ
થઈ જાય છે. (૬૬) ક્યારેક ક્યારેક સ્વર્ણમાં દેશ, કાળ
અથવા ડિયા સંબંધી એવી વસ્તુઓ પણ જોવામાં આવે છે
કે જે પહેલાં ક્યારેય જોઈ હોતી નથી કે જેના વિપે સાંભળ્યું
હોતું નથી (જેમ કે – પર્વતની ટોચ પર સમુદ્ર, હિવસે
તારાઓનું દર્શન અથવા પોતાનું માથું કપાયેલું દેખાવું વગેરે).
આ વસ્તુઓના દેખાવામાં નિદ્રાદોપને જ કારણભૂત માનવો
જોઈએ. (૬૭) મનની સામે ઈન્દ્રિયોથી અનુભવાવા યોગ્ય
પદાર્થો જ ભોગરૂપે વારંવાર આવે છે અને ભોગ સમાપ્ત
થતાં ચાલ્યા જાય છે; એવો કોઈ પદાર્થ આવતો નથી, કે
જેનો ઈન્દ્રિયોથી અનુભવ જ ન થઈ શકે. આનું કારણ એ
જ છે કે બધા જીવોમાં મન હોય છે. (૬૮) સામાન્ય રીતે
તો બધા પદાર્થોનું કમશા: જ ભાન થાય છે, પરંતુ જો કોઈ
(સમયે ભગવાનના ચિંતનમાં પરોવાયેલું મન વિશુદ્ધ સત્ત્વમાં
સ્થિત થઈ જાય તો તેમાં ભગવાનનો સંસર્ગ થવાથી એકસાથે
સમસ્ત વિશ્વનું પણ ભાન થઈ શકે છે. જેમ કે, રાહુ દસ્તિનો
વિપ્યન નહીં હોવા છતાં પણ, મ્રકાશાત્મક ચંદ્રના સંસર્ગને લીધે
દેખાવા લાગે છે. (૬૯) હે રાજન! જ્યાં સુધી ગુણોના
પરિણામે તેમ જ બુદ્ધિ, મન, ઈન્દ્રિયો અને શરીર વગેરે
વિપ્યનોના સંસર્ગથી આ અનાદિ લિંગશરીર બનેલું છે ત્યાં
| સુધી જીવમાં સ્થૂળ શરીર પ્રત્યે ‘હું-મારું’ના ભાવનો અભાવ
થવા પામતો નથી. (૭૦) સુષુપ્તિ, મૂર્ખ્યાં, અત્યંત દુઃખ તથા
મૃત્યુ અને તીવ્ર જવર વગેરે સમયે પણ ઈન્દ્રિયોની
વ્યાકુળતાને કારણે હુંપણા અને મારાપણાની સ્પષ્ટ પ્રતીતિ
થતી નથી; કારણ કે તે સમયે પણ તેનું અભિમાન તો ટકેલું
જ રહે છે. (૭૧) જેમ અમાસની રાત્રિમાં ચંદ્રમા હોવા છતાં
પણ દેખાતો નથી તેવી જ રીતે યુવાવસ્થામાં સ્પષ્ટ પ્રતીત
થતું અગ્નિયાર ઈન્દ્રિયોથી યુક્ત આ વિશિષ્ટ લિંગશરીર
ગર્ભાવસ્થા અને બાલ્યાવસ્થામાં હોવા છતાં પણ ઈન્દ્રિયોનો
પૂરો વિકાસ નહીં થવાને કારણે પ્રતીત થતું નથી. (૭૨) જેમ
સ્વર્ણમાં કોઈ વસ્તુનું અસ્તિત્વ નહીં હોવા છતાં પણ જાગ્રત
થયા વિના સ્વર્ણજનિત અનર્થનું નિવારણ થતું નથી, તે જ
રીતે સાંસારિક પદાર્થો જોકે અસત છે તોપણ અવિદ્યાને લીધે

१. प्रा. पा. - બેલાશ્વરમ् । २. प्रा. पा. - અદ્ભુતો । ३. प्रा. पा. - દ્વેષ ઉપો । ४. प्रा. पा. - તથા ।

ऐं पञ्चविंश्लिङ्गिवृत्थोऽशविस्तृतम् ।
ऐ येतनया पुक्तो श्व ईत्यभिधीयते ॥ ७४ ॥

अनेन पुरुषो देहानुपादते^१ विमुच्यति ।
हर्ष शोकं भयं हुःखं सुखं यानेन विन्दति ॥ ७५ ॥

यथा तृष्णजलूकेयं नापयात्यपयाति च ।
न त्यजेन्मियमाणोऽपि प्राग्देहाभिमतिं जनः ॥ ७६ ॥

यावदन्यं न विन्देत व्यवधानेन कर्मणाम् ।
मन ऐव मनुष्येन्द्र भूतानां भवभावनम् ॥ ७७ ॥

यदाकैश्चरितान् ध्यायन् कर्मण्याचिनुतेऽसकृत् ।
सति कर्मण्यविद्यायां बन्धः कर्मण्यनात्मनः ॥ ७८ ॥

अतस्तदपवादार्थे^२ भज सर्वात्मना उरिम् ।
पश्यन्तदात्मकं विश्वस्थित्युत्पत्यप्यया यतः ॥ ७९ ॥

मैत्रेय उवाच

भागवतमुख्यो भगवान्नारदो हंसयोर्गतिम् ।
प्रदर्श्य ह्यमुमामन्त्र्य^३ सिद्धलोकं ततोऽगमत् ॥ ८० ॥

प्राचीनबहुर्विष्णुः प्रजासर्गाभिरक्षणे ।
आदिश्य पुत्रानगमतपसे कपिलाश्रमम् ॥ ८१ ॥

तत्रैकाग्रमना वीरो गोविन्दयरणाम्भुजम् ।
विमुक्तसज्जोऽनुभजन्त्यात्साम्यतामगात् ॥ ८२ ॥

ऐतदध्यात्मपारोक्ष्यं गीतं देवर्षिष्ठाऽनन्ध ।
यः श्रावयेदः शृणुयात्स लिङ्गेन विमुच्यते ॥ ८३ ॥

ऐतन्मुकुन्दयशसा भुवनं पुनानं
देवर्षिवर्धमुखनिः सृतमात्मशौचम् ।
यः कीर्त्यमानमधिगच्छति पारमेष्ठयं
नास्मिन्नभवेभ्रमतिमुक्तसमस्तबन्धः ॥ ८४ ॥

श्व तेमनुं चिंतन करतो रहे छे; तेथी तेनो जन्म-मरणात्मपी
संसारमांथी छुटकारो थवा पामतो नथी. (७३)

आ प्रमाणे पांच तन्मात्राओथी बनेलो तथा सोण
तत्वोना इपमां विकसित थयेलो आ त्रिगुणमय संघात ज
लिंगशरीर छे. आ ज येतनाशक्तिथी पुक्त थतां श्व
कहेवाय छे. (७४) अना द्वारा ज मनुष्य लिन्न-लिन्न
शरीरो ग्रहण करे छे अने त्यजे छे तथा अनाथी ज तेने
हर्ष, शोक, भय, हुःख, सुख वगेरेनी अनुभूति थाय छे. (७५)
जेम जणो ज्यां सुधी बीजा तष्णाखलाने पकडी लेती नथी त्यां
सुधी पहेलाने छोडती नथी, तेवी ज रीते श्व मरण वधते
ज्यां सुधी देहाभिमानने कारणे बीजुं शरीर प्राप्त करी लेतो
नथी त्यां सुधी पहेलुं शरीर छोडतो नथी. हे राजन्! आ
मनःप्रधान लिंगशरीर ज श्वना जन्म वगेरेनुं कारण छे.
(७६-७७) श्व ज्यारे ईन्द्रियज्ञनित भोगोनुं चिंतन करतो
रहीने वारंवार तेमना ज माटे कर्मो करे छे त्यारे ते कर्मो
थतां रहेवाथी अविद्याने लीधे ते शरीर वगेरेनां कर्मोमां
बन्धाई जाय छे. (७८) तेथी ते कर्मबन्धनमांथी छुटकारो
पामवा माटे समस्त विश्व भगवाननुं इप छे ए रीते जोता
रहीने बधी रीते श्रीहरिनुं भजन करो. अमनाथी ज आ
विश्वनी उत्पत्ति थाय छे, स्थिति रहे छे अने तेमनामां ज
तेनो लय थाय छे. (७८)

श्रीमैत्रेयज्ञ कहे छे - हे विदुरज्ञ! भक्तश्रेष्ठ
श्रीनारदज्ञारे राजा प्राचीनबहिंने श्व अने ईश्वरना
स्वरूपनुं दिग्दर्शन करायुं. पछी तेओ तेमनी पासेथी विद्याय
लईने सिद्धलोकमां सिधावी गया. (८०) त्यारे राजर्षि
प्राचीनबहिं पश्च प्रजापालननी ज्वाबदारी पोताना पुत्रोने
सोंपीने तपस्या करवा माटे कपिलाश्रममां गया. (८१) त्यां
ते वीरश्रेष्ठे तमाम विषयोनी आसक्ति त्यज्ञने अेकाग्रचित्ते
भक्तिपूर्वक श्रीहरिनां चरणकमणोनुं चिंतन करतां करतां
सारभ्यपद मेणवी लीधुं. (८२)

हे निष्पाप विदुरज्ञ! देवर्षि नारदे परोक्षउपे
कहेलुं आत्मज्ञान जे मनुष्य सांभणशे के संभणावशे ते
सत्परे लिंगशरीरना बंधनमांथी मुक्त थई जशे. (८३)
देवर्षि नारदना मुखेथी नीकणेलुं आ आत्मज्ञान भगवान
मुकुन्दना पश्च साथे संबद्ध होवाने कारणे त्रिष्णो लोकने पवित्र
करनारुं, अंतःकरणनी शुद्धि करनारुं तथा परमात्म-पदने
प्रकाशित (प्रगट) करनारुं छे. जे मनुष्य आ कथा
सांभणशे ते तमाम बंधनोमांथी मुक्त थई जशे अने पछी
तेषो आ संसार-यक्षमां भटकतुं पडशे नही. (८४)

१. प्रा. पा. - देहमुपादते । २. प्रा. पा. - तदपभाषार्थ । ३. प्रा. पा. - गुपमाण ।

અધ્યાત્મપારોક્ષભિં ભયાડધિગતમહુતમ् ।

એવं ખ્રિયાડદશ્રમः પુંસશિશ્વોડમુત્રચ સંશયः ॥ ૮૫॥

વિદુરજી! ગૃહસ્થાશ્રમી પુરંજનના રૂપકથી પરોક્ષરૂપે કહેવાયેલું આ અદ્ભુત આત્મજ્ઞાન મેળવ્યું હતું. આનું તાત્પર્ય સમજી લેવાથી બુદ્ધિપુક્ત જીવનું દેહાભિમાન નિવૃત્ત થઈ જાય છે તથા ‘પરલોકમાં જીવ કેવી રીતે કર્માનું ફળ ભોગવે?’—એવી તેની શંકાનું પણ નિવારણ થઈ જાય છે. (૮૫)

—★—

ઇતિ શ્રીમદ્ભગવતે મહાપુરાણે પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં ચતુર્થસ્કન્ધે વિદુરમૈત્રેયસંવાદે પ્રાચીનબહિર્નારદસંવાદો^૧
નામૈકોનત્રિશોડધ્યાયः ॥ ૨૮॥

ચોથા સ્કન્ધ-અંતર્ગત વિદુરમૈત્રેયસંવાદમાંનો પ્રાચીનબહિર્નારદસંવાદ નામનો ઓગણત્રીસમો અધ્યાય સમાપ્ત.

—★— શ્રીસમો અદ્યાય

પ્રચેતાઓને શ્રીવિષ્ણુ ભગવાનનું વરદાન

વિદુર ઉવાચ

યેત્વયાભિહિતા બ્રહ્મન્સુતા: પ્રાચીનબહિર્ષ: ।
તે રૂદ્રગીતેન હરિં સિદ્ધિમાપુ: પ્રતોષ્ય કામ् ॥ ૧॥

કિં બાહીસ્પત્યેહ પરત્ર વાથ
કૈવલ્યનાથપ્રિયપાર્થ્વવર્તિન: ।
આસાધ દેવં જિરિશં યદ્દ્યચ્છયા
પ્રાપુ: પરં નૂનમથ પ્રચેતસ: ॥ ૨॥

મૈત્રેય ઉવાચ

પ્રચેતસોડન્તરૂપ્યો પિતુરાદેશકારિષા: ।
જપયજોન તપસા પુરુજનમતોષ્યન् ॥ ૩॥

દશવર્ષસહસ્રાન્તે પુરુષસ્તુ સનાતન: ।
તેષામાવિરભૂતૃચ્છ્રં શાન્તેન શમયન् રૂચા ॥ ૪॥

સુપર્ણસ્કન્ધમાર્દો મેરુશ્રુજ્જમિવાભુદ: ।
પીતવાસા મણિગ્રીવ: કુર્વન્ વિતિમિરા દિશઃ ॥ ૫॥

કાશિષ્ણુના^૨ કનકવર્ણવિભૂષણોન
ભ્રાજત્કપોલવદનો વિલસત્કિરીટ: ।
અષ્ટાયુષેરનુચરૈર્મુનિભિ: સુરેન્દ્ર-
રાસેવિતો ગરુડકિન્તરગીતકીર્તિ: ॥ ૬॥

પીનાયતાષ્ટભુજમણ્ડલમધ્યલક્ષમ્યા^૩
સ્પર્ધચ્છ્રિયા પરિવૃતો વનમાલયાડધ: ।
બહિષ્મત: પુરુષ આહ સુતાન્ પ્રપત્રાન્
પર્જન્યનાદરુતયા સધૃષ્ણાવલોક: ॥ ૭॥

વિદુરજીએ પૂછ્યું — હે બ્રહ્મન! તમે રાજ્ઞિ પ્રાચીનબહિર્ના જે પુત્રોનું વર્ણન કર્યું હતું તેમણે રૂદ્રગીત વડે શ્રીહરિની સુતિ કરીને કઈ સિદ્ધિ મેળવી? (૧) હે મૈત્રેયજી! મોક્ષના અધિપતિ શ્રીનારાયણના અત્યંત પ્રિય ભગવાનનું અચાનક સાનિધ્ય પામીને પ્રચેતાઓએ મુક્તિ તો મેળવી જ લીધી હશે; તેથી પહેલાં તો એ બતાવવાની કૃપા કરો કે, આ લોકમાં અથવા તો પરલોકમાં પણ તેમણે શું મેળવ્યું? (૨)

શ્રીમૈત્રેયજીએ કહ્યું — હે વિદુરજી! પિતાના આજ્ઞાકારી પ્રચેતાઓએ સમુદ્ર (૪૩)માં ઊભાં ઊભાં રૂદ્રગીતના જ્યુ-રૂપી પણ અને તપસ્યા વડે તમામ શરીરોના ઉત્પાદક ભગવાન શ્રીહરિને પ્રસાન્ન કર્યા. (૩) તપસ્યા કરતાં કરતાં દસ હજાર વર્ષ વીતી જતાં પુરાણપુરુષ શ્રીનારાયણ પોતાની મનોહર કાન્તિ દ્વારા તેમના તપસ્યાજનિત કલેશનું શમન કરતા સૌભ્ય વિગ્રહથી તેમની સામે પ્રગટ થયા. (૪) ગરુડજીની કાંધ પર બેઠેલા શ્રીભગવાન એવા જ્ઞાના હતા કે જ્ઞાનો સુમેરુના શિખર પર કોઈ શ્યામ મેઘ-ઘટા છવાયેલી હોય. તેમના શ્રીઅંગ પર મનોહર પીતાંબર અને કંઠમાં કૌસ્તુભમણિ સુશોભિત હતાં. પોતાના દિવ્ય તેજથી તેઓ બધી દિશાઓનો અંધકાર દૂર કરી રહ્યા હતા. (૫) ચમકદાર સુવર્ણમય આભૂષણોથી યુક્ત તેમનું કમનીય કપોલ અને મનોહર મુખમંડળ અપૂર્વ શોભી રહ્યાં હતાં. તેમના માથા પર જગમગતો મુગટ શોભતો હતો. પ્રભુની આઠ ભુજાઓમાં આઠ આયુષ (ધારણ કરેલાં) હતાં. દેવતાઓ, મુનિઓ અને પાર્ષ્દો (તેમની) સેવામાં હાજર હતા તથા ગરુડજી ડિન્લરોની જેમ પાંખોના સામ-(સંગીત)મય ધ્વનિથી કીર્તિગાન કરી રહ્યા હતા. (૬) તેમની આઠ સુદીર્ઘ સ્થૂળ ભુજાઓની વચ્ચે લક્ષ્મીજી સાથે સ્પર્ધા કરતી વનમાળા વિરાજમાન હતી. આદિપુરુષ શ્રીનારાયણે આ રીતે પધારીને પોતાના શરણાગત પ્રચેતાઓ પ્રત્યે કૃપાદિથી નિહાળતાં મેઘના જેવી ગંભીર વાણીમાં કહ્યું. (૭)

૧. પ્રા. પા. — નારદપ્રાચીનબહિર્નારદસંવાદભાગાં નામ। ૨. પ્રા. પા. — ભાજિષ્ણુના। ૩. પ્રા. પા. — લક્ષ્મી।

श्रीभगवानुवाचः^१

वरं वृणीध्यं भद्रं वो धूयं मे नृपनन्दनाः ।
सौहार्देनापृथग्धर्मास्तुष्टोऽहं^२ सौहृदेन वः ॥ ८ ॥

योऽनुस्मरति सन्ध्यायां पुष्माननुदिनं नरः ।
तस्य भ्रातृध्यात्मसाम्यं तथा भूतेषु सौहृदम् ॥ ९ ॥

ये तु मां रुद्रगीतेन सायं प्रातः समाहिताः ।
स्तुवन्त्यहं कामवरान् दास्ये प्रक्षां य शोभनाम् ॥ १० ॥

यद्यूयं पितुरादेशमग्रहीष्य मुदान्विताः ।
अथो व^३ उशती कीर्तिलोकाननु भविष्यति ॥ ११ ॥

भविता विश्रुतः पुत्रोऽनवमो भ्रष्टाणो गुणैः ।
य एताभात्मवीर्येण त्रिलोकीं पूरयिष्यति ॥ १२ ॥

कष्ठोः प्रभ्लोचया लभ्या कन्या कमललोचना ।
तां चापविद्वां जगृहु भूरुहा नृपनन्दनाः ॥ १३ ॥

क्षुत्कामाया मुखे राजा सोमः पीयूषवर्षिष्ठीम् ।
देशिनीं रोदमानाया निदध्ये^४ स दयान्वितः ॥ १४ ॥

प्रज्ञविसर्गं आदिष्ठाः पित्रा मामनुवर्तता ।
तत्र कन्यां वरारोहां तामुद्भृत मायिरम् ॥ १५ ॥

अपृथग्धर्मशीलानां सर्वेषां वः सुमध्यमा ।
अपृथग्धर्मशीलेयं भूयात्पत्यपिताशया ॥ १६ ॥

दिव्यवर्धसहस्राणां सहस्रमहतौजसः ।
भौमान् भोक्ष्यथ भोगान् वै दिव्यांश्चानुग्रहान्मम ॥ १७ ॥

अथ मध्यनपायिन्या भक्त्या पक्वगुणाशयाः ।
उपयास्यथ मद्वाम निर्विद्य निरयादतः ॥ १८ ॥

गृहेष्याविशतां^५ चापि पुंसां कुशलकर्मणाम् ।
मद्वार्तायात्यामानां न^६ बन्धाय गृहा मताः ॥ १९ ॥

श्रीभगवाने कहुं - हे राजपुत्रो! तमारुं कल्याण थाओ. तमारा बधामां परस्पर घणो प्रेम छे अने स्नेहवश तमे एक ज धर्मनुं पालन करी रत्या छो. तमारी आ आदर्श सुहृदताथी हुं घणो प्रसन्न हुं. मारी पासेथी वरदान मागो. (८) जे मनुध्य संध्याकाळ वधते दररोज तमारुं स्मरण करशे तेनो पोताना भाईओमां पोताना जेवो ज प्रेम थशे तथा सधणा छवो प्रत्ये भिन्नतानो भाव थई जशे. (९) जे लोको सायंकाळे अने प्रातःकाळे रुद्रगीत वडे एकाग्रचिते मारी स्तुति करशे तेमने हुं इच्छित वरदान अने शुद्ध बुद्धि आपीश. (१०) तमे बधाए अत्यंत प्रसन्नतापूर्वक पोताना पितानी आक्षा माथे चडावी छे तेथी तमारी सुंदर कीर्ति समस्त लोकोमां केलाई जशे. (११) तमने एक घणो ज विष्यात पुत्र थशे, ते गुणोमां भ्रष्टाण करतां कोई पश्च प्रकारे ओछो नहीं होय तथा ते पोतानां संतानोंथी नष्टो लोकोने भरी देशे. (१२)

हे राजपुत्रो! कुंड ऋषिना तपनो नाश करवा माटे हुन्दे मोक्षेली प्रभ्लोच्या अप्सराथी एक कमण्लोचना पुत्री उत्पन्न थई हती, तेने छोडीने ते स्वर्गलोकमां चाली गई. त्यारे वृक्षोंते ते कन्याने अपनावीने तेनुं पालनपोषण कर्यु. (१३) ज्यारे भूमध्यी व्याकुण थईने ते रडवा लागी त्यारे औषधिओना अधिपति (राजा) चंद्रमाए द्यावश तेना मुखमां पोतानी अमृतवर्षिष्ठी तर्जनी आंगणी आपी. (१४) तमारा पिता आजकाल मारी सेवा (भक्ति)मां रत रहेला छे; तेमणे संतानो उत्पन्न करवानी तमने आक्षा आपी छे. तो, तमे सत्वरे ते देवतुल्य सुंदर कन्या साथे लग्न करी लो. (१५) तमे बधा एक ज धर्ममां तत्पर छो अने तमारो स्वभाव पश्च एकसरभो ज छे; तेथी तमारा ज जेवा धर्म अने स्वभाववाणी ते सुंदर कन्या तमारा बधायनी पत्नी थशे तथा तमारा बधायमां तेनो सरभो अनुराग हशे. (१६) तमे बधा मारी कृपाथी दस लाख दिव्य वर्षो सुधी, संपूर्ण समर्थ रहीने अनेक प्रकारना आ लोकना अने परलोकना अनेक दिव्य भोगो भोगवशो. (१७) अंते, मारी अविचल भक्तिथी अंतःकरणानो सधणी वासनाओरुपी मण बणी जशे अने तमे आ लोकना तथा परलोकना नरकतुल्य भोगोथी उपरत (विरक्त) थईने मारा परमधाममां जशो. (१८) जे लोकोनां कर्म भगवदर्पण-बुद्धिथी थाय छे अने जेमनो सधणो समय मारी कथावार्ताओ (सांभणवा-संभणाववा)मां वीते छे तेओ गृहस्थाश्रममां रहे तोपश्च धर-गृहस्थी तेमना बंधननुं कारण थती नथी. (१९)

१. प्राचीन प्रतमां 'श्रीभगवानुवाच' - अटलो भाग नथी. २. प्रा. पा. - अपृथग्भावानु० ३. प्रा. पा. - वः शाश्त्री ४. प्रा. पा. - सन्दधे ५. प्रा. पा. - गृहेष्यावस्तां ६. प्रा. पा. - बन्धाय न।

નવ્યવદ્ધહદ્યે યજ્ઞો બ્રહ્મતદ્ભ્રહ્મવાદિભિ: ।
ન મુહ્યન્તિન શોચન્તિન હષ્યન્તિયતો ગતાઃ ॥ ૨૦॥

મૈત્રેય ઉવાચ

એવं ખુવાણં પુરુષાર્થભાજનં
જનાઈનં પ્રાગ્જલય: પ્રચેતસ: ।
તદર્શનધ્યસ્તતમોરજોમલા
ગિરાડગૃષાનુ ગદ્ગદ્યા સુહિતામમ્ ॥ ૨૧॥

પ્રચેતસ જીયુ:

નમો નમ: કલેશવિનાશનાય
નિરૂપિતોદારગૃષાહ્યાય ।
મનોવચોવેગપુરોજવાય^૧
સર્વાક્ષમાર્ગરગતાધ્યને નમ: ॥ ૨૨॥

શુદ્ધાય શાન્તાય નમ: સ્વનિષ્ઠયા
મનસ્યપાર્થ વિલસદ્ધ્યાય ।
નમો જગત્સ્થાનલયોદ્યેષુ
ગૃહીતમાયાગૃષાવિગ્રહાય ॥ ૨૩॥

નમો વિશુદ્ધસત્ત્વાય હરયે હરિમેધસે ।
વાસુદેવાય કૃષ્ણાય પ્રભવે સર્વસત્ત્વતામ્ ॥ ૨૪॥

નમ: કમલનાભાય નમ: કમલમાલિને ।
નમ: કમલપાદાય નમસ્તે કમલેક્ષણ ॥ ૨૫॥

નમ: કમલકિર્જલકપિશક્ષામલવાસસે ।
સર્વભૂતનિવાસાય નમોડયુદ્ધક્ષમહિ સાક્ષિણે ॥ ૨૬॥

રૂપં ભગવતા ત્યેતદુશોષકલેશસદ્ક્ષયમ્ ।
આવિજ્ઞતં ન: કિલાણાં કિમન્યદનુકમ્પિતમ્ ॥ ૨૭॥

એતાવત્વં હિવિભુભિર્ભાવ્યં દીનેષુ વત્સલૈ: ।
યદનુસ્મર્યતે કાલે સ્વબુદ્ધ્યાડભદ્રરન્ધ્યન ॥ ૨૮॥

તેઓ હરહંમેશ મારી લીલાકથાઓ સાંભળતા રહે છે, તેથી બ્રહ્મવાદી વક્તાઓ મારકટે હું જ્ઞાનસ્વરૂપ પરબ્રહ્મ તેમના હદ્યમાં નિત્ય નવા-નવા જેવો દેખાતો રહું છું અને મને પ્રાપ્ત કરી લેવાથી જીવોને નથી તો મોહ થવા પામતો કે નથી તો હર્ષ અને શોક પણ થવા પામતો. (૨૦)

શ્રીમૈત્રેયજી કહે છે – ભગવાનનાં દર્શનથી પ્રચેતાઓના રજોગૃષા-તમોગૃષારૂપ મળ નાથ થઈ ચૂક્યો હતો. જ્યારે તેમને સધણા પુરુષાર્થોના આશ્રય અને સૌના પરમ સુહૃદ શ્રીહરિએ આ પ્રમાણે કહું ત્યારે તેઓ હાથ જોડીને ગદ્ગદ વાણીથી સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. (૨૧)

પ્રચેતાઓએ કહું – હે પ્રભુ! તમે ભક્તોના કલેશ દૂર કરનારા છો, અમે તમને નમસ્કાર કરીએ છીએ. વેદ તમારા ઉદાર ગૃષો અને નામોનું નિરૂપણ કરે છે. તમારો વેગ મન અને વાણીના વેગ કરતાં પણ અધિક છે તથા તમારું સ્વરૂપ બધી જ હિન્દ્રિયોની ગતિથી પર છે. અમે તમને વારંવાર નમસ્કાર કરીએ છીએ. (૨૨) તમે પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિત રહેવાને કારણે નિત્ય શુદ્ધ અને શાંત છો, મન-રૂપ નિમિત્તને કારણે અમને તમારામાં આ મિથ્યા હેતુ ભાસી રહું છે. વાસ્તવમાં જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લય માટે તમે માયાના ગૃષોને અપનાવીને જ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ રૂપ ધારણ કરો છો. અમે તમને નમસ્કાર કરીએ છીએ. (૨૩) તમે વિશુદ્ધ સત્ત્વસ્વરૂપ છો, તમારું જ્ઞાન સંસારના બંધનને દૂર કરી દે છે. તમે જ સમસ્ત ભાગવતો (ભક્તો)ના પ્રભુ વાસુદેવ ભગવાન શ્રીકૃપા છો. તમને નમસ્કાર છે. (૨૪) તમારી જ નાભિમાંથી બ્રહ્માંડરૂપી કમળ પ્રગટ થયું હતું. તમારા કંઠમાં કમળપુષ્પોની માળા સુશોભિત છે તથા તમારાં ચરણો કમળ જેવાં કોમળ છે. હે કમલનયન! તમને નમસ્કાર છે. (૨૫) તમે કમળપુષ્પની પરાગ જેવું સ્વર્ણ પીતાંબર ધારણ કરેલા છો, સધણાં ભૂતપ્રાણીઓનું આશ્રયસ્થાન છો તથા સૌના સાક્ષી છો. અમે તમને નમસ્કાર કરીએ છીએ. (૨૬)

હે ભગવાન! તમારું આ સ્વરૂપ સધણા કલેશોનું નિવારણ કરનારું છે; અવિદ્યા, અસ્મિતા, રાગ-દેષ વગેરે કલેશોથી પીડિત એવા અમારી આગળ તમે તેને પ્રગટ કર્યું છે. આનાથી અધિક અમારા ઉપર અન્ય શી કૃપા હશે? (૨૭) અમંગળોના હરનારા હે પ્રભુ! દીનજનો પર દયા કરનારા સમર્થ મનુષ્યોએ એટલી જ કૃપા કરવાની છે કે અવારનવાર તેઓ તે દીનજનોને એવી રીતે યાદ કરતા રહે કે ‘આ અમારા છે.’ એનાથી જ તેમના આશ્રિતોનું ચિત્ત શાંત થઈ જાય છે. તમે તો કુદ્રમાં કુદ્ર પ્રાણીઓનાં અંત:કરણોમાં પણ

૧. પ્રાચીન ગ્રંથમાં ‘મનોવચો’થી માંડીને ‘દીવિગ્રહાય’ સુધીનો ભાગ એટલે કે ૨૨મા શ્લોકનો ઉત્તરાંશ અને ૨૩મા શ્લોક નથી.

येनोपशान्तिर्भूतानां क्षुल्लकानामपीहताम् ।
अन्तर्हितोऽन्तर्हृदये कस्मात्त्रो वेद नाशिषः ॥ २८॥

असावेव वरोऽस्माकमीषितो जगतः पते ।
प्रसन्नो भगवान् येषामपवर्गगुरुर्गतिः ॥ ३०॥

वरं वृषीभेदथापि^१ नाथ त्वत्परतः परात् ।
न विनास्त्वद्विभूतीनां^२ सोऽनन्तर्हितीयसे^३ ॥ ३१॥

पारिज्ञातेऽऽज्ञसा लभ्ये सारज्ञोऽन्यत्र सेवते ।
त्वद्विद्ध्मूलमासाद्य साक्षातिं किं वृषीभृति ॥ ३२॥

यावते मायया स्पृष्टा अभाम ईह कर्मलिः ।
तावल्पवत्प्रसज्जानां सज्जः स्यात्त्रो भवे भवे ॥ ३३॥

तुलयाम लवेनापि^४ न स्वर्गं नापुनर्भवम् ।
भगवत्सज्जिसज्जस्य^५ मर्त्यानां किमुताशिषः ॥ ३४॥

यत्रेऽयन्ते कथा मृष्टास्तृष्ट्वायाः प्रशमो यतः ।
निर्वैरं यत्र भूतेषु नोद्देगो यत्र कश्चन ॥ ३५॥

यत्र नारायणः साक्षात्गवान्यासिनां गतिः ।
संस्तूपते सत्कथासु मुक्तसज्जैः पुनः पुनः ॥ ३६॥

तेषां विचरतां पद्मभ्यां तीर्थानां पावनेच्छया ।
भीतस्य किं न रोचेत तावकानां समागमः ॥ ३७॥

वयं तु साक्षात्गवन् भवस्य
प्रियस्य सञ्चुः क्षणसज्जमेन ।
सुदुश्चिकित्यस्य भवस्य मृत्यो-
र्भिष्कृतमं त्वाऽध्य गतिं गताः स्मः ॥ ३८॥

^१ यतः स्वधीतं गुरवः प्रसादिता
विप्राश्च वृद्धाश्च सदानुवृत्या ।
आर्या नताः सुहृदो भ्रातरश्च
सर्वाणि भूतान्यनसूययैव ॥ ३९॥

अंतर्यामीरुपे विराजमान रहो छो. तो पछी तमारा उपासक ऐवा अमे जे जे कामनाओ करीऐ छीऐ ते अमारी कामनाओने तमे केम जाणी नहीं लो? (२८-२९) हे जगदीश्वर! तमे भोक्तनो मार्ग देखाइनारा अने स्वयं पुरुषार्थस्वरूप छो. तमे अमारा पर प्रसन्न छो, आनाथी अधिक अमने बीजुं शुं ज्ञोईऐ? बस, अमारुं अभीष्ट वरदान तो तमारी प्रसन्नता ज छे. (३०) तेम छतां, हे नाथ! अमे एक वरदान तमारी पासेथी अवश्य मार्गीऐ छीऐ. प्रलु! तमे प्रकृति वगेरेथी पर छो अने तमारी विलूतिओनो पश्च कोई अंत नथी; तेथी तमे 'अनंत' कहेवाओ छो. (३१) जो भमराने अनायास ज कल्पवृक्ष मणी जाप, तो शुं ते कोई बीजा वृक्षनुं सेवन करशे भरो? तो, तमारां चरणोना शरणे आवीने हवे अमे शुं-शुं मार्गीऐ? (३२) अमे तमारी पासेथी मात्र जे ज मार्गीऐ छीऐ के ज्यां सुधी तमारी मायाथी भोक्तिथी थहने अमे पोतानां कर्मो अनुसार संसारमां अभषा करता रहीऐ त्यां सुधी जनमोजनम अमने तमारा प्रेमी भक्तोनो संग मणतो रहे. (३३) अमे तो भगवद्भक्तोना क्षणभरना संगनी सामे स्वर्ग अने भोक्ता पश्च कशुं ज नथी अम समज्जाए छीऐ; तो पछी मानवीय भोगोनी तो वात ज क्यां रही? (३४) भागवतो (भगवद्भक्तो)ना समाजमां हरहंमेश भगवाननी मधुर-मधुर कथाओ थती रहे छे, के जेमना श्रवणमात्रथी भोगोनी तृष्णा शांत थही जाप छे. त्यां प्राणीओमां कोई पश्च प्रकारनो वेर-विरोध के उद्देश रहेतो नथी. (३५) त्यां सारा सारा कथाप्रसंगो द्वारा संन्यासीओना एकमात्र आश्रय साक्षात् श्रीनारायण भगवाननुं निष्कामबावे वारंवार गुणगान थतुं रहे छे. (३६) तमारा ते भक्तो तीर्थोने पवित्र करवाना उद्देश्यथी पृथ्वी पर पगपाणा ज विचरता रहे छे. तेमनो समागम संसारथी भयभीत थयेला पुरुषोने, भला, केम रुचिकर नहीं थाय? (३७)

हे भगवन्! तमारा प्रिय सभा अने भक्त भगवान शंकरना क्षणभरना समागमथी ज आजे अमने तमारुं साक्षात् दर्शन प्राप्त थयुं छे. तमे जन्म-मरणरूप हुःसाध रोगना श्रेष्ठतम वैद्य छो, ऐवा अमे आपने प्राप्त करी शक्या ए अमारुं सौभाग्य छे. तेथी अमारी विनंती छे के आपना भक्तोनो समागम मणतो रहे. (३८) प्रलु! अमे समाहित चित्तथी जे कंठ अध्ययन कर्युं छे, निरंतर सेवा-शुश्रूषा करीने गुरु, ब्राह्मणो अने वृद्धजनोने प्रसन्न कर्या छे तथा दोषबुद्धि त्यजने श्रेष्ठ पुरुषो, सुहृदजनो, बांधवो तेम ज समस्त

१. प्रा. पा. - व्यापि । २. प्रा. पा. - न विनां पद्धिं । ३. प्रा. पा. - गीयते । ४. प्रा. पा. - क्षेत्रापि । ५. प्रा. पा. - भवत्सज्जिसज्जस्य ।

યત્રા: સુતમં તપ એતદીશ
 નિરન્ધસાં કાલમદ્ભુમભ્રસુ ।
 સર્વ તદેતત્પુરુષસ્ય ભૂમનો
 વૃણીમહે તે પરિતોપણાય ॥ ૪૦ ॥

 મનુ: સ્વયમ્ભૂર્ભગવાન् ભવશ
 યેદન્યે તપોજ્ઞાનવિશુદ્ધસત્ત્વા: ।
 અદૈષપારા અપિ યન્મહિમઃ
 સ્તુવન્તયથો ત્વાડકત્મસમં ગૃણીમઃ ॥ ૪૧ ॥

 નમ: સમાય શુદ્ધાય પુરુષાય પરાય ચ ।
 વાસુદેવાય સત્ત્વાય તુભ્યં ભગવતે નમઃ ॥ ૪૨ ॥

 મૈત્રેય ઉવાચ

 ઈતિ પ્રચેતોભિરભિષુતો હરિ:
 પ્રીતસ્તથેત્યાહ શરણ્યવત્સલ: ।
 અનિષ્ઠતાં યાનમતૃમચક્ષુષાં
 યયૌ સ્વધામાનપવર્ગવીર્ય: ॥ ૪૩ ॥

 અથ નિર્યાય સલિલાત્મચેતસ ઉદ્દ્યતઃ ।
 વીક્ષાકુષ્ણનુમૈશ્છત્રાં ગાં ગાં રોદ્ધુમિવોચ્છ્રિતૈ: ॥ ૪૪ ॥

 તતોઽજિનમારુતૌ રાજન્મુદ્યન્મુખતો રૂપા ।
 મહીં નિર્વીરુધં કર્તું સંવર્તક ઈવાત્યે ॥ ૪૫ ॥

 ભસમસાંક્ષિકમાણાંસ્તાન્દુમાન્નવીક્ષ્યપિતામહઃ ।
 આગત: શમયામાસપુત્રાન્નબહિભતો નયૈ: ॥ ૪૬ ॥

 | તત્ત્વાવશિષ્ટા યે વૃક્ષા ભીતા દુહિતરં તદા ।
 ઉજજ્જ્બુસેપ્રચેતોભ્ય ઉપદિષ્ટા: સ્વયમ્ભુવા ॥ ૪૭ ॥

 તે ચ બ્રહ્મણ આદેશાન્મારિષામુપયેમિરે ।
 યસ્યાં મહદવજ્ઞાનાદજન્યજન્યોનિજ: ॥ ૪૮ ॥

 ચાક્ષુષે ત્વન્તરે પ્રામે પ્રાકસર્ગો કાલવિદ્રુતે ।
 ય: સસર્જ્યુપ્રજ્ઞા ઈષ્ટા: ॥ ૨ સદક્ષોદૈવચોદિત: ॥ ૪૯ ॥

 યો જ્ઞયમાન: સર્વધાં તેજસ્તેજસ્ત્વિનાં રૂચા ।
 સ્વયોપાદત દાક્ષાચ્ય કર્મણાં દક્ષમભ્રુવન્ન ॥ ૫૦ ॥

પ્રાણીઓની વંદના કરી છે અને અન્ન વગેરેનો ત્યાગ કરીને
 દીર્ઘકાળ સુધી જળમાં ઊભા રહીને તપસ્યા કરી છે, તે બધું
 સર્વવ્યાપક પુરુષોત્તમ સ્વરૂપ આપના સંતોષનું કારણ થાઓ
 - આ જ વરદાન મારીએ છીએ. (૪૮-૪૦) સ્વામી! તમારા
 મહિમાનો પાર નહીં પામવા છતાં પણ સ્વાયંભુવ મનુ, સ્વયં
 બ્રહ્માજી, ભગવાન શંકર તથા તપ અને જ્ઞાનથી શુદ્ધચિત્તના
 થયેલા અન્ય મનુષ્યો નિરંતર તમારી સ્તુતિ કરતા રહેછે. તેથી
 અમે પણ પોતાની બુદ્ધિ અનુસાર તમારું યશોગાન કરીએ
 છીએ. (૪૧) તમે સર્વત્ર-સમાન, શુદ્ધસ્વરૂપ અને પરમપુરુષ
 છો. અમે આપને - સત્ત્વમૂર્તિ ભગવાન વાસુદેવને નમ્સ્કાર
 કરીએ છીએ. (૪૨)

શ્રીમैત્રેયજી કહે છે - હે વિદુરજી! પ્રચેતાઓએ
 આ પ્રમાણો સ્તુતિ કરી તેથી શરણાગતવત્સલ શ્રીભગવાને
 પ્રસન્ન થઈને કહું - 'તથાસ્તુ.' અપ્રતિહિત પ્રભાવવાળા
 શ્રીહરિની મધુર મૂર્તિનાં દર્શનથી હજ્યું પ્રચેતાઓનાં નેત્રો
 તૃપ્ત થયાં ન હતાં, તેથી તેઓ તેમને જવા દેવા ઈચ્છતા
 ન હતા; તોપણ તેઓ પોતાના પરમધામમાં સિધાવી ગયા.
 (૪૩) આ પછી પ્રચેતાઓએ સમુદ્રજળમાંથી બહાર
 નીકળીને જોયું કે સમગ્ર પૃથ્વીને ઊંચા-ઊંચા વૃક્ષોએ ઢાંકી
 દીધી છે, તે જાણો કે સ્વર્ગમાં જવાના માર્ગને રોકવા માટે
 જ આટલાં વધી ગયાં હતાં. આ જોઈને તેઓ વૃક્ષો પર
 ઘણા કોપિત થયા. (૪૪) ત્યારે તેમણે પૃથ્વીને વૃક્ષ-વેલીઓ
 વગરની કરી દેવા માટે પોતાના મુખમાંથી પ્રચંડ વાયુ અને
 અભિન છોડ્યાં, જેવાં કાલાજિન-રૂપ પ્રલયકાળે છોડે છે.
 (૪૫) જ્યારે બ્રહ્માજીએ જોયું કે તેઓ તમામ વૃક્ષોને ભસ્મ
 કરી રહ્યા છે ત્યારે તેઓ ત્યાં આવ્યા અને તેમણે
 પ્રાચીનબહિના પુત્રોને યુક્તિપૂર્વક સમજાવીને શાંત કર્યા.
 (૪૬) પછી જે થોડાં વૃક્ષો ત્યાં બચ્યાં હતાં તેમણે ભયભીત
 થઈને, બ્રહ્માજના કહેવાથી તે કન્યા લાવીને પ્રચેતાઓને
 આપી. (૪૭) પ્રચેતાઓએ પણ બ્રહ્માજના આદેશથી તે
 મારિયા નામની કન્યા સાથે લગ્ન કરી લીધાં. તેના જ
 ગર્ભમાંથી, બ્રહ્માજના પુત્ર દક્ષ, શ્રીમહાદેવજીની અવજાને
 કારણકે પૂર્વસર્ગ નાથ થઈ ગયો ત્યારે ભગવાનની પ્રેરણાથી
 ઈચ્છા અનુસાર નવી પ્રજ્ઞા ઉત્પન્ન કરી. (૪૮) તેમણે
 જન્મ લેતાંની સાથે જ પોતાના તેજથી સમસ્ત તેજસ્ત્વીઓનું
 તેજ છીનવી લીધું. એ કર્મ કરવામાં ઘણા દક્ષ (કુશળ)
 હતા, તેથી જ તેમનું નામ 'દક્ષ' થયું. (૫૦)

૧. પ્રા. પા. - વિકિમ: । ૨. પ્રા. પા. - મૃષા: ।

तं प्रज्ञसर्गरक्षायामनादिरभिषिच्य^१ च ।

युयोजयुयुजेऽन्यांश्च^२ स वै सर्वप्रज्ञपतीन् ॥ ५१ ॥

=★=

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां चतुर्थस्कन्धे^३ त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥
योथा स्कन्ध-अंतर्गत त्रीसमो अध्याय समाप्त.

=★=

ओक्त्रीसमो अध्याय

श्रीनारदज्ञनो प्रचेताओने उपदेश अने तेमने परमपदनो लाभ थवो
मैत्रेय उवाच

तत् उत्पत्तिविज्ञाना आश्वधोक्षजभाषितम् ।
स्मरन्त आत्मजे भार्यां विसृज्य प्रावृजन् गृहात् ॥ १ ॥

दीक्षिता ब्रह्मसत्रेण सर्वभूतात्ममेधसा ।
प्रतीच्यां दिशि वेलायां सिद्धोऽभूद्यत्र ज्ञज्ञिः ॥ २ ॥

तात्रिज्जितप्राणमनोवचोदशो
जितासनान् शान्तसमानविग्रहान् ।

परेऽमले ब्रह्मणि योजितात्मनः
सुरासुरेऽयो ददेशो स्म नारदः ॥ ३ ॥

तमागतं त उत्थाय प्रणिपत्याभिनन्द्य^४ च ।
पूज्यित्वा यथादेशं सुखासीनमथाष्वुवन् ॥ ४ ॥

प्रचेतस उच्युः^५

स्वागतं ते सुरर्घेऽद्य^६ दिष्ट्या नो दर्शनं गतः ।
तत् च इक्कुमणां ब्रह्मनमयाय यथा रवेः ॥ ५ ॥

यदादिष्टं भगवता शिवेनाधोक्षजेन च ।
तद् गृहेषु प्रसक्तानां प्रायशः^७ क्षपितं प्रभो ॥ ६ ॥

तत्रः प्रधोतयाध्यात्मशानं^८ तत्पार्थदर्शनम् ।
येनाऽज्जसा तरिष्यामो हुस्तरं भवसागरम् ॥ ७ ॥

मैत्रेय उवाच

इति प्रचेतसां पृष्ठो भगवान्नारदो मुनिः ।
भगवत्युत्तमश्लोक आविष्टात्माऽब्रवीत्पान् ॥ ८ ॥

ब्रह्माज्ञाने तेमनो प्रज्ञपतिओना नायकना पद पर अभिषेक
कर्या अने सृष्टिना रक्षण माटे तेमने नियुक्त कर्या; अने
तेमणे भरीचि वगेरे अन्य प्रज्ञपतिओने पोतपोताना
कर्यमां नियुक्त कर्या. (५)

श्रीमैत्रेयज्ञ कहे छे – हे विद्वरज्ञ! (दसलाखवर्ष वीती
गया पढ़ी) ज्यारे प्रचेताओने विवेक थयो त्यारे तेमने
बगवानां वाक्योनुं स्मरण थई आव्युं अने तेओ पोतानी
पत्नी भारिधाने पुत्रोनी पासे छोडीने तरत ज धरमांधी नीकणी
पड्या. (१) तेओ पश्चिम दिशामां समुद्र तट पर, के ज्यां
ज्ञज्ञिलि मुनिए सिद्धि प्राप्त करी हती – त्यां जही पहोच्या अने
जेनाथी ‘समस्त भूतप्राणीओमां एक ज आत्मतात्व विराजमान
छे’ अवुं ज्ञान थाय छे ते आत्मविचारहृप ब्रह्मसत्रनो संकल्प
करीने बेसी गया. (२) तेमणे ग्राहा, मन, वाणी अने दृष्टिने
वश कर्या तथा शरीरने निश्चेष्ट, स्थिर अने सीधुं (टटार)
राखीने आसनने छतीने चित्तने विशुद्ध परब्रह्ममां लीन करी
दीधुं. आवी स्थितिमां तेमने देवो अने असुरो – बनेयना
वंदनीय श्रीनारदज्ञाने जोया. (३) नारदज्ञने आवेला जोઈने
प्रचेताओ उभा थई गया अने प्रश्नाम करीने आदरसत्कारपूर्वक
देश-काण अनुसार तेमनी विधिवत् पूजा करी. ज्यारे नारदज्ञ
आरामपूर्वक बेसी गया त्यारे तेओ कहेवा लाभ्या. (४)

(५) प्रचेताओ ए कहुं – हे देवर्षि! तमारुं स्वागत छे. आजे
घञ्चा भाग्यबले अमने तमारुं दर्शन थयुं. ब्रह्मन्! सूर्यनी जेम
तमारुं विचरण पक्ष शानना आलोक (प्रकाश)थी
सधणा छवोने अलय-दान आपवा माटे ज थाय छे. (५)
प्रलु! भगवान शंकर अने भगवान श्रीविष्णुओ अमने जे
उपदेश आप्यो हतो तेने अमे गृहस्थीमां आसक्त रहेवाने
कारणे भूली गया छीअे. (६) तेथी तमे अमारां दृष्टोमां
परमार्थतत्त्वनो साक्षात्कार करावनारा ते अध्यात्मशानने श्री
प्रकाशित करी दो, के जेथी अमे सुगमतापूर्वक ज आ हुस्तर
संसारसागरने पार करी लईअे. (७)

श्रीमैत्रेयज्ञ कहे छे – भगवन्मय श्रीनारदज्ञनुं चित्त
हमेशां भगवान श्रीकृष्णमां ज परोवायेलुं रहे छे. तेओ

१. मा. पा. – उमनादिर्वर्तपूर्वम् । २. मा. पा. – युयुजे तान्वे सर्वानन्यान् प्रज्ञेश्वरान् । ३. मा. पा. – उस्कन्ये प्रायेतसे चरिते ।

४. मा. पा. – अभिवाद्य च । ५. प्राचीन प्रतमां ‘प्रचेतस उच्युः’ – ऐटलो भाग नथी. ६. मा. पा. – प्राचीन प्रतमां ‘ऽद्य’ –
अे भाग खंडित छे. ७. मा. पा. – प्रायो नः । ८. मा. पा. – उथात्मं ज्ञानं ।

नारद उवाच

तज्जन्म तानि कर्माणि तदायुस्तन्मनो वयः ।
नृषां येनेह॑ विश्वात्मा सेव्यते हरिरीश्वरः ॥८॥

किञ्चन्भिस्त्रिभिर्वेष्ट॒ शौकलसावित्रयाण्डिः॑ ।
कर्मभिर्वा त्रयीप्रोक्तैः पुंसोऽपि विबुधायुषा ॥१०॥

श्रुतेन तपसा वा किं वयोभिश्चित्पृतिभिः ।
बुद्ध्या वा किं निपुण्या बलेनेन्द्रियराधसा॑ ॥११॥

किं वा योगेन साऽप्येन न्यासस्वाध्यायोरपि ।
किं वा श्रेयोभिरन्यैश्च न यत्रात्मप्रदो हरिः ॥१२॥

श्रेयसामपि सर्वेषामात्मा व्यवधिरर्थतः ।
सर्वेषामपि भूतानां हरिरात्माऽऽत्मदः प्रियः॑ ॥१३॥

यथा	तरोर्मूलनिषेचनेन
तृप्यन्ति	तत्स्कन्धभुजोपशाखाः ।
प्राणोपहाराच्य	यथेन्द्रियाणां
तथैव	सर्वार्हेणमच्युतेज्या ॥१४॥

यथैव	सूर्यात्रभवन्ति वारः
	पुनश्च तस्मिन् प्रविशन्ति काले ।
भूतानि	भूमौ स्थिरजड्जमानि
तथा	हरावेव गुणप्रवाहः ॥१५॥

अतत्पदं॑	तज्जगदात्मनः परं
	सकृदिभातं सवितुर्यथा प्रभा ।
यथाऽसवो	जगति सुमशक्तयो
	द्रव्यकियाशानभिदाभ्रमात्ययः ॥१६॥

यथा	नभस्यभ्रतमःप्रकाशा
	भवन्ति भूपाऽन्तर्भवन्त्यनुकमात् ।
अेवं	परे भ्रमणि शक्तयस्त्वमू
	रजस्तमःसात्वभिति प्रवाहः ॥१७॥

प्रयेताओना आ प्रभाणो पूष्यवाथी तेमने कहेवा लाभ्या. (८)

श्रीनारदज्ञामे कहुं - हे राजाओ! आ लोकमां मनुष्यनो ते ज जन्म, ते ज कर्म, ते ज आपुष्य, ते ज मन अने ते ज वाणी सार्थक छे, के जेना वडे सर्वात्मा सर्वशर श्रीहरिनु सेवन करवामां आवे छे. (९) पवित्र माता-पिताथी उत्पन्न थवाथी, पश्चोपवीत-संस्कारथी अने पश्चदीक्षाथी प्राप्त थनारा ते त्रिश प्रकारना श्रेष्ठ जन्मोथी, वेदोक्त कर्माथी, देवताओना जेवा दीर्घ आयुष्यथी, शासना शानथी, तपथी, वाणीनी चतुरार्थी, अनेक प्रकारनी वातो पाद राखवानी शक्तिथी, तीव्र बुद्धिथी, बणथी, इन्द्रियोना कौशलथी, योगथी, सांख्य (आत्मा-अनात्माना विवेक)थी, संन्यास अने वेद-अध्ययनथी तथा प्रत-पैराग्य वगेरे अन्य कल्याणकारी साधनोथी पड़ा मनुष्यने शो लाभ? के जेना वडे पोताना स्वरूपनो साक्षात्कार करावनारा श्रीहरि मेणवी न शकाय. (१०-१२) वास्तवमां समस्त कल्याणोनी अवधि आत्मा ज छे अने आत्मज्ञाननु प्रदान करनारा श्रीहरि ज समस्त प्राणीओना प्रिय आत्मा छे. (१३) जेम वृक्षना मूलने सीचवाथी तेनां थड, डाणीओ, पेटा-डाणीओ वगेरे बधांयनु पोषण थई जाय छे अने जेम बोजन वडे प्राणने तृप्त करवाथी समस्त इन्द्रियो पुष्ट थई जाय छे तेवी ज रीते श्रीभगवाननी पूजा बधांयनी पूजा छे. (१४) जेम वर्षांत्स्तुमां जग सूर्यनी गरमीथी उत्पन्न थाय छे अने श्रीभगवान्तुमां तेनां ज डिरणोमां फरी प्रवेशी जाय छे तथा जेम सधानां चराचर भूतप्राणीओ पृथ्वीमांथी उत्पन्न थाय छे अने पछी तेमां ज मणी जाय छे तेवी ज रीते चेतन-अचेतनात्मक आ सधानो प्रपञ्च श्रीहरिमांथी ज उत्पन्न थाय छे अने तेमनामां ज लीन थई जाय छे. (१५) वास्तवमां आ विश ज-जगदात्मा श्रीभगवाननु ते शास्त्रप्रसिद्ध सर्व-उपाधिओथी - रहित स्वरूप छे. जेम सूर्यनी प्रभा तेनाथी भिन्न छोती नथी तेवी ज रीते आ जगत भगवानथी भिन्न नथी; तथा जेम-जगत अवस्थामां इन्द्रियो डियाशील रहे छे परंतु सुषुप्त अवस्थामां तेमनी शक्तिओ लीन थई जाय छे तेवी ज रीते आ जगत सर्गकाणमां भगवानमांथी प्रगट थाय छे अने कल्पनो अंत थतां तेमनामां ज लीन थई जाय छे. स्वरूपथी तो भगवानमां द्रव्य, डिया अने शानदृपी त्रिविध अहंकारनां कार्योनी तथा तेमना निमित्ते थता बेदभ्रमोनी सता ज नथी. (१६) हे राजाओ! जेम वादण, अंधकार अने प्रकाश - अ कमशः आकाशमांथी प्रकट थाय छे अने तेनामां ज लीन थई जाय छे, परंतु आकाश तेमनाथी लेपातुं नथी; तेवी ज रीते

१. प्रा. पा. - येन छि । २. प्रा. पा. - विभिन्नविभिर्वेष्ट॑ । ३. प्रा. पा. - शुक्लसाठ॑ । ४. प्रा. पा. - व्योपसा । ५. प्रा. पा. - वरात्मपदः प्रिय । ६. प्राचीन प्रतमां 'अतत्पदं'थी मांडीने 'व्यात्ययः' सुधीनो भाग (१६मो श्लोक) नथी. ७ प्रा. पा. - भूयो ।

तेनैकमात्मानमशेषदेहिनां
कालं प्रधानं पुरुषं परेशम् ।
स्वतेजसा धस्तगुणप्रवाह-
मात्मैकभावेन भजध्यमद्वा ॥ १८ ॥

दयया सर्वभूतेषु सन्तुष्ट्या येन केन वा ।
सर्वन्दियोपशान्त्या च तुष्यत्याशु जनार्दनः ॥ १९ ॥

अपहतसकलैषणामलात्म-
न्यविरतमेधितभावनोपहूतः ।
निजजनवशगत्यमात्मनोऽय-
त्र सरति छिद्रवदक्षरः सतां हि ॥ २० ॥

१ भजति कुमनीषिणां स ईज्यां
हरिरधनात्मधनप्रियो रसशः ।
श्रुतपनकुलकर्मणां मदैर्ये
विदधति पापमकिञ्चनेषु सत्सु ॥ २१ ॥

श्रियमनुचरती^१ तदर्थिनश्च
द्विपदपतीन् विभुधांश्च यत्स्वपूर्णः^२ ।
२ भजति निजभृत्यवर्गतन्त्रः
कथममुमुद्दिसृजेत्पुमान् कृतशः ॥ २२ ॥

मैत्रेय उवाच

इति प्रयेतसो राजतन्याश्च भगवत्कथाः ।
श्रावयित्वा ब्रह्मलोकं यथौ स्वायम्भुवो मुनिः ॥ २३ ॥

तेऽपि तन्मुखनिर्यातं यशो लोकमलापहम् ।
हरेनिशम्य तत्पादं ध्यायन्तस्तद्गतिं यथुः ॥ २४ ॥

आ सत्य, २४ अने तमोभयी शक्तिओ क्यारेक परब्रह्मांथी उत्पन्न थाय छे अने क्यारेक तेमनामां ज लीन थई जाय छे. आ ज रीते तेमनो प्रवाह चालतो रहे छे; परंतु आनाथी आकाश जेवा असंग परमात्मामां कोई विकार थतो नथी. (१७) तेथी तमे ब्रह्मा वगेरे तमाम लोकपालोना पश अधीश्वर श्रीहरिने पोतानाथी अभिन्न मानो अने तेमने भजो; कारण के तेओ ज समस्त देहधारीओना एकमात्र आत्मा छे. तेओ ज जगतना निमित्त-कारण काण छे, उपादान-कारण प्रधान अने नियंता पुरुषोत्तम छे तथा तेओ ज पोतानी काणशक्तिथी गुणोना प्रवाहरूप आ प्रपञ्चनो संहार करी नाखे छे. (१८)

ते भक्तवत्सल भगवान सधणा ज्ञवो पर दया करवाथी, जे कंठ मणी रहे तेमां ज संतुष्ट रहेवाथी तथा समस्त ईन्द्रियोने विषयोमांथी निवृत्त करीने शांत करी देवाथी सत्वरे प्रसन्न थई जाय छे. (१९) पुत्रमाणिनी ईच्छा वगेरे बधा प्रकारनी वासनाओ नीकणी ज्ञवाथी जेमनां अंतःकारण शुद्ध थई गयां छे तेवा संतोनां हृदयमां तेमना निरंतर वधता रहेता चिंतनथी जेचाईने अविनाशी श्रीहरि (स्वयं) आवी जाय छे अने पोताना भक्ताधीनपश्चाने चरितार्थ करता रहीने हृदय-आकाशनी जेम त्यांथी खसता नथी. (२०) भगवान तो पोताने (भगवानने) ज सर्वस्व माननारा निर्धन मनुष्योने ज प्रेम करे छे; कारण के तेओ परम रसश छे – ते अकिञ्चनोनी अनन्य आश्रयभूत निर्हतुक भक्तिमां केटली मधुरता होय छे तेने प्रभु सारी रीते जाङ्गे छे. जे लोको पोतानां शालक्षण, धन, कुण अने कर्माना मद्यी उत्पन्न थईने आवा अकिञ्चन साधुजनोनो तिरस्कार करे छे ते दुर्बुद्धिवाणाओनी पूजानो तो प्रभु स्वीकार करता ज नथी. (२१) भगवान स्वरूपानंदथी ज परिपूर्ण छे; तेमने पोतानी सेवामां रहेतां श्रीलक्ष्मीज्ञनी तथा तेमनी ईच्छा करनारा राजाओ अने देवताओनी पश्च कोई परवा होती नथी. आटलुं होवा छतांय तेओ पोताना भक्तोने तो आधीन ज रहे छे. अहो! आवा करुणाना सागर श्रीहरिने कोई पश्च कृतश मनुष्य थोडा समय माटे पश्च केवी रीते होडी शडे? (२२)

श्रीमैत्रेयज्ञ कहे छे – हे विद्वुरज्ञ! भगवान नारदे प्रयेताओने आ उपदेशनी साथोसाथ भगवान विषेनी अन्य पश्च धृषीबधी वातो कही संभणावी. त्यारबाद तेओ ब्रह्मलोकमां सिधावी गया. (२३) प्रयेताओ पश्च तेमना मुखेथी जगतमां पाप-दृपी मणने दूर करनारां भगवाननां चरित्रो सांबद्ध्या पछी भगवाननां चरणकमणोनुं ज चिंतन करवा लाग्या अने अंते भगवानना धामने पाम्या. (२४)

१. प्रा. पा. – अनुसरतस्तदर्थिनश्च । २. प्रा. पा. – यत्स्वपूर्णः ।

એતજેડભિહિતં ક્ષતર્યન્માં ત્વં પરિપૃષ્ઠવાન् ।
પ્રચેતસાં નારદસ્ય સંવાદું હરિકીર્તનમ् ॥ ૨૫ ॥

શ્રીશુક ઉવાચ^૧

ય એષ ઉત્તાનપદો માનવસ્યાનુવર્ણિતઃ ।
વંશઃ પ્રિયપ્રતસ્યાપિ નિબોધ નૃપસતમ^૨ ॥ ૨૬ ॥

યો નારદાદાત્મવિદ્યામધિગમ્ય પુનર્મહીમ् ।
ભુક્તવાવિભજ્ય પુત્રેભ્ય ઐશ્વરં સમગ્રાત્પદમ् ॥ ૨૭ ॥

ઈમાં તુ કૌષારવિષોપવર્ણિતાં
ક્ષતા નિશમ્યાજિતવાદસત્કથામ् ।
પ્રવૃદ્ધભાવોઽશ્રુકલાકુલો^૩ મુને-
દ્ધાર મૂર્ખાં ચરણાં રૂદા હરે: ॥ ૨૮ ॥

વિદુર ઉવાચ

સોડયમદ્ય મહાયોગિન્ન ભવતા કરુણાત્મના ।
દર્શિતસતમસ: પારો યત્રાક્રિયનગો હરિ: ॥ ૨૯ ॥

શ્રીશુક ઉવાચ^૪

ઈત્યાનમ્ય તમામાન્ય વિદુરો ગજસાહ્યમ् ।
સ્વાનાં દિદ્કુઃ પ્રયયૌ જ્ઞાતીનાં નિર્વૃતાશય: ॥ ૩૦ ॥

એતધ: શૃષ્ટુયાદ્રાજન્ન રાજાં હર્યપિતાત્મનામ् ।
આયુર્ધનં યશ: સ્વસ્તિ ગતિમૈશ્વર્યમાખુયાત् ॥ ૩૧ ॥

આ પ્રમાણે, તમે મને શ્રીનારદજી અને પ્રચેતાઓ વચ્ચે થયેલા ભગવાનની કથા સંબંધી સંવાદ વિષે જે પૂછ્યું હતું તે મેં તમને કહી સંભળાવ્યું. (૨૫)

શ્રીશુકદેવજી કહે છે - હે રાજન! અહીં સુધી સ્વાયંભુવ મનુના પુત્ર ઉત્તાનપાદના વંશનું વર્ણન થયું; હવે પ્રિયપ્રતના વંશનું વર્ણન પણ સાંભળો. (૨૬) રાજા પ્રિયપ્રતે શ્રીનારદજી પાસેથી આત્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ મેળવ્યા પછી પણ રાજ્યભોગ કર્યો હતો તથા અંતે આ સમગ્ર પૃથ્વી પોતાના પુત્રો વચ્ચે વહેચીને તેમણે ભગવાનના પરમધામને પ્રાપ્ત કરી લીધું હતું. (૨૭)

હે રાજન! આ તરફ, શ્રીમતેપજીના મુખેથી ભગવાનના ગુણાનુવાદ (કીર્તન)થી યુક્ત આ પવિત્ર કથા સાંભળીને વિદુરજી પ્રેમમગ્ન થઈ ગયા; ભક્તિભાવનો ઉદ્રેક થવાથી તેમની આંખોમાંથી પવિત્ર આંસુઓની ધારા વહેવા લાગી તથા તેમણે ભગવાનનાં ચરણોનું ફુદ્યમાં સ્મરણ કરતાં કરતાં પોતાનું માથું મુનિવર મૈત્રેપજીનાં ચરણોમાં મૂડી દીધું. (૨૮)

વિદુરજી કહેવા લાગ્યા - હે મહાયોગી! તમે ઘણા જ કરુણામય છો. આજે તમે મને અજ્ઞાનના અંધકારમાંથી પેલે પાર પહોંચાડી દીધો છે, કે જ્યાં અંકિયનોના સર્વસ્વ શ્રીહરિ વિરાજે છે. (૨૯)

શ્રીશુકદેવજી કહે છે - મૈત્રેપજીને કૃતજ્ઞતાસૂચક ઉપર્યુક્ત વચ્ચનો કહીને તથા તેમને પ્રજ્ઞામ કરીને વિદુરજીએ તેમની પાસેથી આજ્ઞા લીધી અને પછી શાંતચિત થઈને પોતાના બંધુજ્ઞનોને મળવા માટે તેઓ હસ્તિનાપુરમાં ગયા. (૩૦) હે રાજન! જે મનુષ્ય ભગવાનના શરણાગત પરમભાગવત રાજાઓનું આ પવિત્ર ચરિત્ર સાંભળશે તેને દીર્ઘ આયુર્ધ, ધન, સુયશ, ક્ષેમકુશળ, સદ્ગતિ અને ઐશ્વર્યની પ્રાપ્તિ થશે. (૩૧)

—★—

ઈતિ શ્રીમત્નાગવતે^૫ મહાપુરાણે વૈયાસિક્યામધાદશસાહસ્રાં^૬ પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં ચતુર્થસ્કન્ધે^૭
પ્રચેતસોપાખ્યાનાં નામૈકત્રિંશોડધ્યાય: ॥ ૩૧ ॥

ચોથો સ્કન્ધ-અંતર્ગત પ્રચેતસ-ઉપાખ્યાન નામનો એકત્રીસમો અધ્યાય સમાપ્ત.

—★—

ઈતિ^૮ ચતુર્થ: સ્કન્ધ: સમાપ્ત: ।
ચોથો સ્કન્ધ સમાપ્ત.
॥ હરિ: ઊં તત્ત્ત્વ: ॥

૧. પ્રાચીન પ્રતમાં ‘શ્રીશુક ઉવાચ’ - એટલો ભાગ નથી. ૨. પ્રા. પા. - નૃપ સમ્મતમ્ । ૩. પ્રા. પા. - જ્ઞાવાશુદ્ધ । ૪. પ્રાચીન પ્રતમાં ‘શ્રીશુક ઉવાચ’ નથી. ૫. પ્રા. પા. - શ્રીભાગવતે । ૬. પ્રાચીન પ્રતમાં ‘અધ્યાદશસાહસ્રાં’ - એટલો ભાગ નથી. ૭. પ્રા. પા. - ચતુર્થ સ્કન્ધે । ૮. પ્રા. પા. - સમાપ્તશ્ચ ચતુર્થ: સ્કન્ધ: ।

श्रीराधाकृष्णाभ्यां नमः

श्रीमद्भागवत-महापुराण

पांचमो संक्षेप

यत्रामी लोकविस्तारास्तारा ईव विहायसि ।
भासन्ते तमहं वन्दे भालगोपालमालयम् ॥